

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

3990000034091

İncel Toplumsal Mücadele Deneyimleri

DÖRT AYLIK SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ORAN

Yayın Kurulu

Ali Ekber Doğan, Ali Orhan Tekinsoy, Ateş Uslu, Aylin Topal, Barış Karaağaç, Besime Şen, Burak Gürel, Burak Sönmezer, Bülent Batuman, Cenk Saraçoğlu, Demet Özmen, Deniz Yıldırım, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Erden Attila Aytekin, Fuat Özdiç, Gökhan Atılğan, Hülya Kendir, İbrahim Gündoğdu, Koray Yılmaz, Mustafa Bayram Mısırlı, Mustafa Kemal Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Nazır Kapusuz, Nevra Akdemir, Nuray Ergüneş, Özgür Mehmet Küçük, Selime Güzelseri, Sinan Kadir Çelik, Sinan Yıldırım, Şebnem Oğuz, Taylan Koç, Tolga Tören, Ümit Akçay, Yasemin Özgün

Danışma Kurulu

Ahmet Haşim Köse, Asuman Türkün, Berna Müftüoğlu, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Ferdan Ergut, Fuat Ercan, Galip L. Yalman, Gamze Yücesan Özdemir, H. Tarık Şengül, Hatice Kurtuluş, İlayda Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Kurtar Tanyılmaz, Mehmet Okyayuz, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Metin Altıok, Nail Satılğan, Neşe Özgen, Ömür Sezgin, Özgür Müftüoğlu, Pınar Bedirhanoğlu, Sibel Özbudun, Sungur Savran, Taner Timur, Tülin Öngen, Yasemin Özdek, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

24. Sayı Editörü

Nevra Akdemir

Praksis Dergisi, 2010/2, 23. sayısından başlayarak TÜBİTAK-ULAKBİM

Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı indekslerinde taranmaktadır.

Sahibi: Dipnot Bas. Yay. Paz. Ltd. Şti adına Emirali Türkmen

Sorumlu Yazışları Müdürü: Mustafa Bayram Mısırlı

Yayın Türü: Yılda üç sayı çıkan yerel, süreli, bilimsel, hakemli dergi

İdare Yeri: Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay Ankara

Tasarım: Savaş Çekiç

Baskı Öncesi Hazırlık: Şendoğan Yazıcı

Baskı Yeri: Mattek Matbaacılık Bas. Yay. Tan. Tic. San. Ltd. Şti.

Adakale Sokak No: 32/27 Kızılay/Ankara Tel:(0.312) 433 23 10

Web: www.praksis.org

E-posta: praksisdergi@yahoo.com

praksis@praksis.org

Satış ve Dağıtım Adresi

Dipnot Yayınları

Selanik Cad. No: 82/32 Kızılay/Ankara

Tel: (0 312) 4192932 / Faks: (0 312) 4192532

e-posta: dipnotkitabevi@yahoo.com

Sertifika No: 14999

Praksis Dergisinin bütün yayın dağıtım

satış hakları Dipnot Yayınları'na aittir.

Abonelik Koşulları

YURTİÇİ ABONELİK: Yıllık Üç Sayı İçin Bireysel Abonelik bedeli olan 50 YTL,

kurumsal abonelik bedeli olan 80 TL Yapı Kredi Bankası Meşrutiyet Şubesi

61253933 numaralı hesaba DIPNOT BAS. YAY. LTD.ŞTİ adına yatırılmalı

ve dekont dergilerin teslim adresiyle birlikte Dipnot Yayınları adresine

fakslanmalı ya da postalanmalıdır.

Yurtdışı Abonelik Bedeli: Avrupa için 50 Euro (dayanışma aboneliği 100

Euro), ABD için 70 (dayanışma aboneliği 100 USD) Amerikan dolarıdır.

İçindekiler

- 5 | Bu Sayıda
- 11 | Güncel Toplumsal Mücadeleler: Dersler
- 13 | TEKEL Direnişi *Sevim Yoleri - Ulaş*
- 15 | 50/D'ye Karşı Araştırma Görevlileri *Levent Dölek*
- 17 | Halkın Hakları Forumu *Umar Karatepe*
- 19 | Dev-Sağlık-İş Mücadelesi:
"Sağlıkta Taşeron Olmaz, İnsan İhaleyle Çalıştırılmaz!" *Özay Göztepe*
- 23 | "Çevre sorunu sınıf sorunudur, sermayeye bırakılmaz" *Gaye Yılmaz*
- 25 | "Bütün renkler kirleniyordu..."
Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri *Gaye Yılmaz*
- 41 | Sendikal Hareket ve Feminizm: Dayanışmanın Ötesi *Elif Gazioğlu*
- 57 | Kentsel Politikada Yeni Biçim Arayışları: 2009 Yerel Seçimleri ve Ankara'da "Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son" Kampanyası *Bülent Batuman, Tezcan Karakuş Candan*
- 77 | Pozitivist-Marksist Sınıf Kavrayışı ve Sınıf Deneyimlerindeki Açmazları *Vefa Saygın Öğütle*
- 93 | Otoriterizm-Özgürlükçülük Gerilimi Bağlamında
Mekân, Hegemonya ve Strateji *F. Serkan Öngel, Kurtul Gülenç*
- 115 | "En Eski" ve "En Yeni" İletişim Medyası: "İnsan" *Serdar Öztürk*
- 133 | Türkiye-AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs *Emine Tahsin Çeviri*
- 167 | Maddeci Bir Tarih Anlayışına Doğru *Erdem Sönmez*
- 177 | Sınıfa, Mücadeleye ve Bilince Dair Bir Kitap:
Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği *Eren Buğlalılar*

Bu sayıda:

Türkiye’de son dönemlerde toplumsal muhalefet, sınıf hareketinin boyutlarını yeniden düşünmemize yol açacak kadar farklı konularda ve coğrafyalarda kendini gösteriyor. 2000’li yılların öğrenci muhalefeti, kamu çalışanlarının 4/c, 50/d maddelerine yönelik geniş yankı bulan eylemleri, taşeron işçilerin direnişleri, su mücadeleleri ve derelere yapılmak istenen hidro elektrik santrallerine (HES) karşı mücadele gibi ekolojik hareketler, köylü kooperatifleri ve tarım sendikaları, kentsel dönüşüm alanlarında açığa çıkan muhalefet ve feminist hareket, son dönemlerin politik mücadeleleri olarak öne çıkıyor. Farklı toplumsal katmanları içeriyor gibi görünen bu hareketlerin mücadele tarzı ve taleplerinin sınıfsal niteliği ise oldukça net bir şekilde ortaya çıkıyor. Bu sınıfsal niteliğin ortaya çıkmasında ise, temel olarak iki faktör rol oynuyor. Bunlardan ilki Türkiye kapitalizminin son yıllarda yaşadığı yeniden yapılanmaya bağlı olarak, sermaye birikim sürecinin sürekliliğini sağlamaya dönük yeni mekanizmaların neredeyse her gün ve daha sert biçimde emekçi sınıfların karşısına çıkması. İkincisi ise, kapitalist üretim ilişkilerinin daha da derinleşmesine, coğrafi olarak yayılmasına ve kendisini yeniden üretmesinin doğrudan ve zorunlu bir sonucu olarak, topluma, ama özellikle de toplumun geniş çoğunluğunu oluşturan –en geniş anlamıyla– emekçilere yüklediği maliyetin daha da artması, can yakıcı hale gelmesi: Kısacası, emekçileri, Can Yücel’in ifadesi ile ‘canımız yanmış gibi değil, canımız yana yana’ diye bağırarak durumunda bırakması.

Bahsi geçen toplumsal muhalefet hareketlerinin, en azından genel eğilim itibarıyla, anti kapitalist talepleri dile getirmektense, sermayenin güncel ve somut saldırılarına karşı çıkış temelinde şekillendiği, bu anlamda geleceğe dönük programatik sıçrayışlar yaratma kaygısı güden hareketler olmadığı sır değil. Bununla birlikte, neredeyse hemen her gün bir yenisi ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk belirtileri de bu sürecin hızla değişeceğinin işaretlerini taşıyor. Günden güne daha örgütlü, daha fazla gündem yaratma kapasitesine sahip hale gelmiş olması kadar; söz konusu toplumsal muhalefet hareketlerinin içinde yaşadığımız dönemde sermaye için yamsal önem arzeden birçok düzenlemeye karşı çıkışı görünür kılmasının bile kendi başına bir anlam ifade ediyor.

Özelleştirmelerden taşeronlaşmaya, güvencesiz çalışmadan derelerin üzerinde kurulan hidro elektrik santrallere, çıkarılan iş yasalarından üniversitelere yapılan saldırılara kadar, sermayenin 1970’lerden itibaren içine girdiği krizi kendine yeni kâr alanları yaratarak ve emeğin kazanılmış haklarını geri alarak ötelemeye dönük her saldırısı, saldırı alanını daha da genişlettiği ölçüde, yeni mücadele alanlarının ve araçlarının, mücadelede kullanılacak yeni kavramların yaratılmasını da beraberinde getiriyor. Bir başka ifadeyle, sermaye birikimi derinleştikçe, sermaye sınıfının kendi içindeki çelişkileri ve buna paralel olarak bir bütün olarak sermaye sınıfı ile işçi sınıfı arasındaki çelişkiyi de arttıran karmaşık doğası, geçmişte unutilan, şimdiki kadar can yakıcı olmadığı düşünülen, belki de ihmal edilen alanların da mücadelede dahil olmasını beraberinde getiriyor.

Bu süreçte sermayenin sadece birikim sürecini garanti altına alacak düzenlemeleri hayata geçirmeye çalışmakla uğraşmadığı, kendi hükümranlılığına hanel getirmeyecek muhalefet hareketleri yaratmaya çalıştığı da aşikâr. Kuşkusuz, Dünya Bankası'nın dahi yoksulluktan bahsettiği, sermaye temsilcilerinin dahi "Kapital okuma'nın öneminden hatta sosyal demokrasiden bahsettiği, halkla ilişkiler ve reklam kampanyalarının başına 'sosyal' ifadesi eklenmek suretiyle 'sorumluluk' diye pazarlandığı bir dönemde, sermaye sınıfının kendi varlığını tehdit etmeyen muhalefet hareketleri yaratmaya çalışmasında ya da toplumsal muhalefetin parçası olabilecek kimi yapıları kendi ilişkiler ağına içermeye çalışmasında şaşılacak bir yan yok. Bu içirme çabalarında, asıl meselenin, yani kapitalist üretim ilişkilerini anlamının ve dolayısıyla değiştirmek için atılacak adımlardan ilki olanın, yani öncesinde bir analiz aracı ama hemen sonrasında ise bir mücadele aracı ve kavram olan 'sınıf'ın yerini, 'kimlik' kavramına ya da 'sınıf çatışmaları' kavramının yerini 'sivil toplum-ceberrut devlet' ikiliğine bırakmasına dönük entelektüel baskılar önemli rol oynuyor. Başbakan'ın kimi sosyalistlere teşekkür etmesinde en uç noktasını bulan bu gelişme ya da 'içirme' süreci, Türkiye'de sermaye sahiplerinin ve örgütlerinin sınıfsal davranış pratiklerini gündend güne daha açık ettiği bir dönemde, işçi sendikalarının üretim fetişizmine varan ya da sınıf vurgusundan uzaklaşan söylemlerinden su mücadelesinde sermaye örgütleri ile yan yana gelme eğilimi gösteren kimi ilerici unsurlarının varlığına kadar bir dizi alanda kendisini göstermeye devam ediyor.

Ancak son yıllarda, kapitalist üretim ilişkilerinin daha da derinleşip coğrafi olarak yaygınlaşmasına karşın, işçi sendikalarının emeğin içindeki tüm farklılaşmaları kapsayacak yeni örgütleri yaratılabilmekten uzak bir görünüm sergilemelerine, burjuva politik alanının gerilimlerine hapsolmasına ve emekçi sınıflar nezdinde anlamını yitirmeye başlamasına karşın, Yunanistan'dan Fransa'ya, İngiltere'den İstanbul'a, Ankara'ya yayılan bir çok işçi/öğrenci hareketinin yanında, tüm bu coğrafyalarda ve dünyanın başka başka yerlerinde, işçi sınıfının hak mücadeleleri gibi, ekolojik mücadele gibi, kent hakkı mücadelesi gibi, daha çok hak mücadelelerinde somutlanan, bazen bireysel bazen örgütlü formlar alabilen, işçi sınıfının 'beyaz yakalı', 'dışlanmış', 'güvenceli', 'güvencesiz', 'ezilen ulus', 'ayrımcılığa uğrayan cinsiyet' gibi farklı bileşimlerinden yükselen mücadele deneyimleri, "sol memenin altındaki cevahir"ın kararmaması için yeterli bir sebep oluşturuyor.

Taban inisiyatifleri biçiminde sendikaların içerisinde ya da değişik sınıf örgütlenmeleri biçiminde sendikal yapıların dışında kendilerini açığa vuran bu tür girişimler, kapitalist üretim ilişkilerinin işçi sınıfının bileşimini çeşitlendirmesine ve sayısını daha da arttırmasına paralel olarak, yani işçi sınıfının niteliksel zenginliğine ve niceliksel büyümesine bağlı olarak yaygınlaşmaya ve yeni dinamiklerin taşıyıcısı olmaya aday deneyimler olarak karşımızda duruyor. Novamed direnişi, DESA'da Emine Arslan ve Paşabahçe devlet hastanesindeki taşeron işçi Türkan Albayrak'ın mücadeleleri, Plaza eylemleri, özel dershane ve stajyer öğretmenlerin örgütlenmeleri, atık kâğıt işçilerinin dernekleşmesi, taşeron sağlık işçilerinin mücadeleleri, iş kazaları karşısında tersane işçilerinin eylemleri ve benzeri gelişmeler sınıf hareketinin dinamiklerine ilişkin yeni tartışmaları gündeme getiriyor. Zira dosya konusunu oluştururken murat edilen tüm bu deneyimleri de anlamak ve anlamlandırmak idi. Ancak bu amacımızı kısmi olarak gerçekleştirebildik.

Emekçilerin bedeni, boş zamanı, yaşam standardı ve hatta canı üzerinde sermayenin kontrolünü yüzümüze vuran bu eylemler karşısında oluşan kamuoyu tepkisi, ilk bakışta uçucu imiş gibi

görünse de, emekçi sınıfların tüm bileşenlerinin bu süreçte canı, sosyal hakları, yaşam alanları ile ödediği bedelin daha da artmasının, 'canı yanan'ların kamuoyunun aslında kendileri olduklarını fark etmelerinin çok zaman almayacağını en önemli göstergesi. Sınıf mücadelesinin dinamiklerinde meydana gelen bir başka değişikliğin ise üretimi durdurmaya yönelik eylemlerin yetersizliği karşısında tek başına yapılan ya da belirli bir sokağın, mekânın işgali ile gerçekleşen eylemlerin daha fazla ses getirmesi olduğu söylenebilir.

Öte yandan derinleşen ve yaygınlaşan sermaye birikimi, kent toprakları, su ve diğer doğal kaynakları daha yoğun bir biçimde metalaşma sürecine zorlamakta ve böylelikle sınıfsal çelişkileri daha geniş toplumsal çelişkilerin konusu haline dönüştürmekte. Bu bağlamda barınma hakkı, su hakkı, doğa hakkı biçiminde ortaya çıkan tikel-yerel mücadeleler toplumsal muhalefetin yeni alanları olarak dikkat çekerken, daha geniş ölçekteki sınıfsal çelişkilerle nasıl ilişkilenecekleri pratik olduğu kadar kuramsal bir sorun olarak öne çıkmakta. Özetle, emekçi sınıf hareketleri ve toplumsal muhalefet açısından son on yıl, 1980'li yılların getirdiği tüm yapısal olumsuzlukları içermekle birlikte, hem sınıf oluşum süreçlerinde hem de örgütsel arayışlar noktasında yeni dinamikler geliştiğine işaret ediyor.

Praksis bu sayısıyla, bu süreçte ortaya çıkan çeşitli muhalefet hareketlerinden kesitler sunmayı amaçlıyor. Toplumsal muhalefetin tüm kesitlerine değinemese de, son dönemde ses getiren eylemlerin öznelinin bu eylemlere dair değerlendirmelerini, kısa yazılar ile aktarmayı uygun gördük. "Güncel Toplumsal Mücadeleler: Dersler" başlığı altında topladığımız bu kısa yazılar, toplumsal muhalefetin gözle görünür tüm somutluğunu ve geleceğe dönük perspektiflerini tartışmayı hedefliyor.

Dosyamızın ilk yazısı Gaye Yılmaz'a ait. Yılmaz, "Bütün renkler kirleniyordu...": Praksis'ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri" başlığını taşıyan yazısında, Bolivya'dan Güney Afrika'ya uzanan geniş bir coğrafyada sınıf mücadelelerinin önemli zeminlerinden birisi olan ve 2000'li yılların başından bu yana Türkiye'de de yükselişte olan su hakkı mücadelelerini ele alıyor. Su hakkı çerçevesinde süregiden mücadelelerin, yalnızca özgül bir alan olmasından dolayı değil, bu alanda varolan ve mücadele eden toplumsal hareketlerin parçalı bir görünüm vermesinden dolayı da eleştirel bir analizi hak ettiğini belirten Yılmaz, sosyal bilimciler arasında, su hakkı mücadelelerini eleştirel bir haritalandırmaya tabi tutmaya ya da eleştirel bir analizle değerlendirmeye dönük ilginin sınırlılığının altını çiziyor. Bu noktadan hareketle, yazar, bir yandan dünyanın farklı bölgelerinde faaliyette bulunan su hareketlerinin farklı STK'lar arasındaki güçler dengesine göre haritalandırmasını yapmaya çalışırken diğer yandan da Türkiye'dekiler de dâhil olmak üzere, su hakkı hareketlerinin içsel tutarsızlıklarını gözler önüne seriyor. Yılmaz'ın çalışması, önümüzdeki dönemin önemli mücadele alanlarından birisi olan kırsal direniş, ekolojik mücadele, su hakkı gibi alanlarda mücadele edenler açısından oldukça kritik bir noktaya, sermayenin bahsi geçen alanlarda mücadele yürüten militan sınıf örgütlerini içermek ve ılımlılaştırmak için geliştirdiği stratejilere dikkat çekiyor olması açısından oldukça büyük önem taşıyor. Çalışma, sonuç dâhil üç bölümden oluşuyor. Yılmaz ilk bölümde, dünyadaki su hakkı mücadelelerini ele alıyor. Bu bölümün alt bölümlerinden ilkinde bahsi geçen haritalandırmayı okur ile paylaşan yazar, ikinci alt bölümde ise, dünyadaki su hareketlerinin söylem, eylem ve eğilimlerini değerlendirerek uluslararası su hareketleri mücadelesine dair kimi sonuçlara varıyor. Çalışmanın ikinci bölümü Türkiye'de süre giden su hakkı mücadelelerine odaklanıyor. Yazar, çalışmasının

sonuç kısmında ise, su mücadelesinin, toplumun çoğunluğunu oluşturan emekçiler açısından başarıya ulaşması için, sınıf mücadelesinin bir parçası olarak görülmesinin bir zorunluluk olduğunun altını çiziyor.

"Sendikal Hareket ve Feminizm: Dayanışmanın Ötesi" başlıklı yazısında Elif Gazioğlu, 2007 yılının da başlayan Novamed grevinin feminist ve sendikal hareket arasında açığa çıkarttığı "gerilimli ilişkiyi" sorguluyor. Bir yandan, bu "kadın grevi" ile işçi hareketi feminist hareketin gündemine neredeyse ilk kez bu kadar yoğunluklu girerken, sendikalar da yine neredeyse ilk kez, kadınların kadın işçi olmaktan kaynaklı sorunları etrafında bu kadar kamusallaşmış bir mücadelesi ile yüz yüze gelmek zorunda kaldılar. Her iki hareket açısından da Novamed grevi, kadınlık ve işçilik halleri arasındaki içsel ilişkiyi yeniden kurmaya, görünür kılmaya, mücadele eksenini sorgulamaya davet ediyordu. Feminist hareket bu daveti kabul ettiyse de, sonuçlarına bakıldığında aynı şeyi ne yazık ki sendikal hareket için söylemek mümkün değil. Yazarımızın geleneksel sendikal anlayışın bu daveti kabul etme kapasitesini de tartıştığı bu yazının, Praksis okurları için çok yönlü bir sorgulamaya vesile olmasını umuyoruz.

"Kentsel Politikada Yeni Biçim Arayışları: 2009 Yerel Seçimleri ve Ankara'da "Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son" Kampanyası" başlıklı yazılarında Bülent Batuman ve Tezcan Karakuş Candan 2009 yerel seçimleri öncesi Mimarlar Odası Ankara Şubesi tarafından düzenlenen bir kampanyayı tartışıyorlar. Kampanya, gerek örgütleyicisinin perde arkasında kalması, gerek internet üzerinden örgütlenmesi ve gerekse dayandığı "flash mob" tarzı sokak eylemleriyle özgül bir kentsel mücadele deneyimi oluşturuyor. Yazarlara göre kampanya aynı zamanda bir meslek örgütünün diğer toplumsal gruplarla arasında yaratılan bariyerleri aşma çabasını içeriyor. Kampanyanın temel eksikliği kent yoksullarına gerektiği kadar ulaşamamış olmasıyken, esas başarısı da siyasal İslamcı belediyecilik pratikleriyle daraltılmış olan kentsel kamusalılığı belirli ölçülerde genişletebilmesi. Yazı, bu özgün deneyimin bir bilançosunu çıkarması ve bu deneyimi dünya-daki benzer tartışmalarla ilişkilendirerek ele almasıyla önemli bir katkı sunuyor.

Vefa Saygın Öğütle'nin Vefa Saygın Öğütle'nin "Pozitivist-Marksist Sınıf Kavrayışı ve Sınıf Deneyim-lerindeki Açmazlar" başlıklı yazısı, Marksizm içinde kendinde sınıf/ kendisi için sınıf ya da ekonomik özne-siyasal özne ikilikleri çerçevesinde incelenen "geçiş sorunsalı"nı ele alıyor, yazarın deyimiyle "sorunsallaştırıyor". Yazıda, kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçişin ya da ekonomik öznenin siyasal özneye dönüşüm, genellikle ontolojik bir dönüşüm olarak algılandığı ve bunun ardında mekanik/pozitivist ve teleolojik bir anlayış olduğu ileri sürülüyor. Sınıfın yalnızca ekonomik bir kategori olarak ele alınmasını eleştiren, sınıf analizlerinin farklı toplumsal tahakküm mekanizmalarını da içerir biçimde genişletilmesinin önemine vurgu yapan bu yazı, sınıfsal sömürünün deneyimlendiği somut yaşantı ve deneyim alanlarına yönelmenin önemini altını çiziyor; buralardaki dinamiklere ve eylem potansiyellerine yoğunlaşmanın önemine dikkat çekiyor.

Serkan Öngel ile Kurtul Gülenç'in Mekân, Hegemonya ve Strateji başlıklı makalesi, hegemonya kavramını eleştirel bir bakışla ele alarak sınıf hareketinin ve toplumsal muhalefetin kesişim ve ayrışma noktalarını açmıyor. Sınıf hareketinin, yeni vurguları ile emek hareketine "görelî ölçekte mücadele" için öne çıkardıkları temel eksenleri de tartışmaya açıyorlar.

Praksis, bu sayısında dosya dışı konularda da yazılara yer veriyor. "Türkiye-AB ilişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs" başlıklı yazıda, Emine Tahsin devlet-merkezli diplomatik ilişki-

ler çerçevesinde üzerine çok şey yazılmış bir konu olan Türkiye'nin Kıbrıs politikasını, farklı bir yaklaşımla, ekonomi politik bir perspektiften ele alıyor ve sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikası üzerinde etkili ve belirleyici olma çabasını inceliyor. Bir başka deyişle yazıda, kronolojik bir kurgu içinde 1950'lerden günümüze Türkiye'nin Kıbrıs politikasının temel eğilimleri anlatılırken, başta TUSİAD ve TOBB olmak üzere sermaye kesiminin oluşturduğu örgütlenmelerin, kendi çıkar ve beklentileri doğrultusunda bu politikalara yön verme çabaları anlatılıyor. Bu bağlamda Tahsin, Güney Kıbrıs'ın AB'ye üyelik başvurusuyla birlikte başlayan süreçte Kıbrıs meselesinin "Avrupalılaştığı" ve Türkiye'nin AB'ye üyelik başvurusunun bu olguyu daha da güçlendirdiği 1990'lı yıllar ve sonrasına odaklanıyor. Yazar, Kıbrıs sorununun AB meselesi haline gelmesinin Türkiye'nin geleneksel Kıbrıs politikasında önemli bir değişimin yolunu açtığını belirterek, Türkiye'de AB üyeliğini destekleyen ya da karşı olan kesimler arasındaki çatışmanın anlaşılması açısından Kıbrıs konusunun bir "turnusol kâğıdı" işlevi gördüğünü ileri sürüyor. TUSİAD bu süreçte AB üyeliğinin adeta bayraktarlığını yapan bir sermaye örgütü olarak, Kıbrıs meselesinin AB talepleri doğrultusunda çözümü için hükümetlerin ve kamuoyunun yönlendirilmesinde önemli bir rol oynuyor. Tahsin'e göre TUSİAD, Kıbrıs politikasında geleneksel çizgiyi temsil eden Ecevit başkanlığındaki Koalisyon Hükümeti ile çatışmalı bir ilişki içindeyken, Kıbrıs meselesini AB üyeliği için yapılması gerekenler kapsamında ele alan AKP Hükümetleri ile bakış açılarının "örtüştüğü" bir görünüm sergiliyor. Ancak bu örtüşmenin her zaman aynı derecede olmadığı da vurgulanıyor. Sonuç olarak Tahsin, Kıbrıs politikasının analizine sermaye örgütlenmeleri temelinde toplumsal güçleri dâhil ederek özgün bir katkıda bulunuyor.

Serdar Öztürk, iletişim alanına ilişkin temel bazı tartışmaları ve kavramları ele aldığı "'En Eski' ve 'En Yeni' İletişim Medyası: 'İnsan'" başlıklı çalışmasında "medya" kavramının kullanılışına ve tarihselliğine ilişkin yeni bir açılım sunuyor. Öztürk'e göre, daha çok iletişim alanındaki teknolojik ve teknik gelişmelere gönderme yapılarak oluşturulmuş olan "yeni medya" kavramsallaştırması, insani deneyimin merkeze alındığı bir antropolojik bakıştan yoksundur. Medyanın günümüzde aldığı biçimleri anlayabilmek için kavramın, "tarihsellik" ve "süreç" yönünden içinde "insan"ın da yer aldığı "yeni" bir analizin yapılması zorunludur. Bu analiziyle Öztürk, iletişim alanına ilişkin tarihsel materyalist bir anlayışın nasıl örülebileceğinin de bir örneğini sunuyor.

Sayıda Werner Bonefeld'in "Demokrasi ve Diktatörlük: Devletin Amaç ve Araçları" isimli makalesinin Akın Sarı tarafından yapılan çevirisi de yer alıyor. Werner Bonefeld bu makalesinde, neo-liberalizmin toplumsal hareketlerin isyanı karşısında "güçlü devlet", "serbest piyasa" söyleminden hareketle hukukun askıya alınması ve düzenin restore edilmesinde devletin rolünü nasıl meşrulaştırdığına dikkat çekiyor. Bu bağlamda sermayenin başvurduğu bir yönetim stratejisi olarak "Olağanüstü hal", Walter Benjamin'in de hatırlattığı gibi bir istisnadan ziyade bir kural haline getirilir ve dolayısıyla da sermayenin işleyişine içkindir. Bonefeld aslında günümüz Türkiye'sindeki tartışmalara da dolaylı yoldan açıklık getirmektedir: Sivil toplum-devlet ikiliğine dayalı liberal söylemin "minimum devlet" anlayışı, toplumsal muhalefet ve "ayaktakımı" karşısında Schmitt'in kavramlarıyla, dost-düşman diyalektiğini kaçınılmaz ve rasyonel bularak, hukuk yoluyla şiddete başvurmakta sakınca görmez. Bonefeld yazısında "ekonomik" olan ile "politik" olanın ayrıştırılmasının liberalizmin tözü olduğunu vurgularken aynı zamanda sermaye, devlet, anayasal düzenlemeler ve hukuk tartışmasında liberalizm ile Marksizm arasına da kalın çizgiler çekiyor.

Sayımızda ayrıca iki kitap eleştirisi yer alıyor. Bunlardan ilki Sungur Savran'ın "Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri" kitabının Erdem Sönmez tarafından yazılan eleştirisidir. Sönmez bu eleştiride, Savran'ın sol-liberalizmin ve sol-Kemalizmin yakın dönem Türkiye tarihi okumasını eleştirmesi ve sözü edilen döneme ilişkin sınıf mücadelelerine yaslanan alternatif bir çerçeve oluşturmayı denemesi bakımından ele almakta. Sönmez, sol-liberalizmin Weberyen tarih okumasının eleştirisini Savran'ın çalışmasını değerlendirerek yapmakta ve böylece önceki sayıda yer alan makalesinde eksik bıraktığını düşündüğü "yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin liberal-muhafazakâr okuma"yı eleştirmektedir.

İkinci kitap eleştirisi ise "Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği" adlı Vefa Saygın Öğütle ve Güney Çeğin'in yazarı olduğu kitabın Eren Buğralılar tarafından yazılan eleştirisidir. Buğralılar, kitabın hem Türkçede çok yaygın olarak okumadığımız tartışmaları ve kavramları işin içine katması, hem de bu tartışmalardan eleştirel dersler çıkararak bir perspektif sunmasıyla, genelde fikir itilâlatıyla ilerleyen Türkiye sosyal bilimler alanına eleştirel bir çalışma kazandırdığını vurguluyor.

Güncel Toplumsal Mücadeleler: Dersler

Praksis'in "Güncel Toplumsal Mücadeleler" başlıklı dosyasında, geçtiğimiz dönem boyunca başta Tekel, sağlık emekçileri, 50/D'ye karşı asistanlar, hidroelektrik santrallere ve altın madenciliğine karşı direnişler olmak üzere çok çeşitli hareketlerin içinden gelen öznelerle bu soruyu sorduk: Ne Kaldı? Ne kalmasını umuyorsunuz? Elbette bu hareketler, toplumsal hareketin hafızası içinde her zaman kendilerine bir yer bulacaklar ve muhakkak ki egemen siyasette tarihsel gedikler açıyorlar. Ancak yine de "tarihin yazmasına" bırakmadan, yakın zamanlı ve özneleri tarafından yapılan değerlendirmeler, geçtiğimiz döneme hareketin bilançosu açısından toplu biçimde bakmak isteyenlere faydalı olacaktır diye umuyoruz.

TEKEL Direnişi

Sevim Yoleri-Ulaş

15 Aralık 2009'da başlayan 2 Mart 2010'da sona eren Tekel direnişi işçi sınıfının tarihinde onurlu bir yer edindi. Ancak ne yazık ki Tek Gıda-İş ve Türk-İş'in klasik sendikacılık anlayışının bir sonucu olarak, buralardaki grevler nasıl sonuçlanıyorsa öyle sonlandırıldı: Teslimiyetle. Manzara şu idi: Başladığı ilk günden son güne kadar, sendikalar bazında yalnız kalan Tek Gıda-İş, sonrasında da Tek Gıda-İş'in ortada bıraktığı 4/C'li Tekel işçileri¹.

AKP Genel Merkezi'nde başlayan direniş, Abdi İpekçi Parkı'ndaki saldırıdan sonra güç kazandı ve kamuoyu vicdanında yer etti. Özlük haklarını kaybetmek istemeyen işçilerin başlatmış olduğu bu eylem başta devrimci demokrat parti kurum ve kişilerin de desteğiyle AKP'ye karşı eylemlere dönüştü.

Tekel işçilerinin işlerinde binlercesinin gerici, tarikatçı ve milliyetçilerle bağı olmasına karşın günlerce yan yana durdukları, aynı çadırlarda yattıkları ve bu süre içinde bölgesel farklılıkların ve önyargılarının önemli oranda kırılmasıyla da sola ve sosyalistlere olan bakışlarının da değiştiğini görebiliyorduk.

Ancak Türk-İş ve Tek Gıda-İş'e karşı yargıları değişmiyor, değiştiremiyorduk. Çoğunluğu ilk defa böyle bir eyleme katılmışlardı ve hatta bizzat eylemin "özneleri de" bunlardı. Asıl mesele buralardaydı. Türklerin Kürtlere Sünni'nin Alevi'ye yargısı değişmeye başlamıştı, ancak bu "öznelerin" sendikaya olan yargısını kıramadığımız içindir ki bir çadır toplantısında bu direnişin sendika tarafından dağıtılması kararı alındığında, bunun aksini söyleyenler önce Tek Gıda-İş Başkanı Türkel, sonra da işçiler tarafından "provakatör" ilan edilebiliyordu. İşçilerin sendikaya körü körüne inanması, sendikacıların da laf cambazlığı 78 gün boyunca birbirini tamamlıyordu.

Direnişin başladığı yerde; sokakta bitmesi gerekiyordu. Son "20 yılın direnişi" denilen bu direnişin zaferle sonuçlanması gerekiyordu. Bunun için bilinçli işçiye dik duran sendikaya ve sosyalistlerin gücüne ihtiyaç vardı. Siyasilerle bir şekilde bağı olan işçilerle bir yere kadar direnilebilirdi. Yine siyasilerle bağı olan sendikalarla eylemin şekli ve direnişin içeriği boşaltılabilir, zayıf bir sol siyaset ile de bu direniş mahkemeye havale edilebilirdi ancak.

* Tekel işçisi.

1 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun istihdam şekillerini düzenleyen 4. maddesinin "C" fıkrasında "Geçici Personel", "Bir yıldan az süreli veya mevsimlik hizmet olduğuna Devlet Personel Dairesinin ve Maliye Bakanlığının görüşlerine dayanılarak Bakanlar Kurulunca karar verilen görevlerde ve belirtilen ücret ve adet sınırları içinde sözleşme ile çalıştırılan ve işçi sayılmayan kimseler" şeklinde tanımlanmaktadır.

Bu sebeptendir ki Tekel direnişi sokakta kazanılarak sonuçlanmadı. Tekel direnişi sokakta kazanamadığı için bundan sonraki direnişler açısından umutsuzluk ve karamsarlık potansiyeli de taşıyor aynı zamanda. Yine aynı sebeple sokakta talep; özlük haklarının korunması noktasından geriye düşerek "4/C'ye Hayır"a dönüşmüştü.

Ne kaldı? Özellikle 2004 yılında özelleştirmeler sonucu işsiz kalan ve bilahare işsiz kalacaklara sunulan 657 sayılı yasanın 4/C maddesine ek bendler ekleyerek Tekel işçilerini ve sonrasındakileri de kapsayacak şekilde istihdam edilecek kurumlarda köle gibi çalıştırılacaklar.

Bizler direnişteki işçileri sendikalarının bürokratik ve bizzat Türk-İş'in teslimiyetçi çizgisini görmeye ikna edemedikse de, sendikal bürokrasiyi kamuoyu önünde tartışarak ve sonuçlarını da bizzat göstererek ve daha da ötesi, yaşayarak bürokrasiye karşı mücadelede de mütevazı bir yol açmış olduk.

Memur sendikalarının bu yasaya Tekel direnişine kadar sessiz kalmaları da üzerinde düşünülmesi gereken önemli konulardandır. 4/C'ye hayır demek tüm sendikalarından önce KESK'in göreviydi. Ancak KESK, 2004'den bugüne kadar sadece bazı davalar açmakla yetindi, 4/C ya da 4/B gibi güvencesiz çalışma maddelerine karşı bir direnişi örgütlenmedi. Nitekim Tek Gıda-İş'in "yüksek yargı"ya havale ederek bu direnişi bitirmesi ve sonrasındaki eylem takvimini hayata geçirmemesi de işçi sınıfının direniş tarihine kara harflerle yazılmıştır.

Bizler, yarım kalan direnişi tekrar hayata geçirmek için gittiğimiz kurumlarda KESK'e üye olarak ama bununla yetinmeyip KESK'i de göreve çağırarak 4/C'ye ve 4/B'ye karşı direnişi örgütlemeye çalışmalıyız. "4/B'ye ve 4/C'ye Hayır!" demek güvencesizliğe hayır demektir. Neoliberalizme hayır demektir. Yarım kalan direnişi sokakta kazanmak için bizler üzerimize düşeni yapacağız, KESK de kendi üzerine düşeni yapmalıdır.

KAVGA BİTMEDİ, DAHA YENİ BAŞLIYOR.

50/D'ye Karşı Araştırma Görevlileri

Levent Dölek*

50/D'li asistanlar (araştırma görevlileri)¹ iş güvencesi ve akademik özgürlük için mücadele ediyor. Bu mücadelenin iş güvencesi yanı sıra bir dönem boyunca ister istemez ön plana çıktı. Doktorasını başarıyla tamamlayan arkadaşlarımız işsizlikle "mükâfatlandırılınca" buna tepki de büyük oldu. YÖK'ün 2008 yılında çıkardığı ve 50/D'lilerin nispeten güvenceli kadroya (33a maddesi) geçişlerini engelleyen yönetmeliğin iptal edilmesi bu mücadelenin en önemli kazanımı oldu.

Bu kazanım elde edilinceye kadar bence çok önemli olan eylemler yapıldı. Çok sayıda yürüyüşün ve basın açıklamasının yanı sıra 5 Mart 2009'da Beyazıt'ta üniversiteyi terk etmeme eylemi, 17 Nisan'da İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa ve Kocaeli'de düzenlenen eş zamanlı eylemler, 24 Nisan YÖK önündeki eylem, YÖK Başkanvekili İzzet Özgenç'in İstanbul Üniversitesi'ndeki bir panele gelişinin protesto edilmesi (daha sonra bu panele katılamayacağını bildirdi), 20 Mayıs'ta 13 kişinin atılma kararının rektörlük içinde yapılan eylemle geri aldırılması, 29 Haziran asistanların Taksim Meydanı'ndaki eylemi ve 1 Temmuz'da final ve bütünleme sınavlarında sevk alınarak iş bırakılması eylemleri öne çıkarlar. Bunlara daha sonra İstanbul Üniversitesi'nde açılan soruşturmalara karşı dayanışma eylemlerini de eklemek gerekli.

Bu eylemler sadece protesto etmekle yetinmeyip hak almaya yönelik yapıldığı için ve bu noktada önemli kazanımlarla sonuçlandığı için asistanların eylemlere yönelik algısının olumlu yönde değiştiğini tespit etmek gerekli. Aynı hükümetler gibi rektörlükler de "33'ü siz almadınız biz verdik" diyedursunlar herkes biliyor ki, bu tepkiler verilme, dayanışma gösterilme şu an 33a kadrosuna geçmiş olan arkadaşlarımızın pek çoğu başının çaresine bakmak zorunda bırakılacaktı.

Bugün 50/D'den 33/A'ya geçişler yapılıyor. Ancak her üniversitede farklı uygulamalar yapılmaya devam ediyor. Geçişlerin olduğu yerlerde ise keyfiyet hüküm sürüyor. Mevcut uygulama anabilim dalından başlayarak dekanlığa kadar olumlu görüşlerin yazıyla bildirilmesi ve rektörlüğün atama işleminin yapılmasını öngörüyor. Tahmin edilebileceği gibi bu silsilenin her aşamasında bazen bir kaçında birden sorun çıkabiliyor. Asistanlar anabilim dalı başkanından rektöre kadar herkesle iyi geçinmek zorunda. Bu da iş güvencesi sorununun devam ettiği ve artık akade-

* Araştırma Görevlisi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi.

1 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 50. maddesinin "D" fıkrası, "Lisans üstü öğretim yapan öğrenciler, kendilerine tahsis edilebilecek burslardan yararlanabilecekleri gibi, her defasında bir yıl için olmak üzere öğretim yardımcılığı kadrolarından birine de atanabilirler." şeklinde bir düzenleme yapmaktadır.

mik özgürlük boyutunun adım adım daha belirgin bir biçimde ön plana çıktığı bir durum yaratıyor.

En son 27-28 Kasım 2010 tarihlerinde Türkiye çapında katılımı Boğaziçi Üniversitesi'nde gerçekleştirdiğimiz Asistan Forumu'nda deneyimlerimiz ışığında kapsamlı bir perspektif oluşturmayı başardık. Elbette ki 50/D sorunu önemli bir yerde durmaya devam ediyor. Ancak hangi kadroda istihdam edilirse edilsin asistanların bir bütün olarak yaşadığı sorunlar (görev tanımının muğlâklığı, angarya, mobbing vb.) daha kapsayıcı biçimde gündeme gelmeye başladı. Önümüzdeki dönemde üniversitelerin yeniden şekillendirilmesi için sermaye, YÖK ve hükümetlerin el ele vererek ciddi bir saldırıya geçeceğini öngörüyoruz. Asistanlar şu ana kadar önemli ölçüde pratik yaptılar. Gelecek mücadelelerde de mutlaka ön saflarda olacağız.

Halkın Hakları Forumu

Umar Karatepe*

Türkiye’de toplumsal muhalefet uzun yıllar boyunca yolunu aramaktaydı. Bir tarafta proletaryaya veda ederek, sınıf mücadelelerinin devrinin kapandığını iddia eden tezler, diğer tarafta bir dönem öncenin araçlarıyla ve hareket biçimleriyle yeni dönemin saldırılarını karşılama çabaları toplumsal muhalefeti hareketsizleştirmekteydi.

Bugün geldiğimiz noktada, üretim alanından yeniden üretim alanına, kentlerden doğaya sermayenin sınırsız tahakkümünü hedefleyen saldırılar karşısında açığa çıkmaya başlayan “öz savunma mücadeleleri”nin toplumsal muhalefetin yeni dönemine damgasını vuracağı ortaya çıkmaya başladı. Sermayenin çok yönlü sınıf saldırılarına karşı yükselen mücadeleler, yani “hak mücadeleleri” toplumsal muhalefetin hangi kanallardan yükseleceğine işaret etmekte.

1980 sonrası dönüşümün yarattığı yıkımın karşısındaki tepkileri örgütlemek üzere yoksul emekçi mahallelerde açılan Halkevleri, 1990’lı yılların ikinci yarısında parasız eğitim ve parasız sağlık talepleri ekseninde bir mücadeleyi yükseltmeyi hedefledi ve bu süreçte sağlanan deneyimler ön açıcı bir başlangıç noktası oldu. Halkevleri 2000’li yıllarda kendisini “halkın hak mücadelelerinin ana kucağı olmak” olarak konumlandırma kararı aldı. Özellikle 2007 yılında düzenlenen Halkın Hakları Forumu’yla, üretim ve yeniden üretim alanlarında emekçiyi, sermaye tarafından salt emek gücüne indirgemek üzere yürütülen saldırılar karşısında, insanın varlık koşullarını savunacak halkın hakları hareketinin yaratılması adına adımların hızlandırılması kararı alındı.

Halkın hak mücadeleleri farklı zaman ve mekânlarda farklı düzeylerde yükseldi. Güvenceli iş talebiyle yükselen mücadeleler, sermayenin kentsel yağmasına karşı barınma hakkı mücadeleleri, ulaşım zammına karşı ulaşım hakkı mücadeleleri, kentsel su hakkı mücadeleleri, doğanın talanına yol açan hidroelektrik santrallere (HES) karşı mücadeleler, sağlık hakkı mücadeleleri, eğitimin ticarileştirilmesine karşı mücadeleler Halkevleri’nin ana kucağı olabildiği halk hareketleri olarak öne çıktı. Emekle sermayenin, insanlıkla barbarlığın, yaşamla ölümün karşı karşıya geldiği bir dönemde Halkevleri’nin içinde olduğu veya olmadığı hak mücadeleleri toplumsal muhalefetin en acil ihtiyacı olan öz güveninin geliştirilmesi adına önemli bir rol oyandı. Türkiye’nin dört bir yanında parasız kayıt yapılan her okul, engellenen her kentsel dönüşüm, durdurulan her ulaşım zammı, önüne geçilen her doğa

* Halkevleri.

talanı, örgütlenme hakkını ve çeşitli güvenceleri kazanan her “taşeron” işçi, hak mücadelelerinin savunmacı direnişinin güven kazanmasına yol açtı.

Ancak hak mücadeleleri savunmacı bir direnişin ötesinde “kurucu bir insanın bilinçli eylemi” de olmak zorundadır, yani bu mücadelede direniş ve inşa iç içe olmak zorundadır. Bu inşa, sermayenin neoliberal kamusunun karşısında halkın demokratik kamusunun aşağıdan yukarıya inşasını ifade etmelidir. Halkevleri, önerdiği aktif bir şekilde katıldığı, ördüğü ve çeşitli kesimleri belirli bir saldırı karşısında bir araya getiren hak mücadeleleri sağlık, eğitim, su, engelli meclislerini, platformlarını, barınma hakkı bürolarını vs. bu demokratik insanın nüveleri olarak görmektedir. Eğitim, sağlık, ekoloji, çalışma yaşamı gibi alanlarda kurulan çeşitli örgütlenmelerin geçtiğimiz dönemde muhalefetin en umut verici adımları attığı görülmektedir. Önümüzdeki dönem bu girişimler çeşitlendirilmelidir. Kurucu bir inşa, birçok zaman fiili mücadeleyi de gerektirmektedir. Ulaşım zammı karşısında turnikelerden atlayanlar, otobüslere el koyanlar, suyu kesilince belediyenin su dağıtım aracını “kamulaştıranlar”, kentsel dönüşümün durdurulduğu yerlerde kendi çocuk parklarını, ormanlarını, festivallerini kendi elleriyle kurarak yaşadığı mekânı fiilen dönüştürenler kurucu insanın önemli örneklerini vermektedirler.

Hak mücadeleleri politik bir çizgi olarak sahicilik kazandıkça ve neoliberal dönüşümün muhatapları, mağdurluktan çıkarak özneleştikçe, iktidarın en önemli dayanağı bu mağduriyetin yeniden üretime ve yönetilme yeteneği olan AKP iktidarının öfkesini ve şiddetini de üzerine çekmektedir. “Komünist illet”, “çapulcu”, “malum odaklar”, “darbeciler”, “bölücüler” vs. gibi söylemlerin yanı sıra çeşitli baskı araçları, satın alma yöntemleri vs. eş zamanlı olarak devreye girmektedir. Bu tepkiler, halkın hak mücadelelerinin bugünün “kapitalizmi yıkan gerçek hareketi” olmaya aday olduğunun sağlamasıdır. Ancak gerçek bir dönüştürücü güç olmak, cinsiyetçilik, gericilik ve ırkçılık gibi Türkiye’nin yapısal politik sorunları karşısında eşitlik ve özgürlük taleplerini bütünleştirebilecek en önemli zeminlerden biri olmayı gerektirmektedir.

Bu kaygılarla Halkevleri, Halkın Hakları Forumu-2011 başlıklı büyük bir buluşma düzenlemektedir. Bu buluşmayla hem neoliberal kapitalizme karşı hak mücadelelerinin dayanışma ağlarını, deneyim paylaşımı ve ortak mücadele zeminlerini güçlendirmeyi, hem de halkın hakları mücadelesinin ezilenlerin eşit yurttaşlık haklarını güvence altına alacak bir özgürlük ve eşitlik hareketi olarak tasarlanmayı hedeflemektedir. Sadece bu forum değil, önümüzdeki dönem bu yaklaşımla yapılacak her çalışma, örgütlenecek her direniş, kapitalizme karşı toplumsal mücadeleleri, insanın ve doğanın kurtuluşunun gerçek öznesi haline getirecektir.

Dev-Sağlık-İş Mücadelesi: “Sağlıkta Taşeron Olmaz, İnsan İhaleyle Çalıştırılmaz!”

Özay Göztepe*

Her yeni dönem, kendi anlatımını ve anlatıcılarını yaratır. Eğer bugün Dev-Sağlık-İş, anlatılacak bir özne haline geldiyse; önce onun sınıfa ne anlattığına bakmak gerekir. Bu da Dev-Sağlık-İş’in tümü güvencesizleştirmenin farklı biçimlerine karşı yürüttüğü mücadelesini üç ayrı evreye bölerek daha iyi anlaşılacaktır.

İlk dönem, Yaşar Okuyan’ın *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı* olduğu zamana denk gelmektedir. Okuyan’ın bakanlığı döneminde açılan (daha doğrusu ya yeni açılan ya da eskinin genişletilmiş hali olan) on bir SSK hastanesinde çalıştırılacak 3.200 sağlık personeli (doktorlar, ebeler, hemşireler, laborantlar, teknikerler) için öngörülen istihdam biçimi, *Orman Genel Müdürlüğü*’ne bağlı orman işçileri için öngörülen *doğrudan bireysel hizmet sözleşmesinin* birebir aynısı olmuştur. Hatta o kadar aynıdır ki, hiç kadının çalışmadığı orman işçileri için hazırlanan sözleşmede geçen “*işçilerden herhangi birinin eşi doğum yaptığında, çalışan işçiye beş gün izin verileceği*” hükmü bile aynen korunmuştur. 2001 yılında uygulaya konulan, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı* ile yapılan sözleşmelere dayanan ve bugünkü 4/C’yi andıran bu istihdam biçimine karşı Dev-Sağlık-İş’in mücadelesi, esas olarak Akhisar ve Buca eksenli yürütülmüştür. 2002 yılında (en yoğun örgütlülüğün olduğu Buca başta olmak üzere Doğubeyazıt’tan Yalova’ya, İzmir’den Ankara Polatlı’ya kadar tüm hastaneleri kapsayan bir çalışmayla birlikte) bu alanda mücadeleye başlayan Dev-Sağlık-İş, güvenceli iş talebiyle beraber hak mücadelesini öne çıkarmıştır. Kadınlara tanınan yasal hamilelik izninin kullandırılmamasına karşı Dev-Sağlık-İş, fiilen bu hakkı kullanan ve işten atılan bir kadın işçiyle hukuki yollara başvurmuş; aynı zamanda yoğun bir örgütlenme ve eylemlerle bu süreci desteklemiştir. Sonuçta *SSK Yasası*’nda bir ek düzenleme (geçici madde eklenerek) yapılarak hem 3.200 kişi devlet memuru kadrosuna atanmış hem de işten çıkarılan işçi işe iade edilerek geriye dönük bütün haklarını kazanmıştır.

Dev-Sağlık-İş’in ikinci mücadele evresi, AKP’nin ilk hükümet dönemine denk gelen ve üniversite hastanelerinde yaşanan bir değişikliğe dayanan *maliye vizeli çalıştırma* biçimine karşıdır. Önceden üniversite hastanelerinde çalışan işçiler, büro işkoluna girerken; Türk-İş’e bağlı Sağlık-İş’in işkolu tespiti yaptırması üzerine üniversite hastanesi işçilerinin, sağlık işkolu kapsamında olduğu tescillenmiştir. Bu kararla örgütlen-

* Devrimci Sağlık İşçileri Sendikası Eğitim ve Örgütlenme Uzmanı

meye başlayan Dev-Sağlık-İş'in de katkılarıyla, ücretleri, üniversitenin döner sermayesinden ödenmek üzere *Maliye Bakanlığı*'ndan alınan vizelere dayanarak istihdam edilen ve sayıları 11.000'e yakın güvencesiz işçi, 4/B kadrosuna geçirilmiştir. Ancak burada iki noktanın altını çizmek gerekmektedir: Birincisi, maliye vizeli güvencesiz işçilerin 4/B'ye geçirilmesinde, dönemin siyasi koşulları da etkili olmuştur. AKP'nin özellikle belediyeler üzerinden beklediği kadrolaşma ve siyasi rant, işçilerin 4/B statüsüne geçirilmesini kolaylaştırmıştır. İkincisi, işçilerin, yine güvencesiz bir kadro olan 4/B statüsü ile maliye vizeli işçilik statüsü arasındaki karar verme sürecinde, mücadelenin sürekliliği sağlama avantajından ve sayıca çok daha fazla olmalarından ötürü 4/B'nin tercih edilmesidir.

Burada ironik olan nokta, Dev-Sağlık-İş'in, hem *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı*'ndan sözleşmeli çalışan güvencesiz işçiler için hem de maliye vizeli çalıştırılan güvencesiz işçiler için mücadele ederken kazandığı hakların, aynı zamanda Dev-Sağlık-İş'in üyelerini de kaybetmesidir. Çünkü bütün güvencesiz işçiler, devlet memuru kadrosuna atandığında; Dev-Sağlık-İş'in örgütlülüğü kapsamı dışında kalmıştır.

Dev-Sağlık-İş'in mücadelesinin içinden geçtiğimiz şu anki evresi ise *taşeron* çalıştırma biçimine karşı "güvenceli iş, insanca yaşam" talebi ve "sağlıkta taşeron olmaz, insan ihaleyle çalıştırılmaz" sloganı ile hayat bulmaktadır. Bu süreci, biraz daha detaylı incelemek gerekmektedir.

Sınıf mücadelesinin temel mücadele alanlarından biri, hiç kuşkusuz ki sağlıktır. *Sağlıkta Dönüşüm Programı* çerçevesinde yaşanan dönüşüm, sadece sağlığın piyasa ilişkilerine açılmasıyla kalmamakta; aynı zamanda bir ekip hizmeti olan ve sürekliliğin-bütünlüğün-istikrarın esas olduğu sağlık hizmetinin bölünüp parçalanarak taşeron eliyle gördürülmesine; bu da sağlık hizmetinin niteliksizleşmesine yol açmaktadır. Yaşanan hastane yangınları ve bebek ölümleri, bunun en somut ve en acı sonuçlarındandır. Dolayısıyla sağlıkta taşeronlaştırma; sadece sağlıkta çalışanların bir sorunu veya bir istihdam meselesi olarak değil; daha bütünlüklü bir yerden görülmeli ve her şeyden önce bir halk/toplum sağlığı sorunu olarak değerlendirilmelidir.

Bir kamu hizmeti olan ve herkese eşit-ücretsiz-nitelikli bir şekilde sunulması gereken sağlık hizmetinin *hizmet alım sözleşmeleri* ile taşeronlara devredilmesinin halk/toplum sağlığına etkilerinin yanında; bir başka düzeyde (sağlık emekçileri üzerinde) de önemli etkileri vardır. Bu etkiler içinde en önemlilerinden biri; taşeronlaştırmanın, sağlık emekçilerinin başta iş güvencesi olmak üzere sekiz saatlik işgünü, nöbet ücreti, fazla mesai, kıdem tazminatı, yıllık izin gibi kazanılmış tüm haklarını ortadan kaldırmayı hedeflemesidir.

Aynı işyerinde aynı işi yürüten kadrolu çalışanlarla eşitsiz koşullar oluşturmaları nedeniyle çok ciddi bir ayrımcılık yaratmaktadır. Bilindiği gibi sağlıkta emekli olanın yerine yenisi alınmamış; kamu personeli tasfiye edilmiş ve güvencesiz çalıştırma biçimleri giderek daha yaygın bir hale getirilmiştir. Bireysel sözleşmeli çalıştırma, dışarıdan hizmet satın alma (taşeronlaştırma); bunun en yaygın biçimleridir. Bir dönem

üniversite hastanelerinde maliye bakanlığından alınan vizeler karşılığında vizeli çalıştırma, vakıf ve dernekten çalıştırma (bunlar daha sonra taşeronla devredilmiştir), döner sermayeden çalıştırma, geçici statülü çalıştırma, 4/B ve 4/C sağıktaki farklı farklı istihdam biçimleridir. Ancak farklı biçimlerde istihdam edilen sağık emekçilerinin yaptıkları iş, esasen aynıdır. Aynı işi yapan sınıfı farklı istihdam biçimlerine bölen bu ayrımcılık, hem sınıf içi rekabet yaratmakta hem de sınıf atomize ederek yalnızlaştırmaktadır. Aynı zamanda bu ayrımcılık, sadece ücret ve sosyal haklar konusunda değil; yaşamın bütününe yayılmış bir durumdadır. Örneğin beraber çalıştıkları halde kadrolular ile taşeron çalışanların yemek yediğı yemekhaneler ve bindikleri servisler farklıdır.

Taşeronda çalıştırma, burjuva hukukunu bile tanımayan bir çerçeveye sahiptir. Örneğin çalışanların nöbetleri ve fazla mesaisi ücretlendirilmez; dolayısıyla 1982 Anayasası'nda yasak olduğı belirtilen angarya; sağık emekçileri için günlük ve sıradan bir uygulamadır. Ayrıca bireysel iş sözleşmesinin varlığından da söz edilemez. Çünkü yapılan sözleşmelerin tüm içeriğı, hastane yönetimi ile taşeron şirketler arasında yapılan ihale şartnamesinde zaten yazılmıştır. Dolayısıyla ücret dâhil her şey önceden belirlendiğinden, bireysel iş sözleşmesinin hayatta hiçbir karşılığı yoktur.

En özet ifadesiyle insan emeğinin ihale masalarında alınıp satıldığı, şeklen bile sözleşme özgürlüğünün bulunmadığı, hukuksuz ve insan onuruna aykırı bir çalıştırma biçimidir taşeron.

Peki, bütün bu güçlülere rağmen Dev-Sağık-İş, nasıl oluyor da “örgütlenemez” denilen ve toplu sözleşme yapma imkânı bulunmayan taşeron sağık emekçilerinin içinde mücadele yürüterek çok kısa bir süre içinde on binin üzerinde üyeye sahip olabilmiş, yaklaşık yirmi ilde ve elli hastanede örgütlenebilmiş, onun üzerinde hastanede taşeron çalıştırma biçimini engelleme konusunda önemli bir mesafe kaydedebilmiştir? Bunun nedeni, Dev-Sağık-İş'in güvencesizleştirmenin sağıktaki yansımalarını/ karşılıklarını doğru tespit edip buna karşı başarılı bir mücadele yürütmesidir. Bu da iki sözcükte özetlenebilir: *Fiili mücadele!*

Fiili mücadelede muhataplık ilişkisinin kiminle kurulacağı çok önemlidir. Taşeronda hizmet alımının temel sorumlusu devlettir; dolayısıyla temel muhatap da odur. Sağık temel bir haktır, bir kamu hizmetidir, kamu yararı vardır ve eşit ve ücretsiz olmalıdır. Dolayısıyla kamusal sağık hizmetlerini yürüten sağık personeli, insan onuruna uygun koşullarda çalıştırılmalıdır; bunu sağlaması gereken de devlettir.

İkinci muhatap, hastane yönetimleridir; çünkü aslında sağıkta yaşanan, gerçek bir taşeron çalıştırma değildir. İşçilerin bütün çalışma koşulları, hastane yönetimleri tarafından belirlenmektedir. Taşeron firmalar sadece kâğıt üstündeki aracı kurumlardır. Dolayısıyla yasal ve fiili sorumluluk, hastane yönetimlerindedir. İş Kanunu'nun ikinci maddesine göre de asıl işveren, ortak sorumludur. Onun üzerindeki hastanede kazanılan (asıl işin taşeronla verilemeyeceğı ve hastane yönetiminin temel sorumlu olduğı) başarılar, -şeklen-hukuki mücadele ile olmuştur.

Ancak tek başına hukuki mücadele yeterli değildir. Çünkü herhangi bir sendikaya üye olmayan herhangi bir işçi de *Bölge Çalışma Müdürlüğü*'ne başvurup işyerinde muvazaa (hileli çalıştırma) olduğunu tescil ettirebilir. Ancak bugüne kadar bireysel başvuruların hiçbirisinden böyle bir sonuç alınamamıştır. Oysa Dev-Sağlık-İş, onun üzerinde hastanede çalışan on bin civarındaki taşeron işçisi ile birlikte bunu kazanmıştır. Burada örgütlü olmanın önemi çok açık ortaya çıkmaktadır.

Dev-Sağlık-İş'in öncülüğünde *Bölge Çalışma Müdürlükleri*'nin yaptığı muvazaa (hileli çalıştırma) tespitlerine ve mahkemelerin aldığı kararlara rağmen; *Sosyal Güvenlik Kurumu* ile *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı*, kadro tescili için işlem yapmamakta, mahkeme kararlarını yerine getirmeyen yöneticiler hakkında yapılan suç duyurularından sonuç alınamamaktadır; ezcümle var olan yasalar tanınmamaktadır. Örneğin *Adana Balcalı Hastanesi*'ndeki taşeron çalıştırma, mahkeme kararıyla yasaklandığı halde, hastane yönetimi ihale yapmaya devam etmektedir. Mahkeme kararın ardından yapılan ilk ihalede Dev-Sağlık-İş'e üye işçiler, ihalenin yasadışı olduğunu öne sürerek ihale salonunda protesto gösterisi düzenleyince, şu anda hukuk dışı ve yasa dışı olan bir ihaleye fesat karıştırmak "suç"undan on yıl hapis cezasıyla yargılanmaktadırlar. Fiili mücadelenin anlamı da burada ortaya çıkmaktadır; çünkü var olan yasalar tanınmadığına göre işçi sınıfı kendi yasalarını oluşturmak zorundadır.

Yani Dev-Sağlık-İş, bir yandan hukuki kanalları kullanırken diğer yandan da militan bir sendikacılık anlayışına dayanmakta ve temelde hak mücadelesi yürütmektedir. Bu mücadele de yalnızca hastanelerle sınırlı tutulmamakta, emekçilerin diğer yaşamsal sorunları (asgari ücret, eğitim, ulaşım, barınma, enerji...vs) da sendikal mücadele alanlarından görülmektedir. Nasıl ki eşit-parasız-nitelikli sağlık hizmeti sadece sağlıkta çalışan sorunu değilse, eğitimin gericileştirilmesi-niteliksizleştirilmesi-piyasalaştırılması da yalnızca eğitim emekçilerinin sorunu değildir². Yaşamın her alanı piyasa/meta ilişkilerine dâhil edilirken, devrimci bir sendikal muhalefetin bu alanların sorunlarına çözüm önerememesi ve kendini, bu sorunların çözümü için aday görmemesi; başarısızlığa baştan mahkûm olmak demektir. Birçok konfederasyon temsilcisi, hükümetle masada asgari ücret konusunda pazarlık yaparken; Dev-Sağlık-İş'in "*asgari ücret, insanca yaşanacak bir ücret olmalı*" diyerek iki yıldır sokaklara çıkması; bu kavrayış farklılığındandır.

Toparlayarak özetlemek gerekirse, güvencesiz çalıştırma biçimleri yaygınlaşarak esas çalışma biçimi haline gelmekte; istihdamın biçimi parçalanırken istihdamın niteliği türdeşleşmektedir. Bu nesnel zemin, doğru bir strateji ve doğru bir çizgiyle bulunduğu, başarı şansı sağlamaktadır. Dev-Sağlık-İş'in birçok başarısının arkasında yatan şey; bu zemini doğru kavrayabilmesinde ve bunun araçlarını yaratabilmesinden geçmektedir.

2 Bu arada kısa bir not düşmekte yarar vardır: Dev-Sağlık-İş, sağlık alanındaki mücadelesini tek başına değil başta TTB ve SES olmak üzere çeşitli sendikalar ve demokratik kitle örgütleriyle ortaklaşarak yürütmektedir.

“Çevre sorunu sınıf sorunudur, sermayeye bırakılamaz”

Gaye Yılmaz

Türkiye sınıf mücadeleleri tarihinden bugüne neler kaldığı sorusu sorulduğunda ortada duran manzaranın oldukça hüznü verici olduğunu söylemek mümkün. Ben bu soruyu ülkede son dönemde yükselen su hakkı mücadeleleri üzerinden değerlendirmeye çalışacağım. Bundan 30 yıl öncesine kadar 68 ve 78 kuşağının işçi sınıfının örgütlülüğü eşliğinde yürüttüğü militan, sorgulayıcı ve mücadelecî geleneği –çok fazla abartıya kaçmadan– toplumun ezilen kesimlerinin hemen hemen bütün sorunlarını kucaklama çabası içindeydi. Sermaye sınıfının emekçilere yönelik stratejileri o dönemde bugüne oranla çok daha sert olsa da, bugünkü kadar rafine olmadığı için işçi sınıfı örgütleri tarafından daha kolay görülebiliyor, karşı duruşun olanaklarını barındırıyordu. Başta teorik eserlerin çok az bir bölümünün Türkçeye çevrilmiş olmasından kaynaklı olarak sınıf örgütlerinin teorik birikimi oldukça yetersiz bir düzeydeydi. Buna karşın bu gerçeklik emek-sermaye çelişkisinin başat rolünün ya da emperyalizm teorisinin bütün politik ve teorik tartışmalara rehberlik etmesine engel olmuyordu. Başka bir deyişle eksikleriyle, yanlışlarıyla da olsa tartışma, sorgulama ve öğrenme geleneğini yerleştirmiş bir sol vardı.

Bugün geline nokta ise araştırma olanaklarındaki onca gelişmeye rağmen sol örgütlerde sorgulama ya da araştırma geleneğinden hiçbir iz kalmadığı tespiti yapmak yanlış olmayacaktır. Bu tespiti, Türkiye’deki su mücadelelerine uyguladığımda sınıf örgütlerinin hemen hemen hiçbirinin bu sorunu sınıfsal bir mesele olarak görmediği, mücadeleye ancak kerhen dahil olduğu ve tükenmekte olan enerjilerini bu alana harcamaktan geri durduğu görülmektedir. Eskiden toplumsal muhalefete yön veren bu örgütler, bugün diyalektik-şüpheyi bile kullanamaz hale gelmiş, sermaye sınıfının farklı görünüm ve formlarındaki oluşumlarını teşhis edemez olmuşlardır. Örneklendirmek gerekirse TEMA (Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı), 1980’li yılların ikinci yarısında kurulmuş Türkiye’deki en eski çevre derneklerinden biridir ve kuruluşundan beri Türkiye’deki büyük sermayenin kurduğu bir dernek olduğu da kamuoyunun bilgisi dahilindedir. Türkiye solu çevre sorunlarına öylesine duyarsız kalmış, doğa sömürsünün ne denli sınıfsal, ne kadar politik bir mesele olduğuna öyle yabancı durmuştur ki, TEMA kuruluşundan bu yana neredeyse hiçbir muhalefetle karşılaşmadan yoluna devam etmiştir. Benzer şekilde Türkiye’deki sol örgütler TEMA’nın da kurucuları arasında bulunduğu, ama Türkiye’deki tüm toplumsal muhalefeti

hedefleyen, hatta kendi iç yazışmalarında KESK, DİSK, TMMOB ve TTB'yi bünyesine katmak istediğini açıkça dile getiren Türkiye Su Meclisi'nden de (TSM) başlangıçta hiç şüphe etmemiş, hatta bazı devrimci örgütler TSM'nin kurulduğu haberini kendi web sitelerinde büyük bir coşku ile aktarmıştır.

Sol ve devrimci hareketlerin doğal kaynaklar sömürsünü tek tek ve her bir sorunu sadece yakıcı olmaya başladığında ele alması, olaylar ve süreçler arasındaki içsel ilişkilerin de gözden kaçırılmasına yol açmakta, sınıf hareketinin zaten bölünmüş olan yapısı daha da parçalanmaktadır. Çevre ve doğal kaynaklar bağlamında ise, en temel sorun bu alanın esas olarak tek başına çevre örgütlerine havale edilmiş olmasıyla ilintilidir. İktidar ilişkilerinin ister sınıf isterse çevre örgütleri olsun her örgütsel yapının içinde yeniden üretilir hale gelmesi, tarafların birbirini daha sistematik, daha kalıcı bir şekilde dışlamasına yol açmıştır.

Bütün bu gerçekliklere karşın sol aydınların gerek sınıf hareketleri gerekse çevre hareketleriyle kurdukları ilişkiler ve yaşanan bilgi, deney aktarımları önümüzdeki süreçte yeni bir dizi ayrışmanın olabileceğini göstermektedir. Olumlu olarak nitelendirebileceğimiz bu ayrışmalar sonucunda çevre hareketlerinin bir bölümünün süreç-sistem ilişkisini görebilecek noktaya geleceğini öngörmek mümkündür. Bu ayrışma süreci sol ve devrimci örgütlerin çevre ve doğa konularına bakışını da etkileyebilecek kadar önemlidir.

Yukarıdaki tespitlerimizin Avrupa ve dünya için de önemli ölçüde geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Çevre sorunlarının STK'lara ve sermaye tarafından kurulan derneklere havale edilmiş olmasının bir diğer nedeni de sermaye sınıfının toplumsal muhalefeti farklı saflara bölme ve böylece her bir muhalefet odağını alt edebileceği ölçekte tutma stratejisidir. Sınıf örgütlerindeki olası bir toparlanma, doğa ve diğer toplumsal konuların da –indirgemeci anlayışlardan uzak durarak– sınıf mücadelesine dahil edilmesi bu oyunu bozabilir.

“Bütün renkler kirleniyordu...”

Praksis’ten Kaçış Sürecinde Su Hakkı Mücadeleleri

Gaye Yılmaz*

Öz

2000’li yılların başından beri yükselişte olan su hakkı mücadeleleri yalnızca konunun

Özgüllüğü dolayısıyla değil, aynı zamanda toplumsal hareketlerin son derece parçalı görüntüsü dolayısıyla da eleştirel bir analizi hak etmektedir. Fiyatlandırma mekanizmaları, uluslar arası kuruluşlar ve başarı hikayeleri de dahil olmak üzere genelde su politikaları ile ilgili olarak son derece zengin bir literatür bulunuyor olmasına rağmen sosyal bilimciler arasında su hakkı mücadelelerini eleştirel bir haritalandırmaya tabi tutmak ya da mücadeleler eleştirel bir analizle ele almak konusundaki ilginin oldukça sınırlı olması kayda değer bir durumdur. Bu nedenle bu çalışma hem dünyadaki su hareketlerini farklı STK’lar arasındaki güçler dengesine göre haritalandırmayı hem de Türkiye’dekiler de dahil olmak koşuluyla su hakkı hareketlerinin içsel tutarsızlıklarını gözler önüne sermeyi amaçlamaktadır. Çalışmada yapılan uyarıların, sermaye sınıfının militan örgütlenmeleri içermek ve ılımlılaştırmak amacıyla kurguladığı gizli stratejileri toplumsal hareketler açısından görünür kılacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Su Mücadeleleri, Sermaye, Karşıtları İçermek, Praksis

Abstract

“All colours were getting dirty...”: Struggles For Right To Water In The Process of Escaping From Praxis

Struggles for right to water which have been in an uptrend since from the early 2000s deserve a critical analysis not only because of specificity of this topic but also because of the very fragmented presence of social movements. It is noteworthy to underline the fact that despite there is a vast literature on water policies in general including pricing mechanisms, international institutions and success stories about water struggles it seems that there is very limited interest among social scientists on mapping or analysing struggles for right to water from a critical perspective. Therefore this study aims both to make a mapping of water movements around the world according to the balance of powers between different NGOs and also to bring internal discrepancies of ongoing struggles everywhere including Turkey into sharp relief. It is hoped that the warnings made in the study would make secret strategies of capitalist class aiming to embrace and moderate militant organizations more visible in the eye of social movements.

Keywords: Water Struggles, Capital, Embracing of Opponents, Praxis

* İktisatçı, Doktor

Giriş

Türkiye’de ve dünyada özellikle 2000’li yıllarından başından beri yükselişte olan “su hakkı mücadeleleri” gerek konunun özgüllüğü, gerekse öznenin, yani toplumsal hareketlerin aşırı derecede parçalı görüntüsü ile sermaye sınıfının “yeni laboratuvarı” olmaya aday konumu dolayısıyla eleştirel bir analizi hak eder durumdadır. Öte yandan daha sadece on yaşlarında, henüz oldukça genç sayılabilecek bir toplumsal hareketi eleştirme gibi bir görevin barındırdığı risklerin başında ise yükselmekte olan bir mücadeleye sekte vurmak gelmektedir. Özellikle de var olan, “başlangıç aşamasında mücadeleleri olduğundan daha güçlü gösterme ve sorunlu alanları gizleme” eğilimi dikkate alındığında bu çalışmanın üstlendiği riskler de daha görünür hale gelmektedir. Yukarıda altı ısrarla çizilen “mücadelenin erken aşamada” olması halinin yol açtığı bir diğer sorun ise mevcut literatürün -eleştirel yazın açısından- yetersizliğidir. Diğer yandan çok yeni bir gelişme olmasına karşın suyun metalaşması, fiyatlandırma stratejileri, olgunun gerisindeki uluslar arası kurumlar ile işleyişleri ve hatta su mücadelelerini anlatan devasa bir literatürün bulunduğu söylemeden geçilemez. Olmayan ise, mevcut su hakkı mücadelelerinin dünya ölçeğinde haritalandırılması ve eleştirel bir bakış açısından hareketle analiz edilmesidir.

Bu çalışma öncelikli olarak yukarıda altı çizilen eksikliği gidermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda yazı boyunca dünyadaki su hareketleri genel bir haritalandırma içersinde ele alınacak ve Türkiye de dâhil olmak üzere farklı coğrafyalarda devam eden su hakkı mücadelelerinin kendi söylem ve eylemlerindeki iç tutarsızlıklar serimlenmeye çalışılacaktır. Çalışmanın önemi ise, yukarıda mücadelelere sekte vurma riskine de değinilen böyle bir amacın her şeyden önce var olan ancak büyük bir ustalıkla gizlenen tehlikeleri görünür hale getirebileceği ve su hakkı mücadelelerini yürüten politik yapıları geri dönüşü olmayan hatalar yapmaktan alıkoyacağı öngörüsüne dayanmaktadır. Eleştirel perspektif açısından literatürün son derece yetersiz olan verili durumu çalışmayı başka yazarlara atıfta bulunarak ilerletme olanağını sınırlandırmaktadır. Bu nedenle çalışmadaki eleştiriler daha ziyade ulusal ve uluslar arası ölçekteki gözlemlerden, yaşanmışlıklardan ve su hakkı hareketlerinin kendi söylemlerinden yola çıkmaktadır.

Çalışmadaki eleştiriler sınıfsal bir analizden beslenmekte, yöntem olarak da diyalektik analiz yöntemi kullanılmaktadır. Diyalektik yöntemin kullanılması, yazının başlığında da altı çizilen “Praksis’ten kaçış sürecini” betimlemenin yanı sıra toplumsal hareketlerin sınıf çizgisinden uzaklaştıkça sermaye sınıfı tarafından nasıl içerildiklerini göstermenin olanaklarını da barındırmaktadır. Benzer şekilde dünyada ve Türkiye’de kırsal yerelliklerde sürmekte olan mücadelelerin, Özdemir Asaf’in ünlü dizelerinde¹ yaptığı benzetmede de olduğu gibi, sermaye ideolojisine

1 Burada geçen biat etme kavramı Özdemir Asaf’in şiirindeki “kirlenme” fiilinin yerine kullanılmıştır: “Bütün renkler kirleniyordu, birinciliği beyaza verdiler”

nasıl daha hızlı biat ettiklerini okuyucunun görmesini sağlayanın da yine diyalektiğin zorlu labirentlerinde yapılacak bir yolculuk olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde dünyadaki su hakkı hareketleri önce genel bir sınıflandırmaya tabi tutulmakta ve ardından da böyle bir sınıflandırmayı olanaklı kılan örnekler aktarılmaktadır. Bu bölüm ayrıca uluslar arası su mücadelelerinin hangi ideolojilerden beslendikleri, sınıfsal özneleri nasıl ve hangi gerekçelerle kendilerinden uzak tutmaya çalıştıkları gibi eleştirel boyutları da içermektedir. İkinci bölümde Türkiye'deki su hakkı mücadelesinin farklı dinamikleri ile hareketlerin kısa tarihi, uluslar arası mücadelelerle olan ilişkileri ve içsel gerilimleri özet olarak verilmektedir. Bu bölüm aynı zamanda sermayenin yeni içerme stratejilerini su hakkı hareketleri özelinde anlatmayı amaçlamakta ve mücadelelerin bu yeni sermaye stratejisine nasıl baktıkları ile bu stratejinin gerisini görme konusundaki zaafılarını analiz etmektedir. Üçüncü bölüm ise sonuca, genel değerlendirmeye ayrılmıştır.

1. Dünyada Su Hakkı Mücadeleleri

a) Bir Haritalandırma Denemesi:

Dünyada mevcut, kendilerini HES ve barajlara karşı konumlandırmış ya da güvenli ve parasız su hakkı için mücadele eden hareketlerin genel bir haritasını çıkarabilmek için su mücadelelerini siyasal ve ekonomik açıdan iki büyük başlık altında toplamak mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki kitle desteğinden yoksun, fakat mali açıdan oldukça güçlü konumda olan Kuzeyli su hareketleridir. İkincisi ise güçlü bir kitle desteğine sahip oldukları halde mali açıdan Kuzeyli su hareketlerine bağımlı Güneyli su hareketleridir.

Burada kuzey ve güney gibi yön ve yer belirleyen kavramları kullanmamızın nedeni coğrafi referanslardan ziyade farklı hareketlerin militanlık dereceleri ile varsılıktan kaynaklanan güç ve güçsüzlüklerini aynı anda dünya haritası üzerinde gösterebilmektir. Diğer yandan "bağımlılık" kavramının, Güneyli mücadelelerin kitle desteğine olan ihtiyaçları bağlamında Kuzeyli hareketler için de geçerli olduğunun altını çizmekte yarar vardır. Başka bir deyişle, gerçekte her iki grup mücadele de birbirine farklı açılardan bağımlı olmakla birlikte, Kuzeyli hareketlerin fonlara erişim gücünü kullanarak Güneyli hareketler üzerinde kurduğu hegemonya dünyadaki su mücadelelerine damgasını vurmaktadır. Bu, aslında karşılıklı bağımlılık söz konusu olduğu halde taraflardan sadece biri bağımlıymış gibi yansıyan görünümün arkasında ise iki temel dinamiğin işlediği düşünülebilir: 1) Meta üretimine dayalı bütün toplumları kuşatmış olan meta fetişizminin Güneyli hareketleri de esir almış olması ve dolayısıyla söz konusu hareketlerin "para" olmadan mücadele edemeyeceklerine inandırılmış olmaları; ve 2) Güneyli hareketlerin kendi güçlerinin henüz farkına varmamış olmaları.

Güç ilişkilerinden bağımsız ele alındığında, Su hareketlerini ortaklaştıran en belirgin karakteristik ise hepsinde gözlenen aşırı parçalı yapıdır. Örgütlerin her birinin, sistemin iş bölümü ve ihtisaslaşma fetişizminin kuşatması altında suyla bağlantılı farklı bir sorun üzerine odaklandığı; bu nedenle de sorunun bütünlüklü bir analizini yapamaz hale geldiği tespiti yapmak mümkündür. Bu parçalı yapıyı hafızalarda canlandırabilmek açısından hareketlerin kamu suyu, su kalitesi, su kaynaklarında devlet mülkiyeti için, ya da şişe suyuna ve barajlara veya uluslar arası suları ilgilendiren sorunlara karşı konumlandıklarını hatırlamak yeterli olacaktır. Ancak iş bu kadarla da kalmamakta, örneğin, baraj karşıtı hareketler de kendi içinde parçalanmış bir görüntü ortaya koymaktadırlar: büyük barajlara karşı olanlar ve bütün barajlara karşı olanlar.

Kuzey'deki hareketleri kendi içinde değerlendirdiğimizde, gerek yayınlar gerekse düzenledikleri uluslar arası toplantılar üzerinden Birleşmiş Milletler çizgisine² yakın bir politik duruş etrafında kümelenme dikkati çekmektedir. Sistem karşıtı hareketlere uzak durmalarını, "anti-kapitalist bir çizginin su mücadelelerine zarar verdiği"³ gerekçesiyle açıklayan Kuzeyli örgütler bu bakış açısını Güneyli hareketlere de empoze etmekte ve böylece sistem-İçi çözüm önermelerine tüm dünya ölçeğinde destek bulabilmektedirler. Bu hareketlere göre, en temel hedef su kaynaklarının mülkiyetinin devletlerde kalmasını sağlamaktır. Böyle bir hareket noktası, doğal olarak, suya erişimde belli bir ücret ödeme, maliyet fiyatına satış (cost-recovery) ya da sadece yoksullara suyun parasız verilmesi gibi sistem sözcülerinin ve hatta su lobilerinin de tartıştığı önermeleri kabullenmeyi ve hatta savunur hale gelmeyi de gerekli hale getirmektedir.

Güney'deki hareketler ise kendi yerelliklerinde görece daha özgür ve militan bir mücadele sergilemekle birlikte, sıra deneyimlerin uluslar arası arenaya taşınmasına geldiğinde izledikleri çizgide bariz bir kayma görülmektedir. Bu örgütlerin büyük bir çoğunluğu, dünya ölçeğinde geliştirecekleri yeni ilişkilerde bile Kuzeyli örgütlerin "görüşünü" almak zorundadır. Tepkileri de Kuzeyli örgütlerin çizdiği sınırları aşmamaktadır.

Kuzeyli ve Güneyli örgütlerin tamamında görülen ortak sorun ise, her birinin kendi uğraştığı mücadelenin dışında kalan diğer su sorunlarına yabancı olmalarıdır. Bu kapsamda örneğin

- Muson yağmurları dolayısıyla sık sık sel ve taşkın felaketlerinin yaşandığı Hindistan, Malezya, Endonezya gibi Uzak Asya ülkelerindeki hareketlerin odaklandığı sorun barajlar ve taşkınlar olurken;
- Avrupa'daki ağların (networklerin) odaklandığı sorun kaynaklar üzerindeki devlet mülkiyetinin korunması;

2 Burada BM çizgisi ile kast edilen, özetle bir yandan suyun temel bir insan hakkı olduğunu söylerken diğer yandan da herkesin suya erişiminin sağlanması için suyun –meta formunda olmasa bile– para karşılığında satılan bir mal olmasından başka bir yol olmadığını ileri süren anlayıştır.

3 Bu alıntı, STHP'nin uluslar arası yazışmalarının depolandığı arşivden yapılmış olup, detaylı aktarıma yazının ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

- ABD ve Kanada'da içme suyunun özelleştirilmesine (şişe suyu) karşı musluk suyunu öne çıkaran bir mücadele;
- Afrika'da içme suyunun parasız hale getirilmesi için ve su kaynaklarının enerji amacıyla kullanılmasına karşı;
- Latin Amerika'da ise evsel ve tarımsal suyun parasız sağlanması amacıyla mücadeleler yürütülmektedir.

Diğer yandan bu ülkelerin hemen hepsinde uluslar arası sular da (bir ülkede başlayıp başka ülkelerde devam eden ya da son bulan akarsular) bulunduğu halde bu sorun diğerleri tarafından hiç gündeme getirilmemekte, konu yalnızca bu konuda uzmanlaşan ağlara (networklere) bırakılmaktadır. Bu eğilimin arkasında ise, "su doğanıdır" söylemine rağmen ulusal, mülkiyetçi savların son derece güçlü olması bulunmaktadır. Öyle ki, kendi devletlerinin başka ülkelere su satışı yapmasına "bizim sularımızı başkalarına veriyor, bizi susuz bırakıyor" diyerek karşı çıkabilmekte ve örneğin, "biz suyun satılmasına karşı çıkıyor; ihtiyacı olan halklara parasız verilmesini istiyoruz" diyememektedirler⁴.

Bu arada, uluslar arası sular sorununun gerek mücadeleler gerekse egemen politikalar bakımından oldukça politik boyutları olduğunun altını çizmekte de yarar vardır. Başka bir deyişle, bir ülkede, örneğin Türkiye'de kuzeybatı, kuzeydoğu ve güneydoğu olmak üzere ülkenin üç tarafında uluslar arası su kapsamına giren nehirler bulunmaktadır. Bu gerçekliğe karşın, hem Avrupa'daki mücadelelerin hem de egemen siyasetin gündemi sadece güneydoğu sınırını ilgilendiren sulardan ibaret bir görüntü vermektedir. Bunu, Kürt mücadelesinin Avrupa ülkelerinde gördüğü politik desteğin su mücadelesi alanına yansımaları olarak okumak mümkün olabilir.

Kuzey'deki bir başka eğilim ise tekil su hareketlerinin şemsiye ağlar altında toplanması yönünde gelişmektedir. Bu ağların mali kaynakları arasında Vakıflar ve AB Komisyonu fonları da bulunmakta; bu da sermaye çıkarlarının AB Komisyonu üzerinden ağlarda –kısmi de olsa– temsilini kolaylaştırmaktadır. Avrupa sermayesinin Komisyon vasıtasıyla su alanındaki çıkarlarını en üst düzeyde koruma çabaları yalnızca AB ülkeleri ile sınırlı olmayıp; Türkiye'ye kadar ulaşmış bulunmaktadır ve bu konu, yazının ilerleyen bölümlerinde bu kez Türkiye'deki hareketler bağlamında ele alınacaktır.

b) Söylem, Eylem ve Eğilimler Işığında Uluslararası Su Hareketleri

Yaygın olarak bilindiği gibi su mücadelelerinin ilk kez bilinir hale gelmesinde Bolıvyı-Cochomamba'da gelişen olayların katkısı oldukça büyük olmuştur. Söz konusu olaylar Cochomamba kent suları idaresi SEMAPA'nın 1999 yılı Eylül ayında tümüyle özelleştirilerek Bechtel isimli şirkete satılması üzerine başlamıştır. 2000 yılının Nisan ayına kadar hızla genişleyen toplumsal muhalefet karşısında Bolıvyı

4 Söz konusu söylem İtalyan Su Hareketlerinin uluslar arası toplantılarda kendi ülkelerindeki su ihracatına dair aktarımları sırasında sıkça tekrarlanmakta, ancak diğer ülkelerin su hareketleri de bu söyleme hiçbir itiraz geliştirmemektedirler

hükümetinin aldığı şiddete dayalı önlemler sonucunda yüzlerce kişinin yaralandığı ve 17 yaşında bir gencin polis kurşunuyla öldüğü olaylar patlak vermiş ve Hükümet geri adım atmak zorunda bırakılmıştır (Gomez ve Terhorst, 2005, s.122).

Yine 2000'li yılların başında DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü'nde devam eden GATS müzakerelerinin ikinci turunda yaşanan gelişmeler, EKÜ (Erken Kapitalistleşmiş Ülkeler) orijinli STK'ları harekete geçirmiş ve diğer pek çok kamusal hizmetin yanı sıra su hizmetlerinin de serbest piyasa ekonomisine açılacağı bilgisi hızla dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu ikinci gelişmeyi EKÜ'lerdeki su hakkı hareketlerinin ilk oluşumunu tetikleyen süreçlerden biri olarak tanımlamak mümkündür.

Avrupa'da su hakkı ile bağlantılı çalışmalar yürüten STK'ların mevcut ağlar üzerinden kısa süre içinde dünyaya açılımı, Avrupa dışında kalan coğrafyalarda su sorununun yalnızca evsel suyun metalaştırılması ile sınırlı olmadığına görülmesini sağlamıştır. Gerçekten de Avrupa'da –bugün için- öne çıkan sorun, belediye su hizmetlerinin özel şirketlere devredilmesi ve su kirliliği olurken; Asya, Latin Amerika ve Afrika'da barajlardan hidro-elektrik santrallere, tarımsal suyun piyasalaştırılmasından, taşkın ve sellere ve uluslararası sulara kadar çok geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Öte yandan bu süreçte, su ile bağlantılı sorunları doğrudan gündelik yaşamlarında hissettikleri ve tarihsel-toplumsal gelenekleri gereği daha militan örgütlenmelere açık oldukları için GKÜ'lerdeki (Geç Kapitalistleşmiş Ülkeler) su mücadelelerinin kendi yerelliklerindeki tepkilerinin -Avrupa ülkelerine oranla- çok daha sert olduğu da görülmüştür. Kuzey ve güneydeki su mücadeleleri arasında 2000'li yılların başından itibaren yeniden tesis edilen güç dengelerine bugün ulaştığı aşamadan bakıldığında Kuzey hareketlerinin kendi politik taleplerini birer “dünya talebine” dönüştürdüğü görülmektedir.

Buna karşın aynı durumun bazı yazarlar tarafından “Güney'deki toplumsal hareketlerin uluslar arası networklerin oluşumuna sundukları katkılar, yaptıkları deneyim aktarımları” (Adams [2001] ve Bandyopadhyay [1992]'dan aktaran Davey, 2009) şeklinde yorumlandığı görülmektedir. Bu çalışmada dikkat çekilmeye çalışılan husus ise, hangi su mücadelesinin daha önce başladığından ziyade kuzey ve güneydeki hareketler arasında yaşanan hegemonya savaşları ve bunların sonuçlarıdır. Gerçekten de su hareketlerini dünya ölçeğinde kontrol altına alma girişiminin arka planına bakıldığında oldukça kapsamlı bir hegemonya mücadelesi ile karşılaşmaktadır. Kuzey hareketleri açısından bu hegemonya savaşındaki en başat kaygıların başında, bu bölümde detaylandırılmaya çalışılacak olan su hakkı mücadelelerinin süreç içerisinde giderek anti-kapitalist bir hattı benimsemesi riskinin önüne geçmek olarak özetlenebilir. Bu tespiti doğrulayan söylem ve etkinliklere yazının akışı içerisinde yer verilecektir.

Kuzeyli su hareketleri, sürecin erken aşamalarında gerek yeni teknolojilere gerekse AB fonlarına erişim avantajlarını kullanarak hızla bölge networkleri oluşturmaya başlamıştır. Su mücadelelerini tek bir şemsiye altında toplamak ve hegemonyayı pekiştirmek amacıyla oluşturulan “bölgesel” araçlardan ilki Hollanda

orijinli RPW⁵-Kamu Suyunu Yeniden Talep Etmek adlı yapı olmuştur. RPW'nin ilk ortaya çıkışı 2005 yılı Ocak ayında Porto-Allegre Dünya Sosyal Forumu sırasında aynı adla çıkarılan bir yayın formatında olmuştur (Aquamedia, 2005). Yine 2005 yılı Kasım ayında Madrid'de dünyanın 15 ülkesinden gelen aktivist, araştırmacı ve kamu suyu yöneticilerinin katılımıyla düzenlenen seminerde alınan karar sonucunda RPW, düzenli toplantılar örgütleyen bir networke dönüştürülmüştür (Corporate Europe Observatory, 2005).

Adında geçen "yeniden talep etmek" vurgusundan da anlaşılacağı gibi RPW'nin odak noktası başlangıç aşamasından itibaren, su hareketlerinin, neo-liberalizm öncesi kapitalizme bir tür öykünme olarak okunabilecek, kendilerini yalnızca su hizmetlerinin devlet eliyle sağlanması talebiyle sınırlı tutmaları olagelmıştır. Network tarafından yapılan açıklamalarda, devletlerin özel sektörle kurduğu işbirliği PPP⁶-Kamu-Özel Ortaklığı'na alternatif olarak PUP⁷-Kamu-Kamu Ortaklığının hararetli bir şekilde savunulduğu dikkat çekmektedir. Suyun metalaşmasının öncü aktörlerinden olan Birleşmiş Milletler'i bile kendi PUP hedefinin destekçileri arasında sayan RPW⁸, önerdiği ortaklığın iki kamu otoritesi arasında kurulabileceği gibi uluslar arası kurum ve yapılarla da tesis edilebileceğini, sivil toplum kuruluşlarının da dışlanmaması gerektiğini vurgulamaktadır (Hoedeman ve Joy, 2006). Oysa gerek WWC-Dünya Su Konseyi, gerek suyun metalaşması sürecinin en başat kurumları BM, OECD ve Dünya Bankası ve gerekse DTÖ-GATS anlaşmasına göre, su çıkarım, iletim ve dağıtım yapılarının mülkiyeti devletler elinde kalsa bile suyun değerinin piyasada belirleneceğinin altını çizmektedir. Dolayısıyla RPW tarafından önerilen PUP hiçbir şekilde suyun metalaşmasını önlemeyi hedeflememekte, sadece metalaşmaya geçiş sürecini halkların onayını alacak şekilde ılımlılaştırmayı amaçlamaktadır. Gerçekten de PUP'un en ileri uygulamaları olarak gösterilen örneklerde bile

- su hizmetlerinin finansmanı,
 - su kaynakları üzerinden ülke kalkınmasının sağlanması (Yavari, 2005, 41-42),
 - su kaynaklarının ekonomik olarak işletilmesi ve olabilecek en yüksek karın nasıl elde edilebileceği (Santiago, 2005, 56-57)
 - Fiyat tarifeleri ve faturalama işlemlerinin nasıl yapıldığı
 - Maliyet etkinliği yüksek olan teknolojilerin ve yönetim anlayışının kullanılması (Public Water For All, 2006, 5) gibi,
- gerçekte suyun metalaşmasını reddetmeyen önermeler bulunmaktadır.

5 RPW: Reclaiming Public Water

6 PPP: Public-Private-Partnership

7 PUP: Public-Public-Partnership

8 Bkz. 'Public Water For All: The Role of Public-Public Partnerships' A Reclaiming Public Water Discussion paper, s.2 "BM-Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun 2003 zirvesinde PUP'un diğer stratejiler yanında uygulanabilecek bir strateji olduğunu kabul etmiş olması çok sevindirici bir gelişmedir".

RPW'nin söyleminde altı en fazla çizilen karşıtlığın “özel sektör” ve “kâr amacıyla faaliyet gösterilmesi” olduğu dikkat çekmekte; buna karşın su hizmetlerinin devlet eliyle ticarileştirilmesine ve örneğin suyun devletler eliyle gölge fiyatlandırma yöntemiyle satılmasına dair hiçbir kaygının söz konusu olmadığı görülmektedir. Benzer şekilde, bütün dünyada kendini hissettiren temiz su kıtlığı olgusu da RPW'nin sorunsalları arasında bulunmamakta, su kısıtlaması ile kapitalizmin aşırı üretimi arasındaki ilişki ısrarlı bir şekilde görmezden gelinmektedir. Mevcut durumuyla RPW'yi su hakkı mücadelesi içindeki aşırı ihtisaslaşmanın en çarpıcı örneği olarak tanımlamak mümkündür. Öyle ki, networkün konusu kentsel su hizmetlerinin devletler eliyle görülmesidir ve su hakkı ile ilintili olup ta bu konunun dışında kalan sorunlar networkü ilgilendirmemektedir.

Benzer bir eğilimin varlığı Avrupa'daki diğer su bağlantılı mücadelelerde de görülmektedir. Bunlardan en ilginç olan ise “Büyük Barajlara Karşı Muhalefet”tir. Baraj karşıtı muhalefetin su hakkı mücadelesinden kopması yetmemiş, bu mücadele kendi içinde tekrar bölünerek büyük ve tüm barajlar karşıtı muhalefetler biçiminde ayrılmıştır. Bu ayrışmanın temelinde ise büyük barajların zorunlu göç ve kültürel mirasın yok olması başta olmak üzere geri dönüşü olmayan bir dizi olumsuz sonuca yol açıyor olmasına karşın, görece küçük barajlara temel ihtiyaçları gidermek için göz yumulması gerektiği gibi bir yaklaşım bulunmaktadır. Söz konusu muhalefetin kendi ifadesiyle “baraj karşıtları sadece ‘muhalef’ değil, aynı zamanda daha sürdürülebilir, daha adil ve daha etkili teknoloji ve baraj yönetimlerini talep eden hareketlerdir. Bu nedenle, bu etkili teknoloji ve yönetimleri en iyi teşvik edecek politik değişiklikler pek çok baraj karşıtı hareketin en temel talebini oluşturmaktadır. Bu hareketlerin çoğuna göre, büyük barajlar doğanın en ileri düzeyde yıkımına yol açmakta ve aşırı gücü elinde bulunduran büyük şirketlerin ve hükümetlerin yolsuzlukları ile bürokratik pratiklerine sahne olmaktadır (MacCully, 1996).

Büyük barajlara karşı gelişen hareketler, Birleşmiş Milletler UNESCO teşkilatının sınırlı desteğini de alabildikleri için talepleri görece daha sistem içi başlıklardan oluşmaktadır. Bir yaptırım olmasa da UNESCO tarafından dile getirilen kaygıların yer yer baraj inşaatlarını geciktirici bir etkisi olabilmektedir (Chan ve Zhou, 2007, 9).

Erken aşamalarda Kuzey Amerika'daki su hakkı mücadelelerinde de Avrupa'dakine benzer bir hegemonya oluşturma çabası görülmüştür. Ancak hem Atlantik'in iki yakasındaki mücadeleler arasında Seattle sürecinden bu yana güçlenen ittifakların kısa sürede etkili hale gelmesi hem de izlenecek temel politika, yani mücadelelerin anti-kapitalist bir mecraa yönelmesinin önlenmesi konusunda antat kalınmış olması çatışma olasılığını bertaraf etmiştir. Avrupa ve K.Amerika'daki su hareketleri arasında kurulan ittifak da Kanada orijinli Blue Planet adlı STK'nın başkanı Anil Naidoo'nun TMMOB'un 2. Su Politikaları Kongresi'nde yaptığı sunuştan alıntılanmış olan aşağıdaki cümlede kendini ele vermektedir:

"Biz, özel şirketlerin bir rolü olmadığına inanmıyoruz, onların da tabii ki rolü var; ancak, özel şirketler suyun insanlara ulaştırılmasında yardımcı rolü üstlenebilirler. Fakat suyun kontrolü onlarda olamaz..." (Naidoo, 2008, s.132).

Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi Kuzeyli su hareketlerinin temel sorunsalı su kaynaklarının mülkiyetinin kimde olacağına dairdir. Başka bir deyişle, kaynakların mülkiyeti devletlerde kaldığı sürece suyun ticarileştirilmesinde bir sorun yoktur. Kamu Emekçilerinin Uluslar arası Örgütü PSI da, çalışmalarında, özel su şirketlerinin devletten daha etkin çalışmadığını ispatlamaya ağırlık vermektedir. Ancak, örgütün, tezini savunurken düştüğü ikilem ilginç bir görüntü arz etmektedir: Su özelleştirmeleri bazı ülkelerde başarısızlıkla sonlanmakta, bu başarısızlık su hareketleri tarafından esas olarak aşırı borç yükü altındaki devletlerin su fiyatlarını sübvansede edememesi ve halkın da –uygulanan yapısal uyum programları dolayısıyla– su bedellerini ödeme gücünden yoksun olmasıyla açıklanmaktadır (PSIRU, 2006, s.14). Bu yoruma göre, muhalif hareketlerin başarı olarak tanımladıkları durum, gerçekte, bu hareketlerin büyük eleştirilerine hedef olan uluslararası finans kuruluşlarının eseridir. Öyle ki, bu yaklaşıma göre, toplumun ödeme gücü yapısal uyum programları yüzünden erimiş ve devletler de aşırı dış borç yükü yüzünden su fiyatlarını sübvansede etmekten mahrum edilmiş olmasa su özelleştirmeleri sorunsuz bir şekilde uygulanacaktır. Böyle yapmakla, muhalif hareketler Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nu hem suçlu ilan etmekte, hem de özelleştirmelerin başarılamamasını, ya da kendi başarılarını bu iki kurumun politikalarına bağlamaktadırlar. Öte yandan, aynı yaklaşım tarzının, suyun bir meta haline gelmesi olgusunun kendisini ya da kapitalizmin aşırı üretimi devam ettikçe su kaynaklarının ilelebet tükenerek olmasını değil; sadece su kaynakları üzerindeki denetim yetkisi ya da mülkiyetin devlette mi yoksa özel sektörde mi kaldığını sorguladığı görülmektedir (Yılmaz, 2009, 128-129).

Kuşkusuz Türkiye'deki su mücadeleleri de Kuzey-Güney STK'ları arasındaki bu hegemonya mücadelesinden azade değildir. Türkiye'deki durumun bir sonraki bölümde anlatılacak olması dolayısıyla bu "azade olmama hali"ne burada yalnızca 2009 yılı Mart ayında İstanbul'da düzenlenen WWF-5 bağlamında değinilecektir. Kuzeyli su hareketleri, Türkiye'de 2008-2009 sürecinde var olan iki oluşum arasındaki bütün politik farklılıkları görmezden gelerek her iki platformu ortaklaştırmak için büyük bir çaba sarf etmiş, ellerindeki bütün kozları bu uğurda kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak bu çabalar sonuç vermeyince, bu kez, WWF-5 e sadece iki hafta gibi son derece kısa bir süre kalmışken Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformuna (STHP) ilettikleri bir mesajla Karşı Forum etkinliklerinde STHP ile birlikte olamayacaklarını bildirmişlerdir:

"Bizi kaygılandıran bir diğer konu ise, STHP'nin anti-kapitalist vurguyu kalın çizgilerle yapıyor olması. Çünkü, anti-kapitalizm bizim ana hedefimiz değil ve bizi, altından kalkamayacağımız kadar başka taraflara çekecek bir talep. Bizler, şu anda

yapmakta olduğumuz çalışmalardan, yani kimi zaman özelleştirmecilere muhalefet etmekten ya da tüm özelleştirme süreçlerine karşı çıkmaktan, kimi zamansa kamu-yanlısı çözümler inşa etmekten kaynaklanan iyileşmeleri inşa etmeye devam etmek zorundayız. Fakat eğer kapitalizme karşı bir Marxist savaşa çağrı yapan bir pankartın arkasından yürürsek kimse bizi kale almayacak, tamamen yok sayılacağız, vermeye çalıştığımız mesajlar, tamamen yanlış değerlendirmeler bile olsa “ideolojik ve ilişkisz” denerek bir kenara atılacak. Bizler, bugüne kadar kazandığımız, evrensel olmasa bile üzerinde düşünülmesi gereken zaferleri korumak için her zamankinden daha fazla dikkatli olmaya mecburuz. Bugüne kadar defalarca ve sayısız ülkede sendikaların tavırlarını değiştirmeksizin, ölümüne kadar savaşıacaklarını söylediklerine, böyle de yaptıklarına, sonunda ise öldüklerine tanık olduk...”⁹

Yukarıdaki alıntı tek bir adresten gönderilmiş olan bir iletiden yapılmış olsa da, STHP’nin iletiyi dünyadaki bütün su hareketlerine göndererek “sizler de aynı görüşü paylaşıyor musunuz?” sorusuna gelen yanıtlar, bu görüşlerin su mücadelelerinin ezici bir çoğunluğu tarafından benimsendiğini göstermiştir. Bu süreçte STHP’nin yaklaşık 200 kadar örgüte gönderdiği sorusuna cevaben toplamda sadece beş iletinin gelmesi “Kuzeyli bölgesel networkler”in dünya ölçeğinde ne denli güçlü bir sansür ve iç denetim mekanizmasına sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Başka bir deyişle, farklı görüşte olanlar bir şekilde engellenmiş, gerçekte ne düşündüklerini bile söylemelerine izin verilmemiştir. Bu baskıyı kıran tek su hakkı mücadelesi ise Güney Afrika’dadır ve bu örgüt STHP’nin sorusuna “eğer bugün de anti-kapitalist bir çizgi izlemeyeceksek bunu ne zaman yapacağız?” sorusuyla karşılık vermiş, mesajını ise bütün dünyaya iletmiştir.

WWF-5 tarihlerinde örgütlenen Karşı Forumda, Kuzeyli hareketlerin STHP’nin atölye çalışmalarına çok zayıf bir katılımı ile iştirak etmiş olması, buna karşın Suyuma Dokunma Platformu ve Birleşmiş Milletler ile birlikte bir dizi etkinlik düzenlemesi yukarıda yaptığımız alıntı bağlamında ele alındığında şaşırtıcı değildir. Yine forum sürecinde, Kuzeyli ve Güneyli örgütler arasındaki bağımlılık ilişkileri de daha bir görünür hale gelmiştir. Kuzeyli su hareketlerinin her birinin ilişkide oldukları Güneyli hareketlerden farklı sayılarda aktivistin İstanbul’a gelmesini hem ulaşım hem de konaklama bazında fonlamanın bağımlılık ilişkilerindeki izdüşümü birebir gözlenmiştir. Kuzeyli örgütlerin uluslar arası toplantılara kaç Güneyli getirdikleri, kendi aralarındaki hiyerarşilerin belirlenmesinde de son derece etkili olmaktadır. Öyle ki bu sayılar, toplantılarda kimin moderatörlük yapacağından, sonuç deklarasyonuna hangi örgütün görüşlerinin daha fazla yansıtılacağına kadar önemli bir belirleyiciliğe sahiptir. Diğer yandan İstanbul-WWF-5 sırasında Güneyli hareketler kendi başlarına hiçbir görüş açıklayamamış ve karar alamamış; bunu yapmaları gerektiğinde ise “Patronuma sormalıyım” cevabını vermişlerdir. Burada “Patron” olarak refere edilen kişiler ise Kuzeyli STK’ların aktivistleridir.

9 Bu aktarımın bilgisi (2009), Suyun Ticarileştirilmesine Hayır Platformu’nun uluslar arası arşivinden alınmıştır.

Kuzey ve Güneyli hareketler arasında kurulmuş son derece hiyerarşik ilişkiler sistemi su mücadelelerine dünya ölçeğinde rengini veren tarafın hangisi olduğuna da ışık tutmaktadır. Bu ilişkiler sistemi ile ilgili olarak aktarmamız gereken son tespit ise, Kuzey ve Güneyli hareketlerin ortak vurgusu haline gelen "open space" kavramı ile ilintilidir. Buna göre temel ilke su mücadelelerinin "herkese açık" olması ve siyasi görüşü ne olursa olsun hiçbir grubun dışarıda bırakılmaması gerekmektedir. Ancak yaşanan süreç şunu ortaya koymuştur: bu öyle bir "open space"tir ki, yalnızca anti-kapitalistlere ve marksistlere kapalıdır.

2. Türkiye'de Su Hakkı Mücadeleleri¹⁰

Türkiye'de su hakkı için mücadeleler dünyadakine paralel olarak ilk kez Ankara, Bursa, İzmir, İzmit, Antalya ve diğer illerde kent suları yönetimlerinin özel firmalara devredilmesini müteakiben ve tekil coğrafyalar, tekil sorunlar bazında başlamıştır. Bu mücadelelerin bir araya gelerek birer toplumsal hareket halini alması ise, 2009 yılında İstanbul'da düzenlenen 5. Dünya Su Forumu WWF-5 öncesinde olmuştur. Bu süreçte, 2008 yılı boyunca hareketleri bünyesinde toplayan iki ana eksen ortaya çıkmış olup; bu iki eksenin (Suyun Ticarileşmesine Hayır Platformu-STHP ve Suyuma Dokunma Kampanyası) ortaklaşmasına engel olan dinamikler de siyasi farklılaşmadan, kişisel husumetlere ve uluslar arası arenadaki güç dengelerine kadar uzanan oldukça geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Buna karşın, WWF-5 sürecinin kendisi bu eksenlerin neden ortaklaşamayacağını en açık ortaya koyan olay olmuştur ve bunda, bir önceki bölümde WWF-5 ile ilgili kısımlarda da belirtildiği üzere Kuzeyli Su Hareketlerinin görece etkisi oldukça belirleyici bir konumdadır.

Diğer yandan, son birkaç yıldır başta Doğu Karadeniz bölgesi olmak üzere Türkiye'nin her yerinde hızlanan baraj ve hidro-elektrik santral inşaatları, yerelliklerde spontan olarak gelişen bir HES-karşıtı dinamiğin oluşumunda etkili olmaktadır. Bu çalışmanın başlığında Özdemir Asaf'tan alıntılanan dizenin devamında gelen 'Bütün renkler kirleniyordu, birinciliği beyaz'a verdiler' tümcesindeki "beyaz" betimlemesi, bu çalışmada ister Türkiye isterse dünyadakiler olsun, yerelde kendiliğinden gelişen muhalif hareketler için kullanılmaktadır. Yerel hareketler beyazdır, çünkü çoğunluğu meta üretimine dayalı toplumun antagonist ilişkilerine henüz aşına değillerdir. Beyazdır, çünkü kapitalizmi yeterince tanımadıkları için farklı yönere çekilmeleri kolaydır. Beyaz oldukları için, Türkiye sermayesinin de hedefi haline gelmiş bulunmaktadırlar. Öyle ki bugün geline aşamada sermaye, toplumsal muhalefete de talip olmakta ve bunu, sınıfsal kimliğini gizleyerek, çeşitli "çevre STK'ları" aracılığı ile yapmaktadır. Bu tespitler akıllara öncelikle Green Peace gibi uluslar arası çevre STK'larını getirebilir. Ama

¹⁰ Bu bölümde, STHP tarafından yayınlanan kitapçık için yine Gaye Yılmaz tarafından hazırlanmış olan 'DÜNYADA SU MÜCADELELERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM' başlıklı yazıdan da yararlanılmıştır.

aşağıda aktaracağımız, Türkiye Su Meclisi (TSM) örneğinin yanında Green Peace bile oldukça “masum” kalmaktadır.

TSM, 2010 yılının Ocak ayında Rize’nin en lüks otelinde yaptığı kongreyle kurulmuş bir şemsiye örgüt olarak kendisini takdim etmektedir. Her ne kadar adı “Su Meclisi” de olsa, TSM’nin hedefi su ile ilintili bütün hareketleri değil, sadece Türkiye’de mevcut baraj ve HES’lere karşı yükselmekte olan muhalif hareketleri kendi çatısı altında toplamaktır. Bu bağlamda örneğin kent suları, kontrollü sayaçlar sorunu vb.nin TSM’nin söyleminde ne de eyleminde hiçbir şekilde yer almadığı görülmektedir. TSM’nin bileşenleri içersindeki güç dengelerine bakıldığında, Yürütme Kurulu-YK adı verilen yapının oldukça etkili olduğu dikkat çekmektedir. YK, dokuz asil üyeden oluşmakta ve üyeler kurum kimlikleriyle değil doğrudan kişisel kimlikleriyle YK’da yer almaktadır. Ancak bu durum, kişilerin arkasındaki kapitalist oluşumların gözlerden gizlenmesi gibi son derece önemli bir işleve sahiptir. Öyle ki, bu isimlerin kimler olduğunu anlamak için ayrıca araştırma yapılması gerekmektedir. Dokuz üyenin beşi doğrudan yerli ve yabancı sermayenin temsilcilerinden; kalan dördü ise yerelliklerde yeni oluşmaya başlayan hareketlerin öne çıkan isimlerinden oluşmaktadır.

Sermayenin toplumsal muhalefeti zapt u rapt altına alma girişimi olarak özetlenebilecek bu çabanın izlerini sürmek için özellikle Türkiye Su Meclisi YK’sındaki beş temsiliyete odaklanmak gerekmektedir. Bu temsiliyetlerden ikisi tek başına Doğa Derneği adlı yapının elindedir. Doğa Derneği’ni destekleyen kurumlara bakıldığında ise Motorola’dan, Microsoft’a, CNN’den, Ram-Dış Ticaret’e, AB Komisyonundan, Çevre ve Orman Bakanlığına kadar pek çok şirket ve devlet kurumu ile karşılaşmaktadır. Benzer şekilde İngiltere Çevre, Gıda ve Çevresel Kalkınma Bakanlığı da Doğa Derneği’nin destekçileri arasında yer almaktadır. Derneğin bir diğer destekçisi ise AB-LIFE Üçüncü Ülkeler Programı’dır. Bu program AB’nin çevresel fon programı olan Life çerçevesindeki üç mali yardım aracından biridir. Programın temel hedefi çevrenin iyileştirilmesi ve “sürdürebilir kalkınmanın” sağlanması için katkıda bulunmaktır. Programın en temel prensibi ise “Kirliten Öder” olarak bilinen ve kirlletmeyi meşrulaştıran ilkedir. TSM içindeki temsiliyet sermaye sınıfının çıkarlarının sivil toplum kanalıyla nasıl korunduğunu yeterince anlatmaktadır. Fakat işin daha tehlikeli bir boyutu vardır ki o da, Doğa Derneği ve TEMA benzeri, görüntüde “çevreci” olan ama gerçekte sermaye çıkarlarına engel olabilecek muhalefetleri ılımlılaştırmayı hedefleyen bu STK’ların bir araya gelerek kurdukları Meclis tarzı örgütlenmelerin demokratik mücadeleleri de içermeye çalışmalarıdır. Suyla bağlantılı sorunların yaşandığı yerelliklerde zaten zorlukla örgütlenen mücadeleler, oluşmakta olan daha geniş birlikteliklerin dışında kalma korkusuyla hareket etmektedirler. Bu hareketlerin gerçekliğin bilgisine erişimleri de görece sınırlı olduğu için Meclis tarzı yapılanmalara katılmakta sakınca görmemekte ve kendilerini zaman içinde sistemin empoze ettiği taleplerle sınırlayarak militanlıklarını kaybetmektedirler.

Bu kapsamda AB Komisyonu, örneğin, Doğa Derneği adlı sivil toplum kuruluşunun önemli destekçileri arasında yer almakta; bir yandan bütün üye ve aday ülkeleri AB Su Çerçeve Direktifi'ni onaylamaya zorlarken bir yandan da bu çabalarına kamusal bir meşruiyet sağlamaya çalışmaktadır. Öte yandan Su Çerçeve Direktifi, üye ülkelerin suyu ticari bir mal haline dönüştürmelerinde önemli bir araç olarak işlev görmektedir, bürokratlar toplumsal tepkiler karşısında "elimizden bir şey gelmezdi, AB Su Çerçeve Direktifi neyi emrediyorsa biz onu yaptık" şeklinde açıklamalarda bulunmaktadır. Doğa Derneğinin destekçileri arasında Microsoft'tan, Motorola'ya ve Koç Holding'e kadar pek çok sermaye grubunun doğrudan temsil ediliyor olması AB kurumlarının Türkiye'deki Meclis tarzı yapılanmaların içinde yer alması; bu yapılanmaların özel olarak Karadeniz bölgesinde konumlanması ve dünyadaki su hareketlerine benzer bir "uzmanlaşma" süreci izleyerek karşıtlıklarını sadece HES'lerle sınırlamış olmaları kuşkusuz tesadüf değildir. Özellikle AB düzeyindeki belli söylemler bütün bu stratejileri anlamanın olanaklarını barındırmaktadır. Bunlardan bir tanesi örneğin AB Komisyonunun yakın zamanda dillendirdiği "Sermaye artık büyük şirketlere değil, yereldeki halklara verilmeli; onlar da birikim sürecine aktif olarak dahil edilmeli" cümlesidir. Gerçekten de Su Meclisi'nin kuruluş toplantısı için yaptığı çağrılar, yüzlerce küçük ölçekli özel şişe suyu şirketlerinin ortak web (www.subilgi.com) sayfasında aylarca boy göstermiştir. Bu bağlamda, söz konusu Meclis'in daha ilk metinlerinde AB Su Çerçeve Direktifi'nden övgüyle bahsetmesi de aynı kapsamda düşünülmek zorundadır. Burada muhtemelen şaşkınlık yaratacak tek durum, Meclis'in HES'lerle sınırlı da olsa muhalif bir konumda olmasıdır. Fakat bu da anlaşılabilir bir gerilimdir. Çünkü Karadeniz'in pırıl pırıl derelerinde aynı anda hem enerji sermayesinin hem gıda (şişe suyu) sermayesinin gözü olduğunu söylemek pek de yanlış sayılmaz. AB sermayesi ve Meclis, bu iki seçenekten gıdayı seçmekle bir taşla üç kuş avlamıştır aslında. Birincisi, kısa vadede dereler üzerinde şişe suyu şirketleri ile enerji ve inşaat sermayeleri arasında kıyasıya bir rekabet savaşı yaşanacağı için Meclis'in HES karşıtlığı aslında sermayeler arası bir çıkar çatışmasından beslenmektedir. İkincisi, tek başına HES'e karşı olmak bile AB'ye çevreci bir imaj kazandıracak, AB sermayesini bölge halkına yakınlaştıracaktır. Üçüncüsü, AB sermayesinin bölgeye ilişkin hesapları bugün için gıda sektörüne odaklanmıştır, ama bunun ilelebet böyle devam edeceğini söylemek pek kolay değildir. Doğaldır ki kendisi de enerji fakiri olan Avrupa Birliği, hem özellikle kapısında tuttuğu aday ülkelerin enerjide bağımlı konumda kalmalarını –en çok ta AB sermayesinin çıkarlarını daha iyi gözetmek adına–; hem de eğer bu aday ülkelerde belli enerji potansiyelleri mevcut ise bunun AB sermayesinin çıkarları doğrultusunda üretilmesini ve kullanılmasını ister. Dolayısıyla bugün yereldeki şişe suyu şirketlerini desteklemiş gibi görünerek Karadeniz derelerine göz diken AB'nin, yarın bu süreçte yerelliklerde yedeklediği halk desteğini de arkasına alarak enerji üretimine girmeyeceğinin hiçbir garantisi yoktur.

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye ve dünyadaki su mücadelelerinin sorunlu yanlarına işaret edilmeye çalışılmıştır. Verili gerçekliğe karşın su mücadelelerinde belli başarılar da söz konusu olmaktadır ve yukarıdaki eleştirilerimiz asla bu başarıları reddetmek ya da görmezden gelmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Diğer yandan, geline aşamada su mücadelelerine düşen en önemli görev, çok sınırlı da olsa mücadelelerde elde edilen kazanımların yerel değil, enternasyonal birer mevzi olduğunu unutmadan, bu mücadeleleri bir “belgesel film”e indirgeyerek nostalji malzemesine dönüştürme girişimlerine karşı alarmda olmaktır. Bunun en önemli yollarından biri ise, örneğin Dikili ya da Munzur veya Karadeniz Dereleri mücadelesini Tekel, Marmaray, İtfaiye, Sinter-Metal, üniversitelerde 50-D ve daha pek çok işyerinde devam eden sınıf mücadelelerinden ayrı düşünmemektir. Gerçekten de aktörleri her olay bazında farklılaşsa bile ülkemizde ve dünyada emeği güvencesizleştirip, yoksullaştıran neden ile suyu bir meta gibi piyasada alınıp satılır hale getiren, bütün akarsuları baraj mezarlıklarına dönüştüren neden aynıdır: kapitalizm.

Önümüzdeki süreç, birkaç nedenden ötürü bütün mücadelelerin ortaklaştırılmasını bir zorunluluk haline getirmektedir: Birincisi, dünyanın içinden geçmekte olduğu kriz, merkez ülkelerde biriken para-sermayenin su, enerji, eğitim, sağlık gibi yeni meta üretimlerine dönüştürülerek çevre ülkelere akmasını ve bunun önündeki bütün engellerin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir. İkincisi, Türkiye’de kriz öncesinde ivmelenen sermaye birikimi süreci de Türkiye’li tekil kapitalistler ile merkez ülkelerdeki sermaye gruplarının çıkarlarını örtüştürmektedir. Öyle ki bunlardan birincisi yatırımı için fona ihtiyaç duyarken; ikincisi de elindeki fonu üretken yatırımlara döndürme ihtiyacı içindedir. Sermaye çıkarlarındaki bu örtüşme başta su kaynakları ve ormanlar olmak üzere pek çok kamusal hizmetin ve alanın ticarileşme süreçlerinin hızlanacağını göstermektedir. Üçüncüsü, Türkiye Su Meclisi gibi sermayenin kendi çıkarlarını toplumsal muhalefeti içererek koruma stratejilerinin bugünkü görüngüsüne bakarak bu durum yalnızca yerel ile ve toplumsal hareketlerle sınırlı olacağını düşünmek son derece yanıltıcıdır. Zira TSM’nin çeşitli listeler üzerinden devam eden tartışmalarının satır aralarından, asıl hedefin ülkenin örgütlü muhalefetini içermek olduğu anlaşılmaktadır. TSM’nin gerisindeki şirketler gözlerini DİSK’e, KESK’e, TMMOB’a ve TTB’ye diktiklerini gizlememektedir. Dolayısıyla çıkış noktası aynı olan bu üç neden, hangi spesifik soruna odaklanmış olursa olsun bütün tekil yerel su mücadelelerinin diğerleriyle; ardından su mücadelelerinin kamusal hizmetler alanındaki diğer mücadelelerle ve son olarak hepsinin sınıf mücadelesiyle ortaklaşmasını kaçınılmaz bir zorunluluk olarak önümüze koymaktadır. Ayrıca, yerel mücadeleleri en fazla etkileyen liberal ve kendiliğindenci yaklaşımlara karşı sınıf mücadelesinin üreteceği stratejiler olmalıdır. Eylem ve teorinin birliği, teorinin ancak eyleme dönüştüğünde anlam kazanacağı ama eylemin de teoriye dayanmadığı sürece hüsrarla sonuçlanacağı

düşüncesine uzak duran bu tür yaklaşımlar, bu çalışmanın başlığında yer alan "praksisten kaçış"ın ana bileşenlerini oluşturmaktadır. Çevre ve doğa için verilen savaşları emek-sermaye çelişkisinin dışında gören bu yaklaşımların yetersizliği ve tehlikesi emeğin kendisinin de doğanın asli bir bileşeni olduğu ve kapitalizmin doğayı hedef alan bütün adımlarının emek olmadan hiçbir şekilde değere ve sermaye birikimine dönüşemeyeceği gerçekliğini yok saymalarından anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Aquamedia (2005) Reclaiming Public Water <http://www.aquamedia.at/templates/index.cfm/id/17116>.
- Chan, Kin-Man ve Yan Zhou (2007) "Political Opportunity and Anti-dam Construction Movement in China", araştırma projesi, Hong Kong: Chinese University of Hong Kong, South China Research Program, <http://www.istr.org/conferences/barcelona/WPVVolume/Chan.Zhou.pdf>.
- Corporate Europe Observatory (2005) "Reclaiming Public Water' Seminar Outcomes", <http://archive.corporateeurope.org/madridseminar.html>.
- Davey, Lain (2009) "Environmentalism of the Poor and Sustainable Development: An Appraisal", *Journal of Administration and Governance*, 4(1): 1-10.
- Gomez, L. Sachez ve Terhorst Philipp (2005) "Cochomamba, Bolivia: Public Collective Partnership After the Water War", *Reclaiming Public Water: Achievements, Struggles and Visions from Around the World* içinde, Amsterdam: CEO, 121-131.
- Hoedeman, Olivier ve Joy Clare (2006) "Public Water For All: The Role of Public-Public Partnerships", A Reclaiming Public Water Discussion paper, Amsterdam: TNI ve CEO.
- MacCully, Patrick (1996) *Silenced Rivers: The Ecology and Politics of Large Dams*, Londra: Zed, <http://www.internationalrivers.org/node/567>.
- Naidoo, Anil (2008) "Panel 3: Suya Erişim Hakkı" TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi içinde, Ankara: Mattek Matbaacılık.
- PSIRU (2006) "Pipe Dreams: The failure of the private sector to invest in water services in developing countries", <http://www.psiru.org/reports/2006-03-W-investment.pdf>, erişim Tarihi: 4 Mayıs 2009.
- Public Water For All (2006) "The Role of Public-Public Partnership", RPW Discussion Paper.
- Santiago, Charles (2005) "Public-Public Partnership: An Alternative Strategy in Water Management in Malaysia", *Reclaiming Public Water: Achievements, Struggles and Visions from Around the World* içinde, Amsterdam: CEO, 55-63.
- Yavari L. Fernando (2005) 'Management of Basic Drinking Water and Sanitation Services By A Coopretive in Bolivia, içinde: *Reclaiming Public Water: Achievements, Struggles and Visions from Around the World* içinde, Amsterdam: CEO, 37-45.
- Yılmaz Gaye (2009) *Suyun Metalaşması: Kıtlığın Nedeni Kıtlığa Çare Olabilir mi?*, İstanbul: SAV.

Sendikal Hareket ve Feminizm: Dayanışmanın Ötesi

Elif Gazioğlu

Öz

Aralık 2010'da sona ermekte olan Toplu İş Sözleşmesinin bu üçüncü senesinde "Novamed grevi"nin yankıları hem sahada hem akademide hala sürmekte (Kurtoğlu ve Fougner, 2010; Teke, 2010; Üstübcici, 2009; 2010). Bu makale, Türkiye'nin kitlesel destek kazanan ilk kadın işçi direnişi olan ve süreç içinde "kadın grevi" (Üstübcici, 2010: 50) olarak anılmaya başlayan Novamed grevinin sonuçlarını, Türkiye'deki feminist hareket açısından değerlendirirken, "sendikal hareket ve feminist hareket dayanışması" merkezli bir mücadele pratiğinin kadın işçilerin lehinde sonuçlar vereceği varsayımını sorgulamayı amaçlamakta.

Anahtar kelimeler: *Novamed grevi, kadın, sendika, feminist hareket*

Abstract

The echos of "Novamed strike" is still ongoing in academia and in the field at the third year of collective agreement which ends at December 2010 (Kurtoğlu ve Fougner, 2010; Teke, 2010; Üstübcici, 2009; 2010). This article aims to discuss the results of Novamed strike termed as "women strike" (Üstübcici, 2010: 50) from the standpoint of feminist movement while questioning the assumption that a practical struggle centered on the solidarity between trade union and feminist movements always culminates with positive results for women.

Keywords: *Novamed strike, women, trade unions, feminist movement*

Türkiye’de 1980’den itibaren yeniden yükselişe geçen kadın hareket(ler)inin öncüleri, büyük ölçüde emek hareketinden gelen (çoğunlukla Marksist ve sosyalist) kadınlardı (Uçan Çubukçu, 2004: 59). Diğer taraftan feminist, dindar ya da Kürt kadın hareketini doğuran ve geliştiren süreçler “Türkiye’de kadın hareketleri”ni konu alan birçok çalışmayla aydınlanırken (Acar ve Altınok, 2009; Aldıkaçtı-Mars-hall, 2005) bağımsız bir kadın işçi hareketine dair söylenenler, sahadaki hareketsizliği yansıtır ölçüde sınırlıdır. “Öncüler”i, emek mücadelesinin bağrından gelen bir hareketin,¹ neden bu mücadeleyi 1980 sonrasında, “kadın emeği” alanında sürdürmediği hala önemli bir soru olarak karşımızda durmakta.²

Kadın işçilerin kadın olmalarından kaynaklı ezilme durumlarının, örgütlenmelerinde ve direnişlerinde de farklılığı gerektireceğinin farkındalığıyla, kadın işçilerle organik bağ içinde hareket eden bir kadın işçi hareketinin yokluğu ve işçi sınıfının mücadele aracı olan sendikaların da kadın işçileri örgütlemek konusundaki eksikleri sadece işçi mücadelesi değil, feminist mücadele için de önemli bir sorun teşkil etmekte. Bu yokluk ve eksikliklere biri Türkiye’deki kadın hareketleri özelinde gelişen, diğeri daha genel politik ve akademik arenada cereyan eden iki temel gelişmenin neden olduğu öne sürülebilir.

Bu nedenlerden ilkinin, 12 Eylül darbesinin ardından yaratılan, sol kanat siyasi parti ve sendikaların, dindar ve muhafazakâr bir siyasi rotayla ikame edildiği politik atmosferde aramak mümkün. Darbeyi izleyen süreçte, sol muhalefet yasaklanmış, muhalifler kovuşturular, tutuklamalar ve işkencelerle siyasi arenadan uzak tutulmuşlardı. Darbe sonrası hazırlanan anayasayla partilerde kadın kolları oluşturulması dahi yasaklanmıştı.³ Her türlü örgütlenmenin neredeyse imkânsız hale getirildiği bu süreçte, kadınların sol-siyaset merkezli örgütlenmelere uzak kalmalarını, bu yasaklı atmosferin getirilerinden biri olarak okumak mümkün. Diğer taraftan bir neden de, 1980’den önce Marksist ve sosyalist gruplarda örgütlü kadınların, 80’den sonra feminizme evrilen siyasi çizgileriyle geçmiş örgütlülükleri arasına koymak istedikleri mesafede aranabilir. 1980 öncesi örgütlü oldukları sol grupların cinsiyet körü siyasi çizgilerini, bu grupların içinde kadın olmalarından kaynaklı konumlarını ve erkek yoldaşlarıyla ilişkilerini, feminist bir bilinçle sorgulamala-

1 Türkiye’de 1980 sonrası gelişen kadın hareketlerinin öncülerinin 1980 öncesi emek mücadelesinin bağrından geldiği şeklindeki kabulümü büyük ölçüde, 2007-2010 yılları arasında, Türkiye’nin çeşitli bölgelerinden 17 kadın örgütü kurucusu ve başkanıyla yaptığım derinlemesine mülakat yöntemini kullandığım doktora tezime dayandırıyorum. Kendilerini ve örgütlerini, “sosyalist”, “feminist”, “seküler kadın örgütü” ya da “Kürt kadın örgütü” gibi politik referanslarla tanımlayan bu kadınların önemli bir bölümü, 1980 öncesi çeşitli Marksist, sosyalist, komünist örgütlenmelerde aktif olarak yer aldıklarını belirtirken, buna ilaveten kimisi 12 Eylül 1980 darbesinin ardından bu örgütlülükleri dolayısıyla yargılandıklarını ve hatta tutuklandıklarını anlattılar. Bununla birlikte, bu kabulü kimi feminist akademisyenlerin gözlemlerine de dayandırmak mümkün (örneğin Uçan-Çubukçu, 2004; Osman, 2009). Bu bağlamda, Türkiye’de 1980 sonrası gelişen kadın hareketlerinin aktivistlerinin, 1960lar ve 1970lerde İngiltere’deki feminist aktivistlere benzer politik tecrübelerden geldiği gözlemleri (Sebestyen, 1988).

2 1993’te kurulan Emekçi Kadınlar Derneği’ni bu genellemenin dışında tutmak mümkün görünse de sahadaki (işçi kadınlar arasındaki) etkinliğinin sınırlılığı göz önünde bulundurulduğunda, şimdilik genel eğilimin çok da dışında hareket edemediği anlaşılır.

3 Partilerde gençlik kollarını da yasaklayan bu madde 1995 yılında kaldırıldı.

ıyla bu ilişkilerin sorunlu ve cinsiyetçi kaynağını keşfetmeleri (Berktaş, 1990) söz konusu dönem için böyle bir mesafeyi zorunlu kılmıştı. Diğer taraftan, zamanla bu mesafenin sadece söz konusu gruplardan değil solun kendisinden de uzaklaşmaya evrilmesinin, bağımsız bir kadın işçi hareketini geciktiren nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Bu gecikmeye dair bir başka neden ise, 1960'lar ve 1970'ler sonrası döneme denk gelen süreçte sınıf merkezli politikaların (hem ulusal hem küresel ölçekte) sahada ve akademideki önemini giderek kimlik politikaları merkezli bir söylem ve mücadele alanına kaptırmış olduğuna dair yaygın savunuda aranabilir.

Bu savunuya göre, 80'lerden itibaren ivme kaybeden sınıf mücadelesinin politik arenadaki yerini, toplumsal cinsiyet ve etnisite gibi kimlik ve davranış kalıpları temelinde yükselen bir muhalefet alanı almıştır. Sınıfın ve dolayısıyla sınıf mücadelesinin artık önemini yitirdiği algısına dayanan bu savunuyu, Y. Doğan Çetinkaya'nın belirttiği gibi, esasında, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite gibi olgulardan azade, ideal bir sınıf hareketini veri olarak almaktadır (2008: 38). "Oysa ne sınıf mefhumu bunlardan, ne de bu olgular sınıfsal ilişkilerden tamamen kopuktur." (2008: 38) Sınıfla toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite gibi aidiyetleri birbirinden ayrı ve hatta bazen birbirinin karşıtı olarak kuran, akademide de kendine geniş yer bulan bu argüman⁴ sahada da çok sayıda ancak nitelik, direniş ve yarattığı etki bakımından oldukça küçülmüş mücadele pratiklerine taban oluşturmaktadır.

Bu makale, kimlik ve aidiyet olarak tarif edilen toplumsal cinsiyet ile sınıfın iç içe olduğunu ve toplumsal hareketler literatüründeki genel eğilimce birbirinden ayrı kurulan bu "yeni" mücadele alanlarının ancak onları bütünlendirecek bir eylemsel çerçeve sayesinde başarıya ulaşacağını, Türkiye'nin kitlesel destek kazanan ilk kadın işçi direnişine sahne olan Novamed direnişi örneğinde göstermeyi amaçlamaktadır. Novamed direnişi, biri feminist hareket ve diğeri sendikal hareket olmak üzere, Türkiye'de bir kadın işçi hareketinin olmamasından doğan boşluğu doldurmaya aday iki toplumsal hareket olduğunu göstermiştir. Diğer taraftan, bu boşluğun bu iki hareket arasında gerçekleşecek bir dayanışmayla doldurulabileceği düşünülmüş ve bu yönde hareket edilmiştir. Bu çalışma, Novamed direnişi sırasında gerçekleşen bu dayanışmanın, söz konusu iki hareket açısından ne gibi sonuçlar doğurduğuna bakarken, bu tür bir dayanışmanın istenen sonuçları yaratma potansiyelinin oldukça düşük olduğunu tartışmaktadır. Bu anlamda çalışma, toplumsal cinsiyet (burada, kadınlık) ve sınıfsal konumun nasıl iç içe geçtiğini tarihsel ve mekânsal olarak bize en yakın örneğini gösteren Novamed'de yaşananlar aracılığıyla sunarken, başarıya ulaşması beklenen bir kadın işçi hareketinin, birbirinden ayrı kurulmuş toplumsal hareketlerin dayanış-

4 Bu gelişmenin akademi boyutunda, 1960lar ve 1970lerde, Batı Avrupa ve Amerika'da filizlenen toplumsal mücadele pratiklerini okumaya yönelik toplumsal hareketler sosyolojisinin toplumsal hareketleri, yapısal sorunlara, ekonomik krizlere ve modernleşmeye karşı, "sisteme entegre olamamış, marjinal ve irrasyonel tipler"i geliştirdiği tepkiler (Çayır, 1999: 7) ya da "sıradan insanların düzen bozucu faaliyetleri" (Çetinkaya, 2008: 16) olarak okuyan klasik sosyolojiye duyduğu tepki büyük rol oynadı.

masından ziyade bütünleşmiş bir tanımsal ve eylemsel çerçeveyi gerektirdiğini tartışmaktadır. Tartışmanın sonunda, böylesi bir bütünleşme potansiyeli taşıyan örgütlenme perspektifi olarak feminist toplumsal hareket sendikacılığını önermektedir. Şimdi, Novamed’de üç yıl önce olan biteni hatırlamak amacıyla grev sürecine dair bir paragrafla başlamakta yarar var.

Novamed Grevi: Başlangıç ve Seyir

Novamed, merkezi Almanya’da bulunan, diyaliz ürünleri üreten çok uluslu bir firmanın, Antalya Serbest Bölgede bulunan fabrikası. Fabrikada, böbrek hastalarının tedavisinde kullanılan kan setleri üretilmekte. Fabrika’daki işçiler, ağır çalışma koşulları, düşük ücretler ve üretim şef ve müdürlerinden gördükleri kötü muamele dolayısıyla sendikada örgütlenmek istediler. İşverenin buna izin vermemesi üzerine, Antalya Serbest Bölgede 2000 yılından beri üretim yapan bu fabrikanın 82’si kadın, 85 çalışanı, Petrol-İş’te örgütlenme hakkı elde edebilmek için, 26 Eylül 2006’da greve başladı. Grev başladığında, fabrikada çalışmakta olan 325 işçinin sadece 15’i erkekti. Erkek personelin tamamı teknik aşamalarda görev alırken, üretimde çalışanlar kadınlardı. İşçiler, *line* dedikleri 2 üretim hattında üç vardiya çalışıyorlardı. Önlerine gelen ürünün saniyeler içerisinde yetiştirilmesi gerekiyordu.⁵

Dünya çapındaki serbest bölgelerde üretim yapan şirketler için Novamed’e dair yukarıda özetlenen durum istisna değildir. Novamed grevini tetikleyen nedenleri anlayabilmek için, serbest bölgenin ne anlama geldiği ve bu bölgelerde faaliyet gösteren firmaların sağladığı istihdam koşullarına dair burada bir parantez açmakta fayda var. Türk Hukuk Sitesi’nde aktarıldığı şekliyle, genellikle gelişmekte olan ülkelerin “tercihi” olan serbest bölgeler, “bir ülke için tarihi, politik ve ekonomik açıdan çok zor olan yeni bir ekonomik sistem oluşturma işlevini, serbest piyasa ekonomisinin, serbest bölgelerde deneysel olarak uygulanarak daha sonra bütün ülkede aynı sistemin uygulanmasını sağlarlar.” (Yavaş, 2005) Bu anlamıyla serbest bölgeler, gelişmekte olan ülke devletlerinin ticareti arttırmak amacıyla, yatırımcıya çeşitli teşvik ve avantajlar sağladığı, ülkenin milli sınırları içerisinde olmasına rağmen yatırımcının, her türlü gümrük işleminden ve diğer resmi iktisadi düzenlemelerden muaf tutulduğu coğrafi alanlardır (Yavaş, 2005).

Serbest bölgelerde çalışma saatleri uzun ve işçi ücretleri düşüktür. Farklı bölgelerdeki benzer üretim faaliyetlerinde çalışan meslektaşlarından çok daha düşük ücretler alan serbest bölge çalışanları için sendikal hakların uygulanmasına ya hiç izin verilmez ya da bu haklar asgari düzeyde geçerli sayılır. İşçi ücretlerinin düşüklüğünün nedeni, “serbest bölgelerin istikrar içinde faaliyette bulunabilmeleri” olarak açıklanırken, bu tür üretim alanlarının, serbest bölgeye sahip olan ülkenin

5 Greve dair bilgilerin büyük bölümü, grev süresince çeşitli yayınlarda çıkan haberlerden ve grevde yer alan kadın işçilerle yapılan röportajlardan derlenmiştir. Bu yayınlardan bazıları için bkz. Petrol-İş Kadın dergisinin çeşitli sayıları (2006 tarihli 21. sayı; 2007 tarihli 22 ve 23. sayılar, 31. Sayı: 2009) ve Sendika.org’da, 2006 ve 2007 yılları boyunca yayımlanan Novamed Haber Dosyası.

genelinde geçerli olan sosyal güvenlik mevzuatı, asgari ücret, grev ve lokavt hakkı gibi uygulamalardan muaf tutulması da yine aynı gerekçeye dayandırılır (Yavaş, 2005).⁶ Dolayısıyla, ücretlerinin başka bölgelerde çalışan meslektaşlarından düşük olmasının yanı sıra serbest bölgede çalışan işçiler, sahip oldukları haklar ve çalışma koşulları açısından da çok daha kötü durumdadırlar.

Serbest bölgede faaliyet gösteren fabrikalarda çalışan işçilere reva görülen bu olumsuz koşulların, bu bölgelerde çalışan işçilerin büyük çoğunluğunun kadın olduğu gerçeğiyle bir araya gelmesi rastlantı değil.⁷ Bunun, sadece serbest bölgelere özgü olmayan, daha genel iktisadi gelişmelerle, küreselleşen neo-liberal ekonomi politikalarının ihtiyaç duyduğu işçi profiliyle yakından ilgisi var. Serbest bölge işçilerinin büyük bölümünün kadın olması, kadın istihdam oranının oldukça düşük olduğu uluslararası örgütlerce de sıkça dile getirilen Türkiye gibi ülkelerde şaşırtıcı gibi görünse de, ILO'nun (Uluslararası Çalışma Örgütü) dünya çapında kadın istihdamına dair aktardığı gelişmeler bu duruma ışık tutmakta (ILO-Ankara, 2010).⁸ Buna göre, çalışan kadın sayısı dünya çapında her geçen gün artarken, kadınların istihdam edildikleri alanlar erkeklere kıyasla düşük kapasiteli, düşük ücretli ve kısa süreli esnek istihdam sahaları olmakta (ILO, 2008). Dolayısıyla, esnek ve ucuz emek arayışındaki iş gücü piyasası toplumsal cinsiyeti, ihtiyaç duyduğu emek türü açığını kapatmak için kullanmakta (Lipszyc, 2004). Bu iş kollarında, “kadınlık halleri” ile emeğin kendisi birbirinden ayrılmaz durumdadır. Çünkü zaten ihtiyaç duyulan emeğin, kadınlığa atfedilen narin, nazik ve detaycı davranış özelliklerine sahip olmayı gerektirdiği düşünülmektedir (Peterson, 2010); nitekim bunlar, kaba güce dayanan işler değil, ellerin incelik ve narin hareket etmesini gerektiren, seri montaj gibi işlemlerdir. Buna ek olarak, özcü yaklaşımın yine kadınlığa atfettiği “sabır, uysallık ve itaatkârlık” gibi özellikler, kadınların rutin, uzun süreli dikkat ve hüner gerektiren işlerde daha başarılı oldukları (Ünlütürk Ulutaş, 2009: 27) ve zor çalışma şartlarına daha uzun süre tahammül ettikleri algısını yarattığından, bu alanların daha çok kadın emeğini istihdam etme eğilimi gösterdikleri söylenebilir. Nitekim yabancı sermayeyi ülkelere çekmek için uğraşan devletlerin kendi işgücülerini pazarlamak için baş vurdukları yollardan biri de, kadın işgücünü bu nitelikler üzerinden övmeleridir. Özellikle gelişmemiş ülkelerin resmi yatırım dairelerinin broşürleri, ülkelerindeki kadın emeğini “öven” ifadelerle doludur. Bu broşürlere

6 Türkiye serbest bölgelerinde kurulan işletmelerdeki sendikal faaliyetleri, işletmenin kuruluşundan itibaren 10 yıl süreyle yasaklayan 1985 tarihli Serbest Bölgeler Kanunu 2002 yılında AB uyum yasaları uyarınca kaldırıldı. Buna rağmen serbest bölgelerde sendikalaşma faaliyetlerine bugün bile çok nadir rastlanmakta (Üstübcü, 2010: 47).

7 Dünya çapındaki serbest bölgelerde çalışanların ortalama % 70'ini kadınlar oluşturuyor. Bu oran, ülkeden ülkeye hatta ülke içinde bir serbest bölgeden diğerine değişebiliyor. Örneğin Sri Lanka serbest bölgede çalışanların % 72'si, Kore'de çalışanların % 80'i, Meksika'da çalışanların % 70'i kadınsa (Yavaş, 2005), grev öncesinde Antalya serbest bölgede bu oran % 95 civarındaydı.

8 Avrupa Birliği Genişleme Komisyonu'na sunulan 2006 tarihli Türkiye Gözlem Raporu'nda, kadın istihdamı konusunda Türkiye'nin, % 26.9'luk bir oranla OECD ülkeleri arasında işgücüne en düşük katılım oranına sahip olduğu belirtiliyor. Raporun tamamı için bkz: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/screening_reports/screening_report_19_tr_internet_en.pdf, indirilme tarihi: 12 Eylül 2010.

göre, örneğin Taylandlı kadın işçiler, “hünerli, çok dayanıklı, sabırlı”, kimi Uzak Doğu ülkelerindekiler “becerikli ve dikkatli”dirler (aktaran Yönel, 2009: 39-40). Bunlar aynı zamanda zamanda, sosyal güvencenin ve çalışanların temel haklarının çoğu zaman uygulanmadığı istihdam alanlarında ihtiyaç duyulan niteliklerdir. Gerek serbest bölgelerde gerekse de diğer istihdam alanlarında, ihracata dayalı olarak gerçekleşen ekonomik büyümeler kadın emeği üzerinde yükselmekte; ihracat artarken istihdam edilen kadın işçi sayısı da artmaktadır (Ünlütürk Ulutaş, 2009: 29). O zaman, yukarıda özetlenen çalışma şartları göz önünde bulundurulduğunda şunu söylemek mümkündür; dünya çapında gerçekleşen kadın istihdamındaki artış, müjdeli haber olmaktan ziyade, çoğu zaman işçilerin çalışma koşullarının ve yaşam standartlarının daha da düştüğü gerçeğine işaret eder.

Yukarıda değinilenlere benzer çalışmalar bize formel ve enformel işgücünün kadınlaştığı bilgisini istatistikler üzerinden aktarırken, yerelde, daha yakınıımızda gerçekleşen Novamed pratiği, işgücünün kadınlaşmasının emek sömürüsü bağlamında ne anlama geldiğini gösterdi.⁹ İşyerindeki ağır çalışma koşullarının ve düşük ücretlerin yanı sıra, Novamed’de çalışan kadın işçilerin özel hayatları da işveren tarafından kontrol altındaydı. Evlenmek için izin almaları gerekiyor ve ancak yönetimin tayin ettiği zamanlarda hamile kalıp çocuk doğurabiliyorlardı. İşçilere, iş günlerinde ev ziyareti yasaktı. Türkiye gibi, ev gezmelerinin çoğu kadın için tek sosyalleşme alanı olan ülkelerde, kadın işçilerin bu pratiklerinin bile işveren tarafından sınırlandırılması çabası, sömürünün işyeri dışındaki gündelik hayata yansıyan boyutunu göstermesi açısından dikkate değer. Bununla birlikte, işçiler arasındaki arkadaşlık ilişkilerinin üretime olumsuz yansıtacağını düşünen işveren, işçilerin eve gidiş gelişlerini sağlayan, kimi zaman bir buçuk saati bulan servisle yolculukları süresince bile birbirleriyle konuşmalarını yasaklamıştı. İşyerinde, kimyasallardan korunmak için takılması gereken maskeler, kadınların birbirleriyle konuşup üretimi aksatacakları gerekçesiyle kaldırılmıştı. İşçilerin tuvalet ihtiyaçlarının denetime tabi tutulması gibi “alışıl-geldik” uygulamalara, kadınların sıklaşan tuvalet sürelerini açıklamak için regl döneminde olduklarını ispatlamak ve şeflerini ikna etmek gibi zorunluluklar ekleniyordu. İşçiler, şefleri tarafından sıkça azarlanıyor, özellikle cinsiyetleri üzerinden aşağılanıyor, küçük görülüyor ve hakarete uğruyorlardı.

Novamed örneği, emek piyasasındaki küresel ölçekli gelişmelerle birlikte okununca emeğin kadınlaştığı ve sömürünün de “kadınlık halleri”ne vurguyla derinleştiği gerçeği göz önüne serilmekte. Bu gerçek bize, emek ekseninde işçilik ve kadınlık durumlarının birbirlerinden ayrı düşünölemeyeceğini, tersine bunların iç içe gelişip ilerlediklerini bir kez daha göstermekte. Yukarıda da belirtildiği üzere, bu tür istihdam alanlarında özellikle kadın emeği tercih edilmekte. Dolayısıyla kadın işçilerin, işçi oldukları için ezilmelerine ek olarak bir de kadın oldukları için ezil-

9 Konuyla ilgili olarak bahsi geçen Novamed grevi, işgücünün kadınlaşmasının ne anlama geldiğini bize yakın bir örnekle gösteren ilk deneyim olmamakla birlikte, medya desteği ile kitleselleşmiş olması dolayısıyla oldukça geniş bir kitlenin kadın işçilerin çalışma koşullarından haberdar olmasını sağlamış ve bu anlamda bir ilk olma özelliği taşımıştır.

dikleri şeklindeki, çalışanların emeği ile toplumsal cinsiyeti arasında keskin bir ayırım öngören yaygın savununun yerini, kadın işçilerin aslında zaten kadın oldukları için böyle bir ezilmeye maruz kaldıklarını kabule bırakması gerektiğini söylemek mümkün görünmekte. Nitekim bunu, Novamed dışındaki örneklerde de, kadın işçilerin şikayet ve taleplerinin, erkek işçilerden farklılaştığı noktalar üzerinden gözlemlemek mümkün. Örneğin, Bangladeş'teki hazır giyim sektöründe çalışanlarla ilgili yapılan bir çalışma, bu sektörde çalışan kadın işçilerin şikâyetlerinin başında, düşük ücretlerden ziyade işyerinde ve evle işyeri arasındaki mesafede maruz kaldıkları cinsel taciz, çocuklarını bırakabilecekleri bir kreşin olmaması, tuvalet aralarına uygulanan aşırı sınırlamalar gelmekte (Kabeer, 2004: 117). Türkiye'de kadınların işyerinde maruz kaldıkları cinsel taciz ve şiddetin boyutlarını yansıtabilecek ulusal çapta bir çalışma olmamakla birlikte, uluslararası çapta gerçekleştirilen kimi çalışmalar olayın ciddiyetini göz önüne sermekte. Örneğin, Avrupa Birliği'ne bağlı olarak çalışan Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Kurumu'nun 2005 yılında yaptığı ankete göre Türkiye, değerlendirmeye alınan 31 ülke arasından, işyerinde tacizin en yoğun yaşandığı üçüncü ülke olarak çıkmakta (EWCO, 2005).

Novamed ve benzeri örneklerle ek olarak kadın işçilerin öncelikli olarak tanımladıkları sorunlu alanları da göz önünde bulundurunca, kadın işçilerin karşı karşıya olduğu sömürü şekillerinin toplumsal cinsiyet tarafından nasıl yönlendirildiği ve şekillendirildiği de netleşiyor. Kadın işçilerin çalışma koşullarının ve taleplerinin erkek işçilerden önemli noktalarda farklılaşması, emeğin mücadelesi alanına, asgari düzeyde de olsa feminist bakışın yedirilmesinin gerekliliğine işaret ediyor.¹⁰ Zira, özellikle Türkiye gibi klasik patriarkinin hüküm sürdüğü toplumlardaki, kadının hane dışında çalışmasını geçici ve tali (eve asıl ekmeği getiren aile reisini destekleyen) bir süreç olarak kabul eden anlayış (Yönel, 2009: 48), kadın işçinin "esnek" işgücü olarak görülmesinin toplumsal meşruiyetini sağlıyor. Bu meşruiyetin ortadan kaldırılabilmesi, patriarki karşıtı ideolojik bir çerçeve içerisinde hareket eden bir mücadeleyi gerektirmekte. Dolayısıyla, "esnek işgücü"nün cinsiyetinin kadın olduğunda oy birliğine varan bu iki yapının (ailenin ve kapitalist üretim şeklinin) meşruiyetini aynı temelden alıyor olmasının rastlantı olmadığı gibi, onlara bu meşruiyeti kaybettirecek mücadelenin aynı mücadele olması gereği da rastlantı değildir. Ki bu, feminist bir işçi mücadelesidir.

Böyle bir mücadelenin gerekliliği, sadece kadın işçilerin emeğinin her anlamda sömürüldüğü çalışma alanları değil aynı zamanda örgütlenme girişiminde bulunan bir kadın işçinin, erkek akrabaları, eşi, hatta sözlüsü tarafından engellenmeye çalışıldığı ya da hali hazırda ataerkil bir yapılanma arz eden mevcut sendika koşulları göz önünde bulundurulduğunda ne kadar gerekli olduğu daha net ortaya çıkar. Novamed grevinin, kadın örgütleri, özellikle de feminist örgütler tarafından yoğun

10 Burada, "asgari düzeyde feminist bakış", erkegegemen dünya görüşü ve ilişkileri sorgulamayı ve bunlarla mücadele etmeyi amaçlamak anlamında kullanılmaktadır. Mücadelenin ideolojik çerçevesi (liberal/sosyalist/radikal/dindar vb) ve niteliği (akademik/kurumsal politik vb) değişebilir. Aslıolan patriarki karşıtı ve onunla mücadeledir.

bir şekilde desteklenmesinin önemli bir nedeni de, kadın gruplarının bu gerekliliğin farkında olmalarıdır. Kazanım elde edebilmek için feminist bir bakış açısıyla hareket etmesi elzem bir işçi hareketi önermeye geçmeden önce, Novamed grevi süresince gerçekleşen feministlerle sendika arasındaki dayanışmanın kadın işçilerin mücadelesine ne getirdiğine bakmakta fayda var.

Kadın İşçiler, Feminist Talepler ve Sendikalar

Grevin birinci yılını doldurmasına az bir zaman kala, ülke çapında emek hareketinin çeşitli bileşenlerinin yanı sıra, kadın örgütleri de Novamed grevindeki kadın işçilerle dayanışmak için bir araya geldiler. Farklı politik bakış açıları benimsemiş bu kadın gruplarının ortak noktası, asgari feminist taleplerde birleşiyor olmalarıydı. Bunu, sürece dâhil olan kadın örgütlerinin grevle dayanışmak amaçlı örgütledikleri yürüyüş ve mitinglerde ön plana çıkan slogan ve dövizlerde de gözlemlemek mümkündü. Bu dövizlerin kimisinde “emeğime, bedenime dokunma” yazarken, sokaklar, kadınların “bedenim benimdir” gibi feminist hareketin bildik sloganlarıyla hareketleniyordu. Böylece, Petrol-İş Sendikası’nın kadın gruplarını direnişe dâhil etme çabaları cevapsız kalmadığı görüldü ve bu, grevin seyrini değiştiren önemli bir gelişme halini aldı.¹¹ Novamed direnişi, bu aşamadan sonra sadece ulusal çapta değil, uluslararası alanda da, direnişin toplumsal cinsiyet boyutuna vurgu yapan bir destek kazandı. Örneğin ITUC (Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu) Kadın Komitesi’nin ve ona bağlı sendikaların yayınladıkları destek mesajlarının çoğu, sendika üyelerinin Antalya Serbest Bölgedeki “kız kardeşlerine” hitaben yazılıyor ve mesajlarda, fabrikadaki “kadın işçilerin onurunu çok ciddi bir şekilde zedeleyen bu uygulamalar karşısında ve sırf cinsiyetlerinden dolayı ayrımcılığa uğramalarından” duyulan üzüntü ve şaşkınlık dile getiriliyordu (Sendika.org, 2007).¹²

Dayanışma amacıyla düzenlenen eylem ve yürüyüşlerin, moral sağlayan dayanışma mesajlarının ve grevin uluslararası çapta bir popülerite kazanmasına katkı sağlamış olmalarının yanı sıra kadın örgütleri, grevcilere, sağladıkları temel ihtiyaç maddelerinden oluşan yardım paketleriyle de destek oldular. Grevdeki işçilerin kararlılığı ve mücadele azmine, greve sağlanan uluslararası destek ve kadın örgütlerinin hızla genişleyen dayanışma ağı da eklenince, işveren grevin 450. günü, önce görülmeyi ardından da sendika ile pazarlığa oturmaya kabul etti. Pazarlık sonucuna göre, ücretlere ilk yıl % 5’lik, ikinci ve üçüncü yıllar % 4’lük bir artış ve yılda 300 Euro’luk sosyal hak ödemesi öngörülürken, çalışma düzeninin, mesailerin ve yıllık izinlerin İş Kanunu hükümleri çerçevesinde düzenleneceği kabul ediliyordu. Son-

11 Petrol-İş Kadın Dergisi’nin, özellikle de derginin genel yayın yönetmenliğini yapan Necla Akgökçe’nin kişisel çabalarının, Novamed grevinin bir kadın işçi direnişi olduğunun kabul edilmesinde ve kadın örgütleriyle direnişteki kadınlar arasında kurulan bağda oynadığı önemli rolün hakkını teslim etmek gerekir. Söz konusu işyerindeki sömürünün toplumsal cinsiyet üzerinden nasıl şekillendiğinin görünürlük kazanması da büyük ölçüde yine bu dergide yayınlanan, işçi kadınlarla yapılan görüşmelerle ortaya çıkmıştır.

12 153 ülkede 305 sendika ve konfederasyonun üye olduğu ITUC’un yanı sıra, ETUC da (Avrupa Sendikalar Birliği Konfederasyonu) benzer bir mesajla, üyelerini Novamed’li kadınlarla dayanışmaya çağırdı.

radan, bu sonucun hem kadın hareketi hem de işçi hareketi için büyük bir kazanım olduğu, greve dâhil olan kesimlerle yapılan görüşmelerde sık sık dile getirilecekti.

Bir serbest bölgede asgari düzeyde de olsa işçi taleplerini ve İş Kanunu'nun uygulanmasını kabul ettirdiği göz önünde bulundurulduğunda, Novamed grevinin başarıyla sonuçlandığı söylenebilir. Diğer taraftan kadın işçilerin, yukarıda sıralandığı üzere, kadın işçi olmalarından kaynaklı asıl şikâyetlerinin sözleşmeye konu edilmediği, cinsiyetçi çalışma koşullarıyla ilgili maddelerin toplu iş sözleşmesinde yer almadığı, dolayısıyla bu temel mevzuda herhangi bir kazanımın elde edilemediği görülmekte (Üstübcü, 2010: 51).

Bu noktada, Novamed grevinin sonucunu, daha çok ücret artışına odaklı erkek işçi merkezli bir sendikal anlayış ve pazarlık alışkanlığının yansıması olarak değerlendirmek mümkün. Bu anlamda, toplumsal cinsiyeti ve emeği birbirinden ayrı düşünen anlayış, Novamed örneğinde de kendisini göstermiş ve erkek merkezli tanımlanmış emek hareketi (burada, sendikal hareket) hanesine kazanım olarak yazılırken, kadın hareketi hanesi maalesef boş bırakılmıştır. Bu sonucun Novamed grevinin ötesine giden nedenlerini günümüzün sendikacılık anlayışında ve global ve ulusal çaplı sendikal düzenlemelerde aramak gerekmektedir.

Aslında sendikal hareketin 2000'li yıllardan itibaren etkileri Türkiye'deki sendikalarda da gözlemlenen, toplumsal cinsiyete dair bir dizi düzenlemeye giriştiği söylenebilir. Örneğin, Uluslararası İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ICFTU) ve çeşitli sendika federasyonlarının bir araya gelerek 2002'de başlattıkları, sendikalarda örgütlü kadın sayısını arttırmayı hedefleyen "Kadınlara Sendikalar, Sendikalara Kadınlar" kampanyasının amaç ve etkinlikleri, kampanyanın dördüncü yılında broşür haline getirildi. Petrol-İş Sendikası'nın Türkçe'ye çevirip Şubat 2006'da yayınladığı broşürde, sendikalarındaki kadın sayısının az olmasının nedenlerine işaret edildikten sonra bu durumu tersine çevirmenin yol ve yöntemleri sıralanıyordu. Bu yöntemlerin genel olarak ortaklaştığı noktalar, daha fazla sayıda kadın işçiye ulaşarak onlara işçi sınıfı bilinci taşımak, işyerine dair şikâyetçi oldukları konularda ilgili sohbetleri sıklaştırmak gibi (aslında zaten uygulanmakta olan) önerilerdi. 2007'de ise, AB Komisyonu'nun "Fırsat Eşitliği Yılı" ilan etmesinin ardından sendikalar eşitlik politikaları için kolları sıvadı. Petrol-İş Sendikası'nın da bağlı olduğu Avrupa Maden, Kimya ve Enerji Sendikaları Federasyonu (EMCEF) da "Fırsat Eşitliği Yılı"nı doğrultusunda, sendikaların karar mekanizmalarındaki kadın sayısını arttırmayı hedef olarak belirlediğini açıkladı. Bu karar, yönetim kademelerinde ya hiç kadın üye içermeyen ya da çok az sayıda içeren sendikaların ezici çoğunlukta olduğu Türkiye gibi ülkeler için önemliydi.¹³

13 Aziz Çelik'in Bianet'te aktardığı üzere, 2007 yılı itibarıyla sendikal konfederasyonların yönetim kurullarındaki kadın üye sayısı yok denecek kadar azdı. Türk-İş, DISK, Hak-İş, Kamu-Sen ve Memur-Sen'in merkez yönetim kurullarında kadınlar temsil edilmiyordu. Türk-İş, DISK, Hak-İş üyesi sendikalar içinde kadın genel başkanı olan sendika yoktu. Çalışma Bakanlığı'na kayıtlı olan 96 sendika başkanı arasında sadece üç kadın vardı. Sendikaların yönetim kurullarında da manzara farklı değildi. Toplam 489 yönetim kurulu üyesinin sadece 19'unu kadın üyeler oluştuyordu (2007).

Diğer taraftan, sendikal düzenlemelerin kadın işçileri ilgilendiren boyutunun, sayısal artışı hedefleyen uygulamalardan öte gitmesi gerektiği açıktı. Düzenlemelerin rakamlarla ilgili olmayan boyutunda ise “toplumsal cinsiyet eşitliği”nin sıkça telaffuz etmesine rağmen, “sendika tüzüklerinin toplumsal cinsiyet eşitliğini engelleyen maddelerden ayıklanması” gibi, oldukça soyut öneriler öngörülmekteydi. Konuya dair başka uluslararası düzenlemeler de, kadın işçilerin koşullarının evrenselliği tartışmalı bir “insan hakları” bakış açısının merkeze alındığı düzenlemelerle iyileştirilebileceğini öngörüyordu. Örneğin ILO’nun Temel Çalışma Standartları (CLS-*Core Labour Standards*) toplu sözleşme ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel sendikal hakları öngörmesinin yanı sıra, zorla çalıştırma ve çocuk işçiliğini mahkûm ederek işçilerin insan hakları düzeyinde soyut anlamda da olsa düzenlemeler getirmekteydi (ILO, 2006).¹⁴ Ancak diğer taraftan, bu düzenlemelerde kadın işçiler özelinde herhangi bir vurgu yoktu. Artı, düzenlemelerin uygulanması “piyasanın aktörlerine”, yani işverenin gönüllülüğüne terk edilmekteydi (Elias ve Stevenson, 2009). Bunun ötesinde, Temel Çalışma Standartlarını feminist bir bakış açısından değerlendiren Elias ve Stevenson’a göre, kadınların ev içi emeği görünür kılacak, işyerinde cinsel tacize son verecek mekanizmalar ve doğum izni gibi kadınları ilgilendiren durumları içermeyen “insan hakları” yaklaşımı dolayısıyla bu düzenlemeler kadın işçiliğini neredeyse yok saymaktaydı. Bu noktada söz konusu düzenlemelerin kadın emeğinin yoğunlaştığı “enformel, hane-içi, ev-merkezli” sektörleri de toptan görmezden geldiğini ayrıca belirtmeye gerek kalmıyor (Elias ve Stevenson, 2008).

Diğer taraftan durum, ulusal düzeyde de, uluslararası alanda olduğundan daha iç açıcı değil. Sosyal-İş’in 2010 yılına dair öngörülerinde, kadın sendikalaşma oranı % 3 olarak açıklanmaktayken, aynı oran erkeklerde % 7.7’ye yükselmekte. Bu farka, yukarıda özetlendiği şekliyle, uluslararası sendikal düzenlemelerin yanı sıra, ulusal ölçekte de bir dizi faktörün neden olduğunu gözlemlemek mümkün. Bunların başında, kadınların bir sendikada örgütlenebilmek için özellikle erkek akrabalarından izin almaları zorunluluğu göze çarpmakta. Bunun, kadınların sendikalaşmalarının önünde önemli engel teşkil ettiğini söyleyen Novamed’in sendika temsilcisi Fatma Özlüm’ün şu sözlerini, kadın işçilerle yapılan çeşitli çalışmalar da doğrulamakta: “[Kadın işçilerin] bir şeye girişmeden önce çoğunlukla ailesinden, eşinden, abisinden, sevgilisinden izin alması, onların onayını alması gerekiyor. Bunun için biz örgütlenirken sadece kadın işçileri değil, onların ailelerini de gezmek zorunda kaldık. Onlara da anlattık.” (Eroğlu Akdoğan, 2007).

Patriarkal ilişki yapıları, işveren tarafından da, kadınların sendikalı olmasını önlemek için sıkça kullanılmakta. Kadın işçiler, işyerinde sendikal faaliyetlerin başlamasının ardından işverenin, kadınların erkek akrabalarıyla görüşerek onla-

14 ILO’nun söz konusu standartları, cinsiyete dayalı ayrımcılığı, ırk, etnisite ve dine dayalı ayrımcılıkla birlikte değerlendiriyor ve istihdama dair değerlendirmelerinde toplumsal cinsiyete dair herhangi bir vurgu yapmıyor (ILO 2006 Handbook, Part 2: Core Labour Standards).

rı, kızları ve eşleriyle ilgili “uyardıklarını” aktarıyorlar. İşverenin erkek akrabalarla yaptığı işbirliği, sendikalaşmanın eşiğindeki kadınlar üzerinde caydırıcı etki uyuluyor. Bunun yanı sıra, yine toplumsal cinsiyetin sendikalaşma önünde engel teşkil ettiği durumlardan birinin kökeninde de, kadınların sendikaların kendilerine ne bakımdan fayda sağlayacağını bilemiyor olmaları yatıyor (Eroğlu Akdoğan, 2007). Bunun da Türkiye’de hâkim olan toplumsal cinsiyet rejimiyle yakından ilgisi var. Nitekim özellikle hemcins sosyalleşme ağlarını dayatan ve karşı cinsle sosyalleşme olanaklarını dışlayan kültürlerde olduğu gibi Türkiye’de de kadın işçilerin erkek bir sendika örgütleyicisi ile bir arada görülmeyi tehlike olarak görmeleri, bu tür ilişkilerden kaçınmalarına neden oluyor. Kadın işçilerin bilinçlerinin yükselmesini böylece erkek örgütleyicilerin ellerine terk eden çalışma şeklinin, kadın işçiler üzerinde yarattığı etkiyi kadınlar, erkek sendika temsilcilerin baskıcı oldukları, kadınlar adına konuşup “lider olmaya çalıştıkları”, diyaloga girmekten kaçınıp çoğunlukla yüksek sesli ikazlarda bulunarak kadın işçiler üzerinde hegemonya kurdukları şeklinde aktarıyorlar (Saygılıgil, 2010: 54). Bunların yanı sıra kadın işçilerin sendikalaşmasını engelleyen nedenler arasında direkt toplumsal cinsiyetleriyle bağlantılı gibi görünmeyen ancak esasında tam da kadın olmalarından kaynaklı durumlar da mevcut. Örneğin, sendika üyeliği aidatlarını ödemekte zorluk çekmeleri, kadınlar için erkeklerden daha fazla caydırıcı bir etken.

Yukarıdaki örneklerde kadın işçilerin üzerindeki kapitalist sömürünün sadece işyeri ile sınırlı olmadığını, tersine, feministlerin çok eleştirdiği özel/kamusal alan ayrımını¹⁵ dahi (olumsuz anlamda) ortadan kaldırdığını, özellikle işveren ve erkek akrabalar arasındaki işbirliği gibi örnekler üzerinden gözlemlemek mümkün. Dolayısıyla kadın işçilerin sendikal örgütlülüklerinin önündeki engellerin hem özel hem kamusal alanda hem ekonomik hem kültürel boyutta deneyimlenen bir patriarkiyile iç içe olması bu engelleri kaldırmak için geliştirilecek mekanizmaların da öncelikli olarak patriarki karşıtlığından, yani feminizmden beslenmesini ve de işyerinin dışına da müdahale edebilecek şekilde geliştirilmelerini zorunlu kılmakta. Peki, bu nasıl mümkün olabilir?

Feminist bir Toplumsal Hareket Sendikacılığına Doğru

Kadın işçilerin mücadele pratiklerine dair tartışmaların tarihi, kadınların kendi sendikalarını kurmalarından mevcut sendikalara dâhil olup onları içeriden değiştirmeye çalışmaları gerektiğine kadar geniş bir yelpazede çeşitlenerek, oldukça uzun bir süreyi kapsıyor (örneğin Balser, 1987). Son dönemdeki yaygın kanı ise bu mücadelenin daha çok feminist hareket ile sendikalar arasında kurulacak bir dayanışma ağı sayesinde başarıya ulaşacağı şeklinde.¹⁶ Diğer taraftan, yukarıda değini-

15 Özel/kamusal alan ikiliğinin feminist eleştirisi için bkz. Acar Savran, 2004.

16 Feministlerle sendikaların destek ve dayanışma amaçlı bir araya gelişlerinin son örneğini Polonya’da 8 Mart 2010’da kadınlar günü için toplanan feminist örgütlere destek için, onlarla birlikte meydanlara çıkan Polonyalı sendikalar vermiş oldu.

len örnekler gösteriyor ki, mevcut sendikal anlayışın ve yapılanmaların böylesi bir dayanışmadan kendisine çıkarabildiği pay, kendi kurumları içindeki kadın sayısını arttırma çabasının ya da ayrımcılığa karşı soyut düzeyde kimi öneriler getirmenin ötesine geçemiyor.

“Dayanışma” durumu, “içerme ve dâhil olma” hallerine evrilmedikçe, kadın işçilerin esasında kadın işçi olmaları dolayısıyla eziliyor oldukları gerçeği göz ardı edilmeye, feminist bilinci dışlayan bir işçi bilincinin kadın işçilere “taşınması”nın mücadele alanını daraltacağı ve kadın işçilerin karşı karşıya olduğu mevcut sendikal sorunların kalıcı hale gelmesine neden olacağı gerçeği görmezden gelinmeye devam edecek. Kaldı ki, sendikal olması, erkek akrabaları tarafından engellenen kadın işçinin, işçilik bilinci ile sınırlı tutulacak bilinç alanı, onu (ve yakınlarını) sendikaya çekmeyi nasıl başarabilir? Erkek egemen topluluklarda fikirlerine önem verilmeyeceğini düşünerek geri adım atan (Akgökçe, 2005) ya da sendikal faaliyetler içerisinde bulunup da erkek örgütleyicilerden daha az saygı gördüğünü hisseden kadın işçilerin (Çataloluk, 2006) sendikal mücadeleye katılmasını ve bu mücadelede kalmasını süre gelen sendikal anlayış gerçekleştirebilecek midir? Yukarıdaki örnekler bunun mevcut koşullarda mümkün olmadığını ve bugünkü sendikal anlayışın yerine feminist bakışın egemen olacağı bir sendikacılığın alması gerektiğini gösteriyor. Bu noktada, feminist Toplumsal Hareket Sendikacılığının (THS)¹⁷ önemli bir mücadele perspektifi sunacağını öngörmek mümkün.

İç bürokrasiyle hantallaşmış ve hiyerarşik yapısı kemikleşmiş klasik sendikal hareketin eleştirisi üzerine inşa edilen THS, alternatif bir sendikal strateji olarak tanımlanabilir. THS, klasik sendikacılığı özellikle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından kapitalizmin yarattığı yeni işçi kitlelerini temsil etmekten uzak kaldığı, ideolojik hegemonyasını kaybettiği ve “ticari-mali serbestleşme, özelleştirme-esnekleşme, güvencesiz -yeni çalışma şekilleri” (Çetinkaya, 2008: 39-41) gibi gelişmelere karşı mücadele mekanizmaları geliştiremediği için eleştirir. Klasik sendikacılığın bu durumunu bir sendikal kriz olarak okuyan THS, mevcut sendikal hareketin reformlarla değişmeyeceğini ve bunlara karşı geliştirilecek yeni mücadele alanlarını öngörür.

Özellikle 1980’lerde sendikal hareketin oldukça canlı olduğu Filipinler, Polonya, Brezilya, Güney Afrika gibi “3. dünya ülkeleri”ndeki işçi mücadelelerinin kavramsal karşılığı olarak kullanılan THS (Akkaya, 2004) sendikal mücadeleyi, klasik anlamda bir işçi-işveren ilişkisinin olmadığı, ya da çok net gözlenemediği alanları da içerecek şekilde genişletir. Çünkü, kapitalizm artık fabrikalarda ya da şirketlerdeki, kim olduğu kolaylıkla ayırt edilebilen “çalışan” profiline dışında bir işçi sınıfı da yaratmakta ve artık bu sınıfa “ev kadınlarından işsizlere, evde çalışanlardan yarı zamanlı çalışanlara, sözleşmeli çalışanlardan tarım işçilerine, kadınlardan

¹⁷ Kavramın ortaya çıkışı, süreç içinde geçirdiği değişim, pratikte uygulanışı ve eleştirisine dair önemli bir literatür mevcut. Toplumsal Hareket Sendikacılığına dair bazı kaynaklar için bkz. Akkaya (2004), Reiss (2005), Scopes (1992), Waltermann (1991).

zanaatkarlara, hizmet sektöründe çalışanlardan farklı etnik gruplara çok farklı toplumsal kesimler” (Çetinkaya, 2008: 41-42) dahil olmaktadır. Bu tanımsal genişleme mücadele alanında da bir genişlemeyi beraberinde getirmekte ve mücadele alanı işyerinin dışına çıkmakta, tüm toplumsal ilişkileri içerecek şekilde yayılmaktadır. Dolayısıyla THS, mücadeleyi, işverenle sendikal pazarlıkları ücret artışı talebinden ibaret sayan klasik mücadelenin ötesine taşımakta, işçi sınıfının kendi içindeki farklılıkların ve sınıfın karmaşık yapılanmasının farkındalığıyla hareket edilmesini öngörür. Bu anlamda çalışanıyla işsiziyle ve ezilen diğer toplumsal kesimlerle bir bütün olan işçi sınıfının bileşenleri, sadece işçi-işveren ilişkisi içerisinde değil, dâhil olduğu diğer toplumsal ilişki ağları içinde de örgütlenir. Buna aile, akrabalık, komşuluk ilişkileri de dâhildir. Yani “büyük yığınları, sömürüldüğü tüm mekânlar ve statüler içinde kucaklayabilecek esneklikte bir heterojen örgütlenmeler dizisi” öngörür. (Doğruer, 2004). Dolayısıyla sınıf mücadelesini işyeri merkezli olmaktan çıkarır ve çok çeşitli toplumsal ve ekonomik ilişkileri de mücadeleye dâhil eder. Diğer yandan patriarkal yapının, işçi işveren ilişkilerinden aile içi ilişkilere yani çeşitli toplumsal ve ekonomik ilişkileri de içine alacak kadar geniş bir ilişki ağını etkileyecek ve belirleyecek düzeyde içselleştirildiği bir toplumsal düzende, Novamed örneğinin de gösterdiği gibi, kadın işçilerin sendikal harekete dâhil olmalarının yolu, feminist pratiğin mücadele sürecinin tamamına yayılmasından geçmektedir.

Kadın işçilerin sendikayla tanışmasından, bilinç yükseltme sürecine, sendikayı benimseyip ona dâhil olma ve çevresindekileri de bu mücadeleye katma iradesi gösterinceye değin uzanan sürecin her aşamasında rol oynayacak olan feminist bilinç sadece kadın işçinin kendi içinde bulunduğu durumu anlamlandırmasının yolunu açmayacak aynı zamanda işçinin yakın çevresine de bu mücadele perspektifini de taşıyarak toplumsal feminist dönüşümün önünü tıkayan taşları da teker teker kaldıracaktır. Kadın işçi toplumsal cinsiyetin kendi ezilmişliğindeki payının, patriarkinin kapitalizmle sağladığı iş birliğinin görünür kılınmasıyla farkına varırken, örneğin erkek akrabaları da hüküm süren patriarkal kapitalist düzende, “dışarıda”ki ezilen konumlarının, “içeride” ezen konumuna nasıl evrildiğini göreceklerdir.

Sonuç

Türkiye’de kadın işçilerin sendikalarda ve diğer işçi hareketlerinde örgütlene-memelerinden doğan boşluğu, 2000’lerin başından itibaren sendikalar soyut düzeyde kimi düzenlemelerle, feminist hareket de kadın işçilerin ağırlıkta olduğu grevlere verdiği destekle kapamaya çalışmakta. Ancak bu çabalar, kadın işçilerin yaşadığı sömürünün, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal konumlarının iç içeliğini görmezden geldikleri oranda başarıya da uzaklar. 2000’lerin başından itibaren ulusal ve uluslararası çaptaki sendikal hareketlerin giriştiği “fırsat eşitliği” merkezli reform çabalarının etkilerinin de çok cılız ve tatminkâr olmaktan uzak olması, erkek egemen klasik sendikacılık anlayışının baştan ayağa sorgulanmasını gerektirmekte.

Bu noktada bu makale, feminist hareketle sendikal hareket arasında kurulan dayanışmanın, kadın işçilerin mücadelesini başarıya taşıma potansiyelinin çok düşük olduğunu tartışarak, yeni bir sendikacılık anlayışı önerdi. Diğer taraftan, bu anlayışın nasıl hayata geçirilebileceğinin ayrıntılarına, ancak başka bir çalışmanın konusu olabileceği için, bu makalede girilmedi.

Kaynakça

- Acar, F. ve G. Altunok (2009) Paths, Borders, and Bridges: The Impact of Ethnicity and Religion on Women's Movement in Turkey. QUING Konferansı'na sunulmuş tebliğ. Budapeşte, 2-3 Ekim, http://www.quing.eu/files/2009/Acar_Altunok_QUING_Paper_Budapest_revisedII.doc, indirilme tarihi: 10 Eylül 2010.
- Acar Savran, G. (2004) *Beden, Emek, Tarih: Diyalektik bir Feminizm İçin*, İstanbul: Kanat Yayınevi.
- Akgöçke, N. (2005) "Sendika İşi Erkek İşidir Anlayışı Yıkılmalı: Betül Urhan'la Söyleşi", *Petrol-İş Kadın*, Aralık Sayı 17: 19-22.
- Akkaya, Y. (2004) "Toplumsal Hareket Sendikacılığı: Ne Kadar Eski, Ne Kadar Yeni", http://sendika.org/yazi.php?yazi_no=1214, indirilme tarihi: 15 Eylül 2010.
- Aldıkaçtı-Marshall, G. (2005) "Ideology, Progress, and Dialogue: A Comparison of Feminists and Islamist Women's Approaches to the Issues of Head Covering and Work in Turkey", *Gender & Society*, 19(1): 104-120, <http://gas.sagepub.com/cgi/reprint/19/1/104>, indirilme tarihi 2 Ekim 2010.
- Balser, D. (1987) *Sisterhood and Solidarity: Feminism and Labour in Modern Times*, Boston: South End Pres.
- Berktaş, F. (1990) Türkiye Solu'nun Kadına Bakışı: Değişen Bir Şey Var mı?", Şirin Tekeli (der.), *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar* içinde, İstanbul: İletişim, 293-295.
- Çataloluk, G. (çev.) (2006) "Dünya Sendikalarından: Kadınlar Kadınları Örgütüyor", *Petrol-İş Kadın*, 21: 12-14.
- Çayır, Kenan (1999) "Sunuş", Kenan Çayır (der.), *Yeni Sosyal Hareketler: Teorik Açılımlar*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 7-13.
- Çelik, A. (2007) "Kadınlar ve Sendikalar", <http://www2.bianet.org/bianet/kadin/93517-kadinlar-ve-sendikalar>, indirilme tarihi: 13 Eylül 2010.
- Çetinkaya, Y. D. (2008) "Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler", Y. Doğan Çetinkaya (der.), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* içinde, İstanbul: İletişim, 15-61.
- Doğruer, A. C. (2004) "Toplumsal Hareket Sendikacılığı Tartışmaları Üzerine Birkaç Hatırlatma ve Bir Örnek", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1030, indirilme tarihi: 18 Eylül 2010.
- Elias, J. ve Stevenson, H. (2009) "Women Workers in the Global Economy: A Feminist Critique of the Core Labour Standards", *Ethics Law and Society*, 4: 331-340.
- Eroğlu Akdoğan, H. (2007) "Kadınlara Sendikalar, Sendikalara Kadınlar", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=10771, indirilme tarihi: 18 Eylül 2010.
- EWCO (2005) Avrupa Yaşama ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı – Dördüncü Avrupa Çalışma Koşulları Anketi, <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/78/tr/1/ef0678tr.pdf>, indirilme tarihi: 15 Eylül 2010.
- ILO (2006) Core Labour Standards Hand Book, Philippines: Asian Development Bank, <http://www.adb.org/documents/handbooks/Core-Labor-Standards/CLS-Handbook.pdf>, indirilme tarihi: 2 Kasım 2010.
- ILO (2008) "Global Employment Trends for Women 2008: More Women Enter the Workforce, But More Than Half of All Working Women are in Vulnerable Jobs", http://www.ilocarib.org.tt/portal/index.php?option=com_content&task=view&id=1201&Itemid=1318, indirilme tarihi: 12 Eylül 2010.

- ILO-Ankara (2010) "Women's Employment", <http://www.ilo.org/public/english/region/eurpro/ankara/areas/women.htm>, indirilme tarihi: 12 Eylül 2010.
- Kabeer, N. (2004) "Globalization, Labour Standards and Women's Rights: Dilemmas of Collective in Action in an Interdependent World", *Feminist Economics*, 10 (1): 3-35.
- Kurtoğlu, A. ve Fougner, T. (2010) "Ulusötesi Dayanışma ve Sendikal (yeniden) Canlanma", *Birikim*, 258: 32-39.
- Lipszyc, C. (2004) "The Feminization of Migration: Dreams and Realities of Migrant Women in Four Latin American Countries", Reclaiming the Streets, Montevideo'da sunulmuş tebliğ, 13-15 Nisan, http://www.diba.es/urbal12/PDFS/CeciliaLipszyc_en.pdf, indirilme tarihi: 3 Ekim 2010.
- Osmanağaoğlu, H. (2009) "Türkiye'de Sosyalist Feminizme Kaktüs'ten Bakmak", *Praksis*, 20: 19-43.
- Peterson, H. (2010) "The Gendered Construction of Technical Self-Confidence: Women's Negotiated Positions in Male-dominated, Technical Work Settings", *International Journal of Gender, Science and Technology*, 2(1): 1-24.
- Reiss, J. (2005) "Social Movement Unionism and Progressive Public Policy in New York City", *Just Labour*, 5: 36-49.
- Saygılıgil, F. (2010) "Novamedli Grevci Kadınların Deneyimlerinden Notlar", *Birikim*, 258: 52-57.
- Scopes, K. (1992) "Understanding the New Labor Movements in the 'Third World': The Emergence of Social Movement Unionism", *Critical Sociology* July 1992 19: 81-101.
- Sebestyen, A. der. (1988) '68, '78, '88: *From Women's Liberation to Feminism*. Bridgport: Prism Press.
- Sendika.org (2007) "İstanbul'da Novamed Greviyle Dayanışma Forumu", http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=13309, indirilme tarihi: 15 Eylül 2010.
- Teke, F. A. (2010) "Ölçek, Grev ve Mücadele", *Birikim*, 258: 39-46.
- Uçan Çubukçu, S. (2004) "1980 Sonrası Türkiye'de Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma", Fatmagül Berktaş (der.), *Türkiye'de ve Avrupa Birliğinde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar* içinde, İstanbul: KA-DER, 55-75.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. (2009) "Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek", *Çalışma ve Toplum*, 21 (2): 25-40.
- Üstbici, A. (2009) "Export-Processing Zones and Gendering the Resistance: "Women's Strike" in Antalya Free Zone in Turkey", <http://www2.lse.ac.uk/genderInstitute/pdf/ayesen.pdf>, indirilme tarihi: 10 Ekim 2010.
- Üstbici, A. (2010) "Serbest Bölgeler ve Örgütlenme: Novamed 'Kadın Grevi' Örneği", *Birikim*, 258: 46-52.
- Walterman, P. (1991) "Social-movement unionism: a new model for a new world." *Working Papers - General Series* 110, Institute of Social Studies.
- Yavaş, S. (2005) "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler Rejimine Kısa Bir Bakış", http://www.turkhukukstesi.com/makale_197.htm, indirilme tarihi: 15 Eylül 2010.
- Yönel, E. (2009) *Türkiye'de Serbest Bölgeler: Toplumsal Cinsiyet Açısından Bir İrdeleme* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı.

Kentsel Politikada Yeni Biçim Arayışları: 2009 Yerel Seçimleri ve Ankara'da "Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son" Kampanyası

Bülent Batuman - Tezcan Karakuş Candan

Öz

55 yıllık tarihi boyunca kentsel politika süreçlerinin önemli bir aktörü olmuş bulunan Mimarlar Odası'nın kentsel mücadele alanındaki etkinliği genel olarak kurumsal ve hukuki süreçler içinde tariftir. Yerel yönetimlerin keyfi ve anti-demokratik uygulamalarının en yoğun deneylendiği kentlerden olan Ankara'da faaliyet gösteren Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 2009 Yerel Seçimleri sürecinde mevcut etkinlik çerçevesinin dışına çıkan aktivist bir kentsel mücadele yöntemi arayışına girmiştir. Bu doğrultuda, Oda'nın çağrıştırdığı kurumsal sınırlamaları aşmak ve yeni bir kentsel mücadele dili üretmek hedefiyle "Saltanata Son" adlı bir kampanya düzenlemiştir. Kampanyanın dikkat çekici özelliği, son yıllarda özellikle internet üzerinden örgütlenen ve kent mekânının anlık, hızlı ve çarpıcı kullanımları ile karakterize olan ve literatürde "flash-mob" ve "smart-mob" gibi kavramlarla tanımlanan eylem türlerinden ilham almış olmasıdır. Kampanya, yerel yönetim seçimlerinin sonuçları açısından başarısızlığa uğramış olsa da, örgütlediği katılımcı süreç ve öne sürdüğü kentsel taleplerin gördüğü genel kabul, kampanyanın dikkate değer bir kentsel mücadele deneyimi olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: Mimarlar Odası, Saltanata Son, kentsel politika, yerel yönetimler, flash-mob

Abstract

Search for New Forms in Urban Politics: 2009 Local Elections and "End to Sultanate in Municipal Administrations" Campaign in Ankara

Being an important actor in urban politics during its 55-year history, the activities of the Chamber of Architects have been defined with institutional and legal boundaries. Functioning in a city severely experiencing anti-democratic policies of the local administration, the Ankara Branch of the Chamber of Architects attempted to develop a course of action that extends beyond its traditional activities during the 2009 local elections. To this end, a campaign entitled "End to Sultanate" was organized, which aimed to develop a new language in urban struggle and reach beyond the institutional boundaries of the Chamber's activities. The campaign was inspired by the actions organized via internet, which are recently identified with concepts such as "flash-mob" and "smart-mob". Although it was not successful in terms of affecting the election results, the participatory organization of the campaign and the recognition of the demands it has raised confirm its role as a noteworthy experience in urban struggle.

Keywords: Chamber of Architects, End to Sultanate, urban politics, local administration, flash-mob

* Öğr. Gör. Dr., Bilkent Üniversitesi Kentsel Tasarım ve Peyzaj Mimarlığı Bölümü

** Mimar

“Bu şehri isteme hakkımız var... İstiyoruz.

2009 Mart ayında gerçekleşecek belediye seçimlerinde, bu şehirde yaşayan bizlerin varlığını gözden çıkaranlara, belediye başkanlığını saltanat gibi kullananlara söyleyecek sözümüz var... SÖYLÜYORUZ:

Belediye Yönetimlerinde SALTANATA SON!”

Yukarıdaki alıntı, 1 Kasım 2008 tarihinde –saltanatın kaldırılışının yıldönümünde– dolaşıma giren ve 2009 Mart ayı içinde gerçekleşecek yerel seçimleri hedef alan “Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son” kampanyasının startını veren elektronik posta metninden geliyor. Gönderici adresinde açık bir kimlik bulunmayan bu anonim mesaj, kısa sürede internet tabanlı ve ciddi ölçekli bir örgütlenmeyi tetikledi, farklı bir dil ve eylem tarzı ile kentli muhalefeti açısından önemli bir potansiyeli açığa çıkarttı. Aşağıda detaylarıyla tartışılacağı gibi, Ankara’da başlayan ve içeriği açısından yerel yönetimlerde katılımcılıktan uzak ve giderek belediye başkanlarının “iki dudağı arasında” sıkışan bir yönetim biçimini “saltanat” olarak niteleyen ve başka kentlerde de yankı bulan kampanya, belli bir adayı desteklemek yerine belli bir yönetim zihniyetine karşı örgütlendi. Ankara’da seçim sonuçlarını belirlemek anlamında başarısız olmuşsa da, “Saltanata Son” kampanyası gerek Ankara kentinde, gerekse ulusal medyada geniş ilgi gördü. Kampanya süresince, yani kampanyanın başlangıç tarihi olan 1 Kasım 2008 ile yerel seçimlerin yapıldığı 29 Mart 2009 tarihleri arasında, Ankara’nın çeşitli yerlerinde, internet üzerinden örgütlenen çeşitli eylemler yapıldı. Türkçe ifadelerin farklı kullanım ve çağrışımları üzerinden, gündelik hayat içinden gelen söylemlerin kullanıldığı yaratıcı yöntemlerle medyanın ilgisi çekilerek, Ankara’daki kentsel siyaset sorunlarının kamuoyuyla paylaşıldığı, özellikle Belediye yönetimince gerçekleştirilen çeşitli uygulamaların protesto edildiği, çeşitli taleplerin yükseltildiği bu eylemler, gönüllü katılımcılar tarafından yürütüldü.

Burada dikkat çekici nokta, internet ortamında örgütlenen bu gönüllü katılımcı grubunun esnek, kimliği ve sınırları belirsiz bir grubu tanımlıyor oluşudur. Önemli bir kısmı birbirini tanımayan, toplumsal konumları, politik aidiyetleri, hatta kampanyaya ilişkin beklentileri bile birbirinden farklı olan kişilerden oluşan bu örgütlenmenin, kentsel politika açısından anlamı, potansiyelleri ve sınırlılıkları aşağıda tartışılacaktır. Burada işaret edilmesi gereken çok önemli bir nokta ise, bu kampanyayı kurgulayan ve kurumsal olarak öne çıkmadan kampanyanın taşıyıcısı konumunda bulunan TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi’nin lokomotif rolüdür. Zira kamu kurumu niteliğinde bir meslek kuruluşu olan Mimarlar Odası’nın bu kampanya içindeki rolü, Türkiye’de kentsel politika süreçleri açısından mevcut sınırlılıkları aşmaya, yeni olasılıklar üretmeye, toplumun değişik kesimleriyle iletişim kurmaya dönük bir girişim niteliği taşımaktadır.

Kısaca söylemek gerekirse, “Belediye Yönetimlerinde Saltanata Son” Kampanyası’nın önemi, yukarıda da belirtildiği gibi, 2009 yerel seçim sonuçlarına yapabildiği etkiden ziyade, bir yanda yeni ve yatayda örgütlenen bir kentsel siyasal

hareketi inşa ederken kullandığı örgütlenme teknolojileri, eylem biçimleri ve dilinde, bir yandan da Türkiye'de yerleşik (kentsel) siyasetin kurumsal sınırlarını ihlal eden niteliğindedir. Aşağıda, internet üzerinden örgütlenen toplumsal hareketler üzerine kısa bir tartışmanın ardından Mimarlar Odası'nın ve onun Ankara'da etkinlik gösteren Ankara Şubesi'nin bu kampanyadaki lokomotif işlevi ve meslek odalarının kentsel siyasal etkinlikleri açıklanacak, bunun ardından Saltanata Son Kampanyası detaylı olarak tartışılacaktır.

İnternet Tabanlı Aktivizm

Bir iletişim ortamı olarak internet, kamusal kullanıma açıldığı andan itibaren örgütlenme için de kullanılabilecek bir araç niteliği taşımaya başlamışsa da, internetin özgün boyutlarıyla belirlenen yeni örgütlenme biçimlerini ortaya çıkarması da söz konusu olmuştur.¹ Her şeyden önce, yere bağımlı sınırlılıkları aşarak (en azından teorik olarak) küresel ölçekte bir iletişim ağına dâhil olmayı sağlayan internet, kullanıcılar arası etkileşime açıklığıyla karakterize olmaktadır. Tarihsel olarak iletişim alanındaki teknolojik gelişmeler ve yenilikler, ya yayınlanan bilgi miktarının yahut da ulaşılan izleyici sayısının artışı ile belirlenirken, internet, her iki niceliği sonsuza yakınsar. Ancak daha önemlisi, söz konusu etkinliğin eşzamanlı ve çok aktörlü oluşudur: aynı anda birden fazla yayıncı iletimde bulunabilmekte, her alıcı aynı zamanda yayıncıya dönüşebilmektedir (Rodgers, 2003: 46). Kuşkusuz burada söz konusu olan, sonsuz sayıda aktörün, sınırsız bir özgürlük ortamında fikir ve bilgi paylaşımına katılmaları değildir. Zira internetin kendisi de verili tarihsel-toplumsal koşullarla belirlenmekte, belli iktidar ilişkileri bağlamında işlev kazanmaktadır (Shields, 1996; Ferdinand, 2000; Silver, 2000).

Teknolojik açıdan dahi, interneti "monolitik ve bağımsız bir siber mekan olarak" görmek yerine, farklı mekansal/ coğrafi konumlarda konuşlu farklı kişilerin kullandığı çoklu bir teknolojiler toplamı olarak görmek gerekir (Wolcott vd., 2001). Çeşitli yazılım ve donanımların ulaşılabilirliği ve kullanılabilirliği, bir sosyal etkileşim alanı olarak internetin niteliğini etkilemektedir. Dahası, aşırı bilgi mevcudiyeti ve bilgi kirliliği de, bilgiye erişim ve iletişim aracı olarak internetin tartışılan boyutlarını oluşturmaktadır (Stromer-Galley, 2000). İnternetin politik-demokratik potansiyelleri konusunda bir diğer eleştiri de internetin yeni bir kamusal alan modeli olarak algılanmasının hatalı oluşu konusundadır. Kamusal alanın imlediği demokratik katılım ve etkileşim olanakları internet içinde mevcuttur, fakat bunların mevcudiyeti, yeri ve kullanım biçimleri, bulunmasını ve takip edilmesini zorlaştıracak kadar rastlantısal biçimde dağılmıştır (Noveck, 2000: 31). Bu anlamda, aramak ve bulmak, katılımın ön koşulu haline gelmektedir.

Yine de, özellikle politik aktivizm açısından internetin "aktif bir alıcı/ izleyici" tariflediği göze çarpmaktadır. Kullanıcılar, ilişkilenme biçimlerini belirlemek,

1 İnternetin ortaya çıkış öyküsü için, bkz. Abbate, 1999.

sınırlamak, saklamak vb. konusunda belirli bir kapasiteye sahiptir. Bilgi aktarımı sürecinde gönderici-alıcı ilişkisi diğer tüm iletişim araçlarına kıyasla daha dinamik ve kullanıcının belirleyici olduğu niteliktedir. Bu anlamda internetin sadece teknolojik değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olduğunu söylemek gerekir (Rodgers, 2003: 45). Söz konusu olan, teknolojik bir yeniliğin yanında, farklı toplumsal ve siyasal bağlamlar içinde yer alırken, teknolojiyi kullanarak birbirleriyle etkileşim içine gir(ebil)en ve böylelikle içinde yaşadıkları dünyayı biçimlendiren kişi ve grupların varlığıdır (Warkentin, 2001: 27).

İnternet üzerinden kayda değer ilk geniş çaplı örgütlenmeyi gerçekleştiren ve küresel ölçekli bir etkileşim yüzeyi yaratmış olan Zapatist hareket dikkat çekici bir örnektir. Başlangıçta kamuoyuna ulaşmak amacıyla kullanabilecekleri geleneksel iletişim olanakları kısıtlı olduğu için internet üzerinden görüşlerini yaymaya başlayan Zapatist hareket, kısa sürede küresel bir dayanışma ağını örgütlemeyi başarmış, internetin kendisini hükümetle sürdürdüğü diplomatik iletişimin kamuoyu önünde gerçekleştiği ortam haline getirmiştir (Knudson, 1998). Zapatist hareketin internet üzerinden örgütlenme konusunda sağladığı başarı, ulus aşırı hükümet dışı örgütlerin oluşumunun ve etkinliklerinin önünü açmış, böylesi örgütlerin ve “elektronik STK ağlarının” uluslararası politika bağlamında dikkate alınan aktörler haline gelmesini sağlamıştır (Cleaver, 1998).

Örgütlenme açısından, “küresel” potansiyeliyle internetin politik aktivizm aracı olarak öne çıktığı ikinci sıçrama, küreselleşme karşıtı hareketin ivmelenişine denk düşer. Neoliberalizme küresel ölçekli bir muhalefetin ilk nüvesi sayılan ve 18 Haziran 1999 tarihinde yüz binlerce eylemcinin dünyanın farklı yerlerinde eşgüdüm içinde gerçekleştirdiği “Sermayeye Karşı Karnaval!” eylemi, Aralık 1999’da Seattle’da gerçekleşecek Dünya Ticaret Örgütü karşıtı protestoların işaret fişegi niteliğindedir. Neoliberal küreselleşmeye karşı küresel bir muhalefet ağının örülmesi, internet tabanlı örgütlenmeler açısından önemli bir aşamayı işaret etmektedir (Kahn ve Kellner, 2004). Dahası, küreselleşme karşıtı hareketin 11 Eylül sonrasında içine evrildiği savaş karşıtı eylemlilik, 15 Şubat 2003 tarihinde, tarihte eşi görülmemiş biçimde, dünyanın dört bir yanındaki milyonlarca eylemcinin eşzamanlı protestolarına tanıklık etti. Bu eylemliliğin örgütlenişi de internetin yoğun ve etkin biçimde kullanımıyla mümkün oldu.

Yukarıda tartışılan, geleneksel iletişim araçlarına kıyasla çok daha geniş bir etkinlik alanı tarifleyen internetin bir örgütlülük aracı olarak kullanımının vazgeçilmez hale gelen potansiyelleri yanında, interneti eylemliliklerin örgütlenmesinde salt bir haberleşme aracı olarak kullanmayıp, yeni ve özgün eylemlilik biçimleri ortaya çıkaran kullanımlar da bulunmaktadır. Örgütlenen kişi ve grupların ilişkisizliği, çağırıcıların anonimliği gibi boyutlara ek olarak, eylemliliğin de anlık ve geçici olabildiği, kalıcı etkilerin aranmadığı, hatta politik bir tutarlılığın bile bulunmadığı, absürtlük sınırlarında gezen eylemlilikler örgütlenmiş bulunmakta

ve halen de örgütlenmektedir. Böylesi eylemlilikler için türetilen "smart mob" ve "flash mob" kavramları, birbirini tanımayan ve eylem anına yakın zamanda haberleşerek örgütlenen kalabalıkların ani gelişen ve kısa sürelerde gerçekleşip sonlanan etkinliklerini anlatmaktadır.²

İlk olarak Howard Rheingold (2002) tarafından tanımlanan "smart mob" kavramı ani eylemlilik üretebilen bir kolektif zekâyı tarif etmektedir. Rheingold'a göre smart mob, "birbirlerini hiç tanımasalar bile uyum içinde hareket edebilen kişilerden" oluşmakta, bu yetenekler ise "iletişim ve bilgisayar destekli aygıtlara sahip oluş" sayesinde mümkün olmaktadır (Rheingold, 2002: xii). 1999 Seattle protestoları sırasında dinamik güncellemelerle kullanılan internet günlüklerinin ve cep telefonu mesajlarının kullanımına dikkat çeken Rheingold, 2001 yılında Filipinler'de mevcut Joseph Estrada yönetimini sona erdiren protesto sürecinde de benzer teknolojik kullanımların başat rol oynadığını öne sürer.

İnternet tabanlı aktivizme ilişkin literatürde smart mob kavramından daha sonra ortaya çıkmış olsa da, "flash mob" kavramı, gerek araştırmacılar gerekse haber-ciler tarafından giderek daha sık kullanılmaktadır. Flash mob eylemler, internet üzerinden örgütlenen, kalabalık bir grubun belli bir mekânda aniden toplandığı, önceden kararlaştırılmış ve genelde "uçuk" bir takım etkinliklerin kısa bir süre için gerçekleştirildiği ve katılımcıların hızla dağılarak kalabalıklara karıştığı etkinlikler olarak tanımlanmakta³ (Paznyak, 2006). İlk defa kendisini bu isimle tarifleyen bir eylemlilik ise 2003 yılında New York kentinde gerçekleşmiştir. *Harper's Magazine* dergisinin editörü Bill Wasik tarafından organize edildiği, kendi açıklamasıyla ancak iki yıl sonra ortaya çıkacak olan eylemde, internet üzerinden elektronik posta yoluyla örgütlenen ve birbirlerini tanımayan bir grup, bir mağazada bir araya gelecek kısa süreli absürd bir performans sergiler (Wasik, 2006).⁴ Kavramın yaratıcısı olan Wasik'e göre, flash mob eylemler, absürd, anlamsız ve çok kısa (10 dakika veya daha az) süreli etkinlikler olup, herhangi politik içeriklerle ilişkilendirilmemelidir (*Mother Jones*, 2007).

Buna karşılık, flash mob kavramı giderek daha sık olarak siyasi içerikli protestolar için kullanılmakta, herhangi bir toplumsal anlam taşımayan absürd eylemler,⁵ yerlerini giderek sıra dışı biçimlere bürünen politik içerikli anlık performansla-

2 *Smart mob*, birebir çeviri ile "akıllı güruh" olarak çevrilebilirken, *flash mob* karşılığı olarak "ani güruh" kullanılabilir. Burada "mob" kavramı başıbozukluk halini ima eden olumsuz çağrışımlı bir kalabalığı ifade ederken, önüne getirilen ekler, bu olumsuz vurguyu yerinden oynatıp, plansızlık, geçicilik ve beklenmediklik çağrışımıyla ikame eder.

3 Bu tanım, *Oxford English Dictionary*'nin 2004 baskısında da yer almaktadır.

4 Girişimden haberdar olan emniyet güçlerinin engellemesi sonucu başarısız olan ilk denemenin ardından, Macy's mağazasında gerçekleştirilen ikinci girişim "başarıyla" tamamlanmıştır. Bunun için, katılımcılardan, eylemin yerini, ancak eylemden hemen önce öğrenecekleri belirli barlara gitmeleri istenmiş, böylelikle emniyet istihbaratının engellemesi bertaraf edilmiştir. Wasik (2006), bu eylemin detaylı bir hikâyesini vermektedir.

5 Bu tip eylemlere örnek olarak Roma'da birkaç yüz kişinin aynı kitapçıya girerek gerçekte var olmayan bir kitabı talep etmeleri ve Yeni Zelanda'da bir Burger King restoranına giren yaklaşık 200 kişilik bir grubun bir dakika boyunca inek sesi çıkarıp hızla dağılması gösterilebilir (Vanderbilt, 2004: 71).

ra bırakmaktadır. Örneğin Almanya'nın en büyük işçi sendikalarından biri olan Verdi'nin, 2007 yılında düzenlediği flash mob eylem mahkemeye taşınmış, Federal Çalışma Mahkemesi sendika tarafından örgütlenen eyleminin kanunsuz olmadığına hükmetmiştir (*Spiegel Online Int.*, 2009). Söz konusu eylemde, Berlin'de kalabalık bir süpermarkete giren 40 civarında eylemci alışveriş arabalarını her biri en fazla 1 Euro değerinde olan ürünlerle doldurmuş, tüm ürünleri tek tek kasadan geçirdikten sonra da yanlarında para olmadığını belirterek ürünleri kasada bırakmışlardır. Süpermarketi kilitleyen bu eylemin mahkemece kanuni bulunmasının hemen ardından sendika bir kez daha benzer bir eylem gerçekleştirmiştir.⁶ 2009 Eylül ayı içinde, bu kez Aschersleben kentinde yaklaşık 150 kişilik bir grupla gerçekleştirilen eylemde yine bir süpermarkette alışveriş arabaları ürünlerle doldurularak koridorlarda bırakılmış, kasalara para yerine üzerlerinde sloganlar yazılı kartlar verilmiştir. Toplu sözleşme görüşmelerinin tıkanıp, iş bırakma eylemlerinin işe yaramadığı bir ortamda yapılan flash mob eylemin görüşmelerin önünü açmış olması, böylesi eylemlere daha sık başvurulacağını göstermekte. 2007 eylemini mahkemeye taşıyan ticaret örgütleri ise, 2009 yılının son günlerinde flash mob taktiklerin yasaklanması için bu kez Federal Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur (*Deutsche Welle*, 2009; Hudig, 2009).

Bu noktada, flash mob eylem taktiklerini benimseyen Saltanata Son kampanyasını tartışmaya geçmeden önce, kampanyanın örgütleyicisi konumunda bulunan Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin kentsel politika eylemliliklerini kısaca tartışmak faydalı olacaktır. Zira kampanyanın önemli bir boyutu da, Mimarlar Odası'nın geleneksel etkinlik çerçevesi ve teknik bilginin toplumla paylaşılması konusunda kullandığı dil açısından sıra dışı bir nitelik taşımasıdır.

Kentsel Politika Aktörü Olarak Mimarlar Odası

Korporatist bir kurgu ve bu yönde işleyeceğine dair bir beklentiyle, 1954 yılında çıkarılan "Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği'nin Kurulmasına Dair Kanun" ile kurulan 10 meslek örgütünden biri olan Mimarlar Odası, kısa bir süre için bu beklentilere paralel bir etkinlik göstermişse de, 1960 sonrasında hızla bu pozisyonundan uzaklaşmış, özellikle hızlı kentleşmenin tetiklediği kentsel sorunların tamamında hükümetlerle çatışan bir muhalefet odağı hüviyetine bürünmüştür.⁷ Özellikle Oda'nın Boğaz Köprüsü'ne karşı yürüttüğü muhalefet, bugün bile, hükümetlerin kamu yararını hiçe sayan büyük çaplı projelerine ilişkin farklı kurum-

6 Bu eylemler, Türkiye'de de benzer protestolara ilham vermiştir. Örneğin, yaşanan ekonomik kriz karşısında TOBB ve benzeri sermaye örgütlerinin yuruttuğu "Kriz varsa Çare de Var" kampanyası ve bu örgütlerin yaptığı "daha fazla tüketimle krizden çıkma" çağrısını protesto amacıyla Halkevleri 14 Haziran 2009 günü Mecidiyeköy'de benzer bir eylem düzenlemiştir. Cevahir Alışveriş Merkezi içinde yer alan Migros'a girip alışveriş sepetlerini dolduran ve ürünlerini kasadan geçiren eylemciler, sıra para ödemeye geldiğinde "bize çekinmeden alışveriş yapın dendi, para ödeyeceğimizi bilmiyorduk" diye cevap verdiler ve kasadan geçirilen her ürün için yazılan iade fişleri ile süpermarket saatlerce kilitletmiş oldu. Ayrıntılar için bkz. Halkevleri, 2009.

7 Bu dönüşüm üzerine bir tartışma için bkz. Batuman, 2006.

lardan gelen tepki, eleştiri ve muhalefet karşısında anıştırdığı bir kırılma noktasını temsil eder. 1980 öncesinde Mimarlar Odası, hem kamuoyunun duyarlı oluşu, hem toplumsal muhalefetin etkinliği, hem de kendi üyelerini mobilize etme kapasitesiyle, kentsel politika konularının tamamında TMMOB'ye bağlı diğer odaları da tetikleyen güçlü bir muhalefet odağı olmuştur. 1980 sonrası dönemde ise, bu koşulların ortadan kalktığı ve Mimarlar Odası'nın tabandan gelen kamuoyu baskısını ikame edecek yeni yöntemlere yöneldiği göze çarpar. Bu yöntemlerin başında ise yargı yolu gelmektedir.⁸ Benimsenen yeni kentsel toplumsal muhalefet tarzını, kentlilerin kendi yaşam çevrelerine sahip çıkışlarına kurumsal ve hukuki destek vermek şeklinde özetlemek mümkündür (Batuman, 2005: 8).

90'lı yıllar boyunca, belediyelerin, kamu yararını hiçe sayarak kent mekânını sermaye birikiminin başat aracı haline getiren birçok uygulaması, çeşitli kentlerde faaliyet yürüten Mimarlar Odası şubelerince yargıya taşındı. Sağlam bilimsel temeller üzerine inşa edilen başvuruların çok büyük bölümü Mimarlar Odası'nın lehine sonuçlandı. Bu sonuçlara bağlı olarak Mimarlar Odası 2000'li yıllarda bir kez daha hem yerel hem de merkezi iktidarın hedefi haline geldi.⁹ Öte yandan, özellikle Ankara'da ortaya çıkan uygulamalar, yargı sürecinin uzaması ve idarelerin fiili durum yaratarak yargı kararlarını işlevsiz hale getirmesi biçiminde bir karşı taktiği de üretti. Özellikle büyük yatırımların plansız biçimde seferber edildiği kavşak düzenlemeleri, yargı kararıyla iptal edilseler de, böyle üretilmiş ve kanunsuz duruma düşen köprü, üstgeçit ve altgeçitler, fiilen kullanılmaya devam etmekte, meslek örgütlerince öngörüldükleri biçimde kentsel ulaşımaya fayda yerine zarar vermektedir. Bu uygulamaların ötesinde, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Melih Gökçek'in şahsında somutlaşan ve Siyasal İslam ile neoliberal belediyecilik uygulamalarını özgün bir biçimde harmanlayan yerel yönetim anlayışı, neoliberal kentleşme sürecinin Türkiye kentleri içinde, kentsel toplumsal yaşantıyı en çok yıpratıcı örneklerini üretmiştir (Doğan, 2005; Batuman, 2009).

Kentsel çevrenin korunması amacıyla kullanılan bir yöntem olarak yargı yolunun tamamen baypas edildiği ve Mimarlar Odası ile Ankara Büyükşehir Belediyesi arasındaki mücadele tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak yorumlanabilecek bir olay, Maltepe Havagazı Fabrikası'nın yıkılışı olmuştur. Cumhuriyetin ilk sanayi tesislerinden olan, 1929 tarihinde inşa edilen ve "endüstri mirası" niteliği taşıyan Fabrika, işlevini yitirmesinin ardından gündeme gelen yıkım girişimleri karşısında önce 1991 yılında tescillenmiş, ardından 1996 yılında Danıştay kararıyla "üstün kamu yararı adına hukuksal koruma" altına alınmıştır (Mimarlar Odası Ankara

8 Yine sembolik önemiyle de öne çıkan ve Mimarlar Odası'nın Ankara'da örgütlediği muhalefeti hem kamuoyuna mal edebildiği hem de yargı süreciyle sonuç aldığı bir eylem, 1986 yılında gerçekleşen "Otopark değil, Güvenpark" kampanyasıdır.

9 Bunun son dönemdeki en açık örneklerinden biri, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın, 2009 yerel seçimlerine yönelik, parti örgütleri ve belediye başkanları ile Kızılcahamam'da yaptığı 2 günlük strateji toplantısının sonunda, 30 Kasım 2008 tarihinde, Mimarlar Odası'nın adını vererek dava süreçlerini eleştirmesi, Odalar yüzünden hizmet yapamadıklarını ve Odaların halktan uzak ve ideolojik davrandıklarını söyleyerek meslek örgütlerini medya önünde hedef göstermesidir.

Şubesi, 2006). Buna rağmen Fabrika, Koruma Kurulu'nun ani bir kararıyla 2006 yılı Mayıs ayı sonlarında tescilden düşürülmüş ve bu kararın hemen ardından EGO Genel Müdürlüğü tarafında yıkılarak yok edilmiştir.¹⁰ Bundan sonraki süreçte Ankara Büyükşehir Belediyesi ile Mimarlar Odası Ankara Şubesi ve diğer sivil toplum örgütleri arasındaki gerilim hızla artmıştır. Belediye yönetiminin kentsel demokrasiyi, katılımcı karar süreçlerini ve kamu yararını hiçe sayan tarzı, yaklaşan yerel yönetim seçimleri için kurgulanacak kampanyanın hem temasını belirlemiş, hem de yeni eylem biçimlerine duyulan ihtiyacı ortaya koymuştur. Zira belediye yönetiminin bu tavrı karşısında yargı yoluyla etkin bir muhalefetin yürütülemediği görünür olmuş, söz konusu muhalefet için toplumsal bir taban örgütlemenin zorunluluğu açık hale gelmiştir.¹¹ Bir başka ifadeyle, en azından Ankara'daki kentsel politika süreçleri açısından, Mimarlar Odası'nın 80'lerin ortalarından beri sürdürmekte olduğu hukuki mücadeleyi odağında tutan muhalefet biçimi dönemi kapanmıştır. İşte bu koşullar altında ortaya çıkan "Saltanata Son" kampanyasını, yarı bilinçli, yarı kendiliğinden ortaya çıkan yeni bir kentsel muhalefet biçimi olarak değerlendirmek gerekir.

Saltanata Son Kampanya Süreci

Yazının başında da değinildiği gibi, kampanyanın başlangıcı, 1 Kasım 2008 sabahı sivil toplum kuruluşları, meslek örgütleri ve basın organlarının elektronik posta kutularına düşen bir mesajla olur. Kuşkusuz bunun öncesinde bir hazırlık süreci de yaşanmıştır. Bu süreçte, kampanyanın flash mob eylemliliklerle, Mimarlar Odası ve diğer Odaların adı açıklanmadan sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Kampanyanın başlangıcından önceki hazırlık sürecine ilişkin en somut adım, Mimarlar Odası Ankara Şubesi Yönetim Kurulu'nun 21 Ekim 2008 tarihli toplantısında "Saltanata Son" kampanyası için yapılacak yayın çalışmalarına ilişkin aldığı karardır. Bu karar uyarınca, ayda bir kez günlük gazetelerle dağıtımı yapılacak bir gazete ekinin (Saltanata Son gazetesi) tasarlanması öngörülmüştür. Kampanyanın ilk haftasında açılan Facebook sayfası ile başlayan internet örgütlenmesi, ilerleyen aylarda 1200 üyeye ulaşacaktır. Bunun yanında, 7 Kasım günü günlük gazetelerle dağıtılan Saltanata Son gazetesinin ilk sayısı, kampanya örgütlülüğüne katılmak isteyenler için yapılan "Aranıyor" çağrısı ile birlikte bir elektronik posta adresi duyurur. Kampanya boyunca bu adrese 2000'e yakın gönüllü başvurusu ve destek mesajı gelecektir. Yine aynı günlerde açılan web sitesi Çevre Mühendisleri Odası Ankara

10 Sürecin detayları için Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin web sitesinde yer alan derlemeye bakılabilir: <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=2434>

11 Bu yönde bir başka gösterge de, aynı yılın Ağustos ayında yeni bir gerilim konusu olarak ortaya çıkan, Kuşulu Park kavşak düzenlemesidir. Bu kez 65 kurum ve derneğin birlikteliği ile oluşmuş bulunan Ankaram Platformu'nun kamuoyunu harekete geçiren ve sokak eylemleriyle fiili olarak ağaç sökümünü engellemekte başarılı olan kampanyası, toplumla sokakta buluşmanın kentsel politika açısından yeni dönemin başlıca eylem yöntemi olması gerektiğini kanıtlamıştır. Bu kampanyaya ilişkin dokümanlar için yine Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin ve o dönemde Platformun dönem sözcülüğünü yürüten Şehir Plancıları Odası Ankara Şubesi'nin web sitelerine bakılabilir.

Şubesi'nin aldığı "cmo" alan adıyla hizmete girmiş ve kampanya eylemliliklerini, eylem sonrası fotoğraf ve video görüntülerini sık güncellemelerle yayınlamaya başlamıştır. Bundan sonra internet, gönüllüler için hem haberleşme, hem örgütlenme hem de kamuoyu önünde görünür olma aracı olarak vazgeçilmez bir araç olacaktır.

Kasım ve Şubat ayları arasındaki yaklaşık üç aylık dönemde kampanyanın örgütleyicileri kimliklerini gizli tutmayı sürdürmüş, kim olduklarına dair gelen yüzlerce soruya yine internet üzerinden, web sayfasını kullanarak yanıt vermişleridir. Bu esrarlı hava, kampanyaya olan kamuoyu ilgisini daha da artırmıştır. Kampanyaya katkı vermek isteyen gönüllüler, gazete ve çıkartma dağıtımı yaparak katılımcı ağını yaygınlaştırmışlardır. Çıkartma edinmek istediğini emaille bildiren gönüllülere, bilinen noktalarda randevulaşarak yahut kampanyaya destek veren belirli kitapçılar aracılığıyla iletilen çıkartmalar, birbirlerini tanımayan gönüllüler tarafından dağıtılır, kentin çeşitli mekânlarında çıkartma yapıştıran eylemciler çıkartmaların fotoğraflarını çekerek Facebook sayfasına yüklenir.¹² Bu üç aylık dönemde 30–40 bin çıkartma dağıtılmıştır. Öngörülmeleyen dallanmalarla gelişen hareket, bazı gönüllülerin birbirlerinden bağımsız grafiti kalıpları üreterek yazılamalar yapması ve benzer çıkartmaların farklı kentlerde kullanılmasıyla yaygınlaşarak farklı boyutlara da sıçramıştır.¹³ Aynı süreçte Saltanata Son gazetesi sokaklarda dağıtılmaya devam etmektedir. Bu dağıtım sırasında, gönüllüler özel olarak hazırlattıkları "saltanata son" bereleri ve rozetleri takmaktaydılar.

Gazetenin ikinci sayısı Ocak sonunda dağıtılır. Bunun hemen ardından flash mob tarzında düzenlenen sokak eylemleri başlar. Bu tarih itibarıyla birbirini yüz yüze tanıyan ve içinde sosyolog, mimar, mühendis, gazeteci, doktor, işçi, esnaf, yönetmen, öğrenci gibi farklı meslek alanlarına mensup yaklaşık 20 kişilik bir ekip oluşmuş bulunmaktadır. Kampanya ekibi, Mimarlar Odası Ankara Şubesi'ne ait olan, fakat yine kurumu tanıtıcı herhangi bir işaretin bulunmadığı bir ofiste toplanarak fikirler üretmeye başlar. Bu toplantıların ürünü olarak ortaya çıkan eylemler, çok kısa süre içinde tasarlanmakta, duyurulmakta ve gerçekleştirilmektedir. Bu eylemlerin ilki, Ankara'da yaya dostu olmayan kent merkezinin alamet-i farikası haline gelmiş bulunan atıl yaya üstgeçitlerini konu alır. Ev kadınlarının bir araya geldiği "gün"lere referansla "Altın Günü değil Üstün Günü" sloganıyla Meşrutiyet Caddesi üstünde yer alan üstgeçitlerde düzenlenen eylemde, "kısır belediyecilik anlayışını" protesto amacıyla kentlilere kısır dağıtılır. Dilin sunduğu anlam kaydırma olasılıklarını manipüle ederek üretilen bu oyuncul ifadeler, Saltanata Son gazetesinin ve bundan sonra gerçekleştirilecek eylemlerin ayırıcı bir özelliği olacaktır. 10 Şubat tarihinde yapılan üstgeçit eyleminin iki gün sonrasında, Konur Sokak'ta kurulan bir dekor önünde "Saltanata Son hatırası" fotoğraf çekimi yapılır. Üstgeçit eylemi med-

12 Aynı binada oturan fakat birbirinden haberdar olmayan gönüllülere ilişkin anekdotlar mevcuttur.

13 Kampanya süresince internet üzerinden, başta İstanbul, İzmir, Adana, Bursa ve Gaziantep olmak üzere değişik illerden çıkartmaların dijital halleri istenmiş, kampanyanın isim ve eylemliliklerini kendi kentlerinde kullanmak isteyen onlarca mail gelmiştir.

yanın da ilgisini çeker ve ulusal televizyon kanallarının haber programlarında yer bulur. Bundan sonra kampanya kamuoyunca yakında takip edilmeye başlanacaktır.

Bu medya ilgisinin bir boyutunu da eylemlerin örgütleyicilerinin kimliklerinin açıklanmamış oluşu ve bunun yarattığı merak sonucu gelen röportaj talepleri oluşturur. Bu taleplere karşı kaleme alınıp dolaşıma sokulan bir metinle kampanyanın anonim gönüllülerce yürütüldüğü belirtilip eylemler “kentli”ye mal edilir. Burada, Zapatistlerin lideri Marcos’un kimliğine yönelik medya destekli istihbarat ve gözden düşürme çalışmaları karşısında Marcos’un her coğrafi-kültürel bağlamın ezilenleriyle özdeşleşen ve bu kimliği taşıdığını beyan eden ünlü metinden ilham alındığı söylenebilir.

Saltanata Son gazetesinin ikinci sayısı, “14Şubat14” kodlu bir de açık eylem çağrısı içermektedir. Kentlileri 14 Şubat Sevgililer Gününde saat 14’te Büyükşehir Belediyesi önünde buluşmaya çağıran ilan, “Sevgilim Ankara” başlığını taşımaktadır. Ocak ayı içinde “Kalbi Saltanata Son’da Atanlar” başlığıyla başlatılan bir imza listesi, özellikle sanatçı ve aydınların katılımıyla kampanyanın yaygınlaşması açısından işlevsel olur. Sevgilim Ankara buluşmasında ilk tanıtımı yapılan “Saltanata Son” şarkısı ve video klibi de yayınlanmış, klibin hazırlanmasında ünlü karikatürist ve yönetmenler destek vermiştir. 14 Şubat eylemi, Büyükşehir Belediyesi önünde yapılan bir basın açıklamasının ardından İnşaat Mühendisleri Odası’nda, aydın ve sanatçıların konuşma ve performanslarıyla yapılacak salon etkinliklerinden oluşmaktadır. Büyükşehir Belediye binasından Necatibey Caddesi üzerinde yer alan İMO toplantı salonuna doğru yapılan yürüyüşe 1000’e yakın kişi katılır. “Sevgilim Ankara” eylemi, bir yandan kampanya içinde Mimarlar Odası, İnşaat Mühendisleri Odası ve Çevre Mühendisleri Odası başta olmak üzere meslek örgütlerinin “destekçi” olarak konumunu görünür hale getirirken, bir yandan da içeriği, kurgusu ve katılımcılarıyla, meslek örgütlerinin bilimsel ve teknokratik kimliğinin aksine, romantik olarak değerlendirilebilecek bir kentli duyarlılığını öne çıkarmıştır. Bu ikili boyut, aşağıda daha detaylı tartışılacağı gibi, meslek odalarının siyasal aktör olarak kimliklerini esneten, dönüştüren ve toplumsallaştıran unsurlar olarak değerlendirilmelidir.

19 Şubat günü yapılan eylemde, yine isim verilmeden Ankara’da Büyükşehir yönetiminin kamu kaynaklarını plansızca ve rüküş fanteziler uğruna harcamasının simge yapılarından biri olan ve Milli Kütüphane kavşağında yer alan “Gökkuşağı” yapısı “mühürlenir”. İnönü Bulvarı üzerinde genişçe bir refüj olan, uzmanların aksi yöndeki tüm uyarılarına rağmen küçük bir tüketim odağı olarak yaşayacağı iddia edilen alan, halen kullanılmayan ve 7 bin işçinin maaşına denk düşen ölü bir yapı olarak varlığını sürdürmektedir. 19 Şubat günü ellerinde mumlar ve iplerle buraya gelen eylemciler, hukuki bir mühürleme prosedürünün parodisini gerçekleştirerek kullanılmayan bu yapıyı mühürlediler. Eylem, yapılacağı günden yalnızca bir-iki gün önce duyurulmuş ve yine medyanın geniş ilgisiyle karşılaşmıştır.

Bundan bir hafta sonra, 26 Şubat tarihinde, altyapı yatırımlarının plansızlığı

ve ihmali sonucu yaşanan ve özellikle 2007 ve 2008 yaz aylarında ciddi boyutlara ve yaygın hastalıklara sebep olan susuzluk sorununu gündeme taşımak amacıyla ASKİ önünde "Sudan Eylem" düzenlenir. Kentlileri "Saltanatın testisini kırmaya" çağıran eylemde, yine parodi niteliğinde pet şişelerle bir "su sergisi" yapılır ve testiler kırılır. "Testileri kırıyoruz, Saltanatı yıkıyoruz" sloganı uyarınca, yine bir dil oyunuyla, eylem alanı suyla yıkanır. Bu tarih itibarıyla kampanya ile ilişkisi iyice açık hale gelmiş bulunan Mimarlar Odası Ankara Şubesi'ne üyelerinden de destek mesajları gelmeye başlamıştır.

Bir sonraki hafta, gündemde yine Büyükşehir Belediyesi'nin çok tartışma yaratan uygulamalarından biri olan, kentlilerin hafızasında yer etmiş cadde ve park isimlerinin genellikle ideolojik isimlerle değiştirilmesi vardır. Bu uygulamaların kentsel yaşantıyı ciddi bir biçimde sekteye uğrattığı Bahçelievler semtinde yapılması planlanan eylemde seçilen mevki, ismi yakın zamanda "Abdullah Gabdula Tukay" olarak değiştirilmiş bulunan Akdeniz Caddesi'dir. Buna göre, "Tabelayı Söküyoruz" eylemiyle, tabelaların üzerine Akdeniz Caddesi yazılı çıkartmalar yapıştırılacaktır. Ancak eylemin duyurulmasının ardından, eylemden bir gün önce Büyükşehir Belediyesi çalışanı gönüllülerden gelen bir bilgiye göre, Akdeniz Caddesi'ndeki tabelalar, eylemi boşa çıkarmak amacıyla Büyükşehir Belediyesi'nce eski haline döndürülmüştür. Gönüllülerce yapılan bir "keşif gezisi" sonucu bu bilginin doğruluğu tespit edilince, eylem "Bişkek Caddesi" olarak yeniden isimlendirilmiş bulunan fakat Ankaralılarca halen eski ismiyle anılan 8. Cadd'e kaydırılır. Amaçlandığı şekilde gerçekleştirilen eylemde, Akdeniz Caddesi'ndeki düzeltmeye istinaden ironik bir de "Saltanata Teşekkür Ediyoruz!" açıklaması yapılır.

Kampanyanın ikinci büyük eylemi bu kez "14Mart14" olarak kodlanan "Kızılay Meydan Olsun" eylemi olacaktır. "14Şubat14" ve "14Mart14" kodları, Ankara tarihinde kent mekânını eşi daha önce görülmemiş biçimde politize etmiş bulunan ve 1960 İhtilali öncesinde 555K parolasıyla Kızılay'da örgütlenmiş bulunan öğrenci eylemlerine referans vermektedir.¹⁴ Kızılay Meydanı'nın trafikten arındırılarak yayalaştırıldığında bürünebileceği olası hali gösteren, mevcut bir fotoğrafın üzerinde oynanarak elde edilmiş bir görselle yapılan açıklama, kentlileri "Meydanda toplanmaya" ve "toplu eyleme" çağırmaktadır. Bu ifadeler, az sonra göreceğimiz gibi, çağrıştırdıkları ilk anlamın aksine, yine dil oyunlarına dayanan yan anlamlarla somutlaşacaktır. Ancak burada bu eylemle özdeşleşen afiş kısaca tartışmakta fayda var.¹⁵ Afişin ham malzemesini, Ziya Gökalp Caddesi'nin Kızılay Meydanı'na ulaştığı noktaya yakın, caddenin kuzey cephesinde yer alan yapılardan birinin yaklaşık beş veya altıncı katından çekilmiş Güvenpark yönünü gösteren bir fotoğraf oluşturmaktadır. Saltanata Son gazetesinin ikinci sayısında fotoğrafa yapılan müdahalelerin de safhalar halinde gösterildiği gibi, Gökdelenin taban kütesinin

14 1960 öğrenci olaylarının Ankara kent mekânına etkileri için bkz. Batuman, 2002: 59–62.

15 Bu afiş İstanbul'da ikamet eden mimar gönüllüler tarafından üretilmiş ve internet aracılığıyla gönderilmiştir.

köşesinin görüldüğü, yoğun trafiğin hem Meydan'ı hem de fotoğrafın önemli bir kısmını kapladığı fotoğraftan önce taşıtlar silinir. İkinci aşamada, yine Büyükşehir Belediyesi'nin Meydan'ı ve Atatürk Bulvarı'nı 2002 yılında yayalara kapatma girişimini anıştıran bariyerler silinir. Son olarak, trafik düzenini anımsatan tüm elemanlar yok edilerek yerlerinde oluşan geniş boşluğun içine yaya figürleri monte edilir. Oluşan son ürün oldukça çarpıcıdır, zira Müdafaa Caddesinin silik silueti önünde Güvenpark'ın seyreli yeşili daha görünür olmuş, dahası, Meydan'da yaratılan açıklık hissi, izleyicinin mekânsal imgelemine tahrik edecek bir ferahlık ve özgürlük duygusuna yer açmıştır. Mekânsal tahayyül, bu rötuşlanmış fotoğraf aracılığıyla kentsel deneyimin özgürlük duyumuyla temas edebildiği bir deneyimi, bir olasılık olarak üretir. Üretilen imgeyi cazip kılan gerçekçiliği değil (zira rötuşlanan fotoğrafta yapılan müdahaleyi gizleme kaygısı yoktur), çağrıştırdığı ütopyadır.

Kampanya sürecine dönecek olursak, 14 Mart eylemi, 12 Mart günü kampanya üssü olarak kullanılan ofiste gerçekleştirilen basın toplantısı ile duyurularak kentliler eyleme davet edilir. Eylem günü Konur Sokak'ta Mimarlar Odası önünde toplanan kalabalık Ziya Gökalp Caddesi üzerinden Kızılay Meydanı'na çıkmak isteyince polis engeliyle karşılaşır. Bunun üzerine emniyet güçleriyle yapılan görüşmeler sonucu Yüksel Caddesi girişinden metro istasyonuna inen kitle, burada bir süre sloganlar atar ve sonunda Güvenpark önünde Meydan'a çıkar. Bu sırada ikinci bir yürüyüş kolu da İnşaat Mühendisleri Odası'ndan hareket edip Kumrular Caddesi üzerinden aynı noktaya gelmiştir. Meydan'da izinsiz gösteri yapılacağı ihbarıyla alana konuşlandırılmış bulunan çevik kuvvet ekipleri ile eylemcilerin karşılaşması, aynı mekânın daha önce yüzlerce kez tanıklık ettiği gerilimi barındırmaktaysa da, "toplula eylem" ifadesini hatırlatan eylemciler yanlarında getirdikleri, üzerlerinde "Belediye Yönetimlerinde Saltanat Son" yazan plastik topları Meydan'a saçınca, gerilim yerini önlenemeyen tebessümlere bırakmıştır. Yine medyanın yoğun ilgisini çeken ve akşam haber bültenlerinde Kızılay Meydanı'nın gördüğü "en yaratıcı eylem" olarak tanımlanan eylemde, eylemciler Meydanın salt bir politik mekân değil, gündelik rutinin dışına çıkan her türlü boş zaman etkinliğinin mekânı olduğunu hatırlatır. Top oynayıp ip atlamak, kent meydanında sık görülecek pratikler değilse de, rekreasyon etkinliğinin uç noktaya taşınması hem eylem yasaklarını aşan hem de onların ciddiyetini anlamsızlaştırarak tahrir eden bir etki yaratır. Özgürlük deneyimi, kentlilerin içine hapsediği sıradan ve sıkıcı pratiklerin askıya alındığı, tasarlandığı dönemden itibaren ciddiyetin sembolü ve mekânı olmuş bu Meydan'ın ele geçirildiği uçucu bir an içinde gerçekleşir. Yine de somut deneyimin geçiciliği karşısında eylemin alternatif kentsel deneyimlerin olasılığına yaptığı gönderme güçlü ve kalıcıdır. Dahası, Kızılay Meydanı, ilk kez eylemin salt mekanı değil aynı zamanda konusu haline gelmiştir.

Artık seçimler çok yaklaşmıştır ve Saltanat Son gazetesinin üçüncü sayısı, yerel yönetime ilişkin beklenti ve talepleri derler. Bu talepler, yeni seçilecek belediye yönetiminden talep edilecek hizmetlerin listesi değildir. Aksine, yerel yönetimlerde

"katılım", salt oy kullanma pratiğine indirgenemeyecek bir etkinlik olarak tariflenir:

Belediye yönetimlerinde halk katılımının esas alınması, birlikte üretmek, yönetmek eğilimi, yerel demokrasinin gerekliliklerindendir. Bunun da tek bir modeli olamaz... Bu açıdan bakıldığında, katılımcılık bir model değil bir eylemlilik sürecidir" (Saltanata Son 3: 2-3).

Bu çerçevede, ifade edilen beklenti ve taleplerin muhatabı kentlinin kendisidir. Meslek odalarının kent sorunlarına ilişkin yıllara dayanan bilimsel birikiminin gündelik dille ve somut önerilerle metinleştirildiği 16 sayfalık son sayısı, Saltanata Son gazetesinin en "ciddi" sayısıdır. Yine de, farklı coğrafyalardan başarılı kentsel uygulama örneklerinin, kentlilerce yaşanan ve yaşatılan canlı mekânların fotoğrafları, kenti dönüştürme arzusunun ifadesi olarak Saltanata Son kampanyasının fotoğraflarıyla yan yana yer alır. Bir Avrupa kentinden, yüzlerce yayanın trafiğe kapatılmış bir meydanda yerlere resimler çizdiği fotoğrafın yanı başında 14 Mart eyleminde Kızılay Meydanı'nda ip atlayan orta yaşlı ve başörtülü bir kadının fotoğrafı, onun hemen altında ise, fotoğrafla sabitlenerek Kızılay semasında asılı kalmış plastik topların ve Saltanata Son dövizlerinin görüntüsü yer almaktadır. Bilimsel açıdan çağdaş kent yönetiminin ve çağdaş kent(li) yaşantısının barındırması gereken nitelikler ve Ankara'nın mevcut sorun alanları, kampanyanın bütününe hâkim esprili dilin somutlaştırdığı kentsel hayaller ve fantezilerle beraber sunulmakta, iki farklı dil ve iki farklı tahayyül eklemlenerek, kentliler ve meslek insanları arasında bir temas yüzeyi oluşturulmaktadır.

Yerel seçimlerden önceki son hafta sonu, eylem mekânı Büyükşehir Belediyesidir:

"Belediye başkanının, 5215 sayılı belediye kanununun 44.maddesinin c bendine göre görevini halk yararına sürdürmesine engel SALTANAT HASTALIĞINA yakalandığından, halk yararına hizmet vermediği tescillenen Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı, Ankara'ya verdiği rahatsızlıktan dolayı mühürlüyoruz!"¹⁶

Belediye görevlilerinin binanın kapısının mühürlenmesine izin vermemesi üzerine eylemciler sokak boyunca ip gererek sokağı mühürlerler. 21 Mart'ta yapılan bu eylemin ardından son eylem 27 Mart'ta Zafer Meydanı'nda yapılan basın açıklaması olur. Konur Sokak'tan hareket eden eylemciler Sakarya Caddesi üzerinden Zafer Meydanı'na yürüyüş gerçekleştirerek, "Ankara'ya bir şans verin, Saltanatı Devirin!" sloganıyla kentlileri oy kullanmaya davet eder. Bu son eylemle birlikte kampanya dönemsel olarak sona ermiştir. Kampanya boyunca, sokak eylemlerinin olmadığı günlerde de sürekli olarak gönüllü ekipler gazete dağıtımı yapmış, bireysel gönüllüler kentin çeşitli yerlerinde çıkartmalar yapıştırmayı sürdürmüşlerdir. Gönüllüler hem elektronik posta ağını, hem web sitesini hem de farklı paylaşım olanaklarıyla kampanyanın Facebook sayfasını giderek artan yoğunlukta kullanmışlardır.

16 Saltanata Son kampanyasının tüm basın bildirimleri ve gazeteleri, kampanyanın web sitesinde mevcuttur: www.saltanatason.org

Kampanyadan Arta Kalan

Bilindiği gibi, Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı'nı, 2004 yerel seçimlerinde aldığı oy oranına kıyasla ciddi bir oy kaybı yaşamasına karşın, %38.53'lük bir oranla bir kez daha Melih Gökçek kazanmıştır. Seçim sonuçlarına etki edebilmek anlamında Saltanata Son kampanyasının başarıya ulaşamadığı açıktır. Zira oy oranlarındaki karşılaştırmalı hareketlilik ve Gökçek'in oylarındaki düşüş, kampanyadan çok genel siyasal konjonktürle ilişkilidir.¹⁷ Buna karşılık, birkaç düzeyde kampanyanın kalıcı etkileri olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkileri tartışmadan önce, Saltanata Son kampanyasının ayırıcı özelliklerini kısaca özetlemek faydalı olacaktır.

Saltanata Son kampanyasının yaptığımız tartışma açısından başlıca özelliği, interneti önemli bir örgütlenme aracı olarak kullanmasıdır. Bu kullanımın en önemli boyutu ise, kampanyayı kurgulayan kurumsal yapıyı uzun bir süre için gizli tutabilmesidir. Kuşkusuz burada söz konusu olan gizlilik, herhangi bir illegal faaliyetin varlığından kaynaklanmamaktadır. Aksine, bu gizlilik, daha doğrusu anonimlik, kampanyanın kendisini, kurgulayıcıların kimliğinin önüne geçirmek kaygısının sonucu yapılmış stratejik bir tercihtir. Düzenleyicileri ile tanımlanarak önyargılarla algılanan bir kampanya yerine, gizliliğiyle merak uyandıran, kendisini kampanya söylemine yakın hisseden herkesin kendi tercih ettiği sınırlarla katılımına olanak sağlayan bir kampanya hayata geçirilmiştir. Bu anlamda internet üzerinden örgütlenme, sadece kampanyayı ilk kurgulayanların değil, tüm katılımcıların belli bir çerçeveye içinde ve istedikleri sürece anonim kalabilmelerine olanak tanımıştır. Nitekim sokak eylemleri genellikle kent merkezinde gerçekleşirken, özellikle çıkartma ve grafiti eylemleri farklı semtlerde yoğunluklu olarak gerçekleşmiştir. Bu eylemlerin faillerinin tümünün merkezdeki flash mob sokak eylemlerinde yer almadığını çıkarsamak mümkündür.

Bunun yanında, çağrı mesajlarının elektronik posta grupları, Facebook ağları vb. aracılığıyla yayılışı, geleneksel basılı dokümanlardan daha etkili ve yaygın bir gönüllüler ağının oluşmasını sağlamıştır. Burada kuşkusuz internet üzerinden yayımın öne çıkan özelliği, alıcıların geri dönüşlerini kolaylaştırmasıdır. Gazete, broşür vb. ile ulaşılan kentlilerin kampanyaya katılmak için kullanacakları en ideal araç yine internetin kendisi olmuştur. Bu araç kullanarak kendisini gönüllü olarak tanımlayan ve kendi kurduğu çerçeveye içinde eylemlilik sürecine dahil olan kentliler, anonim bir yapının anonim bileşenleri olmuş, bu da yapının anonim olduğu kadar heterojen de olmasını sağlamıştır. Bu iki özelliğin birlikteliği ise, gönüllü ekibinin içinde kendi inisiyatifiyle hareket eden kişi ve grupların var olabilmesini sağlamıştır. Bunun en iyi örneği de, kendi inisiyatifleri ile kalıplar üretip grafiti yazılamaları yapan gönüllülerdir.

İnternet kullanımından bağımsız olarak, kampanyanın ikinci önemli niteliği,

17 Bu sonucu belirleyen dinamiklerin başında MHP'nin ilk kez ciddi bir adayla seçime girmesi ve Gökçek'in sağın tüm oylarını kendi adaylığı etrafında birleştirme stratejisinin bu kez başarılı olamaması gelmektedir.

flash mob eylem taktiklerini benimsemiş olmasıdır. Yukarıda tartışıldığı gibi, flash mob eylemler, orijinal örneklerinde politik içeriği olmayan, sansasyonel ve absürd eylemlerken, bu tip eylemler giderek politik içerikli örneklerle de somutlaşmaya başlamıştır. Saltanata Son kampanyasını da küresel ölçekte giderek yaygınlaşan bu eylem kategorisi içinde değerlendirmek gereklidir. Politik içerikli, fakat bu içeriğin çağrıştırdığı geleneksel eylem biçimlerinden ayrılan, sansasyonel unsurlarla medya ilgisini üzerinde toplayan, şiddet içermeyen, oyuncu boyutuyla sıradan kentlinin katılımını teşvik eden, bu anlamda izleyici kentli ile eylemci arasındaki sınırı da bulanıklaştıran flash mob eylemler hem konularını kentteki gündelik sorunlardan almış, hem de dilini buna göre kurgulamıştır. Gerçekten de, kampanyanın eylem tarzı kadar, eylem dili de özgün bir karakter taşımaktadır. Türkçenin olanak tanıdığı dil oyunları, eşsesli kelimelerin ve çoklu anlamların olasılıklarıyla üretilen sloganlar, kent mekânının yanında dili de eğlenceli hale gelen eylemlerin nesnesi haline getirmiştir. Bu oyuncu karakterin politik niteliği, kentsel düzen için yarattığı tehditten ve bu düzenin dayandığı sembolizme karşı yıkıcı tutumundan ileri gelmektedir.

Kampanyanın Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nce örgütlendiği düşünüldüğünde, dil meselesi daha da önem kazanmaktadır. Zira meslek örgütlerinin, bir ölçüde mesleki-teknokratik niteliklerinden kaynaklanan ama büyük ölçüde de kendilerine ilişkin yürütülegelen karşı propagandanın sonucu olan toplumsal algısı, kullanılan dil ile yakından ilişkilidir. Sıradan kitlelere yabancı, fazla teknik ve soğuk bir bilimsellikle tanımlandığı iddia edilen bu dil, sağ popülizmin anti-entelektüel söylemi aracılığıyla, meslek örgütleri ve meslek dışı toplumsal gruplar arasında önemli bir bariyere dönüşmüştür. İşte Saltanata Son kampanyasının üretmeye teşebbüs ettiği dil, tam da bu bariyeri aşmayı hedeflemektedir. Kampanyanın bazı uğraklarında eğlenceli ve oyuncu, bazılarında ise (örneğin Sevgilim Ankara) duygulara hitap eden ve kentlilik bilincini bu yolla kurmaya çalışan bir dil öne çıkmıştır. Kampanyanın gördüğü ilginin önemli bir dinamiğinin, gündelik hayatın içinden gelen kullanımlara denk düşen bu dilsel arayışın ürünü olduğu kuşkusuzdur.

Mimarlar Odası Ankara Şubesi açısından Saltanata Son kampanyası, hem toplumsal algıda, hem de kurumsal işleyişler çerçevesinde Oda'ya tanınan/ tanımlanan etkinlik çerçevesinin ötesine geçerek toplumsallaşabilme girişimi niteliği taşımaktadır.¹⁸ Zira flash mob eylemlerle aşındırılmaya çalışılan kentsel rutinin sıkıcı ciddiyeti, meslek örgütlerine yapıştırılan teknokratik ciddiyetten pek farklı değildir. Bu anlamda, flash mob eylemler, katılımcıların da ciddiyetini aşındırmakta, top

18 Burada, söz konusu toplumsallaşmanın 1980 öncesi toplumsallaşmadan farklı olduğunu belirtmek gerekir. Geçerli olan farklı bir mekansal ve toplumsal yapı arz ettiği 70'li yıllarda Mimarlar Odası, bir yandan örgütlü yapıların hem meslek mensuplarını hem de toplumsal grupları kesen niteliği, bir yandan da CHP'li belediyelerin toplumcu pratiklerine yakın teması aracılığıyla belli bir toplumsallığa kavuşmuştur. Dahası, üye tabanı farklı sınıfsal konumlanışlarla belirlenmiş bir yapı olan Mimarlar Odası'nın bu dönemde üyelerinin desteğini alabilmesi, burada detaylarıyla tartışamayacağımız çeşitli dinamiklerle mümkün olmuştur (bkz. Batuman, 2008). İçinde bulunduğumuz dönemde ise, bu koşulların tamamı ortadan kalkmıştır. Tam da bu yüzden Saltanata Son kampanyasının, bir toplumsallaşma arayışı olarak niteliği önemlidir.

oynayıp ip atlayarak eylem yapan meslek örgütü mensupları, kendileri için tariflenen kalıpları da kırmaktadırlar.

Kampanyanın tartışılması gereken bir boyutu da, bir kentsel toplumsal hareket olma niteliğidir.¹⁹ Genellikle tabandan gelen talep odaklı örgütlenmeleri tarif eden kentsel toplumsal hareketler kavramı açısından Mimarlar Odası'nın kurumsal niteliği, böylesi hareketlerin hem politik varoluşu hem de kuramsallaştırılmaları açısından yeni olasılıkları gündeme getirir. Kentsel toplumsal hareketlerle buluşmaya yahut böylesi hareketleri örgütlemeye girişen meslek örgütü, hem bu hareketler için geleneksel olarak tariflenmiş sınırları hem de kendisi için kurumsal düzen açısından geçerli sınırları aşan bir eylemlilik içerisine girer. Öte yandan, kentsel politikanın da geleneksel kavranışı açısından, yerel yönetim seçimlerine ilişkin bir girişim olarak "Saltanata Son" kampanyası sıradışı bir nitelik taşımaktadır. Seçimlere doğrudan taraf olmak (belli bir adayı desteklemek) yerine bir kentli inisiyatifi olarak eleştirel bir dinamik örgütlemeye soyunan kampanya, kendisini bir anlamda kentsel demokrasi talebiyle sınırlamıştır. Ancak bu sınırlılık, aynı zamanda kampanyaya seçim sonuçlarının ötesinde geçerlilik taşıyan bir potansiyel kazandırmıştır.

Son olarak, kampanyanın önemli bir boyutunun da kamusal alan kavramı çerçevesinde tartışılması gereklidir. Kampanyanın bir ayağının internet ortamında yayılan ve yaygınlaştırılan sloganlar, bildiriler ve metinlerden, diğer bir ayağının da sokak eylemliliklerinden oluştuğu düşünülürse, yurttaşların gündelik varoluşlarıyla siyasal etkinliğe katılım yüzeylerini tarifleyen kamusal alanın tüm potansiyeliyle canlandırılmaya çalışıldığı görülür. Bu iki ayaklı yapı, aynı zamanda kampanya düzenleyicilerinin, internet tabanlı aktivizmin, yukarıda da değinilen sınırlılıklarına ilişkin belli bir farkındalığa sahip olduğunun bir göstergesidir. Özellikle Siyasal İslam'ın hegemonyası altında yeniden üretilen kentsel yaşantı, kamusal niteliğinin tahrip edildiği, iktidarla yurttaşlar arasındaki ilişkinin ilki lehine bozularak içselleştirilmiş bir rahakküm ilişkisine dönüştüğü bir süreçten geçmektedir. Doğan'ın (2007) "eğreti kamusalılık" olarak tarif ettiği bu durum, kitlelerin siyasete yabancılaşması sonucunu doğurmaktadır. Bu koşullarda, internet tabanlı aktivizme yapılacak aşırı vurgu, sanal bir kamusal alanın ötesine geçemeyecektir. İşte Saltanata Son kampanyasının, kentsel kamusal alanın genişletilmesine yönelik girişimi bu bağlamda ele alınmalıdır. Salt kent merkezinde ve sadece politik aktivizme aşına olan gönüllülerce gerçekleştirilen eylemler yerine, hem örgütlenmesiyle, hem de tarzıyla daha çok kentliyi içine çekerek politize edebilen bir süreç gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu çabanın ne kadar başarılı olduğunu ise, kampanyanın sonuçları çerçevesinde değerlendirmek gereklidir.

Bu noktada, kampanyayı hedefledikleri ve başardıkları açısından değerlendirmeye geçebiliriz. Yukarıdaki noktadan, yani kamusal alanın genişletilmesi girişiminden başlanacak olursa, kampanyanın bu doğrultuda önemli bir girişim olmasına karşın,

19 Bilindiği gibi, kentsel toplumsal hareketler kavramı ilk olarak Castells tarafından 70'li yıllarda kullanılmış, daha sonraki yıllarda geniş bir kullanıma konu olmuştur (Castells, 1983). Kentsel toplumsal hareketler üzerine yakın zamanlı değerlendirme ve tartışmalar için bkz. Pickvance, 2003 ve Rabrenovic, 2009.

toplumsal grupların niteliği açısından katılım alanını arzu ettiği kadar genişlettiğini söylemek zordur. Bir başka ifadeyle kampanya, toplumsal konumu itibarıyla böyleli eylemliliklere yatkın olan, politik aidiyete sahip yahut orta sınıfa mensup ve çoğunlukla eğitilmiş ve genç olan bir kitlenin ötesinde kentsel siyasetin çerperinde yer alan kent yoksullarına ulaşılabilmiş değildir. Bu, aynı zamanda kampanyanın seçim sonuçlarını etkileyememiş olmasının da sebebidir. Bu kitleyi aktive edebilmek, ancak oy verme eğilimlerini mevcut tarihsel ve toplumsal koşullar çerçevesinde belirleyen bölüşüm ilişkilerinin sorunsallaştırılması ve yerinden oynatılması ile mümkün olabilir.²⁰ Her şeye karşın, kampanyanın internet aracılığıyla kent içinde kent mekânından –dolayısıyla kent mekânı üzerinden yeniden üretilen toplumsal hiyerarşiden– görece bağımsız bir örgütlenme ağı kurabilmiş olması ve bu ağı karşılıklı etkileşime açık kılarak kamusal alanı genişletmiş olması önemlidir. Bu açıdan, kentte var olan ve kentin toplumsallığını var eden siyasal kültüre önemli bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Kampanyanın somut olarak bıraktığı izlere bakılacak olursa, ilk olarak, kampanyada öne çıkarılan taleplerin bazılarının ve "2019 Ankara düşleri" ile önerilen bazı projelerin belediye yönetimlerince gündeme alındığı görülmektedir. Bunun başında Kızılay'ın araç trafiğine terk edilmiş bir kavşak olmaktan çıkarılıp bir meydana dönüşmesi gelmektedir. Göreve başlamasının hemen ardından Çankaya Belediyesi'nin yeni yönetimi bu konuyu gündemine almış, konu hükümetle hatta Cumhurbaşkanlığı ile görüşülmüş ve bu konuda bir kent forumu düzenlenmiştir (Çankaya Belediyesi, 2010). Daha ilginç olan nokta, bu projelerin bazılarının Büyükşehir Belediyesi'nce benimsenmesi, hatta seçimler döneminde vaad edilmesi. Saltanata Son Gazetesi'nin üçüncü sayısında yer alan "2019 Ankara Düşleri" arasında yer alan tramvay hattı önerisi ve Ulus'ta Roma Yolu'nun açığa çıkarılması projesi, adaylığı sırasında Melih Gökçek tarafından dile getirilmiştir.²¹

Kampanyanın ikinci kalıcı etkisi, başta Mimarlar Odası olmak üzere meslek örgütlerinin eylem alanını belirleyen sınırları aşmasıdır. Flash mob eylemlerle sokakta kentlilerle buluşmak, özellikle Mimarlar Odası Ankara Şubesi'nin benimsediği bir eylem tarzı haline gelmiştir. Örneğin 2010 Ekim ayı içinde düzenlenen Mimarlığın Sosyal Forumu bu amaca yönelik sokak atölyeleriyle kurgulanmış ve bu etkinliklerde yüzlerce katılımcı, etkinlik alanının sakini olan kentlilerle temas etmiştir. Bu atölyelerin bazıları gecekondu mahallelerinde mahalle sakinleriyle birlikte fiziksel ve sosyal dokuyu dönüştürmeyi amaçlarken, bazıları flash mob eylemlere yaklaşan sansasyonel durumlar yaratmışlardır. Örneğin bir Avrupa kentinde gayet sıradan sayılabilecek bir etkinlik düzenleyen ressam mimarlar Ulus Meydanı'nda oturup

20 Bu eleştiriyi yaparken, kampanyanın kendisine koyduğu hedefi de gözetmek gerekir. Kampanyanın hazırlık evresinde yapılan tartışmalarda, kent çerperinde, özellikle barınma hakkı mücadelesi çerçevesinde mevcut bir toplumsal hareketin var olduğu tespiti yapılmış, bununla buluşacak bir orta sınıf hareketinin eksikliğine işaret edilmiştir. Bu anlamda, Saltanata Son kampanyasının asıl hedeflediği kitle kentli orta sınıftır. Yine de, üretilen orta sınıf hareketliliğinin kent çerperisiyle buluşturulma düzeyinin görece düşüklüğü, kampanyadan çıkarılacak önemli bir destir.

21 Melih Gökçek'in seçim sürecinde vaad ettiği projelerin detayları için melihgokcek.com.tr adresine bakılabilir.

resim yapmak istediğinde zabıtarca engellenmiş, bu durumun kendisi kentsel bir eylem niteliği kazanmıştır. Bundan başka, her yıl 3 Aralık günü kutlanan Dünya Engelliler Günü, 2010 yılında Mimarlar Odası tarafından yine benzer eylemlerle gündeme taşınmıştır. Bu kez engellilerin kentte yaşantısını zorlaştıran engelleri tespit eden eylemciler yaya üstgeçitlerinde “ölçümler” yapmış ve üstgeçitlerin engelliler, yaşlılar ve çocuklar için uygun olmadığı tespitiyle bunları emniyet şeritleriyle kapatmış, “Bu üst geçit 5378 sayılı özrümler hakkındaki kanunun geçici 2. maddesi uyarınca mühürlenmiştir” yazılı dövizler asarak üstgeçitleri mühürlemişleridir.

Son olarak kampanya, flash mob eylemleri popülerleştirmiş, hem bu tarz eylemleri benimseyen muhalif grupları, hem de bunları engelleme eğilimi içinde olan otoriteleri hareketlendirmiştir. Bunun en dikkat çekici örneği, 2010 Anayasa referandumu sürecinde duvarlara başbakan aleyhine yazılama yapan CHP Gençlik Kolları üyesi üç kişiye Ankara Büyükşehir Belediyesi Encümeni’nce verilen 9 bin 448’er TL para cezasıdır. MOBESE kameralarıyla tespit edilen kişilere “kamuya ait yerlere yazı yazarak kirletmek” suçlamasıyla kesilen cezalar, yerel yönetimin, kentte düzeni tesis etmek ve bu düzeni tehdit eden yazılama benzeri eylemler konusunda hassasiyetini gözler önüne sermektedir. Kent ölçeğinde 2010 yılı sonlarında hayata geçirilmiş bulunan entegre gözetleme sisteminin varlığı koşullarında Saltanata Son kampanyasındakilere benzer çıkartma yapıştırma, grafiti ve yazılama yapma eylemlerinin nasıl karşılık bulacağı, siyasal ifade biçimlerinin sınırlarını tartışma konusu yapacak gibi görünmektedir.

Kaynakça

- Abbate, J. (1999) *Inventing the Internet*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Anon. (2007) “Interview with Bill Wasik: Senior Editor of Harper’s and Creator of Flash Mobs”, *Mother Jones*, 2007/06.
- Anon. (2009) “Gerçek Düşlerle Ankara 2019’u İstiyoruz”, *Saltanata Son* 3: 2-15.
- Anon. (2009) “Innovative Industrial Action - Flash Mobs Bound For Germany’s Highest Court”, *Spiegel Online International*, 02.10.2009, <http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,652867,00.html>, erişim tarihi: 1 Aralık 2010.
- Anon. (2009) “Retailers Launch Legal Bid to Ban Flash Mobs”, *Deutsche Welle*, 29.12.2009, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,5067392,00.html>, erişim tarihi: 1 Aralık 2010.
- Batuman, B. (2002) “Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet’in Kamusal Mekanı Olarak Kızılay Meydanı”, Sargın, G. A. (der.), *Ankara’nın Kamusal Yüzleri: Başkent Üzerine Mekan-Politik Tezler*, İstanbul: İletişim, 41-76.
- Batuman, B. (2005) “Giriş”, Batuman, B. (der.), *Sekreter Üyeler Gözüyle Mimarlar Odası Ankara Şubesi’nin 50 Yılı* içinde, Ankara: Mimarlar Odası Ankara Şubesi, 5-9.
- Batuman, B. (2006) “Mimarlar, Plancılar ve Ankara: 1960’ların İkinci Yarısını Kentsel Politika Aktörleri Açısından Düşünmek”, *Planlama* 35: 25-32.
- Batuman, B. (2008) “Organic Intellectuals of Urban Politics? Turkish Urban Professionals as Political Agents in 1960-1980”, *Urban Studies* 45 (9): 1925-1946.
- Batuman, B. (2009) “Hasar Tespiti: Ankara’da Neoliberal Belediyeciliğin Bilançosu”, *Dosya* 13, Mart 2009: 3-7.
- Çankaya Belediyesi (2010) *Yeni Bir Kızılay Düşlüyorum*, Ankara: Çankaya Belediyesi.

- Castells, M. (1983) *The City and the Grassroots*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Cleaver, H. M. (1998) "The Zapatista Effect: The Internet and the Rise of an Alternative Political Fabric", *Journal of International Affairs* 51 (2): 621-640.
- Doğan, A. E. (2005) "Gökçek'in Ankara'yı Neo-Liberal Rövanşçılıkla Yeniden Kuruşu", *Planlama* 34: 130-138.
- Doğan, A. E. (2007) *Eğreti Kamusalılık: Kayseri Örneğinde İslamcı Belediyecilik*, İstanbul: İletişim.
- Ferdinand, P. (der.) (2000) *The Internet, Democracy and Democratization*, London: Frank Cass.
- Halkevleri (2009) "İstanbul Cevahir Alışveriş Merkezi'nde Halkevçilere Polis Saldırısı", basın bildirisi, 14 Haziran 2009, <http://www.halkevleri.org.tr/yenisayfa.php?no=4855>, erişim tarihi: 8 Ağustos 2009.
- Hudig, K. (2009) "German Union Sued over Flash Mob", *Union Renewal*, 30.12.2009, <http://unionrenewal.blogspot.com/2009/12/german-union-sued-over-flash-mob.html>, erişim tarihi: 1 Aralık 2010.
- Kahn, R., D. Kellner (2004) "New Media and Internet Activism: From the 'Battle of Seattle' to Blogging", *New Media & Society* 6 (1): 87-95.
- Knudson, J. W. (1998) "Rebellion in Chiapas: Insurrection by Internet and Public Relations", *Media, Culture & Society* 20 (3): 507-518.
- Mimarlar Odası Ankara Şubesi (2006) "Maltepe Havagazı Hakkında Basın Açıklaması", <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=2434>, erişim tarihi: 1 Aralık 2010.
- Noveck, B. S. (2000) "Paradoxical Partners: Electronic Communication and Electronic Democracy", Ferdinand, P. (der.) *The Internet, Democracy and Democratization*, London: Frank Cass, 18-36.
- Paznyak, K. (2006) "Flash Mobs: Effectiveness vs. Efficiency", *BelaPAN*, 23 May 2006.
- Pickvance, C. (2003) "From Urban Social Movements to Urban Movements: A Review and Introduction to a Symposium on Urban Movements", *International Journal of Urban and Regional Research* 27 (1): 102-109.
- Rabrenovic, G. (2009) "Urban Social Movements", Davies, J.S. ve D. L. Imbroscio (der.), *Theories of Urban Politics Second Edition*, London: Sage, 239-254.
- Rheingold, H. (2002) *Smart Mobs: The Next Social Revolution*, New York: Basic Books.
- Rodgers, J. (2003) *Spatializing International Politics: Analyzing Activism on the Internet*, London: Routledge.
- Shields, R. (der.) (1996) *Cultures of Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*, London: Sage.
- Silver, D. (2000) "Looking Backwards, Looking Forwards: Cyberculture Studies 1990-2000", Gauntlett, D. (der.), *Web Studies – Rewiring Media Studies for the Digital Age* içinde, London: Arnold, 19-30.
- Stromer-Galley, J. (2000) "Democratizing Democracy: Strong Democracy, US Political Campaigns and the Internet", Ferdinand, P. (der.) *The Internet, Democracy and Democratization*, London: Frank Cass, 36-58.
- Vanderbilt, T. (2004) "Follow the crowd: Tom Vanderbilt on new-model flash mobs", *Artforum International* 42 (10): 71-72.
- Walch, J. (1999) *In the Net – An Internet Guide for Activists*, London: Zed.
- Warkentin, C. (2001) *Reshaping World Politics – NGOs, the Internet and Global Civil Society*, New York: Rowman & Littlefield.
- Wasik, B. (2006) "My Crowd, or, Phase 5: A report from the inventor of the flash mob", *Harper's Magazine*, March 2006: 56-66.
- Wolcott, P. vd. (2001) "A Framework for Assessing the Global Diffusion of the Internet", *Journal of the Association of Information Systems* 2 (6), <http://aisel.aisnet.org/jais/vol2/iss1/6>, erişim tarihi: 1 Aralık 2010.
- <http://www.mimarlarodasiankara.org/index.php?Did=2434>
- <http://www.saltanatason.org>
- <http://melihgokcek.com.tr>

Pozitivist-Marksist Sınıf Kavrayışı ve Sınıf Deneyimlerindeki Açmazları

Vefa Saygın Ögütler*

Öz

Marksist tartışmalarda sınıf meselesi, kendinde-sınıf ve kendisi-için-sınıf epistemolojik çifti vasıtasıyla ele alınır. Burada bir geçiş sorunsalı söz konusudur. Çok sayıda Marksist, kendinden-sınıftan (ya da ekonomik öznen) kendisi-için-sınıfa (ya da politik özneye) geçişi ontolojik bir dönüşüm addederek, bunun ampirik olarak kanıtlanabilir olduğunu iddia eder. Bu yazının amacı, söz konusu sorunsalın, mekanik/ pozitivist ve teleolojik karakterinden dolayı, bu geçişi hem problemsiz hem de kaçınılmaz gördüğünü göstermektir. Bu anlayış, pozitivist bir epistemoloji (pozitivist anlamda materyalistleştirilmiş spesifik bir "diyalektik yasa" fikri) ile bir tür Hegelciliğin (bir tarih teleolojisinin) spesifik bir bileşimi olarak tezahür eder. Yani burada, spesifik türde bir pozitivist teleoloji söz konusudur. Bu anlayış, sosyal sınıf olgusunu, (hem nesnel hem de öznel) bir oluşum süreci olarak değil, bir verilmişlik, sabit bir kendilik olarak ele alırken, sosyal sınıfın nesnel boyutunu ("ekonomik olan" ve "sosyal olan") öznel boyutundan ("politik olan") koparır. Söz konusu geçişin insanlık tarihi açısından bir erek olduğu iddia edilmektedir.

Bu pozitivist-teleolojik sınıf anlayışına karşı şunları öneriyoruz: (a) Sabit ve doğası gereği teleolojik karakterinden dolayı, kendinde-sınıf kategorisinden vazgeçmemiz gerekir; (b) kendisi-için-sınıfı, tarihsel bir zorunluluk olarak değil, sadece Marksizm'in politik vizyonu olarak görmemiz gerekir; (c) sosyal sınıfları analiz ederken, spekülasyon değil ampirik tarzda çalışmamız gerekir; ve (d) tüm bunlardan çıkarsanan politik bir sonuç olarak, çalışan sınıflara 'gerekli' bilinci dayatmaya çalışmak yerine, çalışan sınıflara ait 'mevcut' deneyim alanını politikleştirmenin bir yolunu bulmamız gerekir.

Anahtar Kelimeler: Pozitivist Marksizm, pozitivist teleoloji, kendinde-bilinç, kendisi-için-bilinç, somut deneyim alanları.

Abstract

Positivist-Marxist Conception of Class and its Deadlocks for Class Experiences

Within Marxist arguments, the issue of class has been considered by means of the epistemological couple of class-in-itself and class-for-itself. Here, there is a problematique of transition. A great number of Marxists have regarded the transition from class-in-itself (or, economical subject) to class-for-itself (or, political subject) as a kind of ontological transformation and have argued that this transition is empirically demonstrable. This paper aims to show that because of its mechanistic/ positivistic and teleological character, the problematique in question has regarded the transition as both unproblematic and unavoidable. This conception manifests itself as a specific synthesis of a positivist epistemology (a specific idea of "dialectical law", what became materialistic

* Ege Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Araştırma Görevlisi.

in positivistic sense) and a kind of Hegelianism (a historical teleology). Namely, here is a specific kind of positivist teleology. This conception has regarded the fact of social class as not a (both objective and subjective) process of formation, but a givenness, a stable entity, and has cut off the objective dimension of social class ("the economic" and "the social") from its subjective dimension ("the political"). It has implied that the transition is a *telos* for the history of humanity.

Against this positivist-teleological conception of class, we suggest that (a) we should give up the category of class-in-itself because of its fixed and intrinsically teleological character; (b) we should regard class-for-itself as only Marxism's political vision, not as a historical necessity; (c) while analyzing the social classes, we should work in an empirical, not speculative way; and (d) as a political result which is derived from all of them, we should find a way to politicize the 'existing' field of experience belonging to working classes, instead of attempting to impose the 'required' consciousness to working classes.

Keywords: *Positivist Marxism, positivist teleology, consciousness-in-itself, consciousness-for-itself, concrete fields of experience.*

Marksist tartışmalar içerisinde sınıf meselesinin, "kendinde sınıf-kendisi için sınıf" epistemolojik çifti temel alınarak irdelendiği bilinmektedir. Diğer yandan bunun, kimi zaman, sırasıyla "ekonomik özne" ve "siyasal özne" olarak kavram-sallaştırıldığı da görülebilmektedir. Burada, bir *geçiş sorunsalı* sözkonusudur. Bir başka deyişle, Marksistlerin oldukça önemli bir kısmı, politik vizyonlarını toplumsal sınıflar üzerinden geliştirirken, "kendinde sınıf"tan "kendisi için sınıf"a geçişi, yani ekonomik öznenin siyasal özneye dönüşmesini öngörmekte, bunu *ontolojik* bir dönüşüm olarak algılamakta ve ayrıca da bunun sosyalbilimsel açıdan ampirik olarak kanıtlanabilir olduğunu iddia etmektedir.

Bu sorunsalın üretilmesinde temel rolü, en genel anlamıyla, Marksist iktisadın ortodoks teorilerinde içerilen "sınıf" tanımının oynadığını pekâlâ söyleyebiliriz. Kuşkusuz, sınıfların nesnel varlıklarının tanımlanmasında iktisadî çabaların olmazsa olmaz önemini yadsıyor değiliz. Dahası, Marksist iktisatçıların bilhassa emek-değer teorisini ve bu teorinin içerdiği sömürü kavramını korumaya yönelik çabaları vazgeçilmez bir öneme sahiptir: Zira kendisini başlı başına bizzat *iktisat biliminin kendisi* ilân eden ve hattâ kendilerini Marksist olarak tanımlamış bazı düşünürleri de bu iddiasının sözüm ona bilimselliğiyle etkilemiş olan¹ neo-klasik iktisat paradigması, tam da bu çabaların altını oymaya ve diğer sosyal bilim alanlarını da bu yolda sömürgeleştirmeye çalışmaktadır. Gelgelelim, belki de ele alacağımız Marksizm formülasyonunun (ki aşağıda pozitivist karakteriyle tanımlanacaktır) iktisada biçtiği "bilimlerin kraliçesi" payesinden vazgeçmekte gönülsüz olmaları, çoğu Marksist iktisatçının, sosyal sınıfları ve hattâ giderek tüm bir toplumu *nesnel anlamda salt*

1 Bunu derken, Marx'ın bazı içgörülerini neo-klasik iktisadın temel önermeleriyle sentezlemeyi ve böylelikle Marx'ın teorisini "bilimselleştirmeyi" hedefleyen, analitik Marksizm okulunun Jon Elster ve John E. Roemer gibi bazı üyelerini kastetmekteyiz. Analitik Marksizm'in söz konusu üyelerinin bu girişimlerinin mâhiyetini ve teorik ardağını özetleyen yakın dönemde yapılmış bir çalışma için bkz. Tarrit (2009).

iktisadî bir kategori olarak, sömürüyü de salt iktisadî bir mesele olarak kavramalarına ve kavramsallaştırmalarına yol açmıştır.² Oysa yazımızın temel iddialarından birisi şudur: Sosyal sınıfların nesnel varlığı, a) salt iktisadî bir varlık biçimine indirgenemez ve b) “kendinde sınıf”ın kavramsal içeriğiyle eşitlenemez. Dolayısıyla sosyal sınıfların nesnel varlığı açısından, hem “kendinde sınıf” kavramsallaştırmasını devre dışı bırakan hem de sınıfların (iktisadî nesnelliğiyle bir ve aynı zamanda) aslolarak sosyal nesnelliğine (ki bu, pozitivisminkinden oldukça farklı, ilişkisel-realist bir nesnellik atfıdır) odaklanan bir kavrayışa ulaşmayı amaçlamaktayız.

Şunu açıklıkla söyleyebiliriz ki mezkûr “kendinde sınıf” kavramsallaştırmasının kavramsal içeriği, azımsanmayacak oranda sözkonusu Marksist iktisatçıların bu çabaları vasıtasıyla doldurulmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak, disiplinler arasında oluşmuş ve baştan aşağı sorunlu gördüğümüz bir işbölümü sonucunda, “kendisi için sınıf”ın içeriğini doldurmak da Marksist sosyologlara ve bilhassa Marksist siyaset bilimcilere düşmüştür. Şu hâlde, tamamlayıcı bir not olarak, disiplinler arası pozitivist ayrışmanın Marksizm’e de sirayet etmesinin en temel sebeplerinden birisinin bizzat bu sahte geçiş sorunsalı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Biz bu çalışmada, bu geçiş sorunsalının bizzat kendisini sorunsallaştıracak ve bu anlayışı hem *mekanik / pozitivist* hem de *teleolojik* karakterde olmakla (yani öngörülen geçişi hem görece sorunsuz hem de kaçınılmaz görmekle) itham edeceğiz. Aynı zamanda bunun, *nesneden özneye dönüşme sahte sorunsalına* dayandığını da iddia edeceğiz.³

Sözkonusu geçiş sorunsalının teorik dayanağını sağlayan Marksizm formülasyonunu, daha önce “Pozitivist Marksizm” olarak tanımlamıştık (bkz. Ögütte, 2005). Nitekim yazının ilerleyen kısımlarında bu kavramsallaştırmayı kullanacağız. “Pozitivist Marksizm” kavramsallaştırmasının içeriği ve gerekçeleri, konumuzla ilgili olduğu kadarıyla yazı içersinde açıklanacaktır. Yine de, sözünü ettiğimiz çalışmamızdaki genel argümanları kısaca aktarmak gerekebilir. Her ne kadar 1895’ten itibaren Plehanov tarafından açılan bir yol olsa da, Pozitivist Marksist bilim anlayışı, Stalin’in eserinde kodlanıp en son formülasyonuna ulaşmış ve dünyanın dört bir yanında geniş kitlelerin Marksizm tahayyülünü etkileyen-oluşturan bu eser, genel olarak Sovyet bilim adamlarının çalışmalarının temeli olmuştur. Sözkonusu Marksizm formülasyonunda pozitivist karakter, temel olarak “diyalektik” kavrayışında, bilhassa da “diyalektik yasalar” fikrinde kendini gösterir. “Diyalektik yasalar”ı ilkin doğada içkin kılan, dolayısıyla ontolojikleştiren Pozitivist Marksizm,⁴ böylelik-

2 Kuşkusuz burada, belirli bir soyutlama düzeyinde konuştuğumuzu hatırlatmak isteriz. Zira sosyal sınıfların *nesnel anlamda sosyal karakterine* dair önemli içgörüler barındıran ve iktisatçıların ortaya koyduğu değerli çalışmalar sözkonusudur. Dünyadaki örnekler bir yana, ülkemizde bilhassa Korkut Boratav’ın ampirik modda çalışan ve kültürel veçhelere kapı aralamayı amaçlayan çalışmaları, bu hususta verilecek en önemli örneklerdendir.

3 Bu yazıda sunacağımız temel argümanlardan bazılarını başka bir yerde geliştirmiştik. Bkz. Ögütte ve Çeğin (2010). Dolayısıyla burada, sözkonusu çalışmadan bazı pasajlar kullanılacak ve bunlara aynı atıfta bulunulmayacaktır.

4 Bunun bir örneği için: “...diyalektik gerçeğin kendisindedir; onu gerçeğe akıl sokmamıştır. Eğer insan düşüncesi diyalektik ise, bu, kendisinden önce gerçeğin diyalektik olmasındandır. Diyalektik, gerçek âlemin diyalektikidir.” (Politzer, 1990: 163).

le doğanın tarihsel karakterini göz ardı ederek, doğayı “orada” bir kendilik hâline getirmiş olur. Bu, temel bir diğer pozitivist ilkeye, yani “yansıma teorisi”ne imkân verir. Zira, kendisinde içkin olan yasalarıyla birlikte “orada” duran doğa, artık “en mükemmel madde” olan insan beynine yansiyabilir hâle gelmiştir.⁵ Bu, bilimsel bilgiyi üreten zihnin de tarihdışlaşması demektir ki ortaya çıkan, Kartezyen öznenin başka bir şey değildir. Dolayısıyla pozitivist epistemoloji ithamının her iki ayağı (bilen-öznenin konumu ve inceleme nesnesinin statüsü) açısından da gerekli koşullar yerine gelmiştir. Doğayı bu şekilde kodlayan “yasa” fikrinin toplumsal dünyaya aktarılmasıyla ve bir bütün olarak toplumun da (“yasalar”ıyla beraber) “orada” konumlandırılmasıyla birlikte, pozitivistizmin bir diğer alâmet-i fârikası ortaya çıkmış olur: Ontolojik ve epistemolojik monizm.⁶ Burası, aynı zamanda, tarihin nesnel hareketi fikrine temel olan tarihin diyalektik/ evrensel yasaları kavramsallaştırması vasıtasıyla, tam da özgün bir Hegelci teleolojinin açığa çıktığı yer olacaktır. Zira diyalektik yasaların toplumsal-tarihsel hayata tercümesi, bir teleolojiden başka bir şeye imkân vermez. Doğrusu, toplum bilimlerindeki pozitivistizm, evrensel gelişme şemalarını dikkate alırsak, aslında her zaman bir teleoloji içeregelmiştir (Comte’u ve Amerikan sosyolojisini hatırlayın). Oysa felsefe tarihi açısından garipsenebilecek ama bu genel pozitivistizm karşısında Pozitivist Marksizm’e özgünlüğünü vermiş bir şey olarak pozitivistizm-Hegelcilik karışımı, bir pozitivist teleoloji formülasyonu içersinde, tam da pozitivist anlamıyla materyalistleştirilmiş bir “diyalektik yasa” fikrinin, Hegel’den esinle oluşturulmuş bir tarihsel teleolojiye payanda edilmesi sonucu tecessüm etmiştir. Bu özgün Hegelciliğin toplum-tarih kavrayışındaki etkileri, ilgili başlıkta ele alınacaktır.

Yazımızın temel argümantasyonuna geçmeden önce son olarak, sosyal teorinin mevcut durumuna dair şöylesi bir iddiada bulunmak gerekebilir: Sınıfın hem sosyal-bilimsel bir analiz birimi hem de toplumsal özgürleşme projelerinin temel bir öznesi olarak gündemden düşmesinde, kuşkusuz sınıftan kaçış metafiziklerinin ve bunların fetiş mertebesine çıkardığı, politik rezonanstan muaf ‘fark’ kavramının temel bir payı vardır. Gelgelelim, bu mevzî kaybının diğer bir önemli sebebi de, burada irdeleyeceğimiz sınıf tahayyülünün Marksistler arasında hâlen baskın olması ve sergilediği dogmatik karakter sonucu, geliştirme ya da yeniden–inşâ etme çabalarına imkân vermemesidir. Bu donmuşluk hâli o seviyeye varmıştır ki, ‘fark’tan hareketle geliştirilen teorik taarruza, ‘birlik’ ile ‘fark’ arasındaki diyalektik bağıntıyı sınıf temelinde ve ayrı ayrı muhtelif soyutlama düzlemlerinde kavramsallaştırarak karşılık vermek yerine, klasik iki–sınıflı şemanın tüm fenomen düzlemlerinde tek belirleyen olduğu ve aslında ampirik varlıkları su götürmeyen ‘fark’ların da sadece birer yanılısı olduğu

5 Şu iki pasajı karşılaştırın: “Bilinç, maddenin hareketinin insan beynine yansımasıdır” (Politzer, 1990: 213); “Düşünce, gelişmesinde yüksek bir kusursuzluk düzeyine erişmiş olan bir maddenin, yani beynin ürünüdür” (Stalin, 1989: 22).

6 Temel bir örnek için: “Marksizm, -ister doğa yasaları, ister ekonomi politik yasaları olsun- bilim yasalarını, insan iradesinden bağımsız olarak etkilerini sürdüren, nesnel süreçlerin yansımaları olarak anlar” (Stalin’den aktaran Politzer, 1990: 211).

savunulabilmektedir. Kısacası, taarruza taarruzla karşılık vermek yerine, saflığını koruma saplantısıyla malûl, geliştirmeye ya da yeniden—inşâ etmeye dönük tüm samimi çabaların hiç tartışmaya girmeksizin reddedilmesi anlamında içe—kapanmacı (ve hattâ kimi örneklerde, komplocu) bir savunma pozisyonuna girilmektedir. Bu (“tarih bizi haklı çıkaracaktır” sözünü, hasıma karşı bir politik kararlılık beyanı olmaktan çıkarıp, temel teorik duruş hâline getiren) pozisyonun alınmasında, aşağıda sergileyeceğimiz teleolojik inancın bizce dolaysız bir rolü bulunmaktadır.

Geçiş Sorunsalının Teorik Mâhiyeti

“Kendinde sınıf”tan “kendisi için sınıf”a öngörülen geçişteki mekanik karakter, en açık hâliyle şu şekilde dile getirilebilir:

[Bu mekanik tahayyül açısından] ‘O’ yani işçi sınıfı, üretim araçlarına göre belirli bir ilişki içinde olan pek çok insan, neredeyse matematiksel olarak tanımlanabilen gerçek bir varlığa sahipmiş gibi ele alınmaktadır. Bir kez böyle bir kabul yapıldı mı, ‘o’nun kendi durumunun ve gerçek çıkarlarının gerektiği gibi farkında olması hâlinde sahip olması gereken (ama nadiren sahip olduğu) sınıf bilincini çıkarsamak mümkün olmaktadır (Thompson, 2004: 40) .

Bize göre bu geçiş sorunsalını üretebilmek için, durağan bir sınıf kavrayışına sahip olmak kaçınılmazdır. Bu demektir ki sözkonusu geçiş sorunsalını savunanların, sınıfı bir süreç olarak değil, bir *durum* olarak, yani verili bir konum olarak görmeleri gerekir. Aksi takdirde, “kendinde sınıf” ile “kendisi için sınıf” arasında öngörülen epistemolojik ayırım bulanıklaşacak ve belirli analitik ve politik çıkarımlarda bulunurken bu ayrımı tahkim ve idâme etmek mümkün olmayacaktır. Tam da burası, sözkonusu tahayyülün pozitivist içeriğinin açığa çıktığı yerdir; zira buna göre, “kendinde sınıf” gerçek anlamıyla bilinç taşımayan bir varlık, bir *nesne* olarak tanımlanmış olmaktadır.⁷ Dolayısıyla bunun, bu noktada, sosyolojik pozitivistizmin sınıf kavrayışıyla paralellik göstermesi çok da şaşırtıcı değildir. Sınıfları nesneye, sınıf üyelerini de “toplumsal rollerin icrâcıları”na çeviren bu sosyolojik pozitivistizme bir örnek verirsek:

Sınıflar, kimi konumlarla bağlantılı meşrû iktidar farklılıklarına, yani toplumsal rollerin oluşturduğu ve otorite beklentilerine karşılık gelen yapılara dayanır (...) Bir birey, otorite açısından uygun olan bir toplumsal rolü oynadığı zaman, bir sınıfın mensubu olur (...) Birey toplumsal bir örgütlenmede bir konum işgal ettiğinden dolayı, bir sınıfa mensup olur; bu demektir ki sınıf mensubiyeti, toplumsal bir rolün vecibelerinden ileri gelir (...) Şu hâlde, ‘Birey, işçi sınıfının bir mensubu hâline nasıl gelir?’ sorusu, ‘Birey, bir işçi hâline nasıl gelir?’ sorusuna indirgenebilir (Dahrendorf, 1959: 149, vurgular bana ait).

7 Kuşkusuz bu tahayyül, yine bizzat bu geçiş sorunsalının bir gereği olarak, “kendinde sınıf”ın gerçek anlamıyla bir bilinç değilse de belirli türden bir bilinç (buna, geçici bir kavramsallaştırma olarak, *kendinde bilinç* diyebiliriz) taşıdığını belirtir. “Kendinde sınıf”a atfedilen ama onun “özne”ye dönüşmesine engel olduğu düşünülen bu ‘kendinde bilinç’in ne anlama geldiğini birazdan ele alacağız.

İşte tam da bizi bu yazıyı yazmaya sevk eden dertlerden birisi, bu aktardığımız pasajın ülkemizdeki pek çok Marksist'e makûl gelecek olmasıdır. Oysa ki, açıkça görüleceği üzere Ralf Dahrendorf, "bir işçi hâline gelmek" *durumu* ile "işçi sınıfının bir mensubu hâline gelmek" *durumunu* birbirine eşitlemektedir. Sosyoloji tarihi kitaplarında "çatışma kuramcısı" olarak tanımlanan Dahrendorf'a göre; *bir durum olarak* X fabrikasında çalışmaya başlayan ve böylece buna uygun toplumsal rolleri edinip o rollerin gereklerini yerine getiren bir kişi, otomatikman *bir durum olarak* (yani, bir kategori olarak) *verili* işçi sınıfının bir mensubu hâline gelmekte ve kendini *bir durum olarak verili* bir çatışmanın içinde bulmaktadır. Dahrendorf'un önerdiği tam bir oksimorondur: *Durağan bir çatışma* teorisi.

Tanımsal bakımdan bununla büyük paralellikler gösteren pozitivist-Marksist sınıf tahayyülü, sözkonusu durağan "kendinde sınıf" kavrayışını teleolojik bir sıçramaya dayanak yaparak sosyolojik pozitivismden ayrılır.⁸ Zira "kendinde sınıf"tan "kendisi için sınıf"a dönüşme sorunsalı, işçi sınıfının bir "kendinde sınıf" olarak sahip olduğu 'kendinde bilinç'in gelecekte Marksizm'in öngördüğü sınıf bilincine (önemli bir ayrımı netleştirmek adına, buna da *kendisi için bilinç* diyeceğiz) dönüşeceğine dair teleolojik bir inanca dayanır. Kuşkusuz bunu politik bir vizyon olarak, yani tarihsel bir politik müdahilin (Marksist örgütlenmelerin) politik iddiası olarak öne sürmek meşrû olabilirdi ama sözkonusu anlayış, bu varsayılan dönüşümün tarihsel ve sosyolojik bir kaçınılmazlık olduğunu iddia etme eğilimindedir. Bu eğilimin felsefî temelini sonraki başlıkta tartışacağız.

Sözkonusu tahayyül içersinde, 'kendinde bilinç'i iki türlü tanımlama eğilimi olduğundan söz edebiliriz: a) Ekonomik bilinç ve b) Yanlış bilinç. Yanlış bilinç tartışmasını bir sonraki başlığa bırakarak, burada (a)'ya dönük temel itirazlarımızı belirtelim.

'Kendinde bilinç'i "ekonomik bilinç" olarak tanımlamanın altında yatan temel teorik niyet, sözünü ettiğimiz geçiş sorunsalını "ekonomik özne"den "toplumsal özne"ye geçiş şeklinde formüle etmektir. Bu formülasyon, şöylesi bir kuramsallaştırmaya da imkân verir: "[Marx], sınıfı, ekonomi ile siyaset arasındaki ayrımın uğrak noktası, sınıf mücadelesini de bu uğrağın aşılması olarak gör[müştür]" (Öngen, 2002: 23). Oysa ki Marx'ın teorisi açısından meseleye bakıldığında söylemek gerekir ki, *'toplumsal'ın dışında bir 'ekonomik' mevcut değildir*. Bunu Hobsbawm'ın deyişiyle söylersek:

...sistemlerin dizilişinde 'sosyolojik' ya da 'ekonomik' ağırlıklı olmak yerine ikisinin eşzamanlı olarak dikkate alınması, Marx'ın tarihsel düşüncesinin temel bir özelliğidir. Toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri (yani, en geniş anlamıyla toplumun örgütlenmesi) ile üretimin maddi güçleri birbirinden ayrılamaz (Hobsbawm, 1999: 233).

8 Nitekim yine Dahrendorf, sosyalist topluma geçişte proletaryaya biçilen misyonu, "ampirik sına olanağından düpedüz uzaklaşmış" olması bakımından "bilimsel" görmeyecektir (Dahrendorf, 1959: 28).

Marx'ın ilk bakışta salt iktisadî gibi görünen tüm kavramları (meta, sermaye, artıık-değer vs.) aslında yüksek toplumsal ve politik rezonansa sahiptirler. Nitekim ekonomik öznenen siyasal özneye geçiş sorunsalının üretilmesi bu yüzden de mümkün değildir. İşçi sınıfı, tarihsel olarak sağlam temellendirilmiş ampirik varlığıyla, hem toplumsal hem de siyasal bir fâillik niteliğine sahiptir. Dolayısıyla, geçici olarak 'kendinde bilinç' diye kavramsallaştırdığımız bilinç kipi, bizzat içersinde pek çok sınıfsal refleks barındırıyor olup, birçok noktada sınıf bilinci niteliği gösterir.⁹ Sınıf mücadelesinin içersine doğan sınıf mensupları, sadece açık politik örgütlenmeler geliştirdiklerinde sınıf bilincine sahip diye tanımlanmamalıdır (unutmayalım ki sınıftan kaçış metafiziklerinin bir çoğu, açık sınıfsal-politik mücadelenin yokluğundan hareketle geliştirilmiştir); sabotaj, iş yavaşlatma, gündelik işleri kendiliğinden yokuşa sürme, 'verim azaltıcı' sınıf-kültürel inançlar, alışkanlıklar ve davranışlar, sınıfa has farklı diller ya da jargonlar sonucu oluşmuş ve ortaklaşmış kinâye, alay gibi dilsel öğeler, siyaset-dışı bağlamlarda ortaya çıkabilecek birtakım dayanışma örüntüleri gibi pek çok öznel unsur, sınıf bilinci kipliğine doğrudan sahiptir. Kaldı ki işçi sınıfının politik varlığı da sadece politik örgütlenmeye sahip olup olmadığına indirgenemez; Poulantzas'ın "yeterli etkinlik" olarak kavramsallaştırdığı şeyi dikkate alırsak, örneğin, kapitalist devletler bazı yasaları yürürlüğe sokmaya ya da sokmamaya karar verirken emekçi sınıfların olası tepkilerini hesaba katıyorlarsa, orada işçi sınıfının yeterli politik etkinliğe sahip olduğunu pekâlâ söyleyebiliriz.

Diğer yandan, "kendinde sınıf"ı salt ekonomik özneye indirgemenin yanlışlığı bir yana, "kendinde sınıf" kavramının kullanılması teorik olarak meşrû görülse dahi, bizzat kavramın kendisi hayatî önemde bir tarihsel tahditle karşı karşıyadır. Şöyle ki: "Kendinde sınıf", ancak ve sadece modern işçi sınıfı için kullanıldığında anlamlı olabilecek bir kavramdır. Zira tarihte Marksizm'in çağdaşı olan, dolayısıyla Marksizm'in öngördüğü bilinci edinebilecek ya da hâlihazırda sahip olduğu bilinç, bu öngörülen bilinçle kıyaslanabilecek *temel anlamdaki tek* sömürülen sınıf, modern işçi sınıfıdır. Bertell Ollman'ın yaptığı tanım, bu noktada hayatî önem kazanır: "Marx bir şeyin gelecekte alabileceği biçimle, güncel durumdaki tezahürü arasındaki zorunlu ve içsel ilişkiyi göstermek amacıyla genelde 'kendinde' (*in itself*) ifadesini kullanır" (Ollman, 2006: 57). Marksizm tarafından *politik hedef* olarak konulduğu ve bu unutulmadığı durumda, işçi sınıfının "gelecekte alabileceği biçim", "kendisi için sınıf"tır ve bu içsel ilişki, sadece ona mahsustur. Bu yüzden, kapitalizm-öncesi sınıfların her birinin birer "kendinde sınıf" olduğunu ya da aynı anlama gelmek üzere, onların her birinin 'ekonomik' (ya da 'yanlış') bilinç taşıdığını söylemek, hem sosyal analizle ilişkili olarak hiçbir açıklayıcılığa sahip olmaması bakımından anlamsızdır hem de sınıf mücadelesinin rasyonel saiklerle yürütülmediği modern-öncesi (ya da bazen modern) bilinç biçimlerinin gerçek içeriği-

9 Geçici "kendisi için bilinç" kavramsallaştırmasını geliştirmemizin amacı da böylelikle daha net açığa çıkmış olsa gerektir. "Kendisi için bilinç"e daha basitçe "Marksist sınıf bilinci" de denebilir kuşkusuz; bizim buradaki vurgumuz, bunun başlı başına "sınıf bilinci" ile eşitlenemeyeceği üzerinedir.

ni görmemizi engellemesi bakımından anakronik bir ifadeye tekabül etmektedir. Anakroniktir; çünkü, kapitalizm—öncesi sınıfları, Marksizm’in öngördüğü sınıf bilincine sahip değiller şeklinde sınıflandıramazsınız. Başka bir deyişle “kendinde sınıf” kavramı, ancak tarihsel ve politik bakımdan bir “kendisi için sınıf” olanağı varsa anlamlı olabilecek bir kavramdır. “Kendinde sınıf”ı “yanlış bilinç” üzerinden tüm tarihe yaymanın, yani bugüne kadarki tüm tarih içerisinde *bir durum olarak* var oldukları öngörülen tüm sosyal sınıfların gerçekte yanlış bir bilinç taşıdıklarını iddia etmenin yarattığı teorik açmazları ise, yine birazdan tartışacağız.

Bu başlık altında son olarak şunu da vurgulamamız gerekir: Meseleye sosyolojik açıdan bakıldığında, bu tahayyül içerisinde sadece “kendinde sınıf”ın değil aslında “kendisi için sınıf”ın da bir *durum* olarak kavramsallaştırıldığını görürüz. Zira burada “kendisi için sınıf”, konjonktürel bazı engeller ortaya çıkabilecekse de yine de kaçınılmaz bir gidişat sonucu varılacak bir evre olarak tahayyül edilmektedir. Öyleyse sözkonusu anlayış, *bir durumdan başka bir duruma geçiş* öngörmektedir. Nitekim mezkûr teleolojinin mekanik karakteri bir kez de burada açığa çıkmaktadır. Çünkü şu şekilde formüle ettiğimiz sorulara bu tahayyül içersinden cevap bulmak mümkün gözükmemektedir: ‘Kendinde bilinç’in ‘kendisi için bilinç’e dönüştüğü yer, yani “kendinde sınıf”ın “kendisi için sınıf”a, nesnenin özneye dönüştüğü yer ampirik olarak gösterilebilir mi? Bu gösterilseydi bile, bunun geri—dönüşsüz, yani tarihsel—sosyal ilerlemenin kaçınılmaz bir sonucu olan bir dönüşüm olduğu söylenebilir mi?

Pozitivist–Marksist Tahayyüldeki Özgün Hegelcilik

Sözkonusu anlayışa *teleolojik* karakterini veren şey, ‘kendisi için bilinç’in bir *telos*, bir erek olarak merkeze konması ise, kanımızca bunun felsefî temellerini, Hegelci teleolojik tarih yorumunda aramak gerekir. Bu başlık altında ‘Hegelci açmazlar’dan bahsedeceğiz; ama bu açmazlar, Hegel’in kendi tarih felsefesi içerisinde değil, bu felsefenin temel ilkelerinin *mevcut karakterleri korunarak materyalistleştirilmesi* sonucu kendini gösteren cinstendir. Yani bu açmazlar, Hegel’in baş aşağı çevrilmesi mekanik bir biçimde anlaşıldığı noktada gündeme gelmekte, buradan içeri sızan teleoloji ise metafiziğe kapı aralamaktadır. Nitekim ‘kendinde bilinç’i tanımlamak üzere mezkûr tahayyülde işe koşulan “yanlış bilinç” kavramsallaştırması, sosyalbilimsel bir statü atfedildiği noktada, Hegelcilik iddiamızı iki ayrı düzlemde teyit eder.

1) “Yanlış bilinç”, sözkonusu anlayışta ‘kendisi için bilinç’i çıkarsamanın en temel kavramsal aracıdır: *Dışarıdan* götürülen ‘kendisi için bilinç’e “yanlış bilinç”ten kurtularak varılır.¹⁰ Dolayısıyla sınıf mücadelesi, bu bilincin sonucu olarak kendini

10 Şunu bilhassa vurgulamamız gerekir: *Dışarıdan* bilinç taşıma nosyonunun Lenin tarafından geliştirildiğini hatırlarsak, dönemin Rus entelijansiyası ile Rus toplumu arasındaki ilişki dikkate alındığında, bunun geçerli tarihsel sebepleri de vardır. Nitekim Boris Kagarlitski’ye göre, Rus entelijansiyasının tarihsel gelişim sürecinde kendini gösteren “halktan tecrit olmuşluk”, bu sebeplerden başlıcasıdır. Entelijansiyanın “ezilen insanların çıkarlarının savunucusu olduğu ve onların önderliğini yaptığı” inancı, başlangıçtan itibaren hâkim olan bir inanca tekabül etmektedir. Nitekim, “[Bu fikri] özel bir durulukla anlatan, *Ne Yapmalı?* adlı kitabında proletaryanın devrimci bilincinin ancak entelijansiya tarafından geliştiril-

gösterir. Gelgelelim, bugüne kadarki tüm toplumların tarihinin sınıf mücadeleleri tarihi olduğu kabul edildiğinde, sözkonusu anlayışın tutarlılığı sağlamasının tek yolu kalır: “Kendinde sınıf”ı tüm tarihe yaymak ve tarihte mücadeleye girişenlerin yanlış bilinçle ama bilmeden *tarihin nesnel hareketine* uyarak eylemde bulunduklarını iddia etmek.

Bu, bir yandan, tarihsel incelemelerde sıklıkla karşılaştığımız sâbık bir yöntem hatasına işaret eder: Bugünden geçmişe bakıldığında, bugüne doğru gelen süreç bize gâyet *makûl* görünür; sanki başka türlü mü mümkün değilmiş, sanki başka türlü, tarihsel bir zaman dilimi olarak bugüne varılamazmış gibidir. Makûl olarak görünenin *kaçınılmaz* olarak görülmeye başlanması ise an meselesidir. Bu bakış içselleştirildiğinde, örneğin tarihteki bir ayaklanmanın başarısızlık sebebi olarak, doğru bir bilince sahip olunmasına rağmen içinde bulunulan koşulların henüz olgunlaşmadığı ya da alternatif bir yorum olarak, bizzat içinde bulunulan koşulların doğru bir bilincin gelişmesine izin vermediği söylendiğinde, gerekli açıklamanın yapıldığı düşünülür. Bu gözlerle bakıldığında, tüm bir insanlık tarihi, kurtuluş ‘telos’una uygun olarak, işçi sınıfının ve onun gerçek bilinci olan Marksizm’in doğuşunu beklemiş gibi görünür. Dolayısıyla aslında, bir yöntem hatası olarak saptadığımız şeyin altında da geçmişi anlamaya yönelik işe koşulmuş teleolojik bir tarih yorumunun izleri bulunmaktadır. Nitekim literatürde “aşamacılık” (ya da “beş aşamacılık”) olarak tanımlanan teorik tutum, sözünü ettiğimiz yöntem hatasını teleolojik tarih yorumuyla bağlantılandıran temel tutum olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹

Diğer yandan, geçmişi anlamlandırma hedefindeki bu kavrayışa, geleceği öngörmede de temel bir rol atfedilir. Nitekim tarihin nesnel hareketine dönük inanç, sözkonusu teleolojik geçiş sorunsalının en temel motividir; işçi sınıfı bilincinin gelecekte Marksizm’le özdeşleşeceği fikri, kaynağını tam da buradan alır. Ancak tüm bu iddialar, felsefi açıdan ancak ve sadece, ikisi de açmaz olan iki yolla öne sürülebilir: Bunun için ya tarihe *fâilsiz amaç* atfetmek ya da bizzat tarihi fâil ilân etmek gerekir.

Nitekim bu tahayyülde içkin Hegelci açmaz, aslında toplumsal tarihle birlikte doğa kavrayışında da tezahür etmektedir. Zira tarihsel–sosyal süreçlere ilişkin oluşturulmuş bu tahayyüle uygun teori, esasen doğanın insan bilincinden bağımsızlığı fikrini (ki her türlü materyalist teorinin önceli olarak önemli bir fikirdir) top-

lebileceğini ve sonra ‘onlara dışardan verileceğini’ yazan genç Lenin’di. Lenin o sırada ‘entelijansiyanın, bir bütün olarak toplumda sınıf çıkarlarının ve politik gruplaşmaların gelişmesini en bilinçli, en kararlı ve en doğru biçimde yansıtip dile getirdiği için böyle nitelendiğini’ söylüyordu” (Kagarlitski, 1991: 26). Bizim buradaki itirazımız, tarihsel geçerlik taşıdığını düşündüğümüz bu nosyonun, yine sözünü ettiğimiz pozitivist karakter sonucu, evrensel tek yol olarak bütün dünya deneyimlerine dayatılmasıdır. Sözünü ettiğimiz geçiş sorunsalında, bu dayatma önemli bir yer tutmaktadır.

11 Bu aşamacı anlayışın tarih incelemelerindeki bir örneğini, dönemin Demokratik Alman tarihçilerinin Köylüler Savaşı’na dair geliştirdikleri “erken-burjuva devrimi” (*frühbürgerliche Revolution*) kavramsallaştırmada görebiliriz. Köylüler Savaşı’nda savaşanların niyetlerini, eylemlerini, örgütlenme pratiklerini, kıscacası devrimci özne olarak tarihsel varlıklarını gözden silen bu kavramsallaştırmanın içeriği ve ona dönük eleştirilerimiz için bkz. Ögütle (2007: 88–90).

lumsal hayata temel kılmak suretiyle inşâ edilmiştir: Toplumsal hayatın belirli bir doğa kavrayışı model alınarak açıklanması, bilindiği üzere, pozitivistizmin en önemli alâmet-i fârikalarından birisidir.¹² Bu teorik inşâatın iskeletindeki temel malzeme ise, hem doğada hem de toplumsal hayatta işlediği öngörülen “diyalektik yasalar” fıkridir. Bu anlayışta iddia edildiği üzere, diyalektik yasaların doğaya insan aklı tarafından sokulmadığı, bunların doğada içkin oldukları ve doğal gerçekliğin bizim beynimize kendi diyalektiğiyle birlikte yansıdığı kabul edildiğinde, aynı açmazın bizzat doğa kavrayışında da kendini gösterdiği fark edilecektir:

Ya (...) doğa, bu [diyalektik] yasalara *bilinçsiz* bir biçimde uymaktadır, ki o zaman bu bilinçsiz doğada içkin olmayan dışsal bir yasa–koyucudan (evrensel bir “diyalektik akıl”dan) bahsediliyor demektir; ya da doğaya, kendinde bir bilinç atfedilmektedir ki buna verilecek en iyi cevap, “Bilinç hiçbir zaman bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz”¹³ olacaktır (Öğütle, 2005: 206).

2) “Yanlış bilinç” kavramsallaştırması kabul edildiğinde, toplumsal fâilliği bilinçlilik biçimleri olarak kurgulamak durumunda kalınır. Oysa ki toplumsal hayat bilinçlilik kipleriyle işlemez; pratikler, uygulamalar ve giderek mekanizmalar aracılığıyla işler. Gerçek çıkarılardan habersiz olmak şeklinde de tanımlanabilecek “yanlış bilinç” kavramsallaştırması, “kendinde sınıf” olarak işçi sınıfının bu bilinçle eylediğini iddia eder; gelgelelim, en soyut düzlem olan iki–sınıflı şema üzerinden çıkarsanan bu kavramsal araç, dolaysızca ampirik düzleme uygulandığında tuzla buz olmaya mahkûmdur. Çünkü bu somut düzlemde, başka sosyal mekanizmaları da analize dâhil etmek ve fâilin toplumsal konumunu, sahip olduğu kaynaklar, kapasiteler ve potansiyeller üzerinden açıklamak gerekir. Dolayısıyla, toplumsal fâili sahip olduğu bilinçle sınıflandırma, ya da daha doğrusu, tarihin nesnel hareketi şemasından çıkarsanmış homojen bilinç durumlarını toplumsal fâillere yükleme çabasında da söz konusu Hegelci vizyonun etkili olduğunu iddia etmekteyiz. Bu vizyon, işçi sınıfının (ve tabii, tüm diğer toplumsal sınıfların) toplumsal deneyim alanlarında farklı sosyal mekanizmaları nasıl ve hangi süreçler içerisinde tecrübe ettiğini ve buradan hareketle ne tür bilinç biçimleri geliştirdiğini inceleyip kavramayı imkânsız kılmaktadır.¹⁴

12 Gelgelelim Pozitivist Marksizm açısından bu inşânın yönü tam tersine gelişmiş gibidir. Demem o ki, Pozitivist Marksizm, mekanik bir doğa algısını topluma yansıtan klasik pozitivistizmin aksine, toplumsal hayattan çıkarsanan çatışma fikrini doğaya yansıtarak bu anlayışa ulaşmıştır. Diyalektiği evrenselleştirerek ampirik genellemelerde bulunma çabasıdır söz konusu olan ve bunun kökleri Engels’in *Doğanın Diyalektiği*’ne kadar gitmektedir. Kuşkusuz bu yazının amaçları açısından, buna dönük bir tartışmaya girme şansımız yoktur; doğal nesneler arasında evrensel çatışmalar arayan Pozitivist Marksizm formülasyonunda Engels’in dahilinin olup olmadığı başlı başına bir tartışma konusudur.

13 Bu alıntı için bkz. Marx ve Engels (1987: 44).

14 İlginç bir durum olarak, benzer bir pozisyonu, kuşkusuz kendi kavramsal çerçevesi içerisinde György Lukács’ın da aldığı görülmektedir. Sınıf bilincini birey-üstü bir varlık olarak sınıfın “nesnel” bir özelliği şeklinde [“sınıfın bir bütün olarak yaptığı tarihsel anlamdaki eylemi... bu bilinç belirler” (Lukács, 1998: 118)] tanımlayan Lukács’a karşı Callinicos’un şu eleştirisi bizce oldukça yerindedir: “Sınıf bilincini sınıf fâillerin üretim araçlarıyla olan nesnel ilişkileri sayesinde onlara yüklenebilecek bir şey olarak görmek, boyun eğen sınıfların gerçekte kolektiviteler hâline gelmesinin içerdiği güçlükleri büyük oranda küçümser. Üstelik sınıf bilincinin süreçte oynadığı rolü yanlış yansıtır: Sınıf bilinci, sınıfın ‘nesnel’ özelliği değildir, daha çok sınıfın kendini bir kolektiviteye dönüştürdüğü bir araçtır” (Callinicos, 1998: 179).

Şu hâlde bu başlığın temel iddiasını şöylece özetleyebiliriz: *Sözkonusu anlayışın hem doğa hem toplum hem de fâil kavrayışlarında özgün bir tür Hegelcilik iş başındadır.*

Temel İtiraz Noktaları ve Öneriler

‘Kendisi için bilinç’, ideal olarak, Marksizmin işçi sınıfına *kazandırmak istediği* bir bilinçtir. Burada, politik bir müdahale sözkonusudur; ki Lenin’in ‘kendisi için bilinç’in ‘dışarıdan’ karakterine yaptığı vurgunun, taşıdığı imâlar kabûl edilsin veya edilmesin, bu bakımdan tarihsel koşulları içinde oldukça tutarlı olduğunu teslim etmiştik. Gelgelelim buradan, “kendinde sınıf”ı bir *durum* olarak gören anlayışın yol açtığı iki tür (Marksist ve Marksist-olmayan) yorum çıkmıştır. İlki yani Marksist olanı, ‘kendisi için bilinç’in tarihin nesnel hareketi açısından bir biçimde *kaçınılmazlığına* vurgu yapacaktır ama bu bizi, önünde sonunda, Pozitivist Marksizm sorunsalıyla baş başa bırakacaktır. Buradan hareketle şu çıkarsamayı kabûl etmek durumundayız: ‘Kendisi için bilinç’, tarihin nesnel hareketinin zorunlu bir sonucuna değil, tarihsel süreçte ortaya çıkmış belirli bir politik aktörler kümesinin (yani, en genel anlamıyla Marksizm’in) tarihsel–politik vizyonuna tekabül etmektedir. Böylesi bir vizyon, tarihsel süreçte kendini gerçekleyebilir ya da gerçekleymeyebilir; ama her koşulda bu vizyonun bizzat kendisinin tarihsel bir gerçeklik olduğu, açık yüreklilikle kabullenilmelidir.¹⁵

İşçi sınıfı bilincinin Marksizm’le gelecekteki özdeşleşmesi fikri, eğer sosyalbilimsel bir kaçınılmazlık olduğu iddia ediliyorsa, ampirik değil metafizik bir kabûldür. Diğer türlü, bu özdeşleşme eğer politik bir vizyon olarak sunuluyorsa, bu argüman politik açıdan meşrûdur; ancak işçi sınıfının son 150 yıldaki deneyimi ve buradan temellendirdiği bilinç biçimleri göz önüne alındığında, kesin bir sosyalbilimsel dayanağının olduğunu söylemek kanımızca mümkün değildir. ‘Kendisi için bilinç’i işçi sınıfının biricik gerçek bilinci olarak tanımlayarak kaçınılmazlığına vurgu yapmak, bizi her seferinde eleştiri konusu ettiğimiz sözkonusu pozitivist teleolojiyle baş başa bırakacaktır.

Gelgelelim öte yandan, ancak durağan kategorilere sahip, tarihsellik yoksunu bir zihin, Marksizm’i yüz seneden fazla bir süredir sadece ‘dışarıdan’ bilinç taşımaya çalışan bir şey olarak algılayabilir. Bu algı, “kendisi için sınıf”ı bir durum olarak görenlerin Marksist-olmayan kanadına işaret eder. Oysa ki, işçi sınıfının bir yüzyıl boyunca yaşantıladığı sınıf deneyimi açısından meseleye bakıldığında, her ne kadar zaman ve mekân açısından pek çok değişiklik ve pek çok derece farkı sözkonusu olabilecekse de, Marksizm’in pek çok noktada ‘içeride’ yer aldığı görülecektir. Bu demektir ki, ‘dışarıdan’ bilinç taşıyan politik örgütlenme ile sınıfın ‘işsel’

15 “Marx’ın çalışmaları, taşıdıkları anti-ütopyacı tarz dolayısıyla, gelecekte ortaya çıkacak durumun filen neye benzeceğine dair çarpıcı bir biçimde az şey söylemektedir. Bu yüzdendir ki Marx’ın düşüncesi, tüm radikal politik teoriler gibi, sonunda kendi kendini ilga eden bir teoridir ve tarihsel olmasının en derin anlamı, belki de budur” (Eagleton, 2007: 201).

deneyimi, ille de birbirine karşıt şeyler olarak tasarlanmak zorunda değildir. Marksist parti anlayışı, teorik olarak, “deneyim” kavramında içselleştirilebilir bir unsur olabilir. Zâten Marx’ın politik amacı da, öngördüğü bilincin işçi sınıfı tarafından deneyimlenmesi ve gerçeklik kazanarak toplumsal özgürleşimin temeli olması değil miydi?: “Teori, kitleleri sarar sarmaz maddî bir güç hâline gelir” (Marx, 1975: 251).

Tabii ki tüm bu olasılıkların tarihsel ve ampirik meseleler olduklarını bir an bile unutmamak gerekir. Kaçınılmazlık vurgusunun kısa vadede ne derece büyük bir eylem enerjisini açığa çıkardığı aşikârdır; ama gelgelelim orta ve uzun vadelerde yarattığı yıkımın da o derece büyük olduğunu sosyal hareketler tarihi bize defalarca göstermiştir. Toplumsal dönüşüm projelerini hüylara gark edecek bir sınıf kavrayışından kaçınmak adına, sözkonusu anlayışa yönelik itirazlarımızı şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Formüle edildiği şekliyle “kendinde sınıf” kategorisi, durağan bir sınıf kavrayışının oluşumunda temel rolü üstleniyor görünmektedir. Ayrıca bu kategorinin kullanımı kabûl edilse dahi, sözkonusu tahayyülde içerilen evrensellik iddiasının aksine, bunun sadece belirli bir dönemle, yani kapitalizmle sınırlı olması gerektiği aşikârdır. Nitekim koyduğumuz bu iki (sosyolojik ve tarihsel) tahdit, bizzat sözkonusu kavramsallaştırmayı kökten sorunlu hâle getirmektedir. Nitekim temel bir önerimiz; hem sosyal hem de tarihsel analizleri spekülasyona açan ve mezkûr teleolojik sorunsalı inşa edilmiş mantığı itibariyle içinde barındıran “kendinde sınıf” kavramından vazgeçmemizdir.

Bu önerimiz, “kendinde sınıf” ile “kendisi için sınıf”ın, sosyal analiz açısından ideal-tipsel bir değere sahip olduğu itirazıyla karşılaşabilir. Aslen Lukács’ın sınıf bilinci tartışmasında karşılaştığımız bu kavrayış (ki bizce kısmen onun Simmel’le ilişkisiyle bağlantılıdır), ilkin yukarıda (bkz. 14. dipnot) değindiğimiz sorundan muzdariptir. İkincisi, Lukács’ın kavrayışı devre dışı bırakılsa bile, bu kavramlara atfedilen ideal-tipsel içeriğin (politik argümantasyon açısından işlevsel olduğu düşünülse de) sosyal analiz açısından düşük bir kullanım değerine sahip olduğunu ve teleolojik karakterin silinemez olmasından dolayı da maliyetinin yüksek olacağını düşünmekteyiz. Nitekim sosyolojik sınıf analizlerinde bu ikilinin yerine sınıf yapısı-sınıf oluşumu ikilisi ikâme edilmektedir ki, sosyal sınıfların ilişkisel karakterini açığa çıkararak, hem nesnel hem de öznel momentlerde zengin ampirik veriyle irtibat kurulmasını sağlayan bu ikâme, bizce de uygundur.¹⁶

b) “Kendisi için sınıf”, sosyolojik olarak kanıtlanabilecek tarihsel bir zorunluluk değil, kendisi de tarihsel bir fenomen olan Marksizm’in tarihsel-politik vizyonudur. Dolayısıyla analizin temel düsturu olarak tarihin nesnel hareketini değil *nesnenin tarihsel hareketini* almak gerekir. Bu, felsefî açıdan bakıldığında, bilgiyi nesnenin öznel bilinçteki pasif bir yansıması olarak gören ve bu veçhile varlık ile bilinç arasındaki diyalektiği sakatlamış olan pozitivist epistemolojiden de bizi kurtaracaktır. Zira “kendinde sınıf”tan “kendisi için sınıf”a geçişin felsefî muadili,

16 Sınıf yapısı ve sınıf oluşumu kavramlarının teorik statüsü ve imkânları üzerine yaptığımız daha ayrıntılı bir analiz için bkz. Ögütle ve Çeğin (2010), bilhassa s. 38–46.

nesneden özneye geçiş sorunsalıdır. Dolayısıyla bir Marksist'in "kendisi için sınıf"ı (ya da basitçe, "Marksist sınıf bilinci"ni) tabii ki politik bir vizyon, bir hedef olarak savunması gerekir; ama daha fazlası değil...

c) Tüm bunlardan hareketle, toplumsal sınıfları analiz ederken, spekülative modda değil ampirik modda çalışmak gerekir. Sosyalbilimsel ve bilhassa tarihsel bilginin yargılanma mekânı, Marksist teori veya felsefe değil, bizzat bilimsel pratiğin kendisidir ve bu anlamıyla üretilen bilgi, ampirik sına maya açık olmalı, kanıtla girilen diyalogda doğrulanmalıdır. Ne kadar parlak ve göz alıcı ya da ne kadar güncel politik eyleme dolaysızca yöneltici olurlarsa olsunlar, geçersiz ya da çürük ampirik temellere dayanan argümantasyonların ve teorik inşâ çabalarının bizi her seferinde hem teorik hem de pratik krizlerin eşiğine getireceği unutulmamalıdır.

Bu itirazların analitik çıktısı şu olacaktır: Sözkonusu tahayyül, soyutlama düzeylerini karıştırdığı için, temel sınıfsal mekanizmayı (sosyal sömürü mekanizmasını) bütün sınıf oluşum süreçlerinin tek belirleyicisi olarak görmekte ısrar ederek ve 'son tahlilde', 'nihaî olarak' gibi sözel kaçamaklar vasıtasıyla¹⁷ toplumsal sınıfları homojenleştirme eğilimine girmektedir. Kısacası, 'fark'ları kapsamak yerine dışlamayı tercih etmektedir. Oysa ki, toplumsal deneyim alanlarında, temel sömürü mekanizmasını tüm fenomenlerin açıklanmasına dayatmak yerine, bu temel mekanizmayla birlikte farklı sosyal tahakküm mekanizmalarının (siyaset mekanizmaları, toplumsal cinsiyet mekanizmaları, kültürel mekanizmalar vs.) nasıl işlediğini, hangi somut durumlarda hangi mekanizma(lar)ın işleminin hangi(ler) i tarafından engellendiğini ve tüm bu sosyal mekanizmaların muhtelif somutluk düzeylerinde sınıf deneyimi içerisinde nasıl deneyimlendiğini görme imkânını sağlamak gereklidir. Böylelikle, sözgelimi, işçi sınıfı içerisinde milliyetçilik yükselişe geçmişse, sınıf mekanizmasının eylem düzeyinde çalışmasını engelleyen başka mekanizmaların varlığına odaklanarak, bu gelişmeye ilişkin doyurucu bir açıklamaya ulaşılabilir. Ya da tersinden, sınıfsal gibi görünmeyen bazı ideolojik yönelimlerin sınıf mekanizmasıyla ilişkisi de bu sayede ifşa edilebilir.¹⁸ Bu türden açıklama ve ifşaatlar, politik eyleme yön verme açısından da önemli imkânlar barındıracaktır.

Sınıf deneyimlerinde temel sömürü mekanizması dışındaki sosyal mekanizmaları 'tâli' bularak pratikte bunları önemsizleştiren ve buradan hareketle bu diğer mekanizmaların doğurduğu tahakküm biçimlerinin çözümünü belirsiz bir geleceğe erteleyen bakış açıları, verili ampirik durumdaki farklı toplumsal deneyimler

17 Karl Korsch, bu sözel kaçamakların izini Engels'e kadar sürmektedir. Korsch, Engels'i, Marksizm'i eleştirenler tarafından düzülen tek-yanlılık eleştirisine lüzumsuz bir dikkat gösterdiği, ideolojik gelişim ile ekonomik ve politik gelişim arasında tepkimelerin vukû bulabileceğini dikkatsizce kabûl ederek yeni devrimci ilkenin temellerine lüzumsuz bir kafa karışıklığı soktuğu ve böylelikle Marksist teoriyi bir geçici hipotez olarak dahi kullanılamaz hâle getirdiği, kısacası belirli bir tarihselliğe odaklanmış ampirik bir düzlemde çözülecek bir sorunu ilke düzeyinde tartıştığı ve bu yüzden ortaya çıkan sorunları da 'aslı', 'tâli', 'dolaylı' ya da 'son tahlilde' gibi sözel kaçamaklarla aşmaya çalıştığı için eleştirmektedir. Bkz. Korsch (2007:86-87).

18 Örneğin Korkut Boratav'ın, işçi sınıfının AKP'ye oy vermesinin altında sınıf reflekslerinin var olduğuna dikkat çekmesi, bu hususta verilebilecek örneklerdendir. Bkz. Boratav (2008).

şöyle dursun, bizzat sınıf deneyimlerini (örneğin, belirli bir grevin saiklarını) dahi lâyıkıyla açıklayamayacaktır.

Dolayısıyla meseleye işçi sınıfının eylemi açısından bakıldığında temel sömür mekanizması ile diğer tahakküm mekanizmaları arasındaki ilişkiyi, sınıf deneyimi özelinde şu şekilde kurmak mümkündür: Marksist teoride sömürüye verilen önceliğin işçi sınıfının eylemini açıklamaya dönük bir öncelik olmadığını, tam tersine eylemi yaratan öfkenin hemen her zaman tahakküm yöntemlerinden ileri geldiğini vurgulamak gerekir. Salt sömürü ilişkisine vurgu yaparsak, işçi sınıfının tarihsel olarak ortaya çıkan muhtelif eylem ve eylemsizliklerini ampirik olarak açıklayamayız. Gelgelelim, sömürünün de *işsel bir düşmanlık* yarattığını görmek gerekir. Tahakküm biçimlerine karşı gösterilen öfke, bu işsel düşmanlık olmaksızın, sınıfsal karakter sergileyemez. Bu demektir ki işçi sınıfının eylemine sınıfsal karakterini veren şey, işsel düşmanlığı daim kılan sömürü ilişkisidir. Öyleyse sömürü ilişkisi, hem öznel/ deneyimsel hem de nesnel momentlerde aynı anda işlemektedir: *Sömürü hâlinin içerdiği radikal olumsuzluğun bilincine varmak olarak devrimci öznellik* fikrinde ve yine *sömürü hâlinin birleşmiş bir proleterleşme sürecini ifade ettiği* düşüncesinde.

Bu itirazların pratik–politik çıktısı ise şu olacaktır: Sözkonusu anlayıştan temellendirilegelen politik pratik, konjonktürel meselelerde kimi esneme ve çeşitlenmeler görülmekteyse de esas itibarıyla, emekçi sınıflara sahip olmaları gereken gerçek bilincin propagandasının yapılması üzerine şekillenmektedir.¹⁹ Oysa ki; işçi sınıfına ‘kendisi için bilinç’i, yani *olması gereken bilinci* dayatmak ve toplumsal fâilliği bir bilinçlilik kipi olarak görmek yerine, sınıfsal sömürünün deneyimlendiği somut yaşantı ve deneyim alanlarını devrimcileştirmeye yönelmek ve buna paralel, sosyalist pratiğin ancak halk kültürü²⁰ formlarından inşa edilebileceğini kabul etmek gerekir. Buradan çıkarılacak bir diğer sonuç da şu olacaktır: Soyutlama düzlemlerini ayrıştırma problemiyle yakından bağlantılı bir mesele olarak, sözkonusu tahayyül içersinde edinilen, örgütsel vb. meseleleri salt makro ölçekte ele alma alışkanlığından (ki bunun aslında sadece, yukarıda çözümlediğimiz, sınıfı kendi içinde homojenleştirme eğilimi vasıtasıyla mümkün olabileceğini belirtelim) bir an önce kurtulmak gerekmektedir. Nitekim sınıfsal sömürünün deneyimlendiği somut yaşantı ve deneyim alanlarına yönelme çağrımızın önemli bir politik çıktısı da, muhtelif sınıf

19 Marksist örgütlenmelerin önemli roller oynadığı (yani, “içeride” yer aldığı) toplumsal hareketlerde ise, sözkonusu teolojik anlayışın, *toplumsal pratiğin* zorlamasıyla *filen* aşıldığı görülmektedir. Ekim Devrimi gibi makro-ölçekli süreçlerden tutun da Marksistlerin önyak olduğu ya da deneyimine katıldığı etkili grev süreçlerine ya da halk hareketlerine kadar bunun pek çok tarihsel örneğini görmek mümkündür.

20 Popüler kültür üzerine son on yıllarda birikmiş hacimli (ve kimi açılardan, kafa karıştırıcı) külliyyatın iç-çelişkilerine yakalanmamak adına, bu terimi tercih ettik. Ancak “halk kültürü” derken, kesinlikle güdümlü nostaljiye dayalı bir otantiklik arayışına değil, tam aksine, terimin işaret ettiği emekçi kalabalıklarının dinamik karakterine atıfta bulunduğumuzu vurgulamak isteriz. Öte yandan, her ne kadar yüksek kültür–düşük kültür ayrımını önemli ölçüde sorunlu bulsak da, Adorno’nun şu pasajı, bu bahsettiğimiz dinamik kültürel formlar ile kültür endüstrisi arasındaki önemli ayrımın altını çizmek adına faydalı olabilir: “Kültür endüstrisi, müşterilerinin kasten ve tepeden bütünleştirilmesidir. Binlerce yıl boyunca birbirinden ayrılmış yüksek ve düşük kültür alanlarını da birleşmeye zorlar –her ikisinin zararına olacak şekilde. Yüksek kültürün, etkileri üzerinde spekülasyon yapılarak, ciddiyeti ortadan kaldırılır; düşük kültürün, toplumsal deneyim bütünsel olmadığı sürece barındırdığı hasarı isyankârlık ise, uygarlaştırcı dizginleme yoluyla yok edilir” (Adorno, 2007: 110).

bilinci biçimlerinin içinde mayalandığı ama sözünü ettiğimiz makro ölçekli ve homojenleştirici bakışın sürekli ıskaladığı “enformel gruplar”ın²¹ taşıdığı dinamiklere ve eylem potansiyellerine dikkat kesilmektir.

Sonuç olarak, mikro birimlerde nüve hâlinde mayalanmaya başlamış sınıfsal sosyalleşmeleri kavramak şöyle dursun, açıkça patlak vermiş sınıfsal eylemlilikleri dahi sosyal gerçeklikleri içersinde kavrayamayan ve bu yazıda ele alıp eleştirdiğimiz temel önvarysayımlardan beslenen mezkûr Marksizm kavrayışından kurtulmada, buraya dek formüle etmeye çalıştığımız itiraz ve önerilerin faydalı olacağını düşünmekte ve ümit etmekteyiz.

Kaynakça

- Adorno, Theodor W. (2007) *Kültür Endüstrisi: Kültür Yönetimi*, çev. N. Ünler, M. Tüzel, E. Gen, İstanbul: İletişim.
- Akkaya, Y. (2009) “Sınıf Kültürü veya Bir Mücadele Geleneği Olarak Enformel Örgütlenme: Örgütlenmenin ‘Kayıtdışı’, *Birikim* (246): 59–64.
- Boratav, K. (2008) “Korkut Boratav’la Türkiye’de Sınıf Analizi Üzerine” (söyleşi yapanlar: T. Bora ve N. Erdoğan), *Toplum ve Bilim* (113): 183–193.
- Callinicos, A. (1998) *Tarih Yapmak*, çev. N. Saatçioğlu, İstanbul: Özne.
- Dahrendorf, R. (1959) *Class and Class Conflict in Industrial Society*, London and Henley: Routledge & Kegan Paul.
- Eagleton, T. (2007) “Marx ve Özgürlük”, çev. V. S. Öğütle, *Praksis* (17): 193–222.
- Hobsbawm, E. (1999) *Tarih Üzerine*, çev. O. Akinhay, Ankara: Bilim ve Sanat.
- Kagarlitski, B. (1991) *Düşünen Sazlık: 1917’den Günümüze Sovyet Devleti ve Entelektüeller*, çev. O. Akinhay, İstanbul: Metis.
- Korsch, K. (2007) *Sosyal Bilimler ve Marksizm: Seçme Yazılar*, der. ve çev. V. S. Öğütle, İstanbul: Salyangoz.
- Lukács, G. (1998) *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Y. Öner, İstanbul: Belge.
- Marx, K. (1975) “A Contribution to the Critique of Hegel’s Philosophy of Right”, *Early Writings* içinde, Harmondsworth: Penguin.
- Marx, K. ve Engels, F. (1987) *Alman İdeolojisi*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Ollman, B. (2006) *Diyalektiğin Dansı*, çev. C. Saraçoğlu, İstanbul: Yordam.
- Öğütle, V. S. (2005) “Pozitivist Marksizm ve Felsefi–Politik İçerimleri”, *Praksis* (13): 203–222.
- Öğütle, V. S. (2007) “Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarih yazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol Izleri”, *Praksis* (17): 69–112.
- Öğütle, V. S. ve Çeğin, G. (2010) *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği: Sosyo–Tarihsel Teorinin ‘Sınıf’la İmtihanı*, Ankara: Tan.
- Öngen, T. (2002) “Marx ve Sınıf”, *Praksis* (8): 9–28.
- Politzer, G. (1990) *Felsefenin Temel İlkeleri*, çev. M. Ardos, Ankara: Sol.
- Stalin, J. (1989) *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, çev. Z. Seyhan, Ankara: Bilim ve Sosyalizm.
- Tarrit, F. (2009) “Analitik Marksizm’in Kısa Tarihi, Kapsamı ve Özgünlükleri”, çev. V. S. Öğütle, *FelsefeYazın* (14): 84–99.
- Thompson, E. P. (2004) *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. U. Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim.

21 İşçi sınıfı içersindeki “enformel gruplar”ın önemine dikkatçeken ve oldukça değerli bulduğumuz, son dönemde yapılmış bir çalışma için bkz. Akkaya (2009).

Otoriterizm-Özgürlükçülük Gerilimi Bağlamında Mekân, Hegemonya ve Strateji

F. Serkan Öngel, Kurtul Gülenç

Öz

Küresel kapitalizm birçok ilişki gibi iktidar ilişkilerinin de uluslararasılaşmasını olanaklı kılmakta ve bununla birlikte bir yandan farklılık/çeşitlilik vurgusunu ortaya koyarken beri yandan mekân ve sosyal yapıyı tektipleştirmektedir. Bu durum zamansal ve uzamsal açıdan ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Bu gerilim günümüz muhalif hareketleri açısından yeni olanakları da beraberinde getirmektedir. Bu olanakların görünür kılınmasının en önemli araçlarından biri toplumsal mücadele açısından uzamsal boyutun gerekliliğini ve önemini fark etmektir. Sınıf tasarımının ve sınıflararası ilişkilerin zaman boyutu kadar mekân boyutu da önemlidir. Bu noktada küreselleşme sürecinin mekânsal, idari, askeri ve ekonomik açılardan birbirlerine içkin ilişki ağları şeklinde biçimlendiği söylenebilir. Kitlelerin giderek artan eşitsizlik, mekânsal parçalanma ve artan yoksulluk karşısında verdiği tepkilerin elimine edilmesinin, kurulan bu hegemonik süreçle güçlü bağları bulunmaktadır. Çeşitlilikle tektipleşme arasındaki gerilim otoriterizmle özgürlükçülük arasındaki gerilimi ve salınımı güçlendirmektedir. Bu da dünyamızın çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu riskleri artırdığı gibi buna karşı yeni olanakları da açığa çıkarmaktadır. Bu anlamda Marksizm temelli yapılan kimi tartışmalar son derece önemlidir. Bu çalışmada otoriterizm-özgürlükçülük gerilimi çerçevesinde, küreselleşme sürecini yönlendiren hegemonik ilişkilerin açıklanması ve mekânsal bağlamda sistem karşıtı stratejilerin inşasına yönelik önermelerin ortaya konması amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mekân, hegemonya, strateji, Marksizm, işçi sınıfı, kimlik, kültür, siyaset, mekan, özgürlük, otoriterizm.

Abstract

Space, Hegemony and Strategy in the Context of the Tension between Authoritarianism and Liberty

Global capitalism enables the power relations to be international as well as the other relations. Besides, on the one side it emphasizes on diversity / variety, on the other side it standardizes space and social structure. This situation creates a serious tension in temporal and spatial sense. This tension also brings about new possibilities for the current opposing movements. One of the most significant tools to make these possibilities visible is to realize the necessity and importance of spatial dimension in the sense of the social struggles. The spatial dimension of class design and relations among classes is important as well as the temporal dimension. At this point, it could be argued that globalization process is shaped like network of relations embedded spatially, administratively, militarily and economically. The elimination of the reactions of masses against inequality, spatial fragmentation and increasing poverty has powerful links with the establishment of hegemonic process. The tension between variety and standardization strengthens the tension and swinging between authoritarianism and liberty. Therefore it increases the environmental, social and econo-

mic risks of our world, as it reveals the new possibilities for these risks. In this sense, related to this, some Marxisms based debates on are very important. In the framework of the tension between authoritarianism and liberty, this study aims to explain the hegemonic relations steering globalization process and to establish some propositions that might build up system against strategies in spatial sense.

Keywords: Space, hegemony, strategy, Marksizm, working class, identity, culture, politics, liberty, authoritarianism.

I

1970'lerin sonlarına doğru Marksizme ait birçok kategori ve kavramsal çerçeve sorgulanmaya başlandı. Bu sorgulamaların amacı dünyanın yeni sorunlarına Marksist kategoriler aracılığıyla çözümler üretmekti. Marksist kategorilerin yeni sorunlar dizisi ışığında yeniden ele alınması, yeniden etkinleştirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Bu girişim de zorunlu olarak Laclau ve Mouffe'un ifadesiyle önceki yapıların ve kavramsal çerçevelerin büyük ölçüde yapı bozuma uğratılmasına yol açtı. Bu yapı bozum üzerinden Marksist düşünce ve siyaset anlayışı yeniden ele alındı. Özellikle reel sosyalizmin çözülüşü ile birlikte bu ele alış daha da derinleşerek devam etti. Yeni sayılabilecek bu soruşturmalarda kimlik, beden, mekân vb. gibi Marksizme yabancı olan kategoriler Marksist teorilere eklemlenmeye çalışıldı. Bugün artık bedensiz, kimliksiz veya mekânsız bir Marksist siyaset neredeyse düşünülemez oldu. Bu kavramlar arasında kapitalizmi incelemek, araştırmak ve bugünün kapitalist ilişkilerini anlamak açısından en önemlilerinden biri mekân kavramıdır. Bunun nedeni küreselleşme ile birlikte egemen olma biçimlerinin ve iktidar ilişkilerinin kendilerini ortaya koyduğu zeminlerin çoğu zaman mekânsal tasarımlar aracılığıyla şekillenmeleridir. Aslında ortaya çıkan bu durum yeni değildir, aksine David Harvey'in iddia ettiği gibi sermaye birikimi her zaman son derece coğrafi bir mesele olmuştur.

Küresel kapitalizm birçok ilişki gibi iktidar ilişkilerinin de uluslararasılaşmasını olanaklı kılmakta ve bununla birlikte bir yandan farklılık/çeşitlilik vurgusunu ortaya koyarken beri yandan mekân ve sosyal yapıyı tektipleştirmektedir. Bu durum zamansal ve uzamsal açıdan ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Bu gerilim günümüz muhalif hareketleri açısından yeni olanakları da beraberinde getirmektedir. Bu olanakların görünür kılınmasının en önemli araçlarından biri toplumsal mücadele açısından uzamsal boyutun gerekliliğini ve önemini fark etmektir. Sınıf tasarımının ve sınıflararası ilişkilerin zaman boyutu kadar mekân boyutu da önemlidir. Bu noktada küreselleşme sürecinin mekânsal, idari, askeri ve ekonomik açılardan birbirlerine içkin ilişki ağları şeklinde biçimlendiği söylenebilir. Bu nedenle mekân boyutunun önem-bağlamını silip atan, salt zamana vurgu yapan tarihsel materyalizm söylemi yerini tarihsel-coğrafi materyalizm söylemine bırakmalıdır. Küreselleşme ve eşitsiz kalkınma gibi süreçlerin sınıf açısından ilgi boyutunu açığa çıkaran uzamsal dinamiğin hegemonya kavramı ile sıkı bir ilişkisi vardır. Kitlelerin giderek artan eşitsiz-

lik, mekânsal parçalanma ve artan yoksulluk karşısında verdiği tepkilerin elimine edilmesinin, kurulan bu hegemonik süreçle güçlü bağları bulunmaktadır. Çeşitlilikle tektipleşme arasındaki gerilim otoriterizmle özgürlükçülük arasındaki gerilimi ve salınımı güçlendirmektedir. Bu da dünyamızın çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan içinde bulunduğu riskleri artırdığı gibi buna karşı yeni olanakları da açığa çıkarmaktadır. Bu çalışmada otoriterizm-özgürlükçülük gerilimi çerçevesinde küreselleşme sürecini yönlendiren hegemonik ilişkilerin açıklanması ve mekânsal bağlamda sistem karşıtı stratejilerin inşasına yönelik önermelerin ortaya konması amaçlanmaktadır.

II

Marx'ın *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*'nın Önsöz'ünde "maddi yaşamın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini koşullandırır" (2005: 39) önermesiyle vurguladığı alt yapı-üst yapı arasındaki ayrım ve bu ayrım içindeki sınıflandırmaları, Batı Marksizminin tartışmalarında temel eksenini belirlemiştir. Özellikle hegemonya, ideoloji, politika, sanat, kültür ve hukuk gibi kavramlar ve bu kavramların işaret ettiği toplumsal süreçler bu eksenin içinde yer almaktadır. Kavramların, Marx sonrası yapılan tartışmaların merkezinde yer almasının ana nedeni Marx'ın fikirlerinin aşırı ekonomist bir çizgide yorumlanmasıyla ilişkilidir. Kimi Marksist düşünürlerin Marx'ın düşüncelerini aşırı indirgemeci bir yaklaşımla ele alarak varolan her toplumsal ilişkiyi ekonomik bir perspektiften açıklamaya çalışması üst yapı içinde yer alan kimi kavramların yeniden ele alınarak sorgulanmasını ve değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu sorgulamanın diğer bir nedeni Avrupa'da özellikle 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan gelişmelerdir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'nda emekçi sınıfın faşizme açık destek vermesi Marksizmin farklı yönelimlerinin (örneğin Eleştirel Kuram geleneği) açığa çıkmasına neden olmuştur. Bu bağlamda düşünüldüğünde hegemonya kavramının Gramsci'nin sisteminde vazgeçilmez bir kavram olmasının düşünürün salt kendi fıkırsel yöneliminden kaynaklanmadığı söylenebilir. Kavramın önem-bağlamı İtalya'nın 1920'lerdeki tarihsel koşullarıyla da ilişkilidir. Torino'da anlamlı derecede bir sınıf bilinci ve devrimci etkinlik olmasına karşın, 1919-1920 Torino hareketi İtalya'nın geri kalanından görece olarak az destek almıştır (Carnoy 2001: 255). Birinci Dünya Savaşı sonrası İtalya'da oluşan hava da işçi sınıfının kurtuluş mücadelesi açısından pek olumlu bir hava değildir. Kapitalizmin korunup geliştirilmesi projesini sahiplenen muhafazakâr kesimler süreçten güçlenerek çıkmışlardır. Bu beklenmedik tarihsel kırılmalar, Gramsci'yi sorunları anlamak, açıklamak ve çözmek için farklı kavramlara yöneltmiştir. Bu kavramlardan en önemlisi hegemonya kavramıdır.

Hegemonya kavramı Lenin'de ifadesini, fikri mücadelenin bir boyutu olarak bulur. Bu anlamda Lenin, entelektüel gelişime ve aydınların rolüne son derece önem vermektedir. (1992: 44) Böylelikle, ekonomik gelişme ve sınıf mücadelesinin sosyalizm için uygun üretim araçlarını yaratmakla kalmadığı, aynı zamanda onun gerekliliği olan bi-

linci de yarattığı yolundaki kendiliğindenci görüşlerle hesaplaşmakta ve bu tip bir anlayışın, işçi sınıf hareketini burjuva ideolojisine tabi kıldığı fikrini ortaya koymaktadır:

Çalışan yığınların hareketlerinin süreci içerisinde kendi başlarına formüle edecekleri bağımsız bir ideolojiden söz edilemeyeceğine göre... tek seçenek şu oluyor... ya burjuva ideolojisi, ya da sosyalist ideoloji. İkisi arasında bir orta yol yoktur... Öyleyse, herhangi bir biçimde sosyalist ideolojiyi küçümsemek, ona birazcık olsun yan çizmek, burjuva ideolojisini güçlendirmek anlamına gelir. Kendiliğindencilikten çok söz edilmektedir. Ama işçi sınıfı hareketinin kendiliğinden gelişmesi, onun burjuva ideolojisine tabi olmasına, Credo programı doğrultusunda gelişmesine yol açar; çünkü kendiliğinden işçi sınıfı hareketi, trade-unionculuktur¹... ve trade-unionculuk, işçilerin burjuvaziye ideolojik köleliği demektir (1992: 45).

Lenin bu anlamda, ideolojik mücadeleyi başat bir yere koyar. Siyasal sınıf bilincinin şekilleneceği en önemli zeminin, ekonomik mücadele alanı değil, bütün sınıf ve katmanların devletle ve hükümetle ilişki alanı yani “bütün sınıflar arası karşılıklı ilişkiler alanı” olduğunu belirler. Ona göre ekonomik savaşımın siyasal zemine taşınması bir gerekliliktir. Lenin aynı zamanda ideolojik mücadeleyi, siyasi mücadelenin ayrılmaz bir parçası olarak görür. Buradan hareketle de işçi sınıfına siyasal bilgiyi taşımanın yolunun nüfusun bütün sınıflarına gitmekte olduğunu ifade eder (1992: 84).

Gramsci'nin hegemonya anlayışı da sınıflar-arası ilişkilerin ötesini bize gösterir. Hegemonya kavramının anlamı Gramsci'nin literatüründe derinleştirilerek ahlaki ve entelektüel düzlemde kurulan birliktelikleri ifade eden bir konumu temsil eder. Bu da kavramın fıkırsel bir düzlemle ilişkili bir biçimde tartışılabilirliğini gündeme getirir. Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde (1987) egemen sınıfın düşüncelerinin bütün çağlarda egemen düşünceler olduğunu söylüyorlardı. Toplumun egemen maddi gücü olan sınıfın aynı zamanda egemen zihinsel güç olduğu düşüncesini dile getiren bu söyleme Gramsci'nin katkısı hegemonya, bilinç ve ideoloji kavramlarını ilişkilendirmesi olmuştur. Ona göre insanlar, kapitalizme rıza ilişkisi üzerinden bağlanmaktadır. Bu nedenle ne zor, ne kapitalist üretimin mantığı, ne de salt ekonomik ilişkiler bağımlı sınıfların sistemle kurduğu rıza ilişkisini tek başına açıklamaktadır (Carnoy, 2001: 256). Rıza ilişkisinin açıklaması Gramsci'ye göre ancak hegemonya, bilinç ve ideoloji üzerinden gerçekleşebilir.

“Gramsci'nin hegemonya kavramının başlıca iki anlamı vardır: Birincisi, hegemonya egemen sınıfın bir fraksiyonunun, ahlaki ve entelektüel liderliği yoluyla egemen sınıfın öbür müttefik fraksiyonları üzerinde denetim uyguladığı sivil toplumdaki² bir süreçtir. Önder fraksiyon, öbür fraksiyonların çıkarlarını eklemleme

1 Trade Unionculuk yani Sendikalizm burada sınıf mücadelesini büyük oranda ekonomik mücadeleye indirgeyen, kendiliğindenci ve siyasal alandaki mücadeleyi önemli ölçüde dışarıda bırakan bir anlayışı ifade etmektedir.

2 Sivil toplum, “özel” denilen kurumlar bütünlüğünü kapsamakta, egemen sınıfın bütün toplum üzerinde uyguladığı hegemonya işlevine denk düşmektedir (Portelli, 1982: 11). Bu anlamda sivil toplum, bir sınıfın toplumun üzerindeki kültürel ve siyasal hegemonyasıdır.

güç ve yeteneğine sahiptir” (Carnoy, 2001: 257). Bu aşamada egemen fraksiyonun hareketi zora dayanan bir hareket olmaz. Dolayısıyla egemen sınıf ideolojisini müttefik gruba dayatmaz. Aksine diğer grubun çıkar ve görüşlerinden birtakım noktalar seçerek kendi unsurlarıyla o noktaları ortaklaştırır ve siyasal hattını bu ortaklaşma üzerinden inşa eder. Bu inşa hareketi toplumsalı dönüştürme iddiası taşır. İkinci nokta ise egemen ve bağımlı sınıflar arasındaki ilişkide açığa çıkar. Hegemonya bu noktada egemen sınıfın kendi dünya görüşünü kapsayıcı ve evrensel olarak yerleştirmek için siyasal, ahlaki ve entelektüel liderliğini kullanmaya, ayrıca bağımlı grupların çıkar ve gereksinmelerini biçimlendirmeye yönelik başarılı girişimlerini içerir (Carnoy, 2001: 257). Bu biçimlendirme çabası ise farklı mücadele alanları doğurmaktadır. Bu nedenle süreç durağan işlemez, hareketli ve sürekli dir.

Bu iki eksen bağlamında düşündüğümüzde, hegemonya, egemen sınıfların sivil toplumda bağımlı sınıflar üzerindeki ideolojik üstünlüğü anlamına gelir (Carnoy, 2001: 256). Gramsci’nin bir Marksist olarak özgünlüğü de bu noktada belirmektedir. “Bu özgünlük, onun burjuva egemenliğinin (gerçekte, geçmişte kurulmuş herhangi bir toplumsal düzenin de) doğasına ilişkin yaklaşımında; sistemin gerçek gücünün yönetici sınıfın şiddetinde ya da onun devlet aygıtının baskı gücünde değil, yöneticilerin dünya görüşünün yönetilenler tarafından kabul edilmesinde yatığına ilişkin düşüncesinde bulunur. Yönetici sınıfın felsefesi, bütün bir karmaşık basitleştirmeler dokusundan geçerek “sağduyu”, yani içinde yaşadıkları toplumun kurumsallaşmış davranışını, geleneklerini, ahlakını kabul eden kitlelerin felsefesi olarak ortaya çıkar. Bu bakımdan, Gramsci için sorun bağımlı sınıfların rızasını yönetici sınıfın bu şekilde nasıl kazanabildiğini anlamaktır; böylelikle de, bağımlı sınıfların eski düzeni nasıl devirip yeni bir evrensel özgürlük düzenini getirebileceklerini görmektir” (Fiori, 1970: 238, akt. Carnoy, 2001: 256). Bu arayış yeni müdahale olanaklarını açığa çıkarmaktadır. Devrimci mücadele bu olanaklar üzerinden mücadelesini yeniden şekillendirebilir.

Bu noktada Gramsci’nin ilgisi ideolojiye yönelir. İdeolojik üstyapılar Gramsci için öncelikli araştırma nesnesidir. Günümüz siyasal, felsefi ve bilimsel tartışmalarında ideoloji teriminin kullanışlı, fakat birbiriyle bağdaşmaz nitelikte olan birçok tanımı yer almaktadır.³ Bu tanımlar çok çeşitli olsa da, Serpil Sancar Üşür’e (1997: 7-8) göre günümüzde ideoloji kavramını şekillendiren üç ayrı yaklaşım mevcuttur.⁴ Söz konusu yaklaşımlardan ilki ideolojiyi toplumsal gerçekliğin öznelere bilincinde bir yanılısma ile oluşan bilgisi, diğer bir deyişle yanlış bilinç olarak tanımlar. Bu tanım çerçevesinde ideoloji, toplumsal gerçekliğin çarpık ve bozulmuş bir bilgisi olarak ortaya çıkar. İkinci yaklaşım ideoloji kavramını toplumsal sistemin çatışmalı

3 Bkz. Eagleton (1996: 18).

4 Bir de burada belirtilmeyen, ama kanımca önemli olan diğer alternatif bir yaklaşım ideolojiye ne olumlu ne de olumsuz bir nitelik yükleyen yaklaşımdır. Bu yaklaşımda ideoloji teriminin kullanımı nötr bir nitelik taşır. Daha çok Lenin ve Lukács felsefesinde karşılaştığımız bu yaklaşım ideolojinin kimin ideolojisi, bilincin kimin, hangi sınıfın bilinci olduğu sorusuna yönelir ve sorunu bu noktadan değerlendirerek ele alır.

yapısını bir arada tutan ve esas olarak toplumsal sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan egemen ideoloji olarak ele alır ve bu çerçevede ideoloji kavramı ile hegemonya kavramı arasında kuramsal bir ilişki kurar. Üçüncü yaklaşım ise bütün toplumsal ilişkilerin ancak dil dolayımıyla gerçekleşen pratikler olduğu gereğinden hareketle, ideoloji kavramının açıklamaya çalıştığı toplumsal düşünce, değer ve anlamların oluşumunu toplumsal anlamların belirlenmesi/sabitlenmesi olarak, söylem kavramı aracılığıyla ele alır. Özellikle ilk iki yaklaşım Marksist gelenekte yer alan yaklaşımlardır. İdeoloji kavramının olumsuz yani engelleyici/çarpıtıcı olma özelliğinden doğan birinci yaklaşım daha çok Marx ve Engels'in ideoloji tanımlarına uymaktadır. İkinci yaklaşım ise ideolojinin altyapıdan, yani maddi ilişkilerden kısmi görel bir özerkliğe sahip olduğunu iddia eder. Burada ideolojinin yapıcı ve olumlu kullanımlarına rastlamak mümkündür. Daha çok Gramsci ve Althusser'e ait bu kullanım ile ideoloji kurucu bir nitelik kazanmıştır. Sonuncu yaklaşımda yer alan düşünürlerin bir kısmı ideoloji nosyonunu gereksiz bulmuşlar ve ideoloji kavramı çerçevesinde bir toplum eleştirisinin yapılamayacağını vurgulamışlardır.

En genel anlamda ideoloji, toplumsal yaşamla ilgili düşünce, anlamlar ve sembolik temsillerin alanına işaret eden bir kavramdır. Kavramı tarihsel açıdan irdelediğimizde, ideolojinin, düşünürlerce çok farklı bağlamlarda kullanıldığını görürüz. Özellikle ideoloji kavramının olumlu mu yoksa olumsuz mu kullanılması gerektiği tartışmasındaki tercihler bu farklılığın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Bazı önemli istisnai durumlar dışında, ideoloji kavramı her zaman kötü bir çağrışıma sahip olmuştur. Karl Marx, eserlerinde, çok açık ve net olarak ideoloji kavramını tanımlamasa da, kavramı, eleştirel anlamıyla kullanmayı tercih etmiştir. Marx'ta ideolojinin olumsuz/kötüleyici anlamı iki unsurdan oluşmaktadır: Birinci unsur, ideoloji kavramının Marx tarafından idealizmle ilişkilendirilmesinden doğar; ikincisi ise, ideolojinin, toplumda kaynakların ve iktidarın eşitsiz dağılımıyla bağlantılı olmasıyla ilgilidir (McLellan, 2005: 11). Marx'ın tutumundan farklı olarak Gramsci ideolojik üstyapıların ekonomik yapı üzerindeki önceliğini irdeler. Hem Marx hem Gramsci için sivil toplum kapitalist ilişkilerin ve bunların yeniden üretiminin anlaşılması açısından temel önemde olmakla birlikte, Bobbio'ya göre (1979), Gramsci için tarihsel gelişimde etkin ve pozitif etkeni üstyapı temsil eder; çözümlemenin odağına, ekonomik yapıdan ziyade, ideolojik ve kültürel ilişkiler bütünlüğü, tinsel ve entelektüel yaşam ve bu ilişkilerin siyasal dışavurumu yerleşir (akt. Carnoy, 2001: 256). Ancak bu, Gramsci'nin ekonomik ilişkilerin merkezi rolünü görmezden geldiği anlamına gelmez. Nihai çözümlemede Gramsci için de belirleyici olan ekonomik yapının kendisidir.

Günümüzde gittikçe yaygınlık kazanan post-Marksist siyasi akımın öncü isimlerinden Laclau ve Mouffe'un (1992) çıkış noktası da hegemonya kavramıdır. Fakat onların hegemonya kavramsallaştırması Lenin'in ve Gramsci'nin yaklaşımlarından oldukça farklıdır. Bu düşünürlerin temel yönelimi toplumsal mücadele olanakla-

rının günden güne karmaşıklaşan zeminlerde inşa edildiği ve bundan dolayı sınıf eksenli ontolojik yaklaşım üstünde örgütlenen devrimci potansiyellerin yetersiz kaldığı düşüncesidir. Bu düşüncenin sonucu olarak Laclau ve Mouffe *sınıf ötesi* bir hegemonik stratejinin yaratılmasını talep eder. Bu tarz bir hegemonik strateji yaratılmadıkça toplumsal mücadele pratikleri karmaşık toplumsal alanlara yönelemez ve bu tür mücadelelerin başarı şansı kalmayacaktır. Bu nedenle düşünürlerin hegemonya kavramsallaştırması altyapı-üstü yapı ayrımını, ekonominin belirleyiciliği ilkesini ve hegemonik bir gücün nihai çekirdeğinin bir temel sınıftan ibaret olduğu varsayımını reddeder (Kaygalak, 2001: 37). Onlara göre hegemonya kavramı, salt ekonomik yapıya ait bir kavram değildir. Bu noktada, düşünürler, fikirlerinin oluşumunda Gramsci'den esinlendiklerini ısrarla vurgulamaktadır. Bunun nedeni Lenin'in aksine Gramsci'nin hegemonyaya oluşsal bir karakter yüklemesidir (Laclau ve Mouffe, 1992: 62). Kendileri de hegemonyanın bu oluşsal karakterini radikalleştirerek "radikal bir demokrasi" için politik bir strateji yaratmaya çabamışlardır. Oysa ki Gramsci yeni müdahale olanaklarını tanımlamaya çalışırken sınıftan ayrı, belirsiz bir politik özneyi inşa etme fikrine hiçbir zaman yönelmemiştir. Gramsci, hegemonyayı sınıfsal bağlamda ele almakta ve hegemonik öznenin tam da kendi kuramsal çerçevesine uygun olarak sınıfı kastetmektedir (Kaygalak, 2001: 39). Yalnızca temel sınıfların hegemonik güç olabileceğini söyleyen Gramsci'ye göre, bu iki temel sınıf dışındaki kesimler ya da ara toplumsal katmanlar, temel sınıfların hegemonyaları altında yer alırlar (Kaygalak, 2001: 39). Zira hegemonyanın kaynağını aldığı maddi temel ise sınıfın ekonomik gücüdür. Ekonomik temel sınıfa hegemonik eklemlenme yetisini kazandırır. Bu nedenle hegemonya olayı şüphesiz,

kendilerine hegemonyanın uygulanacağı grupların çıkar ve eğilimlerinin hesaba katılmasını, belli bir uzlaşma dengesinin oluşmuş olmasını, yani üretici grubun ekonomik korporatif türünden özverilerde bulunmasını gerektirir. Ama böylesi özverilerin, böylesi uzmanlaşmanın öze ilişemeyeceği de şüphesizdir; çünkü hegemonya, eğer etik-politik ise ekonomi olmadan da olamaz, (yani) temelini yönetici grubun ekonomik faaliyetin yaşamsal özüne uyguladığı kesin işlevinde bulur (Gramsci, 1984: 56-57).

Gramsci'de hegemonya tanımını sınıfsal bağlamdan koparmak açıkçası çok da mümkün gözüküyor. Oysa ki Laclau ve Mouffe'un yeni sosyalist strateji planlamasında hegemonik süreçlerin içinde öne çıkan bir unsur yer almıyor. Bu noktada post-modernizm ile kolaylıkla eklemlenebilen post-Marksist yaklaşım işçi sınıfının ontolojik merkeziliğine karşılık toplum içinde ezilen kesimlerin demokratik mücadelelerini programına alıyor. Bu bağlamda post-modernist ve post-Marksist yaklaşımların yükselişe geçtiği döneme de tekabül eden 1980'lerde ve sonrasında beliren yeni toplumsal hareketlerin; toplumdaki ana çelişkinin sınıf çelişkisi olmadığını ileri sürüp modernitenin baskıcı yönlerine karşı mücadeleyi amaçlayan hareketlerin -yani çevrecilerin, feministlerin, eşcinsellerin, insan hakları savunucularının vb.-;

ortaya çıkışı da tesadüf görülmemelidir. Kuşkusuz toplumun tüm ezilen failleriyle buluşma niyetinde politik açıdan bir sorun yok. Ancak bu birleşmenin hangi perspektif çerçevesinde ve politik düzlemde gerçekleşeceği sorunu siyaset gündeminin ilk sırasına yerleşmiş durumda. Bugün toplumsal muhalefet içinde yer alan tarafların temel tartışma eksenini bu sorun oluşturmaktadır. Özellikle ülkemizde de yansımaları bulan bu tartışmanın ana sorusu politik mücadeleyi yeni toplumsal hareketlerin amaçları çerçevesinde örgütlenen kimlik eksenli siyasetin mi yoksa sınıf eksenli siyasetin mi belirlemesi gerektiği noktasında düğümlenmektedir.

Kimlik bizim kendimizi ya da başkalarının bizi tanımlamak için kullandığı aidiyetlerin bütünüdür. Bir başka deyişle “Kimlik, insanın olmak istediği ile dünyanın olmasına izin verdiği şeyin buluşma noktasıdır” (Sennett, 1996: 141). İşte bu bağlamda “sınıf siyaseti mi yoksa kimlik siyaseti mi?” sorunu muhalif siyasal hareketleri belirleyen ve güncel ittifakları şekillendiren bir öneme sahiptir. Küreselleşme sürecinin üzerine inşa edildiği düşünsel temelin; çeşitlilik, çok kimlilik, farkındalık vb. gibi konular olduğu düşünüldüğünde, tüm bu kavramların içinde taşıdığı olumsuzluğa rağmen, aynı zamanda kimlik taleplerini tanıma bağlamında küreselleşmeye razı ettirme politikalarının bir aracı haline geldiğine de dikkat çekmek gerekmektedir.

Örneğin Avrupa Birliği projesi sermayenin mekânsal stratejileri açısından önemli bir deneyim olarak görülebilir. Sürecin hegemonik bir karakterinin olduğu alt metin okumalarıyla rahatça anlaşılabilir. Bu bağlamda Avrupa Birliği temel metinlerinde yer alan iki farklı söylemin -“Avrupa kültürünü belirleyen onun çeşitliliğidir” söylemi ile Avrupa Kültür kimliği “oluşturulacak tek ve büyük bir pazarın gelişmesi bunun yaşam koşullarına getireceği değişiklik için gerekli dayanışmanın koşullarından biridir ve bunun için halk desteği sağlanabilmesi gerekmektedir” söyleminin- buluştuğu zemin, tek bir pazar yaratma gayesine ulaşmak için kültürel çeşitliliğin, sermaye temelli bir hegemonyanın inşasında, işlenmesi stratejisidir (Morley ve Robins, 1997: 112-113). Çeşitlilik kavramı tek bir pazar için farklılıkları açığa çıkartıp, çelişkileri azaltma ya da belirsizleştirmenin amacı haline gelmekte, ötekini anlamak üzerine kurulan dil, ezen-ezilen ilişkisi temelinde, mevcut ilişkinin devamına yönelik bir sürece kapı aralamaktadır. Örneğin sınıflar alanında geliştirilmeye çalışılan sosyal diyalog kavramsallaştırması, sınıflar arası uzlaşmaz çelişkileri göz ardı etmeye yönelik bir öze sahiptir.

Bir yandan kültürel çeşitlilik küreselleşme sürecinin fikri temellerinden birini oluştururken diğer yandan, inşa edilmeye çalışılan tüketim kültürü, kitle iletişim araçları ile dünya genelinde “tek bir kafa yapısı, tek bir kültür yaratılması ve bunun sonucu olarak insan tarihinin özgüllüklerinden akıp gelen bölgesel bilincin ortadan kaldırılması”nı amaçlamaktadır (Morley ve Robins 1997: 105). Mevcutta ki temel çelişki, sermayenin tek bir kültür, “tüketim kültürü” temelli yaklaşımı ile çeşitlilik ve farkındalık kavramlarıyla üretmeye çalıştığı algılamının arasındadır. Oysa bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi, kültürel çeşitlilik ve kimlik gibi kavramla-

rın ya da ötekini anlamanın yolu, ezen-ezilen ilişkisini esas alan, sınıf temelli bir özgürleşme projesini, kimlik temelli mücadeleleri dışlamadan total (bütünlüklü) bir özgürlük mücadelesini inşa etmektir. Çünkü mevcutta bahsettiğimiz hegemonik ilişkiler üzerinden ve bu ilişkiler içinde üretilen “demokrasi” ve “özgürlük” kavramları etrafında şekillenen algı, özünde bu kavramlarla çatışmaktadır. Öteki olmak bir yandan bu projenin kendini meşrulaştırdığı bir alan olarak açığa çıkarırken, diğer yandan dışlayıcı bir öge haline gelmektedir. Hegemonyanın tesisinde bu bağlamda kullanılan güncel araçlar bizce şu şekilde sıralanabilir:

1- Kamusal alanın piyasa odaklı dönüşümü

Kamusal alan, aleniyetten ve özel olarak bize ait olandan ayrı, hepimiz için ortak bir dünyayı tanımlamaktadır (Arendt, 1994: 92). Bu bağlamda özgürlük kavramının öteki olarak gündelik hayatta bir deneyim halinde yaşamasında, kamusal alanın ve özellikle kentlerin ciddi rolleri bulunmaktadır. Kalabalıklar, farklı olanların da kendilerini ifade edebildiği alanlardır. Ancak kent ve özgürlük arasında kurulan ilişki, kamusalın piyasa odaklı dönüşümü ile ters yüz edilmektedir. 18. yüzyılın dünya fuarları, günümüz alış veriş merkezlerinde kamusalığın piyasa odaklı icrasının yegâne mekânları haline gelmektedir. “Adına mal denen fetişin haç yerleri” (Benjamin, 1995: 83-84) olan bu mekânlar, özgürlüğün, salt bir tüketim edimi olarak sergilendiği alanlardır. “Herkese ait olan” bir kamusalılık fikrinin, özel alanda aleniyet kazanma olgusuna indirgenmesi, özgürlük fikri ile eşitlenmeye çalışılan piyasanın gizli görünmez elinin neredeyse devletin güçlü yumruğu kadar etkili bir denetim aracı olduğunu gizleyen bir “peçe” görevi görmektedir (akt. Chomsky, 1999: 19). Sonuç olarak gözler önüne serilen yegane gerçeklik “metanın toplumsal yaşamı tümüyle işgal etmeyi başardığı andır. Görülebilir olan sadece metayla kurulan ilişki olmakla kalmaz, ondan başka bir şey de görülemez: Görülen dünya metanın dünyasıdır” (Debord, 1996: 25-27). Bu dünyanın özgürlük kavramı üzerine inşa edildiği şey, öteki olmanın tüketen tek tip bireye, çeşitliliğin ise modaya indirgenmesidir.

2- Güvenliğin denetim ve baskı aracı olarak inşa edilmesi

Güvenlik problemi günümüz dünyasının temel sorunlarından biridir. Özgürlük ve güvenlik kavramlarının birbiriyle zaman zaman çatışma içinde olan iki kavram olduğu iddia edilmektedir. Dolayısıyla güvensizliğin hızla yayıldığı bir toplumsal süreçte, özgürlük fikrinden vazgeçmenin insanların korkularınca arzu edilir bir hal aldığı gündelik hayat pratiklerimizde çoğu zaman görmektediriz. Bu nedenle gündelik hayatın tahakküm altına alınması modern toplumda bireylerce tercih edilmektedir.

Gündelik hayatın denetim altına alınmasında, gözetle(n)menin içselleştirilen bir olgu haline gelmesi, davranışlarımızı kontrol etmeyi (otokontrolü) istem dışı harekete geçiren dolayısıyla özgürlüğümüzü kısıtlayan bir unsur olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Oysa “güvenlik, güvenliği sağlama iddiasının taşıyıcılarının koyduğu sınırlar altında”dır. Nitekim güvenliğin özelleşmesi süreci, güvenlik olgusunun da metalaşması sonucunu üretmektedir. Örneğin,

hükümetlerin, polis tarafından yerine getirilen güvenlik hizmetlerinin bir kısmını özel güvenlik birimlerine devretmesi ile devletin gözetlemesi hafiflerken, gözetlemenin diğer sektörlere yayılması sağlanmakta ve sigorta şirketlerinin ihtiyacına cevap verilmektedir. Ancak bu gözetleme pratiklerinin azaldığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine gözetleme, devletin geri çekilmesi ile birlikte, kâr amaçlı ilişkilerin içine çekilmektedir (Lyon, 2006: 71).

Bu da toplumsal yaşamımız üzerindeki denetim ve kontrolün güçlenmesini sağlamaktadır.

3- Mekânsal stratejiler ve sınıfsal konumlanış

Teknoloji ve iletişim alanında yaşanan değişimler, üretimin parçalanarak dünya geneline saçılması ve kamunun niteliksel olarak biçim değiştirmesi, sınıflar mücadelesi açısından da yeni zorlukları gündeme getirmektedir. Sermayenin mekânı kontrol ve denetim altına alma fikrinin, üretimi parçalaması ve tedarik ilişkileri üzerinden dünya genelinde ağ tipi bir örgütlenmeye yönelmesi, işçi sınıfının pazarlık gücünü sınırlandırmaktadır. Böylelikle karşısına ciddi bir güç çıkmayınca, sermaye grupları rahatlıkla;

yatırımlarını ülkeden ülkeye kaydırabiliyor, üretimi en elverişli koşulları sağlayan ülkelere taşıyabiliyor. Sermaye her geçen gün daha fazla ulusal özelliklerini yitirmekte, çok uluslu duruma gelmektedir. Bu toplu pazarlık sürecinde sermayeye emek karşısında çok büyük bir stratejik avantaj ve üstünlük kazandırmıştır. Bu üstünlük iki noktada ortaya çıkıyor: Toplu pazarlık sermayenin, üretimi ülke dışına daha elverişli koşulları sağlayabilecek ülkelere taşıyacağı tehdidinin gölgesinde yürütülüyor. Bunun yanında farklı ülkelerde fabrikaları olan sermaye grupları, toplu pazarlık sürecinde işçileri bölüyor. Bu sendikaların pazarlık gücünü büyük ölçüde kısıyor. Bu grevlerin etkinliğini önemli ölçüde ortadan kaldırıyor. Üretim grev yapılmayan ülkelerdeki fabrikalara kaydırılabilir. Ama bu değişimin emekçi sınıflar açısından asıl tehlikeli yanı, farklı ülkelerdeki işçi sendikalarının birbirleriyle rekabetine neden olmasıdır ki zaman zaman bunun örneklerine tanık oluyoruz. Dünya işçilerinin ülke sınırlarını aşamamaları, küresel sermaye karşısında güçsüz, yerel birlikler durumunda kalmaları, ideolojik bozulmanın, işçi sınıfı içinde milliyetçi akımların açıkça ya da çeşitli maskeler altında yaygınlaşmasının da nedenlerinden biridir (Şafak, 2007).

Bu dolayımından bakılırsa işçi sınıfının ortak örgütlenmesi ve bilincinin inşa edilmesinin önündeki engel, “sermayenin mekân üzerindeki rekabetinden kaynaklanan işçiler arasındaki rakabettir (Gough, 2006: 46). Bunun sermaye açısından taktiksel ve stratejik bir konu olduğu söylenebilir. Sermaye rekabeti bahane ederek sadece işgücü üzerinde değil, yerel iktidarlar üzerinde de baskı unsuru olmaktadır. Yatırım teş-

vikleri, vergi imtiyazları, çevresel denetimde tanınan esneklikler, yer seçiminde karar vericilik, sermayenin rekabet söylemi altında sağladığı kazanımlardır.

Özellikle hızla sanayileşen bölgelerde giderek sayısı artan çalışan yoksullar açısından, yoğun çalışma saatleri, çevre ve kentleşme sorunları, suya erişilebilirlik, sosyal aktivite yoksunluğu, sağlık yetersiz kamu hizmetleri gibi sorunlar, kültürel çeşitlilik, öteki olmak bir yana temel yaşamsal ihtiyaçların bile karşılanmadığı tek bir kültürel yaşam sunmaktadır. ILO Global Employment Trends Brief, 2006 yılı Raporuna göre Dünya genelinde 1 milyar 374 milyon çalışan 2 doların altında bir gelirle yaşamak durumundadır (2006: 11).

4- İtaatsiz ülkelerin zor ve tehditle sindirilmesi

Küreselleşme sürecinin özgürlük vaadinin duvara çarptığı bir başka alan ise uluslararası ilişkiler alanıdır. Irak'a yönelik ABD öncülüğünde gerçekleşen işgalin, özgürleştirme ya da demokratikleştirme gibi sunulan yüzü, yüz binlerce Irak'lı'nın öldürülmesi, yaşanan zulüm ve baskı temelinde deşifre olmuştur. Özgürlük ve demokrasi söylemi, sermayenin elinde nasıl tehlikeli ve sınıfsal bir karaktere sahip olduğu ortadadır. Kuzey Kore, İran, Venezüella, Küba gibi küreselleşme sürecine direnç gösteren ülkeler, bu söylemlerle tehdit altında tutulmaya çalışılmaktadır.

III

Bahsettiğimiz şekillerde yaygınlaşarak derinleşen otoriter eğilim sadece dünya devletlerinin birbirleriyle kurduğu hegemonik ilişkilerde değil, gündelik yaşamda insanlararası ilişkilerde de kendini göstermektedir. İlginçtir ki bu mevcut otoriter eğilimler yeni liberal anlayışın ürettiği imaj ve tüketim odaklı, mülkiyet temelli özgürlük kavramına eklenerek kendilerini inşa etmektedir. Liberalizmin negatif özgürlük söyleminden de zaman zaman beslenen bu saldırgan ötekileştirici eğilimler, dünya halklarını tehdit eden bir aşamaya doğru hızla evrilmektedir. Bu noktada bize göre, teorik ve pratik açılarından bir özgürlük yanılması belirmektedir. Bu yanılama Marx'ın insanın topyekûn özgürleşme projesinin temelini oluşturan özgürlük anlayışı ile liberal teorinin özgürlük anlayışı arasındaki gerilimden kaynaklanmaktadır. Bu gerilim beraberinde insanın özgürleşme pratiği ile güncel özgürlük söylemi arasında giderek açılan bir mesafeyi de getirmektedir. Bugün yapılması gereken, otoriterizmin maskesi haline gelen özgürlük söylemini ifşa etmek ve insanın bütün yeteneklerini özgürce açığa çıkartabileceği ve kendisini gerçekleştirebileceği yeni bir kendi etliğini, içinde yaşadığı toplumun geleceği hakkında karar verebildiği bir iradeyi, farklı alanlarla ilişki kurabilen bir bilinci oluşturabileceği yeni bir özgürlük pratiği yaratmaktır. Bunun yolu Marx'ın da vurgulamaya çalıştığı gibi, insanın özgürleşme pratiğini merkeze alan bir söylemle toplumda tüm ezilen kesimlerin kendilerini ifade edebilecekleri bir mücadele örmektir. Yalnız, daha önce de üzerinde durduğumuz gibi tekrardan belirtmeliyiz ki bu türden bir mücadele

ekseni sınıf mücadelesinden bağımsız, tanımlanmamış bir kolektif özne anlayışı ile inşa edilmemeli, aksine siyasal mücadelenin ana eksenini sınıfsal bir perspektiften bakılarak belirlenmelidir. Şimdi bahsettiğimiz bu özgürlük anlayışlarını biraz açalım.

Isaiah Berlin'in 1958'de Oxford Üniversitesi açılış töreninde özgürlük kavramı üzerine yaptığı konuşmadaki göndermeler ve vurgular özgürlük kavramıyla ilgili siyaset felsefesindeki çağdaş tartışmaların temel eksenini belirlemiştir. Berlin, bu konuşmasında özgürlüğü -negatif ve pozitif özgürlük- olarak ayırmış ve negatif özgürlük anlayışını savunurken, pozitif özgürlük anlayışını eleştirmiştir. Negatif özgürlük anlayışı özgürlüğün anlamını tersi üzerinden tanımlar; buna göre özgürlük kısıtlamaların olmama durumudur, öte yandan, pozitif özgürlük anlayışına göre, özgürlük belirli koşulların gerçekleştiği bir duruma/sürece işaret eder (Silier, 2003: 51). Negatif özgürlük anlayışının temel amacı, özgür eylemi sınırlayabilecek engelleri ortaya çıkarmaktır. Böylelikle bu engellerin ne türden engeller olduğu saptanabilir ve bu engellerin liberal devlet kuramı perspektifinin çizdiği sınırlarla uyushup uyushmadığı belirlenebilir. Bu belirlemenin temel yönelimi özellikle modern liberal devlet kuramının çizmiş olduğu yurttaşlık tanımının sınırları çerçevesinde vatandaşlık haklarının güvence altına alınmasıdır. Bu bağlamda özgürlüğün bu türden bir yorumu ve açıklaması gerekli bir çabadır, çünkü devletin yurttaş karşısında gücünü keyfi bir biçimde kullanmasının önüne geçerek o gücü sınırlandırır. Ne var ki negatif özgürlük anlayışı özgürlük kavramı açısından yeterli değildir. Negatif özgürlüğün yeterli olmamasının iki nedeninden söz edilebilir. Negatif özgürlük anlayışının perspektifi özgürlük kavramını tanımlayabilmek için yeteri kadar geniş bir perspektif değildir. Bu bakış açısı eylem analizini titizlikle yürütse de eylemi kısıtlayıcı etmenleri çok dar bir biçimde ele alır. Örneğin özgür eylemin yalnızca dışsal yasaklarca veya diğer kişilerin müdahaleleri tarafından kısıtlanabileceğini savunduğu için, içsel ve toplumsal kısıtlamaları gözden geçirir (Silier, 2003: 53). Daha açık ifade edecek olursak parasızlık nedeniyle ilaç alamayan bir kişi, hiç kimse onun ilaç almasına karışmadığı ve otoriteler bunu yasaklamadığı için ilaç alabilme özgürlüğüne sahiptir (Silier, 2003: 53-54). Aslında Berlin'in yaptığı ayırım politik açıdan özgürlüğü ele alıp değerlendirme çabası içindeyken bir anda apolitik olarak yorumlanabilecek bir noktaya savrulur. İkinci olarak, negatif özgürlük anlayışının analiz merkezi eylem özgürlüğü olduğundan dolayı, bu anlayış özgür insan kavramının içeriğini belirlemede güçlük çeker (Silier, 2003: 52). Bu aşamada durmaksızın tüketerek yaşayan, yaşamını tüketerek var eden bir insanın özgür olup olmadığı tartışılmaz bir nokta olarak kalır. Aynı zamanda sürekli televizyon izleyerek bilgi açığını kapatan bir insanın televizyondaki reklamlardan ya da haberlerden etkilenmeden özgür iradesiyle kararlarını verdiği iddiası bu tür bir özgürlük anlayışının varlığını sorgulanabilir kılar.

En genel anlamda başkalarının müdahalesine maruz kalmamak olarak tanımlanabilen negatif özgürlük anlayışının temelindeki bu yetersizlikler liberalizmin bi-

reyci özgürlük anlayışıyla da uyum içindedir. Bireyci burjuva özgürlük anlayışında kişi özel mülkiyet sahibi olabilir, yasalar çerçevesinde istediği malı satın alabilir ve istediği şekilde davranabilir vb. Toplum sözleşmecilerinin hukuk anlayışına dayanan bu yaklaşım en açık ifadesini 1793 Fransız Anayasası'nda bulur. Bu anayasanın altıncı maddesinde özgürlük, “bireye ait olan başkalarına zarar vermeden her şeyi yapabilme erki” olarak tanımlanır (akt. Balta, 2001: 86). Bu ifade Marx'ın özgürlük anlayışıyla liberal söylemin özgürlük anlayışı arasındaki farkı bize açıkça gösterir. Zira bu tanım, özgürlüğü bireycilik ve zordan arınma ilkeleri üzerinden belirlerken, Marx'ta özgürlük bireylerin; kendileriyle, birbirleriyle ve doğayla ilişkilerinde kendilerini gerçekleştirmeleri olarak pozitif biçimde ele alınmaktadır.

Amacını “özgür insanlar birliğinin bilinçli biçimde yeniden kurulmasının temellerini atma” olarak ifade eden Marx'ın çalışmalarındaki merkezi öge özgürlük kavramıdır. “Marksizmin merkezi ögesi olarak özgürlüğe vurgu yapmak iki açıdan önemlidir; birincisi, sosyalizmi sadece adil bir bölüşüm sisteminden ibaret gören Marksizmin ekonomik indirgemeci yorumunun yol açtığı deformasyona karşı durabilmek, ikincisi, Marksizmin sınıf indirgemeci yorumlarına karşı, insan özgürleşmesinin bütüncüllüğüne vurgu yapabilmek ve böylelikle Marksizmin –ve hayatın- bütünlüğünü parçalayan yorumlara bir yanıt oluşturabilmek için” (Balta, 2001: 82). Birbiriyle ilişkili bu boyutlar bize iki noktada açılım sağlar: Bunlardan ilki Marx'ın kapitalizmi salt adalet ve hak kavramları üzerinden eleştirmede düşüncesi, ikincil olarak da Marx'ın düşüncelerinin yeni bir yorumunun bugünkü parçalı muhalefeti özgürleşme pratiği amacı ekseninde bütünleştirebileceği iddiası. Bu iki açılım bugünün dünyasında yeni muhalefet olanakları geliştirmemizi mümkün kılar. Özgürlük kavramı ve bu kavram ekseninde örgütlenebilecek bir mücadele hem günün şartlarına uygun yeni müdahale olanaklarını rahatça içine alabilir hem de kapitalizmin hangi bağlam(lar)da eleştirilebilir bir sistem olduğunu bize açık olarak gösterebilir.

Kapitalizm çoğu zaman kendisini özgürlük ya da serbestlik sağlayan bir sistem olarak ortaya koymuştur. Her şeyin serbest ya da özgür olduğu ortamlarda “müdahale” kelimesi çoğu kişi için pek de olumlu şeyler çağrıştırmaz. Liberallerin ya da egemen düşüncenin “kapitalizm” yerine “serbest piyasa ekonomisi” ve bunun zıttı olarak da “devlet müdahalesi” kavramlarını kullanmayı tercih etmesi şüphesiz ki tesadüf değildir (Silier, 2007: 132). Bu dil oyunuyla çoğumuz ister istemez kapitalizmin “özgürlük” sağlayan bir sistem olduğu düşüncesine yöneliriz. Marx, bu durumu alaycı bir şekilde *Kapital*'de şöyle ifade eder:

Sınırları içersinde emek-gücü satım ve alımının sürüp gittiği ayrıldığıımız bu alan, aslında, insanın doğuştan var olan haklarının tam bir cenneti idi. Burada egemen olan yalnızca, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlük-tür, çünkü, herhangi bir metanın, diyelim emek-gücünün hem alıcısı, hem de satıcısı yalnızca kendi özgür iradesiyle karar verir. Özgür bireyler olarak sözleşme yaparlar ve vardıkları anlaşma, ortak iradelerinin yasal ifadesinden başka bir şey değildir. Eşitliktir, çünkü birbirleriyle sadece meta sahipleri olarak ilişki

içine girerler ve eşdeğeri eşdeğerle değişirler. Mülkiyettir, çünkü taraflar, kendi malı olan şeyler üzerinde tasarrufta bulunur. Ve Bentham'dır, çünkü her iki taraf da yalnız kendisini düşünür. Bunları bir araya getiren ve ilişki içine sokan tek güç, bencillik, kazanç ve özel kişisel çıkardır. Herkes yalnızca kendini düşünür, kimse geri kalana kulak asmaz, ve böyle yaptıkları için de, şeylerin önceden düzenlenmiş uyumu gereği hepsi de, herkesin mutluluğu ve yararı adına, kendi karşılıklı çıkarları adına elbirliği ile çalışırlar⁵ (1986: 191-192).

Dikkatimizi “eşit” ve “özgür” bireylerin, gönüllü olarak alışveriş yaptığı *değiş tokuş alanı*ndan bu alanın yapısal temelini belirleyen *üretim alanı*na çevirdiğimizde, karşımıza çıkan tablo değişir. Yeni tablodaki insanlar artık hiç de eşit ve özgür bireyler değildir (Silier, 2007: 133). Soyut ve yasalar önünde eşit bireyler yerini güç ilişkilerinin egemen olduğu bir sistemde, eşit olmayan ve özgür iradelerinden ziyade zorunluluk ilişkisinden dolayı eyleyen somut insanlara bırakmışlardır. Bu zorunluluk ilişkisi kapitalist toplumda en açık olarak işçinin emeğini satmasında açığa çıkar. İşçi, emeğini satarken özgür iradesiyle bu eylemi gerçekleştirir gibi gözükse de özünde o hayatta kalabilmek için bunu yapmak zorunda kalmıştır.⁶ Bu tür zorunluluk ilişkilerini içinde barındıran kapitalist toplumdaki insanları -üretim bağlamında değerlendirdiğimizde- neye sahip olduklarına göre asimetric güç ilişkileri içindeki somut varlıklar olarak kavrayınca, toplumda, toprak sahipleri, sermaye sahipleri ve sadece işgücüne sahip olanlar biçiminde sınıflar belirir (Silier, 2007: 133). Liberal kuram, bu sınıfsal konumlanışları doğal süreçler olarak kavrar ve kişiler/gruplar/sınıflar arası ilişkileri içsel ilişkiler olarak ele almaz. Onları doğal ilişkiler olarak kavramsallaştırdıklarından dolayı liberal kuram savunucuları bu ilişkileri yalnızca dışsal ilişkiler olarak görür. İlişkileri gözden kaçırma ya da görmezden gelme durumundan dolayı bu kuramcılar kapitalist ilişkiler içine sirayet eden ve bu ilişkilerin devamında önemli bir rol oynayan sömürüyü algı(ya)maz. “Kapitalizmde sömürü, piyasa mekânizmasının örtüsü altına gizlenmiştir” (Silier, 2007: 134). İster vasıflı, ister vasıfsız işçi olsun, tüm üreticilerin üretim sürecini biçimlendirme ve çalışma koşullarını etkileme gücü bu sömürü ilişkisinden dolayı ellerinden alınır (Silier, 2007: 134). İşçiler kendi üretim alanları, çalışma koşulları ve içinde yer aldıkları üretim süreci hakkında karar beyan edemez, bu alanlara dair söz söyleyemez. Dolayısıyla bu koşulların hüküm sürdüğü bir sistemde kendi yaşam koşullarını belirleyemeyen insanların kendilerini gerçekleştirme olanağı zaten ortadan kalkar. Üreticilerin pozitif özgürlüğü bu sistemde yok edilmiştir (Silier, 2007: 134). Üretim sürecindeki sömürü ilişkilerinden dolayı Marx'ın özgürlük anlayışı kapitalizmde gerçekleşemez. Her ne kadar kapitalist toplumda yaşayan her yurttaş yasalar önünde eşit haklara sahip olsa da bu kişiler arasındaki gelir ve eğitim durumlarındaki farklılıklar, hayatlarının ve özgürlüklerinin sınırlarını belirleme-

5 Çevirideki değişiklikler bize aittir.

6 Yabancılaşma kavramı için bkz. Marx (2003: 73-90, 125-131).

yi sürdürür” (Silier 2007: 134). Kapitalizmde eşit politik özgürlük eşitsiz iktisadi özgürlük ile bir aradadır (Silier 2007: 134). Bu koşullarda da insanın bütünsel bir özgürleşme projesi mümkün olamaz.

Marx’ın kapitalizm eleştirisi sömürüye yoğunlaşırken aynı zamanda aynı eleştiri kapitalist sistemin üretim araçlarının mülkiyeti aracılığıyla yaratmış olduğu işbölümüne de yönelmiştir (Marx, 2003: 125 ve sonrası). “İnsanı insanlığından çıkaran, fabrikada ilelebet yinelenen küçük, aptalca bir işleme raptedilmiş bir insan kırıntısına indirgeyen ve böylece üretim faaliyetini emek ezasına dönüştüren şey insanlık dışı bir koşul olarak tam da bu işbölümüdür” (Tucker, 1969: 50, akt. Keskin, 2005: 24). Ve komünizmin ileri aşaması, bu insanlık dışı koşul ortadan kalkacağı için, insanın tam anlamıyla özgürleşmesini sağlayacak evre:

Komünist toplumun daha yüksek bir evresinde, bireyin işbölümüne kölece bağımlılığı ve bununla birlikte fiziksel emek ile zihinsel emek arasındaki antitez ortadan kalktıktan sonra; emek, sadece bir yaşam aracı değil, yaşamın birinci gereği haline geldikten sonra; bireyin çok yönlü gelişimiyle birlikte üretken güçler de arttıktan ve kooperatif servetin pınarları daha bol aktıktan sonra –ancak o zaman burjuva hakkın dar ufku bütünüyle aşılabılır ve toplum kendi bayrağına şunu yazabilir: Herkesten yeteneğine göre, herkese (ihtiyaçlarına) göre! (Marx, 2004: 177)

Kapitalizm insanı işbölümüne esir ederek insanın refahını, toplumsallığını ve en önemlisi kendini gerçekleştirmesini engelleyen bir sistemdir (Keskin, 2005: 25). İnsanın kendisini gerçekleştirmesi insanın potansiyellerini fiili hale getirebilmesi demektir. Bunun engellenmesi ise özgürleşmenin engellenmesidir. Dolayısıyla Marx’a göre, bu potansiyellerin gelişimini engelleyen bir sistemin aşılması gereklidir. Bu aşma talebi, tarihte teleolojik bir zorunluluk olduğu için değil, kapitalist sistem insanın özgürleşme pratiğinin önünde engel oluşturduğu için ortaya çıkar.

Özgürlüğün bir bütün olarak ele alınması ve insanın kendisini bilinci aracılığıyla gerçekleştirmesi olarak tanımlanışı, maddi yasaları tek belirleyici etmen olarak gören Marksizmin düzçizgisel belirlemeci ve ekonomik indirgemeci yorumlarını da spekülâtif kılar. Zira maddi yasalar tek belirleyici etmen olarak tanımlandığı ve üstyapının yarattığı etki sadece ve sadece üretici güçlerin daha temel baskısıyla açıklandığı takdirde özgürlük de kaçınılmaz bir zorunluluk halini alacaktır (Balta, 2001: 87). Bu zorunluluk halinde ise insanların bilinçli eylemlerine ve iradi müdahalelerine ihtiyaç kalmaz. Yasaların salt belirleyici olduğu koşullarda insanlar ne özgür iradeleriyle karar verebilir ne de eylemlerinden dolayı sorumlu tutulabilirler. Zaten zorunluluk yasalarının topyekûn belirleyici olduğu bir tarih anlayışında da insan iradesinin özgür olup olmadığına dair bir tartışmaya ihtiyaç kalmaz. Olması gereken zaten olanda *telos* olarak yatar. Oysa ki Marx, insan eyleminin tarihsel ve toplumsal koşullar ile insan iradesi arasında yaşadığı sıkışmışlığı/gerilimini *Louis Bonaparte’in 18 Brumaire’i* adlı kitabında şu şekilde ifade eder:

İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama kendi keyflerine göre, kendi seçtikleri koşullar içinde yapmazlar, doğrudan belirli olan ve geçmişten gelen koşullar içinde yaparlar. Bütün ölmüş kuşakların geleneği, büyük bir ağırlıkla, yaşayanların beyinleri üzerine çöker. Ve, onlar kendilerini ve şeyleri, bir başka biçime dönüştürmekle tamamıyla yepyeni bir şey yaratmakla uğraşır göründüklerinde bile, özellikle bu devrimci bunalım çağlarında, korku ile geçmişteki ruhları kafalarında canlandırırlar... (1990: 13-14).

Sonuç olarak; özgür insan, içinde bulunduğu koşullarda kendi yetenek ve potansiyellerini toplumsal olarak geliştirebilen insandır. Özgür insan kendi öz toplumsal örgüt biçiminin efendisi olan insandır. Özgür insan, bütünüyle toplumsal insan olarak kendi insanlığını yeniden bulabilen insandır. Marx'ın düşüncesinde özgürlük pozitifdir, insanın kendi olanaklarını gerçekleştirilmesiyle ilgilidir. Bu bağlamda özgürlük insan bilincini gerektirir, bu nedenle insan iradesinden bağımsız bir özgürlük anlayışı Marx'ın düşüncesiyle uyum göstermez (Balta, 2001: 88). Daha açık ifade edecek olursak, özgürlük tarihte zorunlu bir uğrak değildir, kazanılır. Bu mücadele tarihsel sınıflar tarafından yürütülür. Özgürlüğün her ne kadar bireyle ilgili, somut insanla ilgili bir ilişkisi olsa da özgürlük ancak toplumsal olarak kazanılabilir. Bu mücadelenin öncüsü de proleterya'dır. Evrensel özgürleşme işini başarmak, proleteryanın işidir.

IV

Evrensel bir özgürleşme sürecinin inşası, özgürlüğün otoriter ve hegemonik (negatif ve bireyci özgürlük) yorumunu dışarıda bırakan, bu yorumun kavramın kendisi ile çatışmalı doğasını teşhir eden ve derinleştiren yeni muhalefet pratiklerini örmekten geçmektedir. Böyle bir kavramsallaştırma çerçevesinde yeni bir muhalefet dilini kurmak olanaklıdır. Bu bağlamda ne tek başına yeni tip mücadele pratiklerini esas alan parçalı bir mücadele benimsenmeli ne de insani özgürleşme projesinin önemli bir bileşeni olarak, bu mücadele pratikleri reddedilmelidir. Dolayısıyla burada tartışılması gereken temel konu, değiştirici öznenin kim ya da kimler tarafından oluşacağıdır. Evrensel özgürleşme işini başarmanın temelde işçi sınıfının işi olduğuna dair yaptığımız vurgu Marksizmin temel kavramsallaştırmalarından biridir ve fazlaca ortodoks bulunabilir. Ancak işçi sınıfının öncü ve dönüştürücü gücünün göz ardı edildiği "yeni sol" dalga'nın eşliğinde kapitalizm, en vahşi haline bürünerek, dünya genelinde sermaye sınıfının sömürsünü derinleştirmekte; savaflara yol açmakta, çevreyi tahrip etmekte, su kaynaklarını tüketmekte, doğal canlı çeşitliliğini azaltmakta, çalışan yoksullar ve dışlananları yaygınlaştırmakta; esnek istihdam biçimlerinin, güvencesiz çalışmanın ve işsizliğin artması gibi sonuçları doğurmakta, kamusal hizmetleri hızla tasfiye ederek eşitsizliği derinleştirmektedir. Harvey'de de ifadesini bulduğu gibi gerçeklikte "yeni sol" kendini politik ekonomik bir güç olarak değil, kültürel bir güç olarak görmektedir. Eski sol ise ırk, cinsiyet, farklılığa yaklaşım, sömürge halkların ve ezilmiş azınlıkların karşısında, ekolojik ve estetik meselelerde pasif ya da gerici bir

tutum takınmaktadır. Buna karşın “yeni sol” bu sorunlar karşısında haklı bir muhalefet yükseltirken, ilerici bir değişimin yegane gücü olarak proleteriyadan ve tarihsel materyalizmden uzaklaştı. Önemli olanı kültürel ve politik alan olarak kavradı ve ekonomik alana sırtını döndü. Estetik ve ideoloji alanında kendini inşa etmeye çalıştı (Harvey, 1999: 387). Bu da sol ile işçi sınıfının arasındaki bağın giderek zayıflamasına ve işçi sınıfındaki muhafazakâr eğilimlerin daha da güçlenmesine neden oldu. Oysa ki Wood’un (1992: 19) belirttiği gibi işçi sınıfının anlamı kendi sınıfsal çıkarlarının gereği olarak ve kendi koşulları sayesinde, sınıf olgusunu ortadan kaldıracak biricik sınıf olmasında yatmaktadır. Bu bağlamda işçi sınıfına biçilen tarihsel rolün nedenleri şöyle sıralanabilir:

1. İşçi sınıfı, sosyalizme geçisin sağlanmasında en dolaysız nesnel çıkarı olan toplumsal gruptur.
2. İşçi sınıfı baskının en temel ve en belirleyici biçimine, - elbette tek biçimine değil- doğrudan doğruya hedef olduğu için, başka sınıflara baskı uygulamakta hiçbir çıkarı bulunmayan bir sınıf olduğu için, kendini özgürleştirme mücadelesi verirken bütün insanların özgürleşmesi için gerekli koşulları yaratabilir.
3. Sömüren sınıflarla-sömürülen sınıflar arasında, baskı yapısının özünü oluşturan temel ve kesinlikle çözümsüz bir karşıtlık bulunduğu için, sınıf mücadelesi, bu özgürleştirici dönüşümün başlıca lokomotifidir.
4. İşçi sınıfı, devrimci bir kuvvet haline gelebilmesi için gerekli stratejik toplumsal güce sahip olan tek toplumsal gruptur. Emegın yaratıcı gücünden siyasal devlet gücüne kadar insan uğraşsın he düzeyinde iktidarın yabancılaşmasına son vermeyi amaçlayan özgürleştirici bir görüş, bu çözümlemenin esasıdır (1992: 22).

Sınıf temelli bir tartışmayı bu makalede derinleştirmeyi gerekli bulmadığımızdan bu kısmı ayrıntılandırmıyoruz. Ancak işçi sınıfı içerisinde nitelik ve istihdam biçimleri arasında ciddi bir parçalanma yaşanırken, kapitalizmin yarattığı yıkıma karşı işçi sınıfının tüm bileşenlerini, sınıf bilinci temelinde ortak bir mücadeleye yönlendirmek gerekiyor. Çünkü;

sömürülen ücretli grupların içinde kafa kol işçileri arasındaki ideolojik bölünme, sermaye ile emek arasındaki üretim ilişkilerinin doğrudan doğruya belirlediği herhangi bir nesnel engelle ilişkili değilse, bu işçiler arasındaki gerçek ve bölünmez bir çıkar bölünmesiyle de ilişkili değildir. Her iki grubunda çıkarını belirleyen gerçek, emek güçlerini satarak doğrudan doğruya sömürülüyor olmalarıdır; Bu çıkarlar, en başta bu satışın koşullarıyla, en sonunda kapitalist üretim ilişkilerinin, emegın sermayeye hem “biçimsel” hem de “gerçek tabiliğinin tamamen ortadan kaldırılması ile ilişkilidir (1992: 49).

Bunun yolu ise giderek genişleyen işçi sınıfının (geniş anlamıyla ücretlilerin) mekânsal ayrışmasını çözümlenecek bir mücadele eksenini örgütleyebilmektir.

“Ekonomik küreselleşme, desteği olarak bir akışlar uzamını, düşmanı olarak da yerin önemini, nesnel ve öznel bir direniş kaynağını üreten çelişkili bir süreçtir” (Jessop, 2005: 297). Bu bağlamda yerin önemini anlamak ve çelişkilerin üzerine şekillenen direniş olanaklarını insanın özgürleşme sürecinin hizmetine evriltmek temel kaygı olmalıdır. Harvey’e göre belli dönemlerde mekân ve zamanın nesnel niteliklerinde öylesine devrimci değişimler olur ki, dünyayı görüş tarzımızı, bazen çok köklü biçimlerde değiştirmek zorunda kalırız. “Sıkışma” tabiri bir yandan kapitalizm tarihine hayatın hızının artışı damgasını vurması, bir yandan da mekânsal engellerin dünya sanki üzerimize çökecekmişçesine aşılmasıdır (Harvey, 1999: 270). Yaşadığımız süreci karakterize eden temel konu da budur.

Fordist birikim rejiminden, esnek birikim rejimine geçiş zaman ve mekân bağlamında radikal bir dönüşüme yol açmıştır. Üretim organizasyonu gerek emeği disiplin altına alacak yeni araçlara sahip olurken, gerekse üretimin parçalanarak dünya geneline saçılması, markaların üretim üzerinde kurduğu egemenlik biçimleri, sömürü ilişkilerini küresel ölçekte inşa eden “bir işletme”nin zeminini yarattı. Örneğin, Japonya’da tek bir şirkete bağlı 6000’den fazla taşeronun var olduğu elektronik şirketlerinden bahsedilmektedir ki bu şirketlerin çoğu üstlerindeki diğer tedarikçi firmaya sipariş yetiştirmeye çalışan küçük atölyelerdir (Sakai, 1990: 89). Sakai, Japon sanayisinin yapısı ile feodal çağın yapısal unsurları arasında benzerlikler kurmaktadır. Dünya çapında prestije ve güce sahip devasa Japon şirketlerinin gerçeklikte “ticaret şirketleri” gibi çalıştıklarına ve kendi ürünlerini tasarlayıp imal etmek yerine uygulamada binlerce küçük şirketi kapsayan karmaşık bir tasarım ve imalat sürecini koordine ettiklerine dikkat çeken Sakai, satın alınan ve etiketinde meşhur bir imalatçının adı bulunan bir ürünün nadiren o şirketin fabrikasının ürünü olduğuna işaret etmektedir (1990: 88). “Başka biri onu tasalarmış, bir başkası imal etmiş, keza bir başka müşteri imalatçının adını yapıştırıp ambalajlamış ve sonra dağıtıcılara göndermiştir.” Bu süreç aynı zamanda gerçeklik ile imaj, üretimle mekân algılaması arasındaki ilişkiyi parçalamaktadır. Japonya’dan örnek alınarak genişleyen bu süreç bugün tüm dünyaya yayılmış durumdadır. Son dönemde otomobil yapımcıları Toyota ve Honda, Kanada, ABD ve Meksika’da Japonya’dakine benzer tedarikçi (*keitretsu*) ilişkileri kurmuş durumdadır (Liker ve Choi, 2007: 32-33).

Tedarikçi ilişkilerinin yönlendirdiği bu süreç, çalışanların daha fazla sömürülmesinin ve emeğin katmanlaşmasının da nedenlerinden biri durumuna gelmektedir. Klein bu süreci kısaca şöyle tanımlamaktadır:

Zengin ve sözde yasalara uyan çokuluslu şirketlerin 19.yy seviyesinde kötü muamelelere gerilediklerini anlamının tek yolu alt yüklenici mekânıdır: her yüklenici, alt yüklenici ve ev çalışması düzeyinde üreticiler birbirleri ile rekabet içerisinde fiyatları aşağı çekerler ve her düzeyde yüklenici ve alt yüklenici kendi küçük kârını sabit tutar. Bu fiyat indiriminin sonundaki halka, sözleşme zinciri dışında kalan, ilk siparişi veren şirketten genellikle üç ya da dört kademe uzakta, maaşı her kademede biraz kesilen işçidir. Nike ve Reebok’ın Çin’deki ayakkabı

fabrikaları üzerine hazırlanan 97 yılı raporunda ‘çokuluslu şirketler alt yüklenicileri sömürdükçe, alt yükleniciler de çalışanları sömürmektedir’ açıklaması yapılmaktadır (2002: 233).

Dünyayı şekillendiren bir güç olarak sermaye sınıfı, mekân üzerine geliştirdiği bu stratejiler ile kendi açısından önemli bir olanak yaratmış durumdadır. Buna karşın gerek ekolojik, gerek etnisite, gerekse yerel sınıfsal direniş pratiklerinin (örneğin özelleştirmeler, kapanan fabrikalar) başarısız olduğu açıktır. Ancak direnişin ölçek değiştirmesiyle sermayeye karşı topyekün bir mücadele geliştirilebilir. Bunun için yerel ve parçaçıl mücadeleleri ortak bir potada eritmenin yollarını aramak gerekmektedir. Bu açıdan Jessop’un,

şimdiki ‘ölçek görelileşmesi’nin ekonomik, siyasi, toplumsal güçlere sunduğu fırsat ve tehlikeler, ulusal ölçeğin veri olduğu döneme göre çok farklıdır. Ölçeğin görelileşmesi, hem kürselleşmeyi üreten süreçleri istismar eden, hem de onlara direnen eğilimlerle ilişkilidir. Bu yüzden, ekonomik aktörler küresel menzillerini genişletmek için stratejik ittifaklar oluşturabilir veya bazı koruyucu engellerin arkasına geçip korunmaya çalışabilir (2005: 279)

önermesi, ölçeğin görelileşmesinin direniş eğilimleriyle ilişkilendirilmesi bağlamında önemli bir önermedir.

Mekânsal boyut, mücadele pratiklerinin başarı düzeyini belirleyen bir uzam sunmaktadır. Küresel ölçekteki şirketlere karşı girilecek, salt yerel düzeyde kalacak bir direniş pratiği bugünün koşullarında başarısız kalmaya mahkûmdur. Çünkü söz konusu küresel şirketin tedarikçileri dünya çapına yayılmıştır ve şirketin pazarlık gücü hem işçilere hem de yerel yöneticilere karşı güçlüdür. Söz konusu şirket temelinde işçilerin birlik zeminlerini yaratmak bu anlamda son derece önemlidir.

Bununla birlikte, geç kapitalistleşmiş ülkelerde yükselen sanayi odaklarının yarattığı çevre kirliliği, istihdam yapısında yaşanan kontrolsüz çözülme, alt yapı ve kentleşme sorunları, konut, temiz içme suyu, sağlık gibi problemler, ekonominin siyasetten bağımsızlaşması sürecinde seçilmiş hükümetlerin sorunu olmaktan çok, hizmet üstlenicilerin sorunu haline gelmektedir. Dolayısıyla örneğin suyun ticarileşmesine karşı yürütülecek bir mücadele ne tek başına yerel, ne tek başına bölgesel ne de tek başına ulusal veya küresel ölçekte başarılı olabilir. Bu açıdan Gough’un belirttiği biçimiyle, temel sorun sermayenin sektörel mekânsal hareketliliğidir:

Farklı yerlere uzanan işçi örgütleri ağlarının yatırımlar etrafında örgütlenmesi ve mücadelesi, belirli bir ölçekte sermayenin yürüttüğü yatırım akışlarını duyurarak o ölçekte işçiler arasındaki dayanışmayı geliştirmeyi amaçlar. Sanayi tipine bağlı olarak bu ölçek yerel, ulusal ya da uluslararası olabilir. Bu nedenle bu tür mücadeleler her daim işyeri ve yerel düzeydeki örgütlenmeden yararlanır; bununla birlikte, işçilerin daha geniş ölçeklerdeki örgütlenmeleriyle ilişkili olmayı sıklıkla talep eder. ... Amaç sadece her bir ölçek içerisindeki aynı zamanda mekânsal ölçekteki mücadeleleri yaratıcı bir biçimde ilişkilendirmek olmalıdır (2006: 46-48).

Dolayısıyla sonuç önermemiz, görelileşmiş mekânsal süreçlere karşı, mücadelenin de görelileşmiş mekân üzerinde yeni bir biçimde sürdürülmesinin olanaklarını yaratmaktır. Görelî ölçekte mücadelenin temel başlıklarını ise siyasal alanda yürütülen mücadeleyi besleyecek karşı hegemonya sürecinin bir parçası olarak şu eksenler üzerine kurmak mümkündür:

1. **Emeğin disiplin altına alınmasına karşı mücadelenin üretilmesi:** Esnek üretim ve teknolojik gelişme ile emekçilerin iş süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları denetim ve kontrolün sınırlandırılması, yeni tip istihdam biçimlerinin ve işçi sınıfı içerisindeki katmanlaşmanın aşılması için küresel ölçekte mücadele deneyimlerinin aktarımının sağlanması. Mekânsal denetimi aşmak için alternatif politikaların üretilmesi.
1. **İnsani özgürleşme pratiğinin bir bileşeni olarak işçi sınıfı ile diğer ezilen kesimler arasındaki ilişkinin inşası:** Bu konu temel ve öncelikli bir sorun olarak ele alınmalıdır. Wood'dan yaptığımız alıntıda da belirtildiği gibi işçi sınıfı en temel ve belirleyici biçimde baskıya muhatap kaldığı için kendini özgürleştirirken tüm insanlığın özgürleşmesinin olanaklarını yaratabilir. Bu dolayısıyla işçi sınıfının tarihsel misyonunu sahiplenmesi için ortak mücadele pratiklerinin yollarının aranması önemlidir.
1. **Birlik zeminlerinin ölçeksel geçişkenliğinin üretilmesi:** Farklı düzeydeki mücadele pratiklerinin tek bir ölçeğe bağlı kalmaksızın farklı kademelerde inşa edilmesi, mücadelenin biçimi ve ölçeğine göre esnek bir araya gelişlerin sağlanması.
1. **Yeni tip sendikal stratejilerin üretilmesi:** Atipik istihdam biçimlerine ve taşeron ağları sistemine karşı alternatif sendikal stratejilerin geliştirilmesi. Sendikaları ve işçileri bir araya getirecek iletişim ağlarının oluşturulması. Bürokratik sendikal anlayışlara karşı açık tutum alınması.
1. **Gündelik hayatın alternatif bir biçimde kent mekânında yeniden üretilmesi-kamusal talepler:** Kapitalizm kendini gündelik hayatın organizasyonu şekillendirerek yeniden üretmektedir. Dolayısıyla kapitalizmin yarattığı tahribata karşı oluşturulacak gündelik hayat pratiklerine dayalı bir mücadelenin önemi ortadadır. Özellikle kamu hizmetlerinin ticarileştirilmesi ve özelleştirilmesi, kamusal alanın tüketim katedralleri ile piyasa odaklı inşasına karşı, hak talepli mücadelelerin (barınma hakkı, su hakkı, insanca bir çevrede yaşama hakkı, güvenli konutlarda yaşama hakkı, ücretsiz nitelikli eğitim ve sağlık hakkı vb.) sınıfsal temelde üretilmesi bu noktada önem kazanmaktadır.

Kaynakça

- Arendt, H. (1994) *İnsanlık Durumu*, çev. B. Ş. Şener, İstanbul: İletişim.
- Balta, E. (2001) "Marksizm: İnsan Özgürleşmesinin Felsefesi", *Praksis*, 1: 82-91.
- Benjamin, W. (1995) *Pasajlar*, çev. Ahmet Cemal, İstanbul: Yapı Kredi.
- Bobbio, N. (1979) "Gramsci and the Conception of Civil Society", Mouffe, C. (der.), *Gramsci and Marxist Theory* içinde, London: Routledge and Kegan Paul, 21-47.
- Chomsky, N. (1999) *Medya Gerçeği*, çev. A. Yılmaz, İstanbul: Tümtzaman.
- Carnoy, M. (2001) "Gramsci ve Devlet", *Praksis*, 3: 252-278.
- Debord, G. (1996) *Gösteri Toplumu*, çev. A. Ekmekçi-Okşan Taşkent, İstanbul: Ayrıntı.
- Eagleton, T. (1996) *İdeoloji*, çev. Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı.
- Fiori, G. (1970) *Antonio Gramsci: Life of a Revolutionary*, London: New Left.
- Gough, J. (2006) "Jamie Gough ile Söyleşi", *Praksis*, 15: 13-48.
- Gramsci, A. (1984) *Modern Prens*, çev. P. Esin, Ankara: Birey ve Toplum.
- Harvey, D. (1999) *Postmodernliğin Durumu*, çev. S. Savran, İstanbul: Metis.
- ILO (2006) *Global Employment Trends Brief*.
- Jessop, B. (2005) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, der. B. Yazar ve A. Özkan- zancı, İstanbul: İletişim.
- Kaygıalak, S. (2001) "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi", *Praksis*, 1: 33-59.
- Keskin, F. (2005) "Çağdaş Marksizmde Adalet Tartışmaları", *Felsefe Tartışmaları*, 34, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Klein, N. (2002), *No Logo*, çev. N. Uysal, Ankara: Bilgi.
- Laclau, E. ve C. Mouffe (1992) *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*, çev. A. Kardam, İstanbul: İletişim.
- Lenin, V. İ. (1992) *Ne Yapmalı*, çev. M. Erdost, Ankara: Sol.
- Liker, J. K. ve T. Y. Choi (2007), "Derin Tedarikçi İlişkileri Oluşturmak", *Tedarik Zinciri Yönetimi* içinde, çev. O. Yamak, İstanbul: MESS.
- Lyon, D. (2006) *Gözetlenen Toplum*, çev. G. Soykan, İstanbul: Kalkedon.
- Marx, K. (1986) *Kapital (Cilt I)*, çev. A. Bilgi, Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990) *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. (2003) *1844 Elyazmaları*, çev. M. Belge, İstanbul: Birikim.
- Marx, K. (2004) "Gotha Programının Eleştirisi", *Karl Marx – Friedrich Engels, Siyasal Yazılar* içinde, çev. A. Fethi, İstanbul: Hil.
- Marx, K. (2005) *Ekonomi Politikasının Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.
- Marx, K. ve F. Engels (1987) *Alman İdeolojisi – Feuerbach*, çev. S. Belli ve A. Kardam, Ankara: Sol.
- McLellan, D. (2005) *İdeoloji*, çev. B. Yıldırım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Morley, D. ve K. Robins (1997) *Kimlik Mekânlar*, çev. E. Zeybekoğlu, İstanbul: Ayrıntı.
- Portelli, H. (1982) *Gramscive Tarihsel Blok*, çev. K. Somer, Ankara: Savaş.
- Sakai, K. (1990) *Japon Sanayisinin Feodal Dünyası*, Harvard Business Review, November-December (der. Mustafa Özel (1994) *Küresel rekabet* içinde, İstanbul: İz yayıncılık)
- Sennett, R. (2002) *Kamusal İnsanın Çöküşü*, çev. Serpil Durak-Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Silier, Y. (2003) "İki Özgürlük Anlayışı", *Felsefe Tartışmaları*, sayı: 31, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Silier, Y. (2007) *Özgürlük Yanılsaması*, 2. baskı, İstanbul: Yordam Kitap.

Şafak, C. (2007) "Küresel Rekabet Toplu Pazarlığı Tehdit Ediyor: Sendikal Krizin Kiyısında İşçi Sınıfı Yazı Dizisi", *Birgün*, 7 Mayıs 2007.

Tucker, R. C. (1969) *The Marxian Revolutionary Idea*, New York: Norton.

Üşür, S. S. (1997) *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*, Ankara: İmge Kitabevi.

Wood, E. M. (1992) *Sınıftan Kaçış*, çev. Ş. Alpagut, Ankara: Akış.

“En Eski” ve “En Yeni” İletişim Medyası: “İnsan”

Serdar Öztürk*

Öz

Medyanın teknik ve teknolojik boyutunun merkeze alınarak incelenmesi üretilen yeni kavramlarda bariz olarak görülüyor. Yeni medya bu kavramlardan birisi. İletişim teknolojisindeki gelişmeler odağa alınarak üretilen bu kavramın bazı açılardan sorgulanması gerekiyor. Sorgulama, iletişimin en temel bir insani deneyim olduğunu vurgulayan antropolojik bakış açısıyla yapıldığında, teknolojinin berisindeki asıl failin, insanın yeniden merkeze konması gerekiyor. Bu makale, tarihselliğin ve sürecin dikkate alındığı bir antropolojik bakış açısıyla eski ve yeni medya kavramlarını sorgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: iletişim, yeni medya, eski medya, insan, iletişim teknolojisi, teknolojik determinizm

Abstract

“The Primordial” and “The Latest” Communication Media: “Human”

It is clearly seen in new terms that the analysis of media focuses on technical and technological dimensions. One of these new terms is new media. This term, which is generated from new developments on communication technologies, has to be questioned in respect of certain ways. When the inquiry is conducted by anthropological view which emphasizes that communication is the basic human experience, human, the real agent beyond the technology, should be replaced to the center again. Regarding an anthropological view, which takes the historicity and the process into consideration, this paper questions the primordial and the latest media terms.

Keywords: communication, new media, traditional media, human, communication technology, technological determinism

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

1. Giriş

“Yeni medya”, iletişim alanında son yıllarda en sık kullanılan kavramlardan birisi. Kavram, iletişim teknolojisinin son yıllarda geçirdiği paradigmatik nitelikli dönüşümler dikkate alınarak üretilmiş benziyor. Aslında matbaadan itibaren insan-
noğlunun sembolleri sabitleme, aktarma ve dağıtma potansiyeli sürekli artıyor. Bu anlamda ele alındığında tarih boyunca pek çok niteliksel dönüşüm gerçekleşmiş. İnsanın tarihsel serüveninde iletişim alanında sürekli “yeni”ler ortaya çıkmış. Ne var ki bu “yeni”lerin gerçekte varlığına ve insanın “yeni”lerin gerçekten var olduğuna ilişkin bilincine karşın, insan son zamanlara kadar “yeni” sıfatını kullanan bir iletişim medyası terimi üretmemiş: Matbaa, basımcılık, basın, telgraf, telefon, radyo, televizyon gibi terimler kullanmış. “Yeni” ise sadece günümüzde aşağıda biraz daha ayrıntılı anlatılacak iletişim teknolojisi alanındaki yöndeşmeye ve iletişim teknolojisinin sağladığı imkânlarla gönderme yapmak üzere konulmuş bir sıfat.

Bu kullanımın sorgulanması gerekiyor. Ancak bu bir makalenin sınırlarını aşacak derecede geniş bir konu. Bunun yerine, bu makalede medya kavramı üzerine antropolojik ve tarihsel bir düşünüm sergilenmeye çalışılmakta. Medya kavramı üzerine yapılan bu tartışma aynı zamanda yeni medya teriminin bilimsel literatürde kullanımının uygun olup olmadığına katkı sağlayabilir.

2. Medyaya Tarihsel Bakabilmek

Bir kavram, pek çok açıdan incelenebilir. Kavramın gerçeklikte neyi karşıladığını gösterecek belli görüngülerine yoğunlaşılabilir. Örneğin para, gerçek dünyada değişim ilişkilerini sağlayan bir araç olduğu için bu yönüyle incelenebilir. Bu bakış açısıyla paranın sadece bir değişim aracı olduğu veri kabul edilir ve doğal karşılanır. Böylece paranın gerçek yaşamdaki görüngüleri üzerinde durulur daha ötesine geçilmeyebilir. Para, aynı zamanda paranın görünen yüzünün ötesine geçilerek de incelenebilir ve örneğin tarihsel bir bakış açısıyla paranın ortaya çıkışı, gelişimi ve son yüzyıllar içinde aldığı biçim üzerine düşünüm sağlanabilir. Böylece aslında paranın günümüzdeki anlamı ile daha öncesindeki anlamı karşılaştırılabilir ve onun değişimin ötesinde başka ilişkileri de içinde barındırdığı sonucuna varılabilir. Bu tarihsel düşünüş, paranın doğal, ezeli, ebedi ve evrensel bir anlamının ve kullanımının mümkün olmadığını anlatabilir bize.¹

Bir kavramın değişik açılardan incelenmesi, aşkın düzeyde veya daha gerçekçi düzeyde yapılabilir. Aşkın düzeyde yapıldığında kavram, gerçeklikten yalıtılır, onun gerçeklikle bağları kesilir ve Hegel öncesi ve hatta Hegel’in dahi zaman zaman yaptığı spekülâtif düzeyde kalınır. Gerçeklik değiştiği halde kavram sabit kalır ve içi boşalan kavram ile aslında kavramın bağlı olmadığı aşkın-gerçeklik izah edilir. Aşkın olan, diğer koşulları ve değişkenleri yok sayılarak oluşturulan soyut bir

1 Bu anlam değişikliğine karşın, artık sürekli kendini yeniden üretecek, sürekli artabilecek potansiyele sahip ve belli bir düzeye gelmiş paraya, “yeni para” değil “sermaye” denildiğini hatırlamamız gerekiyor.

durum olabilir. Gerçekçi düzeye geçildiğinde ise tarihsellik merkeze alınır. Aslında gerçeklik karmaşıktır ve sürekli değişir. Kavramlar ise bu karmaşık ve değişen gerçekliği sabitlemeye katkı sağlar. Gerçekliğin dışında ve ötesinde aşkın bir kavrayışla kavram üretimi ve üretilen kavramların aynı yaklaşımla incelenmesi bu karmaşık ve değişken gerçekliği tam anlamaya olanak vermez.² Gerçekçi düzeyde bir yaklaşım ise ileriki sayfalarda biraz daha ayrıntılandırılacak olan gerçekliğin aşikâr yüzü ile daha örtülü ve gizli yüzü arasındaki ayrımı anlamamıza katkı sağlar.

Özetle, kavramlar, bizim dışımızdaki karmaşık gerçekliği sabitlemeye ve anlamaya olanak veren araçlardır. Karmaşık gerçekliği soyutlamak ve bilim yapabilmek için kavramların kullanılması zorunludur. Ancak kavramlar, hatta kullanılan somut sözcükler bile gerçeklikle özdeş değildir. Platon'un mağaradaki gölge imgesine benzer şekilde, dil, gerçekliği kısmen yansıtır. Mağarada yanan ateşin mağara içindekilerin gölgesini duvara yansıtması örneğinde olduğu gibi, insanın gölgesi, mağara içindeki insanın gerçek varlığını tam anlatmaz. Gölge gerçekte var olmasına karşın, gerçekliğin tıpatıp aynısı değildir. Mağara içindeki ateş, insanın mağara duvarlarına yansıyan gölgesini dolayım lamıştır. Dil, dolayısıyla bilimsel bölgede kullandığımız kavramları da mağara içindeki ateşe benzetebiliriz. Tıpkı ateş gibi, dil ve dil içinde kullandığımız kavramlar, gerçekliği dolayım lamaktadır. Bunun bize anlattığı ilk şey, kavramların gerçekliği tam yansıtmadığı, sadece temsil ettiğiidir. İkincisi ise gerçekliğin kavramsal olarak ifadelendirildiği ve kavramlara çökertildiği andan itibaren bir dolayım a uğradığıdır.

Dolayım, gerçekliğin bir süreçten geçtiğini, dolayısıyla tarihsel bir düşünüm sergilemeden gerçekliği tam anlamayacağımızı göstermesi açısından önemlidir. Wayne, bir medya metninin hangi dolayım lardan geçerek yorumlanması gerektiğine ilişkin çizdiği şemasında bu durumu gayet iyi anlatır (Wayne, 2009: 161–163). Buna göre bir medya metni, metin haline gelene kadar yedi düzeyden geçer. Bunlar, en alt düzeyden başlanırsa şöyledir: Üretim tarzı, gelişim tarzı, devlet, endüstri bağlamı, üretimin bağlamı, üretim süreci ve metin. Bu durumda izleyici, okuyucu veya dinleyici bir metin ile karşılaştığında aslında değişik dolayım düzeylerinden geçmiş bir tarihi içinde barındıran nihai ürün ile karşılaşmaktadırlar. Bu ürün üzerine analiz, sadece o ürünün görüngülerinden ibaret kalır, o ürünün içinde barındırdığı tarihsel ilişkiler ihmal edilirse gerçekliğin ancak sathi yüzünü görmüş oluruz böylece.

Dolayım ve dil arasındaki ilişkiye dair bu analiz, gerçekliğin sadece bizim dışımızdaki görüngülerden oluşmadığını göstermesi açısından önemlidir. Dil, dünyanın en eski medyalarından birisi ve aynı zamanda gerçekliği dolayım layıcı olduğuna göre aslında medyanın en önemli özelliklerinden birisi de böylece ortaya çıkıyor: Gerçekliği dolayım layıcı araç. Medya kavramı ileriki sayfalarda tartışılmakla bir-

2 Deleuze kavramların aynı kalışına şiddetle karşı çıkar. "Hiçbir filozof aynı kavramla işe başlamadığı gibi; en son yaratılan kavramla da yola çıkmaz. Bu yüzden her kavramın kendine özgü bir tarihi vardır" (Sütcü, 2005:32).

likte, medyadan yansıyan iletilerin gerçeklikle aynı olmadığını, bir süreç dâhilinde bizlerle buluştuğunu anlamak açısından burası önemli bir nokta.

Bu, aynı zamanda sadece dışsal görüngülere bakarak üretilen kavramların yanıltıcı ve eksik olabileceğini anlamamıza katkı sağlayabilir. Kavramlar, sadece bizlere yansıyan görüngülerden ibaret kalırsa, kavramın bağlandığı gerçekliğin tarihselliği ve süreç ihmal edilirse mağara metaforundaki tutsak insanın durumuna düşebiliriz. Kavramların ve kavramların karşılığı olan gerçekliğin aslında tarihsel olduğunu her daim hatırlamak gerekiyor. Gelgelelim bu her şeyin tarihsel olduğu, dolayısıyla sabitlenecek bir şey olmadığı anlamına gelmez. Aksi takdirde bilim yapılamaz. İncelenen nesnenin bir tarihi olduğunu, bu tarihi kazımadan gerçeğin tam açığa çıkarılamayacağını bilincinde olmak önemlidir. Ancak bir şeyin tarihsel olduğunu savunmak incelenen nesnenin sonsuz parametreler içinde yüzergezer olduğu bir göreliliğe gönderme yapmaz. Elbette her gerçeklikte ve gerçekliği kısmen anlamamıza katkı yapan kavramlarda değişmeyen belli temel unsurlar bulunur. Postmodernliğin görelilik hülyasından uyanmak ve bilim yapabilmek için örneğin insanın doğasını dahi hatırlamak yeterli olabilir. İnsan salt doğal ve biyolojik bir organizmadan ibaret değildir. Aynı zamanda ve esas olarak kendisini toplumsal eylemleri aracılığıyla değiştiren “toplumsal” ve “tarihsel” bir varlıktır. Tarih boyunca insanın doğası değişmiştir, bu nedenle tarihseldir. İnsan doğası aynı zamanda toplumsaldır, toplumsal ilişkilere göre şekillenmiştir. Tarihsel ve toplumsal olarak şekillenen bu insan doğasının tarih boyunca ve toplumsal ilişkiler altında değişmeyen birkaç yönü vardır: Beslenme, uyku, cinsellik ve çalışma... Ama bunları giderme tarzı yani kültür, insanın doğa durumundan çıktığı andan itibaren değişmiştir.³ Böylece tarihselliği ve evrenselliği fetişleştirmeden medyaya bakabilmek gerekiyor. Medyadan yansıyan iletiler, belli bir zamanda belli ilişkileri içermesine dolayısıyla tarihsel olabilmesine karşın, değişmeyen şey aynı zamanda onun evrensel karakteridir: dolayımılayıcı olması.

3. “Süreç” ve “Konumlanma Noktası” Çerçevesinden Medyaya Bakabilmek

“Eski medya” ve “yeni medya” kavramlarını bu tarihselliği, toplumsallığı ve değişmeyen bazı temel unsurları göz önüne almadan analiz etmek mümkün değildir. Bu analizde siyaset biliminden ödün alınabilecek iki kavram olan “konumlanma noktası” ve “süreç” oldukça kullanışlı olabilir.

3 İnsan doğası konusunda çok farklı görüşler bulunmaktadır. Hobbes’e göre insan doğası toplumsallıktan önce ve sonra aynıdır, yani özsel, aşkın ve evrensel bir insan doğası her daim vardır. Toplumsal örgütlenme insan doğasını değiştirmez. Locke ve Rousseau ise biraz daha tarihsel düşünür. Locke, iktisadi sistemdeki değişikliklerin bir ölçüde de olsa insan doğasını değiştirdiğine inanır. Rousseau ise doğaldan uygarlığa geçişin insan doğasını tamamen dönüştürdüğünü savunur (Silier, 2007: 61). İnsanı bir özne olmaktan çıkaran Althusser insanın özünün olmadığını ileri sürer (Timur, 2007: 92). Keza varoluşçular da insan doğası kavramına karşı çıkarlar. Onlara göre varlık, öz’den önce geldiği, yani insan önce var olup sonra kendi özünü sürekli inşa ettiği için sabit bir insan doğasından söz etmek mümkün değildir (Satre, 1989: 128). Marx ise insanın doğasının soyut ve aşkın olmayıp, tarihsel süreç içinde ve toplumsal ilişkiler içinde şekillendiğini ısrarla vurgular (Timur, 2007: 96; Marx, 2008: 123).

Konumlanma noktası, Bertell Ollman'ın diyalektiği işletmenin yöntemi bağlamında kullandığı bir terimdir (2006: 114–131). Bu kavram ile gerçekliği daha sağlıklı analiz etmek için hem geçmiş, şimdi ve gelecek arasında hem de inceleme nesnelerine bakış bağlamında sürekli pozisyonlarımızı değiştirmek ya da farklı konumlanma noktalarında olan insanlar gözünden inceleme yapmak kast edilmektedir. İnsan, yaşadığı değişimi, gerçekliğin içinde yaşayarak göremez ya da görse bile eksik algılar. Daha net ve berrak analiz için tarihte geçmiş, şimdi ve gelecek arasında farklı bir konumlanma noktasına geçerek analiz yapabilir. Konumlanma noktası, medyayı tarihsel olarak anlayabilme yolunda iyi bir çerçeve sunar bize. Bir incelemeci, medyaya dair incelemesinde, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında sürekli konumlarını değiştirebilir. Örneğin önce şimdیه odaklanır ve şimdiki medyaya bakar. Burada konumlanma noktası günümüz medyasıdır. Ancak sadece bu noktada kalmak medyayı gerçek anlamıyla anlama bağlamında bizlere yanıltıcı bir görünüm sunar. Günümüzdeki medya, tarih dışı değildir. Şimdiki medya geçmişin içinden evrilmiştir, dolayısıyla içinde insan ve kurumsal ilişkileri barındırır. Bu nedenle konumlanma noktamızı değiştirmek ve geçmişe doğru yolculuk yapmak gerekir. Konumlanma noktasının geçmişe uyarlanması, bütün her şeyin analize katılacağı anlamına gelmez. Günümüzdeki medyanın belli bazı önemli değişkenlerinin geçmişteki karakteristiğini yakalayacak ipuçlarına bakarız. Buradan konumlanma noktasını tekrar şimdیه kaydırdığımızda medyanın geçmişten şimdیه evrilmesi sürecini daha iyi kavrayabiliriz. Bu, görüngülerin ötesinde ve daha derin yorumlar yapmamıza yardımcı olur. Buradan, medyanın gelecekte alabileceği muhtemel biçimler ve anlamlar üzerine yorum da yapabiliriz. Bu durumda konumlanma noktası, gelecek olacaktır.

Konumlanma noktası sadece, geçmiş, şimdi ve gelecek arasında yapılan zamansal bir pozisyon değiştirmeden ibaret değildir. Kavram, aynı zamanda, incelenen nesnenin farklı konumlar zaviyesinden nasıl algılandığı, yorumlandığıyla ilgili pozisyonlar arasındaki dansı da içerir. Medyayı bu çerçevede ele aldığımızda, medyayla ilgili çeşitli tarafların varlığını saptarız: medyaya sahip olanlar, medyayı işletenler, medyada çalışanlar ve izleyiciler, okuyucular, dinleyiciler. Medya, bu taraflar gözünde farklı anlamlara ve değere sahiptir. Tek bir konumlanma noktasından, örneğin medyaya sahip olanlar çerçevesinden yapılacak bir değerlendirme, gerçekliğin sadece küçük bir bölümünü anlatır. Bu nedenle pozisyonumuzu değiştirmek, örneğin medyada çalışanlara ve medyanın kullanıcılarına da sabitlenmek gerekir. Böylece konumlar arasında yapılacak gezinti, gerçekliği daha sağlıklı anlamamıza katkı sağlar. Ne sadece içerik, ne de sadece medyayla ilgili insani tarafların birisinde sabitlenip kalma, medya gerçekliğini tam anlamaya olanak verir. Tıpkı bir insanın araba kullanırken aynasını ayarlayarak odak noktasını bulma eylemi gibi bir sosyal bilimci için konumlanma noktaları arasındaki gezinti, gerçekliğin daha iyi algılanmasını, anlaşılmasını ve açıklanmasını mümkün kılmaktadır.

“Süreç” ise, bırakalım iletişim bilimini sosyal bilimlerde son yıllarda unutulmuş kavramlardan biridir. Süreç, bir inceleme nesnesinin başlangıç ve bitmiş hallerine yoğunlaşmak değildir. Süreç, iki nokta arasındaki fark değildir. Sürecin fark olmadığını bilmek, bir oluşumu ve devamlı bir değişimi anlattığını kavramak özellikle günümüzün ampirik pozitivist araştırmalarının tipik karakteristik özellikleri göz önüne alındığında son derece önemlidir. Pozitivist yaklaşımda bir konunun şimdiki hali, yani bitmiş verili hali incelenir. Sonunda bu verili hale bakılarak “gerçeklik bu, gerçeklik orada” denilir. Bu tür çalışmalarda tarih -varsa- süreci içermek yerine, en iyisinden ya da en iyi ihtimalle, inceleme konusunun başlangıç anına yoğunlaşan kısa ve çalışmaya asılı kalan bir tarzda yer alır. Tarihsel anlatı sunularak argümanlar güçlendirilmeye çalışılır. Ancak, başlangıç ile şimdi arasındaki “şey”in durumu, o “şey”in şimdiki “şey” haline gelmesine kadar geçirdiği süreç ele alınmaz. Süreç, yinelenmek gerekirse, Olman’ın da vurguladığı gibi iki şey arasındaki “fark” değildir, durağan anların karşılaştırılması bize süreci anlatmaz. Önemli olan şeylerin nasıl cereyan ettiklerini, onların ne olduklarının parçası olarak almak suretiyle onları var oldukları gibi kendi içsel ilişkileri içinde çözümlemektir (Olman, 2006: 54–55). Süreç, bizim dışımızdaki inceleme nesnesinde içerimlenmiştir. İncelenen şeyin ne olduğu, onun tarihidir. Bu nedenle şeylerin varlığı ve değişimi birbirinden ayrı değil, bir ve aynı ilişkinin farklı konumlanma noktalarından görülen yüzleridir.

Süreç ihmal edildiğinde, onun şimdiki ya da çekirdek halindeki başlangıç halini incelemenin yanıltıcı olduğu görülür. Bir kartopunun zirveden bırakıldığındaki ilk hali ile zeminde büyük bir kütle olması arasındaki süreç bilinmeden ne onun nihai görünüşü halini ne de ileride muhtemel alacağı biçimleri analiz etmek mümkündür. Süreci ayrıntılı incelemek sayesinde, incelenen konunun gelecekte alabileceği muhtemel biçimleri ve içerikleri hakkında öngörülerde bulunulabilir. Ne var ki bu tür öngörülerde bulunmak, ayakları realiteden kesik, zihinde inşa edilen bir gelecekbilimci konumunda bulunmak değildir. Geçmişten şimdiye kadar yaşanan tarihsel gelişmelerden yararlanarak, süreç içinde inceleme konusunun değişimini göz önüne alarak onun gelecekte muhtemel alabileceği biçim hakkında varsayımlarda bulunmaktır. Bu varsayımlar hiçbir şekilde gerçeklikten kopuk ve bağımsız değildir.

“Medya”, “eski medya” ve “yeni medya” kavramlarına bu noktadan bakıldığında ihmal edilmeyecek unsurların “tarihsellik”, “toplumsallık”, “süreç” ve “konumlanma noktaları” olduğu ortaya çıkar. Öncelikle bir şeyin eskimesi, tarihsel süreç içinde ve toplumsal ilişkiler içinde gerçekleşir, eski olan yeni olana evrilir. Yeni, eskinin içinden evrilerek filizlenir. Bu nedenle daha önce verdiğimiz kartopu örneğini dikkate alırsak, eski ile yeni olan şeyi kendi başına alır, bunları birbiriyle ilintisiz iki ayrı ontolojik bütünlük olarak görürsek bizler süreci değil sadece “farkı” incelemiş oluruz. Bu ise bize ne eskinin ne de yeninin karakterini tam gösterir. Analizin sağlıklı olması için önce yeni olanın -burada yeni medyanın- tipik özellikleri ortaya konulmalıdır. Sonra buradan geriye giderek eski olanın -burada eski

medyanın- özellikleri çıkarılmalıdır. Üçüncü olarak eski medyadan yeni medyaya kadar olan sürecin medya bağlamındaki detayları incelenmelidir. Ve en nihayet bütün bu incelemelerden sonra ileriye doğru bir öngöründe bulunulabilir. Günümüzde yeni medya olarak nitelendirilenin ileride alabileceği hal, eski ve yeni denilen medyanın özelliklerinden ve eskiden yeniye olan evrimden yola çıkılarak tasarlanabilir. Ancak bu makalenin sınırları içinde belirtilen yöntemin bütün boyutlarının eski ve yeni medya analizine uygulanması mümkün değildir. Bunun yerine bazı noktalar vurgulanacaktır.

4. Medya Kavramı

Medya, kanal, ortam, araç gibi anlamlara gelen *medium* teriminin çoğuludur. Ne var ki, terimi böyle genel bir bağlamda ele almak, aslında medya ile kast edileni evrenselletirmek ve tarihsizleştirmek anlamına gelir. Bu nedenle iletişim literatüründe medya ile anlatılmak istenenin "iletişim medyası" olduğunu özellikle vurgulamamız gerekiyor. İletişim medyasının ise insani ve teknik olmak üzere iki boyutu vardır. İnsani boyut, iletişim medyasının üretim, içerik, dağıtım, kullanım ve alım-lama gibi bölgelerde yer alan insan faaliyetlerini içerir. Bu boyut kendi içinde ikiye ayrılabilir: Medya alanında çalışan profesyoneller ile medyanın mesajlarını izleyen, dinleyen, seyreden geniş toplum kesimleri. Ancak bu analitik ayrımdır; medya alanında çalışan bir profesyonel de sonuçta kendisinin üretimine katıldığı ya da başka profesyonellerin ürettikleri mesajları izler, dinler, seyreder ve sonra bunları söylemsel işlemeye yani başkalarıyla tartışmaya, başkalarına aktarmaya tabi tutar. Gerçeklikte bir ve aynı olan şeylerin analiz amacıyla parçalandığını, ayrıştırıldığını her zaman hatırd tutmak gerekiyor.

Medyanın teknik boyutu görünürde biraz daha karmaşıktır ve aslında medya denildiğinde ilk akla gelen, insan zihninde çağrışım yapan teknik boyuttur.⁴ Bizler, öncelikle iletişim kurmak, semboller üretmek ve yaymak için teknik bir araçtan yararlanmaktayız. Bu araç, insan bedeninin kendi uzuvları olabileceği gibi bedenin dışındaki başka araçlar da olabilir. Teknik araç, sembolik biçimlerin maddi zemini oluşturur. Thompson'un da vurguladığı gibi aslında sembolik alışverişin bütün süreçleri bir ölçüde teknik araç gerektirir. Yüzyüze iletişimde gırtlak ve ses telleri, hava dalgaları, kulaklar, kulak zarları kullanılır. İletişimin teknik medyasının birkaç özelliği birbirinden ayrıştırılabilir. İlk olarak, teknik medya sayesinde sembolik biçimler bir ölçüye kadar *sabitleştirilir*. Bu sabitleme derecesi, teknik medyanın kendi içinde farklılaşır. Örneğin yüzyüze iletişimde sabitleme derecesi çok düşüktür, konuşulan sözcükler hafıza tarafından yakalanmaya ve depolanmaya çalışılır. Ancak kâğıt veya parşömen üzerine konuşulan sözcükler sabitlendiğinde daha kalıcı hale gelirler, zamana karşı dayanıklı bir biçime bürünürler. Teknik medyanın ikinci özelliği belirli ölçüde *çoğaltmaya* imkân vermesidir. Teknik ortamın kapasitesi

4 Teknik ve teknoloji kavramı üzerinde ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. (Ellul, 2003).

sembolik biçimlerin farklı kopyalarını çıkarmaya olanak sağlar. Burada da farklı medyaların doğasından kaynaklanan bir farklılık söz konusudur. Örneğin kayalar üzerine yapılan kabartmaların çoğaltılması ile kâğıt üzerine yazılan yazıların çoğaltılması zorluk ve zaman gibi açılardan birbirinden oldukça farklı süreçleri içerir. Matbaa ve elektronik teknolojileri çoğaltmayı hem niceliksel hem de niteliksel olarak uç boyutlara taşımıştır. Teknik medya üçüncü olarak *zaman ve mekânı birbirinden ayırıştırır*. Aslında konuşma durumunda bile zaman-mekân ayrışımı çok az da olsa vardır. Ayrışım insan bedeninin dışındaki teknik araçlar sayesinde giderek artar. Örneğin bir konuşma hoparlör ya da mikrofon vasıtasıyla daha öteye, geniş bir erişime sunulur. Kayıt cihazları ile aynı konuşma bizlerden çok farklı zaman ve mekân bağlamlarında yer alan dinleyici ve izleyiciler tarafından paylaşılır. Ve en son olarak teknik medya, aynı zamanda bir *bilgi, beceri, ustalık ister*. Hem teknik medyada üretim faaliyetinde bulunan profesyoneller hem de onu kullanan insanlar bir ölçüde belli kurallar ve işlemleri bilmek, o konuda hüner edinmek zorundadırlar. Bu ustalık, aynı zamanda belirli bir yaratıcılığı, bir insani potansiyeli içerir (Thompson, 2008: 37–45).

Bu açıklamalar gösteriyor ki, aslında iletişimin teknik medyası denilen kavram dahi insani boyutlarından arındırılamaz. Aynısını medyanın insani boyutu açısından düşünmek mümkündür. En insani denilen bir iletişim edimi dahi kendi içinde tekniği barındırmaktadır. Dolayısıyla gerçekte bir ve aynı şey, farklı konumlanma noktalarından ve analiz amacıyla ayrıma tabi tutulmaktadır.

5. “Eski Medya” ve “Yeni Medya” Ayrımı

Eski medya ve yeni medya kavramları arasındaki ayrım ise biraz daha sorunlu gözüktüyor. Esas olarak “yeni” olarak belirtilen medya merkeze alınarak iki medya tipi arasında ayrım yapılır: basın, radyo, televizyon, sinema gibi kitle iletişim araçları eski medya kabul edilirken; internet, cep telefonu, uydu teknolojisi, telekomünikasyon altyapısı, bilgisayar, tele-text, video-text, CD-DVD gibi teknolojiler yeni medya sınıflaması altında incelenir.⁵ Telekomünikasyon altyapısı günümüzde internet ve telefon aracılığıyla insanların birbirlerine bağlanabilmelerine imkân vermektedir. Bu ağ ortamında uydular, radyo linkleri, fiber optik kablolar gibi pek çok alt bileşen bulunmaktadır. Yeni medyanın özünde aslında, seslerin, metinlerin, görüntülerin sayısal olarak aynı ortamda bulunması, bunlara etkileşimli bir şekilde ulaşıp, değiştirilmesi, yanıt verilmesi gibi özellikler bulunmaktadır. Bilgisayarlar aracılığıyla internet üzerinde birbirine bağlanan insanlar, her türlü metni, sesi, görüntüyü paylaşmakta, bunlara kolaylıkla erişebilmekte ve eriştiklerini değiştirip dönüştürebilme şansına sahip olmaktadır. Bu tür olanaklar örneğin kitle iletişiminde son derece sınırlıdır. Kitle iletişiminde temelde farklı mekânları paylaşan

5 Yeni medyanın bileşenlerini daha genel bir sınıflamayla, telekomünikasyon altyapısı, internet ve sayısal ağlar, hücresel mobil iletişim (cep telefonu), teletext, videotext (ekran gazetesi), view-data (video yazım) olarak ayrılabilir (Törenli, 2005: 113–124).

insanlar, aynı iletiye muhatap olmakta ve iletilenler karşısında çoğunlukla pasif kalmaktadırlar.

Yeni medya⁶ denildiğinde ilk anda akla gelen şeyler, teknik ve teknolojinin en son gelişmiş halini temsil eden, şimdi deneyimlediğimiz ve özellikle görsellik yönüyle iletişim araçlarıdır. Bu makalede yeni medyanın tüm özelliklerine girmek mümkün değildir, zaten makalenin temelde böyle bir amacı yoktur. Üstelik bu konuda çeşitli çalışmalar bulunmaktadır.⁷ Ancak yine de Rogers’ın sınıflaması kısaca da olsa vurgulanabilir (1986: 4–5). Yeni medyanın en belirgin özelliği *karşılıklı etkileşime* imkân vermesidir. Aslında karşılıklı etkileşimliliğe eski medya olarak kabul edilen medya teknolojileri de kısmen izin vermektedir. Örneğin izleyiciler izledikleri programlara dair mektuplar yazabilir, ya da telefon açıp tepkilerini belirtebilirler. Ancak buradaki etkileşimlilik sınırlıdır. Alıcı ve verici doğrudan bir iletişim kanalında etkileşimde bulunmamaktadır. Bu anlamda yeni medya daha diyalojik bir iletişime olanak sağlarken; eski medya monolojik yani tek yönlü bir iletişime imkân vermektedir. Aslında eski medya denilen telgraf ve telefon da iki yönlü ve etkileşimli özelliklere sahiptir. Ancak yeni medya, bunlardan farklı olarak ses, metin, görüntü ya da sayıları birleştirmektedir. Örneğin internette bir görüntülü görüşme, sesi, metni, görüntüyü üstelik daha kaliteli bir şekilde bir araya getirmektedir. Yeni medyanın ikinci özelliği *kitlesizleştirmedir*. Kitle iletişiminde aynı mesaj heterojen ve dağınık bir kitleye iletilirken, yeni medyada bireylere veya küçük gruplara mesajlar iletilmekte, onlardan mesajlar alınabilmekte, bunlara yanıtlar verilebilmektedir. Bu mesajlaşmada yanıtlar için düşünme, yanıt vermeme gibi seçenekler mevcuttur. Bunun yanında gönderilecek iletiler, bireylerin veya grupların özelliklerine ayrıştırılmakta, parçalara bölünmekte ve yönlendirilmektedir. Bu iki özellik şimdi belirttiğimiz *asen kron olabilir* özelliğiyle bağlantılıdır. Yeni medyayı kullananlar iletişimi istedikleri zaman başlatabilme, bitirebilme, dondurabilme olanaklarına sahiptirler. Yani sadece mekân değil, zaman üzerinde de bir denetime sahiptirler.

Burada yeni medyanın özelliklerine dair belirtilen hususlar, bir açıdan ideal durumu yansıtmaktadır. Örneğin, karşılıklı etkileşimliliği gerçekten karşılıklılık olarak düşünmek gerçekte var olan toplumsal yapı ve üretim ilişkileri düşünüldüğünde mümkün değildir. Yeni medyanın kullanıcıların denetiminde ve onların sahipliğinde olduğunu söylemek mümkün değildir. Sonuçta bu teknoloji belirli grup ve çıkarların hizmetindedir. Bu nedenle, karşılıklı etkileşimliliği esas olarak yeni medya olarak kabul edilen iletişim araçlarının kullanıcılar arasında görece daha yatay iletişime imkân vermesi bağlamında düşünmek gerekir. Aksi takdirde

6 Yeni medya olarak nitelenen medya, 1970’ler sonrasında özellikle bilgisayar ve bilgi-işlem alanında kaydedilen gelişmelerin iletişim alanına yansınmasıyla şekillenmeye başlamıştır (Törenli, 2005: 88). Bu yıllardan sonra kapitalizmin krizden çıkma çabasında üretken sermayenin ihtiyaçları, bilim ve teknoloji alanında dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Böylece Törenli’nin de vurguladığı gibi, yeni medya, süreklilik kazanmış bu teknolojik dönüşüm sürecinin veya yöndeşmenin birbiriyle ilişkili ve bağlantılı yenilikleri laboratuvar ortamından çıkartılıp pazara ya da tüketime sunulmasının ürünleri olarak nitelenebilir (2005: 88).

7 Belli başlı çalışmalar için bkz. (Timisi, 2003); (Törenli, 2005); (Binark, 2007); (Alankuş, 2003); (Geray, 1994).

cep telefonlarımıza, elektronik postalarımıza siyasal, ekonomik, sembolik ve hatta zorlayıcı iktidar odaklarından gelen mesajlar ya da çok ortamlı denilen ortamlarda bizlerin muhatap kaldığı mesajların çoğu, sonuçta etkileşim boyutunun ihtiyatla karşılanmasını zorunlu kılar. Reklamcılar, pazarlama şirketleri, başka özel şirketler ve devletin çeşitli kurumları kendi üretimi bölgelerinden mesajlar gönderirler. Bu, bir iletişimden ziyade tek yönlü bir iletimdir. Bu iletim, aynı zamanda asenkron olabilme özelliğini kuşkulu hale getirir. Elektronik posta kutusunu açtığımızda bilgisayarımıza düşen mesajların her zaman arkadaşlarımızın, yakınlarımızın, akademik anlamdaki yazışmalarımızın olduğunu söylemek mümkün değildir. Belirtilen iktidar odaklarından ve özellikle sembolik iktidar merkezlerinden gelen tanıtıcı ve reklam içerikli metinler ya da spamlar günlük hayatımızda mesaj silme eylemini artık rutin hale getirmektedir. Yeni iletişim teknolojilerinin iktidar odaklarına sunduğu süperpanoptikon olarak kavramsallaştırılan gözetim teknikleri ise etkileşim boyutunun monolojik karakterini göstermesi açısından önemlidir.⁸

Eski medya ile yeni medya arasında kategorik ayrımın bir başka problemine burada kısaca da olsa değinmek gerekiyor. Eski ve yeni dikotomisinden türetilerek üretilen bu kavramlar, örtük de olsa yeniye yönelik olumlu bir bakışı içerir. Bu bakışa göre eski, adı üzerinde eski olduğu için geride bırakılması gerekir. Yeni ise, insana yeni ufuklar ve yeni potansiyeller sunduğu için hemen benimsenmeli ve kabul edilmelidir. Eski ve yeni karşıtlığında bulunulması gereken konumlanma noktası, yeni olandır. Bu, özellikle teknolojik sahada belirgin bir karşıtlıktır. Teknolojinin gelişimi, yeni icatlar, makineler ve teknik bilgi kutsandığı ve sorgulanmadığında yeni teknoloji, eski olan karşısında öne çıkarılır. Bu bakışta yeni olan ile eski olanın yan yana var olup olmadığı, her yeni olanın eskiyi tamamen çöpe atıp atmadığı ya da atması mı gerektiği ve yeni olandan en fazla kimlerin kazandığı gibi sorular pek sorulmaz. Bu soruları sormak için antropolojik bir bakışı odağa almak gerekiyor.

6. Antropolojik Bakış Açısıyla Medyaya Bakmak

Sorgulanması gereken unsurlardan birisi de “eski” ve “yeni” ayrımında eski olanın kitle iletişim araçlarıyla, yeni olanın ise bilgisayar ve telekomünikasyon altyapısının ve uydu teknolojisinin iç içe geçtiği araçlarla özdeşleştirilmesidir. Acaba, eski medya kitle iletişim araçlarıyla yani basın, radyo, televizyon ve sinema gibi araçlarla eşitleniyorsa, ondan önce medya yok muydu sorusu, bu ayrımdan yola çıkıldığında yanıtızsız kalmaktadır. Bu ayrım, eski medyayı kitle iletişim araçlarıyla başlatmaktadır. Eski olarak nitelendirilenin öncesindeki iletişim araçlarının hangi kategoride değerlendirilmesi gerektiği dikkate alınmamaktadır. Hatta biraz örtük de olsa kitle iletişim medyasından önce medyanın olmadığı bile baştan varsayılabilir. Hattı.

Bu örtük varsayımın geçerli sayılabilmesi, bir iletişim gücü olan “insan” söz konusu olduğunda mümkün değildir. İnsan, bir iletişim gücü olarak, sembollerini üret-

8 Foucault'nun panoptikon kavramından esinlenilerek üretilen süperpanoptikon kavramı için bkz. (Lyon, 1997).

me ve bunu gelecek nesle aktarma potansiyeline sahiptir. İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli husus, anlamlı semboller üretme ve onları aktarmadır. Hayvanlar da kendi aralarında sembol paylaşımında bulunmasına karşın semboller aynı kalır. Hayvanın yeni sembollerin üretilmesi ve bunların aktarması söz konusu değildir. Ya da bir papağanın insanın sesini taklit etmesi örneğinde olduğu gibi, hayvanın eğitim sonucunda çıkardığı sesler aynı kafesteki yavrusuna aktarılmaz sadece mimetik bellek yani taklit belleği düzeyinde kalır. Bir tek insan, bilinçli semboller üretme, genişletme ve aktarma potansiyeline sahiptir.

İnsan, sadece konuşarak, diğerleriyle semboller alışverişinde bulunarak iletişim faaliyetinde bulunmaz; aynı zamanda hayaller kurar. Geceleri düş görür, bazen sessiz bir şekilde gündüz düşlerinde düşünür gezer olur. Böylece insan, kendi kendisiyle iletişim kurar. İnsan, yaşamını sürdürdüğü müddetçe her daim bir iletişim gücü olma potansiyelini kendi zihninde ve fiziksel bedeninde taşır. Bu nedenle insanın ortaya çıkışından beri medya her zaman mevcut olmuştur. Ancak yukarıda vurgulandığı gibi yeni medya olarak nitelendirilen medya zaviyesinden yapılan bir konumlanma eski olarak, yeni öncesindeki tüm medyayı değil, sadece kitle iletişim araçlarını yani matbaa sonrası medyaları eski medya olarak kabul eder.

Oysa bunun yerine, analitik amaçlı olsa bile daha kullanışlı üçlü bir ayrım yapılabilir: *klasik medya*, *kitle iletişim medyası* ve *etkileşimli sayısal medya*. Böylece yeni ve eski fetişliğinden kısmen uzaklaşılabilir ve ayrımlar daha sarıh olur. Kitle iletişim medyası, matbaayla birlikte başlatılabilir. Matbaa, iletişim alanında niceliksel ve bir ölçüde niteliksel bir kopuşu temsil ettiği için, ondan önceki medyayı klasik medya olarak nitelendirilebiliriz. Böylece konuşmalardan, davula, ateşe, dumana, insanın bacak gücüne, ulaşım yollarına ve araçlarına kadar pek çok ortam, araç ve kanal klasik medya içinde değerlendirilebilir. Tarih içinde klasik medya sürekli evrimlenmiş ve bazı açılardan kitle iletişim medyasına yakın işlevler üstelenebilmiştir. Örneğin kahvehanelerdeki Karagöz ve meddah performansları Osmanlı ülkesinin temel iletişim medyalarından olmuştur. Bu medya ile bilgi, haber ve eğlence sıradan ve hatta seçkin insanlara ulaşmıştır. Bir açıdan bakıldığında dönemin kitle iletişim araçlarına benzer işlevleri yerine getirmişlerdir. Şöyle ki Osmanlı ülkesindeki kahvehanelerdeki gösterimlerin içerikleri genel hatlarıyla birbirlerine benzerdi. Böylece yüzlerce kahvehanenin müdavimleri benzer içerikli gösterimleri bazen aynı zamanlarda izleyebilmekteydiler.⁹

Bu benzerliğe karşın bu klasik medyanın kapsam ve içerik olarak matbaa sonrası iletişim medyasından farklı olan yönleri bulunmaktadır. Her şeyden önce doğaçlama oldukları, metne sabitlenmedikleri için kahvehanelerdeki gösterimlerde aynı mesaj değil, görece birbirine benzeşen ancak birbirinin tıpa tıp aynısı olmayan mesajlar yayılmaktaydı. Bunun yanında kitle iletişimin temel unsurları olan bir dizi özelliği klasik iletişimde bulmak mümkün değildir. Öncelikle kitle iletişimi, "en-

9 Ayrıntı için bkz. (Öztürk, 2006).

formasyon veya sembolik içeriğin sabitlenmesi ve iletimi yoluyla sembolik malların kurumsallaşmış üretimi ve genelleşmiş dağıtımını”nı içerir (Thompson, 2008: 49). Bu nedenle sembollerin üretiminde ve dağıtımında kurumsallaşmış araçlar yer alır. Daha açık anlatımla, kitle iletişimini medya endüstrilerinden ayırt etmek mümkün değildir. Oysa klasik medya, halk kültürünün ve popüler kültürünün bireşimini içinde taşır. Medya endüstrisi bu açıdan klasik medyadan farklıdır. Medya endüstrisi kitle kültürü, ticari kültür ile daha iç içe geçmiştir. Klasik medyada ticarilik olsa bile boyutu son derece düşüktür. Üstelik bu ticarilik kültür endüstrisinin dayatmasından uzaktır: Bir kahvehanedeki karagöz oynatıcısı, meddah, kahvehane sahibi ve izleyiciler arasında ticari boyutu düşük, daha samimi ve karşılıklı temelde bir ilişki yürür. Gösterimi izleme karşılığında duruma, yere, zamana ve izleyicinin o anki koşullarına uygun olarak para toplanır. İzleyiciler gösterimi standart bir tarifeyle izlemez, oyunun niteliğini ve taleplerini karşılayıp karşılamadığını da dikkate alarak kendi belirlediği tarife göre ücret eder. Böylece kahvehanedeki ilişki, geniş toplum kesimleriyle semboller üreten ve yayan örneğin bir Karagöz oynatıcısı ve meddah arasında gönüllü ve karşılıklı temelde kurulan bir ilişkidir. Klasik medyanın izleyicileri ve dinleyicileri beğeni düzeylerine ve gelirlerine göre küçük bir ücreti gösterim sonunda mekân sahibine ve performansı icra edene verebilir. Klasik medya, kurumsallaşmış bir endüstri değildir. Bu nedenle klasik medyada ekonomik değerlendirme, yani pazarda metalar olarak tayin edilme olgusu merkezde yer almaz. Asıl değerlendirme kullanım üzerinden gerçekleşir ve bu çerçevede sembolik değerlendirme odağı gelir: Kahvehane müdavimleri izledikleri, dinledikleri performans ve performansçıya yönelik övgüler veya sövgüler düzer, gerektiğinde onları bağrına basar. Bu iltifatlarını, övgülerini gerektiğinde sahneye çıkarak gösterirler. Onlarla içli dışlı hale gelirler. Samimi, içten bir iletişim gösterimin bir boyutu haline gelirler. Performansçının bu durumda kim olduğu bile belirsizleşir, izleyici ve dinleyici bazen performansçı yerine geçer ve performansçı da izleyici ve dinleyiciyle yer değiştirir.

Kitle iletişiminde metalaşma ileri boyuttadır. Kitaplar satın alınır, gazetelerdeki sayfaların bir kısmı reklamlara ayrılır ve radyo televizyonlar zamanlarını reklamcılara satarlar.¹⁰ Bu metalaşma yeni medya olarak nitelenen ancak bu makalede etkileşimli sayısal medya olarak kavramsallaştırılan medyada uç noktalara ulaşmıştır. Ayrıntılarına girmemekle birlikte, uydu yayıncılığından, şifreli kanallara, internetin ticari amaçlı kullanımına, cep telefonlarının reklam amaçlı kullanımına kadar pek çok unsuru hatırlamak vurgulanmak istenilen noktanın ne olduğunu kısaca anlatabilir.

Klasik medya ile kitle iletişim medyası arasındaki ayrımlardan birisi etkileşimlikte yatar. Aslında etkileşim unsuru yukarıda belirtildiği gibi yeni olarak nitelenen sayısal medyanın önemli özelliklerinden birisidir. Bununla birlikte klasik

¹⁰ Sembolik değerlendirme ve ekonomik değerlendirme kavramları için bkz. (Thompson, 2008: 51).

medyanın yüzyüzelik, aynı mekânı paylaşma, temelde endüstriyel boyuta sahip olmama gibi özellikleri günümüzün sayısal ve kitle iletişim medyasından farklıdır. Kitle iletişim medyasında zaten temelde monolojik bir iletişim söz konusudur, iletiler medya endüstrilerince hazırlanır ve izleyicilere, dinleyicilere ve okurlara dağıtılır. Mesajların alımlayıcıları ile üretenler arasında yapılaşmış bir kopuş söz konusudur. Üretim ve alımlama arasındaki bu kopuş hem üretim hem de alımlama bağlamında bazı belirsizliklere yol açar. Etkileşim olmadığında ya da çok sınırlı olmadığında üretim bölgesinde yer alanlar tahmini veya reyting gibi niceliksel ölçütlerle ve bazen deneme yanılma yoluyla programlar üretirler. Alımlama bölgesinde yer alanlar ise üretim bölgesinde bilinmeyen üreticilerce üretilen mesajlar karşısında kendi başlarına kalmaktadırlar. Klasik medyadaki mesajları üreten ve yayan ile alan arasındaki etkileşimli iletişimi burada görmek mümkün değildir. Etkileşimli sayısal medya kitle iletişimindeki yapısal kırılma ve belirsizliği azaltsa bile hiçbir zaman klasik medyanın düzeyine ulaşamaz. Oradaki etkileşim, adı üzerinde sayısaldır yani dijitaldir.

Klasik medya ile kitle iletişim medyası arasındaki ayrımlardan en son olanına aslında yukarıda kısmen değindik: Kitle iletişim medyasından yayılan mesajlar kamusal dolaşıma girer ve alımlayıcılar çoğulluğuna ulaşır. Klasik iletişimin kapsamı hiçbir şekilde bu çapta bir dolaşıma imkân vermez. Etkileşimli sayısal medyada ise artık kitle yerine cemaatler ve bireyler öne geçer, ancak bu durum etkileşimli sayısal medyanın önemini küçültmez tam tersine artırır, çünkü bu medya gücünü alımlayıcıları parçalayarak ve her birini bir tüketim nesnesi haline getirecek stratejiler üretmekten alır.

Bu açıklamalar, klasik medyanın kitle iletişim medyasıyla ve hatta günümüzün etkileşimli sayısal medyasıyla ortadan kalktığı anlamına gelmez. Konuşma, sohbet, dedikodu, jest, mimik, resim, çizik tarih boyunca ve günümüzde etki ve önemini korumaktadır. Bu nedenle eski ve yeni olan iç içe geçmiş bir şekilde yan yana varlığını sürdürmektedir. Bu sınıflamada merkezi olan şey, belirli bir süreç sonunda eski olanın içinden yeni olanların evrilmesidir. Bunun anlamı, hem her yeninin içinde eski olan içerimlenmiş hem de eski olan, geleneksel olan yeni olanın dışında, onunla yan yana ve bazen ona rağmen varlığını sürdürmüştür. Böylece bizler daha değişik bir konumlanma noktasında ve süreci dikkate alan bir bakışla yeni denilen şeye baktığımızda hem yeni olanı, hem de eski olanı görmüş oluruz.

Burada vurgulanması gereken en önemli hususlardan birisi de, yeni medya denildiğinde aslında bilerek ya da bilmeyerek altı çizilen asıl unsurların “teknoloji” ve “teknolojinin insanlığa getirdiği faydalar” olduğudur. Burası tam da sorgulanması gereken noktadır: Teknolojiyi, iletişim medyası, hatta iletişim ile özdeşleştirmek; onları teknolojinin daha ikincil bir ögesi olarak kavramak ne derece sağlıklıdır?

Bizler şayet teknolojiyi merkeze alarak süreci ihmal eden bir analiz yaparsak o zaman yeni medya kavramını sürekli gözden geçirmemiz gerekecektir. Her yeni tek-

noloji “yeni” olacak ve yeni olana göre geçmişte olan her şey “eski” haline gelecektir. Yeni teknolojiye göre eski teknolojiler eskiyecektir. Böylece teknolojik buluşlara ve gelişmelere endeksli, içeriği sürekli boşaltılan bir kavramla karşı karşıya kalacağız. Teknolojinin her şeyi belirlediğine kadar aşırı uçlara savrulmaya olanak verecek bir teknolojik determinizm anlayışında asıl unsur olan “insan” ile iletişim kavramına içkin bazı temel öğeler gözden kaçacaktır. Bu noktayı açıklamak gerekiyor.

Teknolojiyi merkeze koyan bakış en uç noktasında teknolojik determinizmde somutlaşır. Bu bakışın değişik tipleri olsa bile temelde, teknolojiyi, onun gelişimini, işleyişini ve etkisini toplumsal ilişkilerden elimine eder. Böylece toplumsal ilişkiler ya marjinalleştirilir ya da devre dışı bırakılır. İkinci olarak teknoloji, insanlar arası ilişkilerin bir ürünü olarak algılanmaz, nesnelerin doğasından kaynaklanan bir olgu olarak anlaşılır (Wayne, 2009: 59). Teknoloji, bu anlayışa göre, aşkın, tarih ötesi ve evrensel bir bağlama sahiptir. Böylece süreç, teknolojinin kendi içindeki ilişkileri ve değişik zamanlara ve yerlere göre özgünlüğü ihmal edilir. Ve belki daha önemlisi teknoloji üzerindeki mücadele devre dışı bırakılır (Wood, 2008).

Oysa nerede bir insan varsa orada bir mücadele olacağına göre, teknolojinin, berisinde ve ötesinde bütün insanları saat gibi kurduğunu düşünmek mümkün değildir. İnsanlar, tarih boyunca iletişim teknolojisi dâhil teknolojiyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalışmışlar, bu konuda kaçak teknik ve stratejiler geliştirmişler, iktidarlarla mücadele etmişlerdir.¹¹ İkinci olarak teknolojik deterministlerin varsaydığının tersine teknoloji ve özelde iletişim teknolojisi kendi başına bir “şey” değildir. Bilgisayarlar, müzik aletleri ve cep telefonları gibi teknolojiler en nihayetinde insan yapımıdır, insan elinden çıkmadır. Bizler, araç gereçlere, makinalara, ürünlere, nesnelere, eşyalara, insanlığın bilgi birikiminin, emeğinin ürünleri olarak değil; kendi başlarına şeyler olarak baktığımızda Marx’ın meta fetişizmi bahsinde anlattığı dünyada içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklenebiliriz.¹² Şeylerin kendi başına değiştiğini, kendi aralarında ilişkiye girdiğini ve insanlar arasındaki ilişkinin şeyler arasındaki ilişkiler gibi görüldüğü bir konumlanma noktasından analizlerimizi yaparız bu durumda. Oysa konumlanma noktamızı biraz değiştirip insana odaklandığımızda, yaşamış ve yaşayan gerçek tarihsel insanı merkeze aldığımızda daha farklı bir gerçekle karşılaşırız: Teknoloji insan elinden çıkmasına karşın diğer pek çok şeyde olduğu gibi insanı egemenlik altına almış ve insan kendi ürettiklerini fetiş haline getirmiştir. Böyle bir bilinç kurgusu üzerinden inşa edilen konumlanma noktasından yapılacak analizin ise, teknoloji merkezli olmayacağı aşikârdır. Teknolojik merkezli bir konumla yapılacak analiz, insanın da içinde yer aldığı üretim ilişkilerini tamamen askıya alır, toplumsal yapıyı es geçerek ve sadece bitmiş ürünlere ve gelecekte icat edilecek ürünlere görüngüler ve gelecekbilimcilik zaviyesinden bir bakış sergiler.

11 Ayrıntılar için bkz. (Öztürk, 2010).

12 Meta fetişizmi için bkz. (Lukács, 2006: 154–187); (Wayne, 2009: 227–269).

Teknoloji, tıpkı insan gibi belirli bir üretim ilişkileri içerisinde yer almaktadır. İnsan, tarih boyunca doğa ve diğer insanlarla iletişime girmiş, kendisini üretirken kendisinin, doğanın ve diğer insanların dönüşümüne katkı yapmıştır. Bu dönüşüm, belirli bir iş yapış tarzıyla uyumlu olmuştur. Feodal dönemde lordlarla serfler arasında toprağa bağımlı ve artık değerın zaman zaman zor ve baskıyla alındığı bir üretim ilişkisi, kapitalist dönemde yerini, üretim araçlarını kaybeden insanların bedensel ve zihinsel güçlerini, üretim araçlarının sahiplerine satmak zorunda kaldıkları bir başka üretim ilişkisine bırakmıştır. Emek güçlerini satın alanların zamanla sermaye sahiplerine dönüşmeleri ve teknolojinin bu sürece göre gelişmesi bilindik konulardır (Marx, 2008: 257–303). Sürekli üretim ve her şeyin değişim değerine göre üretildiği bir dünyada devamlı geliştirilmek zorunda olunan teknolojik yeniliklerle karşı karşıyayız. Bu yenilikleri insan elinden çıkma, içinde onları üretenlerle sermaye arasında sömürü ilişkilerinin olduğu bir ürün olarak değil bir “şey” olarak görmekteyiz. Dolayısıyla konumlanma noktamızı biraz değiştirir ve örneğin bilgisayara, bir fabrikada kol işçisiyle bir büroda bilgi işçisinin ürettiği insani bir ürün olarak bakarsak daha farklı bir analiz yapabiliriz. Önümüzdeki bilgisayar, nihai bir nesnedir; ne var ki onun tarihini, yani bilgisayarın bilgisayar haline gelmesine kadar olan süreci incelemeyen ya da üstünkörü inceleyerek yapılacak yorum, bilgisayarı kendi başına bir şey haline getirebilir. Oysa bilgisayarın içinde, sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin tarihi ve bilgisayarı üretenlerin emekleri gizlidir. Süreç ve konumlanma noktası analizde merkeze alınmazsa, bilgisayarı yeni medya olarak tanımlayıp, yeniliği de teknoloji boyutuyla özdeşleştirmek kaçınılmaz gibidir. Bu nedenle herhangi bir konu ve bu makale bağlamında medya, şimdi, geçmiş ve gelecek arasında konumlanma noktalarımızı değiştirerek analiz edilmelidir. Konunun tarihsellik, insan ve toplumsal bağlamı ihmal edilmesi durumunda yüzeysel ve sadece görüngülerle yetinen bir yaklaşımda tıkanıp kalınabilir.

Böylece “eski medya” kavramı, bir bilim insanının iletişime yönelik yaklaşımına göre farklı şekilde ele alınabilir. Eğer bizler iletişime sadece teknik ve teknolojik boyutlarla yaklaşıyor, onu bu boyutlarla kavırıyorsak medyaya bakışımız da benzer olur. Medyayı teknik boyutlarıyla kavrar ve oradan iletişimle teknik medyayı özdeşleştirebiliriz. Gelgelelim bu özdeşleştirme en fazla matbaaya kadar geriye gider, ondan öncesi çoğunlukla iletişim tarihinin bile konusuna girmez. Buna göre matbaa basımcılığının ürünleri olan kitaplar, gazeteler, dergiler kitle iletişimi araçları olarak kabul edilir, iletişim fakültelerinde ve tarihsel analizlerde iletişim tarihi anlatısı o araçlar merkeze alarak başlatılır. Yazılı medyadan telgraf-la başlayan elektronik medyaya geçilir. Telgraf, telefon, sinema, radyo, televizyon, bilgisayar olmak üzere bütün araçların tarihi incelenir. Bu inceleme çoğunlukla teknolojiyi merkeze alarak yapılır. İletişim, medya içerisine çöktürildiğinde, insan, toplum, tarihsellik ve üretim ilişkilerinden arındırıldığında böyle bir anlatının ortaya çıkması doğaldır.

Konumlanma noktamızı bu teknolojik bakıştan uzaklaştırıp insani boyuta çevirdiğimizde ise tarihsel ve antropolojik bir iletişim ve dolayısıyla medya kavramıyla karşılaşırız. Bu yaklaşım, iletişimi temel bir insani deneyim olarak görür. Çünkü insan, tarihin ilk çağlarından itibaren kendisini üretmek ve yeniden üretmek için doğayla ve toplumla temel bir insani deneyime girmiştir. Örneğin açlığını gidermek için çıplak elleriyle gölde balık yakalamış, bu süreçte diğer insanlarla iletişime geçmiştir. Balık avlama ve sembol alışverişi birlikte gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, aslında sembol alışverişinin yani iletişimin de maddi bir eylem olduğudur. İletişim, böylece gerçekliğin peşinden gelen önemsiz bir unsur değildir. İnsan, bulunduğu her yerde kendisini var etmek zorunda kaldığı için kendisiyle, doğayla ve diğer insanlarla iletişime girmiştir. Ancak insanın semboller kullanarak jestlerden mimiklere sözsüz iletişim ve konuşma gibi sözlü iletişim eylemleri; kendisini materyal anlamda üretecek eylemlere göre daha alt düzeyde yer alır. Çünkü açlığını gidere-meyen insanın sembol alışverişinde bulunabilmesi zaten mümkün değildir.

İletişime antropolojik bir konumlanma noktasından bakıldığında temelde sembollerin üretimi ve paylaşımıyla ilgili bir faaliyetle karşılaşırız. Gerçekte sözcüğün Latince kökeninde bile böyle bir vurgu vardır.¹³ Ancak bu paylaşım malların paylaşımını değil, sembollerin paylaşımını içerir. İktisadi paylaşım iletişimin asıl konusu değildir. İletişim, sembollerin paylaşımıyla ilintilidir ancak iktisadi paylaşımından yalıtık değildir. İktisadi paylaşımındaki sorunlar sembollerin paylaşımına etki eder. Buna karşın materyal eşitsizliklerin asıl nedeni, semboller alışverişindeki eşitsizlik olmadığı gibi bu tür sorunları çözmek soyut düzeyde iletişim alanında eşitlik sağlanmalıdır gibi söylemlerle gerçekleştirilemez.¹⁴ Bu analizin önemi, günümüzün kurumsallaşmış medyasından yayılan iletilerin var olduğu iletişim sisteminde temelde sembollerin eşit düzeydeki bir paylaşımından ve dolayısıyla iletişimin asıl anlamından söz edemeyeceğimizdir. Bu durumda iletişim yerine Thompson'un dediği gibi "iletim" gibi tek yönlülüğü vurgulayan bir terim kullanmak daha yerindedir (2008: 48). Asıl olan iletişime ve medyaya, insanın merkezde olduğu, diyalojikliğe ve paylaşıma vurgu yapan çerçeveden bakabilmektir.

Sonuç

Öyleyse medya ve iletişim kavramlarına eskilik ve yenilik boyutlarıyla bakarken geçici ve yüzeysel görüngüler yerine daha temelde ve derinde yatan unsurları göz önüne almak gerekiyor. Yinelemek pahasına belirtmekte gerekirse medyayı iki boyutuyla analitik bir ayrıma tabi tutmak yerindedir: Teknik ve teknolojik boyutta

13 Terimin kökeni Latince *communis* sözcüğüne dayanır. Kavram, paylaşımı içerir. Buradan türeyen *communication* terimi, böyle esasında sembollerin aktarımını değil, paylaşımını içerir.

14 Habermas'ın iletişimsel eylem teorisinin bu açıdan sorgulanması gerekir. Habermas'ın analizi iletişime tüm dünyadaki sorunların çözümü gibi çok ağır bir yük yükler (Habermas, 2001). Oysa iletişim, temelde iktisadi eşitsizliklerin kaynağı olmadığı gibi çözümün adresi de olmaz. Belki tersinden düşünmek gerekir. İktisadi eşitsizlikler düzeltilindiğinde semboller alanındaki eşitsizliklerin ortadan kalkması daha kolaydır.

bir tarafta; insani, tarihsel ve toplumsal boyutuyla diğer tarafta. Ancak, bu, analitik bir ayrımdır; gerçeği kısmi olarak anlatır. Gerçek daha karmaşık ve bütünseldir. Gerçeklikte bir ve aynı olan şey analiz amacıyla böyle bir ikiliğe yerleştirilmiştir. Medya örneğinde ilerlersek, medyanın teknik boyutunu, insani boyuttan ayırmak mümkün değildir. Bir televizyon cihazını insan üretir. Üreten dahi televizyonun kullanıcıları olan insanlar ise onu bir teknolojik ürün olarak görürler, satın alırlar ve kullanırlar. Televizyon cihazında içerimlenen emek yoğunlukla fark edilmez ve cihazın insan tarafından tasarlanıp üretildiği gözden kaçır. Böylece televizyon bir üretim sürecini, bir üretim ilişkisini ve insani yaratımı simgelemesine karşın, sanki kendine başına ayrı bir ontolojik bütün gibi görülür. Oysa televizyon aslında bir tarafta üretim sürecini, bir üretimi ilişkisini ve insani yaratımı simgeleyen; diğer tarafta ise teknolojik boyutuyla depolama, çoğaltma, sabitleme, zaman ve mekânı ayırıştırma gibi özellikleri kendinde barındıran bir araçtır.

İletişim de keza öyledir. İletişim, hem bir teknik deneyimi hem de insani deneyimi anlatır. İnsanın konuşması, konuşmayla ilgili uzuvların, yani gırtlığın, dilin ve diğer başka bedensel organların kullanıldığı teknik bir süreçtir. En basit görünen bir iletişim edimi dahi teknik bir karakteristikler içerir. İlk insanların balık avlama eyleminden önce onu hayalinde canlandırması, yani hafıza mekânında geçici olarak sabitlemesi gerekiyordu. İnsan, böylece kendi kendisiyle iletişim kurarken dahi teknik iletişim medyasının en temel özelliklerinden birisi olan sabitlemeyi kullanır. İnternetteki bir elektronik posta gibi hafızada sabitlenir mesaj. Keza avlanırken yapılan konuşmalarda da geniş anlamda bu tür sabitlemeler olur. Ama hafıza yetmediğinde sabitleme ve depolamada bedenün ötesine geçilir. Bir insan olarak *medium*, yerini bedenün başka uzanımlarına bırakır. Bu durumda insan sopayla yerlere çizikler çizer, bir yerlere çentikler atar; yetmez, mağaralara resimler yapar ve o da yetmediğinde yazıyı icat eder, böylece sembollerin depolamasında ve çoğaltılmasında yeni potansiyellere ulaşır. Basımcılık ve basınla sabitleme ve çoğaltmada iletişim medyasının teknik boyutu yeni başka imkânlar sunar. Elektronik teknolojiyle ise zaman-mekân ayrışması genişler, mesajlar daha geniş bir alılmayıncılar çoğulluğuna ulaşır.

Ancak bütün bu gelişim, en eski iletişim medyalarından insanın kendisini, onun ürettiği sözsüz ve sözlü iletişimi ortadan kaldırmaz. Tam tersine teknoloji dâhil her şey insan eliyle üretilir. İletişimi ve genellikle teknik boyutuyla kavranan medyayı insansız bir dünyada kavramsallaştırmak mümkün değildir. İletişim ve medya ancak insanın varolduğu bir bağlamda bulunur. İletişim ve medyanın olması için insanın ortadan kalkması gereklidir. İnsan, tarihsel, toplumsal bir varlık olduğuna, kendisinde hem tarihi, hem toplumsalı içerimlediğine ve iletişimin en mikro mekânı, ortamı, aracı ve kanalı olduğuna göre tarihin "en eski" aynı zamanda "yeni medyası"dır. Konumlanmamızı antropolojik ve tarihsel bir zaviyeden yaptığımızda varacağımız nokta burasıdır. Ulaşılan bu noktada ikilikleri, birbirin-

den tamamen kopuk ve birbirini öteleyen kendi başına bağımsız gerçeklikler yerine birbirine yapışık, içkin ve ilişik öğeler görmenin de etkisi vardır. Bir şey “ya o, ya bu” olmak yerine “hem o, hem bu” dediğimizde diyalektik bir kavrayışa ulaşmanın temelini atmış oluruz. Eski medya ve yeni medya tartışmasında bu temel oldukça kullanışlı olabilir.

Kaynakça

- Alankuş, S. (der.) (2003) *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*, İstanbul: İps İletişim Vakfı.
- Binark, M. (der.) (2007) *Yeni Medya Çalışmaları*, Ankara: Dipnot.
- Ellul, J. (2003) *Teknoloji Toplumu*, çev. Musa Ceylan, İstanbul: Bakış.
- Rogers, E. M. (1986) *Communications Techonology: The New Media in the Society*, New York: Free Press.
- Geray, H. (1994) *Yeni İletişim Teknolojileri: Toplumsal Bir Yaklaşım*, Ankara.
- Habermas, J. (2001) *İletişimsel Eylem kuramı: Eylem Rasyonelliği ve Toplumsal Rasyonelleşme: İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, çev. Mustafa Tüzel, İstanbul: Kabalıcı.
- Lukács, G. (2006) *Tarih ve Sınıf Bilinci*, çev. Yılmaz Öner, İstanbul: Belge.
- Lyon, D. (1997) *Elektronik Göz Gözetim Toplumunun Yükselişi*, çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul: Sarmal.
- Marx, K. (2008) *Grundrisse: Ekonomi Politikin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim.
- Ollman, B. (2006) *Diyalektiğin Dansı*, çev. Cenk Saraçoğlu, İstanbul: Yordam.
- Öztürk, S. (2006), *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar*, İstanbul: Kırmızı.
- (2010), *Osmanlı'da İletişimin Diyalektiği*, Ankara: Phoenix.
- Satre, J. P. (1989) *Being and Nothingness: An Essay on Phenomenological Ontology*, çev. Hazel E. Barnes, New York, Philosphical Library.
- Sayers, S. (2009), *Marksizm ve İnsan Doğası*, çev. Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam.
- Silier, Y. (2007) *Özgürlük Yanılsaması: Rousseau ve Marx*, İstanbul: Yordam.
- Sütcü, Ö. Y. (2005) *Gilles Deleuze'de İmge Olarak Sinemanın Felsefesi*, İstanbul: Es.
- Thompson, J. B. (2008) *Medya ve Modernite*, çev. Serdar Öztürk, İstanbul: Kırmızı.
- Timisi, N. (2003) *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*, Ankara: Dost.
- Timur, T. (2007) *Marksizm, İnsan ve Toplum*, İstanbul: Yordam.
- Törenli, N. (2005) *Yeni Medya, Yeni İletişim Ortamı*, Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Wayne, M. (2009) *Marksizm ve Medya Araştırmaları*, çev. Barış Cezar, İstanbul: Yordam.
- Wood, E. M. (2008) *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*, çev. Şahin Artan, İstanbul: Yordam.

Türkiye-AB İlişkileri Ekseninde Sermayenin Tercihleri ve Kıbrıs

Emine Tahsin*

Öz

Bu makale, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını sadece diplomatik ilişkilere odaklayan devlet-merkezli yaklaşımlar yerine Türkiye'nin Kıbrıs politikasını belirleyen ve dönüştüren toplumsal güçlere politik ekonomi perspektifi ile bakmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, Kıbrıs'ın Türkiye dış politikasındaki konumuna odaklanmak yerine Kıbrıs politikasında değişime yol açan toplumsal güçlerin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Ayrıca, 1990'lı yıllardan itibaren Kıbrıs politikasında geleneksel dış politikanın yeniden gözden geçirilmesi ve değişimine etki eden olgular tanımlanacak, sermaye kesimleri ile devletin Kıbrıs politikasına bakışının nasıl şekillendiğinin analizi yapılmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin AB'ne üyelik süreci Kıbrıs başlığında geleneksel politikanın sorgulandığı bir zaman kesiti olarak tanımlanırken, bu süreç devletin Kıbrıs politikası ile sermaye kesimlerinin Kıbrıs'a bakışında değişimi beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin ulusal çıkarları ile sermaye kesimlerinin çıkarları arasındaki çatışma sonucunda ortaya çıkan bu değişimin temel dönemeç noktaları analiz edilerek, sermaye kesimlerinin AB üyelik sürecinden beklentisi, Türkiye hükümetlerinin AB politikası, Kıbrıs'taki iç dinamiklerin AB süreci ve Kıbrıs sorununa bakışı ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kıbrıs politikası, Türkiye-AB ilişkileri, uluslararası ilişkiler, Türk dış politikası, ekonomi politik

Abstract

The Preferences of Turkish Capital Organizations in Turkey-EU Relations and the Cyprus Policy

This article aims to challenge the state-centered approaches that evaluate Turkish policy on Cyprus solely in terms of diplomatic relations, and tries to understand the social forces that form and transform Turkish policy on Cyprus from a political economy perspective. In this context, since 1990 the traditional foreign policy on Cyprus issue would be investigated so that the main facts leading to change in this policy would be defined. Addition to these, how the approach of the state and the capital segments have been transformed related with the Cyprus policy would tried to be analyzed. The EU integration process of Turkey have been also recalled as a period of leading transformation of the traditional Cyprus policy. Within this period, the Cyprus policy of Turkish state and capital segments approach to Cyprus issue have changed. Related with EU integration process, the national interests of Turkey and the interests of capital segments have been contradictory with each other so that the main turning points within this process have been analyzed. The expectations of capital segments from the EU integration process, Turkish governments' EU and Cyprus policy and its relations with the internal dynamics in Cyprus would be considered.

Keywords: Cyprus policy, Turkey-EU relations, international relations, Turkish foreign policy, political economy

* Ar. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi

Bu çalışma, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını sadece diplomatik ilişkilere odaklanan devlet-merkezli yaklaşımlar yerine Türkiye'nin Kıbrıs politikasını belirleyen ve dönüştüren toplumsal güçlere politik ekonomi perspektifi ile bakmayı amaçlamaktadır.¹ "Türkiye ve Kıbrıs" dendiğinde ilk akla gelen başlık Türk dış politikasında Kıbrıs sorununun nasıl ele alındığıdır. Kıbrıs'ın Türk dış politikasının bir bileşeni haline nasıl geldiği ile uluslararası topluluğun Türkiye-Kıbrıs ilişkilerine nasıl yaklaştığına dair sayısız tez söz konusudur (Sönmezoğlu, 1991; Hasgüler, 2000). 1950'li yılların ortasından itibaren Türkiye açısından Kıbrıs'ın ne anlam ifade ettiği hep gündemde olan bir tartışma iken, 1974 sonrasında Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinin ardından Türk ordusunun adadaki askeri varlığının hukuki ve siyasi dayanakları tartışmaya açılmıştır. Bu çerçevede Türk dış politikasının bir bileşeni olarak Kıbrıs, "ulusal bir dava"² olarak tanımlanırken, Kıbrıs'ın jeopolitik önemini öne çıkaran bir anlayış hakimdir. Diğer yandan "Kıbrıs'ın" Türkiye ekonomisi ve sermaye kesimleri açısından ne anlam ifade ettiği şeklindeki bir sorunun genellikle geri planda kaldığı görülmektedir. Ancak 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikasına dair söylemlerinin ön plana çıktığı ve hatta Türkiye'nin Kıbrıs politikasının şekillenmesinde aktif rol aldığı bir dönemin başladığı görülmektedir.

1990'lı yıllardan itibaren yeni parametrelerin Kıbrıs başlığına dahil olması ile birlikte geleneksel Kıbrıs politikasının³ yeniden gözden geçirilmesi, Türkiye kamuoyu nezdinde Kıbrıs sorununun sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türkiye kamuoyunda geçmişten farklı olarak Türkiye'nin Kıbrıs ile ilgili geleneksel tezlerinden vazgeçmesinin mümkün olup olmayacağı, Türk askerinin adadaki varlığı ile Kıbrıs'ın Türkiye'ye maliyeti gibi sorular açık bir şekilde sorgulanmaya ve tartışılmaya başlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Kıbrıs ile ilgili yeni parametrelerin ortaya çıkma nedenleri dört ayrı başlıkta özetlenebilir. Bunlardan ilki, Soğuk Savaş sonrasında Avrupa Birliği'nin (AB) yeni bir genişleme sürecine girmesi, Maastricht ve Kopenhag kriterlerine uyumlu daha geniş ve daha derin

1 Uluslararası ilişkilerde devlet-merkezli ya da realist yaklaşım ve eleştirileri için bkz. Cohen (2007). Söz konusu yaklaşımların Kıbrıs örneğinde bir eleştirisi için bkz.. Ulusoy (2009).

2 Kıbrıs'ta ulusal dava tezini savunan Erol Manisalı'ya göre Kıbrıs milli davası içinde Türkiye'nin de ulusal çıkarları korunmaktadır (Manisalı, 2003). Bu yaklaşım, Kıbrıs Türklüğünü Anadolu'nun doğal bir uzantısı olarak görürken, Denktaş'ı da Kıbrıs davasının simgesi olarak tanımlamaktadır.

3 Türkiye Dışişleri Bakanlığı sayfasında Kıbrıs sorunu şöyle ele alınmaktadır: Kıbrıs sorunun esas nedeni Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların adayı Hellenleştirmek için Yunanistan'a bağlamak (enosis) istemelerinden kaynaklanmaktadır. Kıbrıslı Türklerin güvenliği için, Rum ve Türk toplumlarının bir arada yaşaması yerine iki ayrı egemen devlet çatısı altında yaşamaları gereklidir. Türk askerinin adadaki varlığının nedeni, Rumların olası bir saldırısına karşı Kıbrıslı Türkleri korumaktır. Adada anlaşmaya varılması için iki ayrı devletin egemenliğinin kabul edilmesi gerekmektedir. Kıbrıs sorunu ve Türkiye'nin AB'ye entegrasyon süreci birbiri ile bağlantılı konular değildir. Kıbrıs Rum Yönetiminin Kıbrıs adası adına AB üyeliği yasadışıdır. Güney Kıbrıs Rum Yönetiminin AB'ye başvurusu uygun değildir (Yaka, 2006: 31-32). Süreç içinde bu ifadelerin değiştiği görülmektedir. Türkiye'nin adaya 1974 yılında garantörlük anlaşmalarına dayanarak müdahale ettiğine dair bir ifadeye rastlanmamaktadır. 1974 sonrası süreç, federasyonun iki eşit ortak ve hukukun üstünlüğü ilkelerine karşı gelişmiş, Kıbrıslı Rumlar adadaki egemenlik haklarını ihlal etmiştir. Bkz. <http://www.mfa.gov.tr/how-did-the-situation-change-after-july-1974-.en.mfa> (indirilme tarihi: 2010).

bir Avrupa entegrasyonu yaratma hedefidir. İkincisi, Kıbrıs Cumhuriyeti (Güney Kıbrıs) açısından bakıldığında; soğuk savaşın ardından, Bağlantısızlar Hareketinin prestij kaybına uğraması, Sovyet Bloğunun çözülmesi ve Yunanistan'ın AB içerisindeki rolü ile birlikte, AB'ye üyelik başvurusu, aynı zamanda Kıbrıs sorununu AB ile birlikte çözüme kavuşturma düşüncesine yol açmıştır (Hasgüler, 2003: 25). Üçüncüsü, Türkiye'de AB'ye üyelik sürecini dünya ekonomisi ile bir bütünleşme aracı, "batılılaşma" projesi olarak görme eğiliminin yeniden öne çıkması ile birlikte, Türkiye'de sermayenin (ulusal ve uluslararası ölçekte) yeni bir dönüşüm sürecine girdiği ve AB üyelik sürecinin bu dönüşümün bir aracı olarak tanımlandığı bir dönemin başladığı görülmektedir. Bu gelişmelere bağlı olarak AB'ye üyelik sürecini toplumsal bir proje haline dönüştürme arzusunun öne çıktığını söylemek mümkündür. Dördüncüsü, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB üyeliği başvurusu, Kuzey Kıbrıs'ta (KKTC) da çözümün ancak AB üyeliği ile gerçekleşebileceği düşüncesinin öne çıkmasına neden olurken, AB üyeliği iki tarafı ortak çatıda birleştirmenin bir aracı olarak değerlendirilmektedir. Buna ek olarak 1999-2001 yılında yaşanan ekonomik krizlerin⁴ de etkisi ile AB üyeliği düşüncesinin önemli bir alternatif odağı haline geldiği görülmektedir.

Bu çalışmada 1990'lı yıllardan itibaren Kıbrıs başlığında ortaya çıkan yeni parametrelere koşut olarak Türkiye'deki sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikasında daha aktif bir rol almasının nedenleri üzerinde durulurken, Kıbrıs'taki iç dinamiklerin bu süreçteki rolünün veri alınması hedeflenmektedir. Kıbrıs sorunun "Avrupalılaşması" (Ulusoy, 2009) ile birlikte NATO ile AB arasında da yeni bir denge arayışının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu konu çalışmanın kapsamı dışında yer almakla birlikte, NATO ile AB'nin Kıbrıs'a bakışın, Kıbrıs ile ilgili tarafların tutumuna bire bir yansdığı söylenebilir.

Yukarıda sıralanan gelişmeler Türkiye dış politikasında, 2000'li yıllar ile birlikte geleneksel politikanın kırılmasına yol açan ön koşulları hazırlarken, Kıbrıs'a bakışta yeni bir çerçeve oluşturma çabalarının yaşandığı bir dönemi de başlatmıştır. Yine yukarıda sıralanan dört başlığın birbiri ile bağlantılı olması Kıbrıs sorununun "Avrupalılaşması" anlamına gelirken, Kıbrıs başlığı Kıbrıs-AB ve Türkiye-AB ilişkilerinin odağında yer alan ve Türkiye'nin AB üyelik sürecini belirleyen temel başlıklardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Kıbrıs'ın bir engel teşkil ettiği görüşünün AB kurumları ve yetkilileri tarafından açıkça dillendirilmeye başlanmasıyla birlikte, Türkiye kamuoyunda Kıbrıs'ta çözümün gerekliliğine yönelik ikna süreci Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜ-

4 1999 yılı sonunda patlak veren bankacılık krizi sonucunda Kıbrıs'ta 30 binden fazla kişinin etkilendiği belirtilmektedir. İflas eden bankalar bünyesinde, bankacılık sistemine dahil olan mevduatların yüzde 18'inin, 58 bin farklı hesapta 163 milyon ABD dolarının battığı ifade edilmektedir. Bunun sonuçları Kıbrıslı Türkler açısından sosyal bir travma olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'nin krize yönelik önerdiği önlemler ise Kuzey Kıbrıs'ta sendikalar ve İŞAD(Kıbrıs Türk İşadamları Derneği) tarafından eleştirilmiştir. Bkz. Sonan (2007).

SİAD) öncülüğünde yürütülen bir projeye dönüşmüştür.⁵ Bu veriler ışığında AB projesinin sermayenin hegemonik projesi haline nasıl geldiği, Kıbrıs politikası özelinde açıklanabilir. AB projesinin kamuoyu nezdinde nasıl ele alındığına ve farklı görüşler arasındaki çatışma ile devletin üstlendiği role bakıldığında, geleneksel dış politika savunucularıyla bunun karşısında duranlar arasındaki çatışmada Kıbrıs'ın bir "turnusol kağıdı" işlevi gördüğünü ileri sürmek mümkündür.

Manisalı'ya göre (2003: 141) Türkiye'nin Kıbrıs politikası anlayışının, belirlenmiş uzun vadeli devlet politikası; Kıbrıs konusunda yapılan uluslararası anlaşmalar, Türkiye ile KKTC arasındaki anlaşmalar, Türkiye Büyük Millet Meclisinin (TBMM) ve Milli Güvenlik Kurulunun (MGK) Kıbrıs konusunda almış olduğu kararlar, özel zirvelerde alınan kararlar ve yapılan deklarasyonların bir bütünü olarak değerlendirilmesi gerekir ve hükümetler bu çerçeve içinde hareket etmelidir. Ancak süreç içinde Kıbrıs politikasını şekillendiren farklı parametreler ortaya çıkmıştır. Bu farklılaşmanın aynı zamanda geleneksel politikada kırılmaya yol açan temel unsurlardan biri olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Değişen parametreler ile birlikte TÜSİAD ve diğer sermaye kesimlerinin Türkiye-AB ilişkilerine bakışı ve Kuzey Kıbrıs ekonomisi içindeki etkinliği, analiz edilmesi gereken önemli başlıklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, TÜSİAD'ın AB politikası Kıbrıs'a bakışını belirleyebilmektedir. Kıbrıs'ta çözümün maliyeti tartışması, artık sadece Türk ordusunun adadaki varlığı açısından değil, Türkiye sermayesi açısından da ele alınmaktadır. 1974'ten bu yana Türkiye'deki hakim iktisadi görüşün yansımaları Kuzey Kıbrıs ekonomisini şekillendirirken, TÜSİAD'ın ve diğer sermaye kesimlerinin Kıbrıs ilgisinin ekonomik temellerinin AB sürecine nasıl yansıdığına da bakmak gerekmektedir.

Kuzey Kıbrıs'ta da "statükoya karşı Kıbrıs'ta çözüm" sesleri yükselirken, çözüm yanlısı muhalif güçlerin Türkiye'deki sermaye grupları ile AB noktasında ortaklaştığı, sermaye kesimlerinin de AB projesinin bir bileşeni olarak hareket ettiği görülmektedir. "AB üyeliğine evet, Türkiye ile entegrasyona hayır, dünya vatandaşı olmak istiyoruz" şeklinde özetlenebilecek olan çözüm yanlısı görüş, süreç içinde Denktaş çizgisinin meşruluğunun sorgulanmasına yol açmıştır.⁶ Bu çalışmada, geleneksel Kıbrıs politikasının kırılması noktasında toplumsal güçler arasında ortaya çıkan çatışma ve uzlaşma süreçleri, belli bir kronoloji içerisinde ele alınacaktır.

5 Türkiye'de AB projesinin toplumsal bir proje haline dönüştürülmesi noktasında kamuoyunu ikna ve bilgilendirme sürecinde TÜSİAD da önemli roller üstlenen öznelere başında gelmektedir. Kıbrıs başlığında, TÜSİAD diğer sermaye örgütlerinden daha aktif bir rol üstlenen, AB-Kıbrıs başlığında öne çıkan başlıca öznelere biri olarak tanımlanabilir. TÜSİAD'ın Türkiye'de büyük sermayenin temsilcisi konumundaki bir örgüt olarak hükümetler üzerinde etkin bir baskı aracı oluşturduğunu ileri sürmek mümkündür. TÜSİAD Kıbrıs başlığını AB üyelik sürecindeki belirleyiciliğini veri olarak, Kıbrıs başlığını temel odak noktası halinde dönüştüren girişimleri gerçekleştirmesi nedeni ile de diğer sermaye örgütlerinden farklı bir noktaya oturmaktadır. Yine Kıbrıs-Brüksel ve Yunanistan hattı arasında üstlendiği roller, Kıbrıs ile Yunanistan'daki sermaye örgütleri ile kurduğu ilişkiler bakımından da farklılık arz etmektedir.

6 Kuzey Kıbrıs'taki statükoya karşı yükselen seslerin nedenlerini bu yazı kapsamında ayrıntılı olarak ele alamayacağız. Kuzey Kıbrıs'taki muhalif sesler, ekonominin Türkiye'den bağımsız koşullarda yönetilmesine yönelik ortaya çıkan iradeyi temsil ederken, Kuzey Kıbrıs sermayesi de bu görüşü desteklemektedir. 2000'li yıllar ile birlikte Kuzey Kıbrıs sermayesi belirli bir birikim düzeyine gelerek, kendi tercihleri ile hareket etme eğilimini öne çıkarabilmiştir (Erhürman, 2010).

Kıbrıs dosyası açılıyor...

Türkiye'nin resmi olarak Kıbrıs ile ilgilenmesi ve de Kıbrıs sorunu ile ilgili bir taraf olarak sürece dahil olması 1950'li yıllara uzanır. İngiltere'nin adadaki konumunu yeniden gözden geçirdiği bu dönemde, Türkiye Kıbrıs ile resmi olarak 1955 yılından itibaren ilgilenmeye başlamıştır (Hasgüler, 2000: 54). 1952 yılında Türkiye NATO'ya üye olurken, önceleri Kıbrıs başlığının NATO üyeleri (Türkiye ile Yunanistan) arasında bir sorun olarak tanımlanmasına sıcak bakılmamış ancak, 1955 yılı itibarıyla Türkiye'nin Kıbrıs politikası yeniden tanımlanmıştır. Bu kapsamda Türkiye "ya taksim ya ölüm" politikasını benimserken, Türkiye ve Kıbrıs'ta bu slogan altında düzenlenen mitinglerde adanın Türkiye'ye bağlanması ve "Kıbrıs Türk'tür" tezleri öne çıkmıştır. Aynı dönemde, adada Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT), TC Hükümeti'nin izni ile Genelkurmay Özel Harp Dairesi subayları tarafından 1 Ağustos 1958 yılında kurulmuştur (Tansu, 2001: 15). Türkiye'nin Özel Harp Dairesi bünyesinde TMT'nin kurulması ile Kıbrıs sorunu NATO'nun da bir sorunu haline gelmiş, bu süreçten sonra adadaki iki toplum arasındaki çatışmalara EOKA ve TMT liderlik etmiştir.

Türkiye'deki sermaye kesimlerinin Kıbrıs ekonomisiyle bağlantıları da bu dönemde başlamıştır. 1955 yılında Türkiye İş Bankası⁷ adadaki ilk şubesini açarken, Kıbrıslı Türklerin sermaye birikimi elde etmesine yönelik ilk girişimlerin ve Kıbrıslı Türkler ile Türkiye'deki sermaye kesimleri ve de Türkiye hükümeti arasındaki işbirliğinin temelleri 1950'li yıllarda atılmaya başlanmıştır.⁸ Kıbrıs Türk Ticaret Odası (KTTO) 1958 yılında kurulurken⁹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB, o tarihte Türkiye Ticaret Odaları Birliği) yetkililerinin 1974 öncesinde Kıbrıs ile ilgili çalışmalar yürüttükleri görülmektedir. Türkiye'nin Kıbrıs Türk toplumuna yönelik ilk resmi yardımları da bu yıllara rastlamaktadır. Öncelikle ticari burjuvazinin gelişimi hedeflenirken, TMT yönetici ve üyelerinin aynı zamanda ekonomik yaşamda etkin roller üstlendiği görülmektedir.¹⁰ Söz konusu adımlar "ya taksim ya ölüm" politikasının doğal bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesinde hükümet ile birlikte hareket eden TÜSİAD, Ağustos 1974 tarihinde bir rapor hazırlayarak Kıbrıs ekonomisi hakkındaki bilgileri derlemiştir. TÜSİAD Kıbrıs raporu 1974 müdahalesinin hemen ardından bir sermaye kuruluşu tarafından hazırlanan ilk çalışmalardan biri olurken, Türkiye

7 TMT'nin ilk kuruluş aşamasında, daha sonra kurucu lideri unvanını alacak olan Yrb. Rıza Vuruşkan 1958 yılında İş Bankası Müfettişi Ali Conan kimliği ile Kıbrıs'a gitmiştir. Bankanın ada ekonomisindeki rolüne ilişkin bir örnek ise 2007 yılında Kuzey Kıbrıs'ın vergi rekortmeni olması şeklinde verilebilir. Bkz.

http://www.isbank.com.tr/content/TR/Bizi_Taniyin/Bizden_Haberler/Detay/Lefkosa_Subesinin_Yenilenen_Hizmet_Birasi_Torente_Acildi-562-1128.aspx (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

8 Kıbrıslı Türklerin sermaye birikimsüreçlerinin tarihsel gelişimine yönelik bir çalışma için bkz. Sadrazam (1993).

9 <http://www.ktto.net/turkce/tarihcemiz.html> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

10 İngiltere'nin Evkaf mallarını Türklere devretme kararı, kooperatifler aracılığıyla tasarruf elde edilmesi, Kıbrıslı Türk belediyelerin bütçesinin yönetimi, Kıbrıslı Türklerin sermaye birikimi elde etmesi yolunda gerçekleşen ilk adımlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

sermayesinin Kıbrıs'a bakışı hakkında belli ipuçları vermektedir. Kıbrıs ile ilgili rapor TÜSİAD'ın Kuzey Kıbrıs ekonomisi ile ilk teması olarak da tanımlanabilir. 1974 müdahalesini olumlayan TÜSİAD, raporun giriş metninde şu ifadelerle yer vermektedir: "Silahlı Kuvvetlerimizin Kıbrıs'ta gerçekleştirdikleri başarılı barış hareketi nedeniyle Kıbrıs konusu tekrar ön plana çıkmıştır. TÜSİAD, Kıbrıs ekonomisini anlamaya ve olası yatırım olanaklarını tanımlamaya yöneliyor. Hükümetimizin Kıbrıs politikası çerçevesinde TÜSİAD'ın Kıbrıs'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasında kendilerine düşen görevleri büyük sorumluluk duygusuyla yerine getirmeleri tabiidir. Kıbrıs konusunda özellikle Türk Cemaatinin ekonomik ve sosyal koşullarına ilişkin olarak kamuoyuna ulaşabilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Çeşitli nedenlerle Kıbrıs'ta ayrılan Türklerin ve diğer müteşebbis gruplarının Kıbrıs ile ilgili önemli girişimlerde bulunması beklenir" (TÜSİAD, 1974: 1). TÜSİAD bu rapor dışında da yaptığı açıklamalar ile Türkiye'nin adaya müdahalesini desteklerken, TÜSİAD'ın önde gelen üyesi Sabancı Holding, orduya 1,5 milyon TL bağışlayacağını duyurmuştur (Yaka, 2006: 62).

TOBB'un da bu sürece koşulsuz destek verdiği görülmektedir. 1974 öncesinde de Kıbrıslı Türk sermaye kesimleri ile ilişkilere sahip olan TOBB'un o dönemki genel sekreteri, Şadi Pehlivanoglu'nun, özel sektörün maddi ve fiziki gücü ile birlikte Türk Silahlı Kuvvetlerinin (TSK) emrinde olduğunu açıklaması bu desteği ortaya koyan örneklerden biridir (Yaka, 2006: 72). Yine TOBB yöneticileri o dönemde yaptıkları açıklamalarda, Kıbrıs'ı ulusal bir dava olarak tanımlarken, Türkiye'nin Kıbrıs'ta taviz veremeyeceğini, Kıbrıs ilgili tezlerin savunulması noktasında özel sektörün elinden gelen fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu ifade etmişlerdir (Yaka, 2006: 73).

1974 Türkiye müdahalesinin ardından Türkiye'deki sermaye kesimlerinin Kuzey Kıbrıs ekonomisinin nasıl bir gelişim seyri izleyeceğini masaya yatırdığı görülmektedir. Ancak uzun vadeli stratejilerin belirlenmesi yerine kısa vadede yatırım yapılacak alanların belirlenmesinin ötesine pek geçilemediğini ileri sürmek mümkündür. Kıbrıs sorununa yönelik belirsizlikler, Türkiye sermayesinin nesnel koşulları, Kıbrıs ekonomisinin koşulları hakkındaki bilgi eksikliği ve Türkiye'deki siyasi konjonktür, Türkiye'deki sermaye kesimlerinin uzun vadeli planlar yapmasına engel olmuştur. İlk yıllarda Kuzey Kıbrıs ekonomisinin üretim kapasitesinin artırılması ile 1974 sonrasında atıl durumda olan otel, işletme ve fabrikaların yeniden ekonomiye kazandırılması amaçlanmış, temel altyapı yatırımlarına önem verilmiştir. Kuzey Kıbrıs'ta hangi para biriminin kullanılacağı (Kıbrıs Lirası yerine Türk Lirası), Kuzey Kıbrıs'ın ayrı bir merkez bankasının¹¹ olup olmayacağı 1974'ten itibaren sürekli tartışma konusu olmuş; her iki başlık da Kuzey Kıbrıs ekonomisinin Türkiye'den bağımsız bir yapıya kavuşmadığının göstergeleri olarak tanımlanmıştır.

¹¹ Kuzey Kıbrıs merkez bankası kurumsallaşma sürecini 2002 yılında tamamlayabilmiştir. Bugün, üst düzey yöneticilerinin Türkiye'deki hükümet tarafından atanması eleştirisi konusu olmaktadır. Merkez Bankası para basma yetkisine sahip olmamakla birlikte, adadaki bankacılık mevzuatını düzenleyen bir üst kurul olarak görev yapmaktadır

1975 yılında Kıbrıs Eşgüdüm Kurulu Başkanlığına¹² getirilen Maliye Bakanı Ziya Müezzinoğlu'nun Kıbrıs için hazırladığı kalkınma planında dönemin koşullarına uygun bir şekilde Kuzey Kıbrıs'ta devletleştirilme politikalarını temel alan bir kalkınma stratejisi hedeflenirken, bu durum hükümet ile sermaye çevreleri arasında tartışmaya yol açmıştır. Plan, Kıbrıs'ın serbest bölge olması, tüm tesislerin kim işletilebilirse ona verilmesi tartışmalarını beraberinde getirmiş; Müezzinoğlu sosyalist deneme yapmak ve Türkiye'nin kötü modelini adaya taşımakla eleştirilmiştir. O dönemdeki sermaye çevrelerinin adadaki fabrikaların Sabancı ya da Koç'a bırakılması, gerekiyorsa yabancılara açılması görüşünü dillendirmelerine rağmen, bu görüşü destekleyen uygulamalar söz konusu olamamıştır (Birand, 1986: 86).

Türkiye'deki siyasi belirsizliklerin de etkisi ile hedeflenen plan uygulama aşamasında başarılı olmazken, 1978 yılı itibari ile sanayi kesimindeki mevcut işletmelerin yaklaşık olarak yüzde 50'sinin henüz devreye sokulmadığı görülmektedir. Sanayi Odaları Birliği raporuna göre (1978: 18) bu dönemde sanayi alanında ortalama yüzde 50, turizmde yüzde 23, tarımda ise ancak yüzde 60 kapasite ile çalışılmıştır. Kuzey Kıbrıs'ta sanayi kesiminin düşük kapasiteyle çalışma nedenleri arasında iç piyasa darlığı, mevcut sanayi işletmelerinin satın alma ve kiralamaya yönelik kurallarının işadamlarının rahatlıkla karar vermesinde yeterli olmaması, işçi-işveren ilişkilerinde giderek bozulan denge ve artan huzursuzluklar, kalifiye eleman eksikliği ve girdi temininde ithal güçlüğü gibi nedenler sıralanmaktadır (Sanayi Odaları Birliği, 1978: 20). Gazi Mağusa'da serbest liman bölgesinin kurulması, belli işletmelerin *Sanayi Holding* adı altında kamu mülkiyetinde (KİT'lere benzer bir uygulama) işletilmesi gibi önlemlere rağmen, yerli üretimin teşvik edilmesinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Süreç içinde Türkiye'den yapılan ithalatın artması ve ihracat koşullarının sınırlı olması da Türkiye ekonomisine bağımlılığı artıran olgular olmuştur.

24 Ocak 1980 kararları ile 12 Eylül darbesinin ardından Türkiye'de yaşanan siyasi ve ekonomik dönüşümün etkilerinin Kuzey Kıbrıs'a da yansıdığı görülmektedir. KKTC'nin¹³ ilanı (15 Kasım 1983) Bülent Ulusu hükümeti döneminde, Anavatan Partisi (ANAP) iktidara gelmeden önce gerçekleşirken, Özal'ın bu gelişmeye sıcak bakmadığı bilinmektedir. Özal'ın bu dönemde Kıbrıs sorununun çözümünde geleneksel çizginin dışına çıkan adımlar atmaya çalıştığı görülmektedir. Türkiye'nin kredi ihtiyacı üzerinde Kıbrıs'ın etkisini gündeme getiren başbakan olma özelliğine de sahip olan Özal ile birlikte, yeni dönemin gereklerine göre hareket etme anlayışı öne çıkarken, uluslararası kapitalizmle bütünleşme amacı güden,

12 Eylül 1974'ten itibaren Türkiye Kıbrıs'ta Kıbrıs Eşgüdüm Kurulunu kurarak bugünkü kurumsallaşmanın da temellerini atarken, Başbakanlık Makamının 381/95 sayılı Kararı ile 1995 yılından itibaren Türkiye ile Kuzey Kıbrıs arasındaki ilişkilerin koordinasyonun, 1981 yılında Kıbrıs İşleri Teşkilatı olarak kurulan, 1984 yılında ise Kıbrıs İşleri Müşavirliği adını alan birim tarafından yürütülmesi öngörülmüştür. Bu kurulun işlevi ve Kuzey Kıbrıs ekonomisi ve siyasi yaşamındaki rolü Kuzey Kıbrıs'ın bağımsızlığının sorgulanmasına neden olmuştur.

13 Kıbrıs sorunu çerçevesinde, Kıbrıs'ta devletin oluşumuna ilişkin olarak bkz. Trimikliniotis ve Bozkurt (2010).

liberal bir ekonomik politika ve aktif bir dış politika izlenmesi hedeflenmiştir (Uzgel, 2004: 341). Bu noktada Türkiye'nin önüne çıkabilecek engellerin ortadan kaldırılması gerekmekte, Kıbrıs da sorun yaratma potansiyeli taşıyan bir unsur olarak tanımlanmaktadır. Özal'ın Kıbrıs müzakerelerinde Denktaş'ı Türk askerinin sayısını indirmeye ikna etmeye çalışması da geleneksel politikanın kırılmasına yönelik yapılan bir müdahale olarak görülebilir. Ancak Vasilliü-Denktaş görüşmelerinin başarısızlığa uğraması ve Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği başvurusu Özal'ın geleneksel çizgiye karşı çıkış yönündeki eğilimlerini geri plana itmiştir.

Kıbrıs sorununun çözümü noktasında ANAP hükümeti Kuzey Kıbrıs'ın serbest bölge olmasını dillendiren bir projeyi de gündeme getirmiştir. Özal'ın adaya ziyaretlerine işadamları eşlik ederken, Sakıp Sabancı, Halit Narin, Ali Koçman, Şarık Tara, Feyyaz Berker gibi isimler de bu işadamları arasındadır (Uzgel, 2004: 329). O dönemde TÜSİAD başkanı olan Sabancı Kıbrıs'ın tümüyle bir serbest bölge olmasını savunmuş, birçok işadamı adaya yatırım yapabilmek için devletçilik ve bürokrasinin fazlalığından şikayet etmiştir. Ancak serbest bölge projesi siyasi kaygıların da öne çıkması ile yaşama geçirilememiştir. Türk-İslam sentezi düşüncesine yakınlığı ile bilinen dönemin TOBB Başkanı Ali Coşkun ise Şubat 1987'de adayı 100 kişilik bir heyetle ziyaret etmiş; bu ziyaretle birlikte Kıbrıs'ta yatırım olanakları yeniden masaya yatırılmış ancak bu geziden de pek sonuç alınamamıştır (Uzgel, 2004: 333). Bununla birlikte, 24 Ocak Kararları ile birlikte yaşanan serbestleşme süreci Kuzey Kıbrıs'ta da yansımalarını bulmuştur (Uzgel, 2004: 352). 1984'te Kuzey Kıbrıs'taki bankalar döviz hesabı açmaya başlarken esas dönüşüm Türkiye ile KKTC arasında imzalanan anlaşma (1986) ile gerçekleşmiştir. Özal'ın imzasını taşıyan anlaşma ile merkez bankası, para ve kambiyo, bankalar ve offshore bankacılığı ile ilgili kanunlar yasallaşmış; bavl turizmini olumlayan, dış ticaret, eğitim, bankacılık ve turizm alanlarına önem veren bir strateji belirlenmiştir. Serbestleşmenin önemli aşamaları olarak sayılabilecek serbest para transferi yapılabilmesi, KKTC kambiyo rejiminin gözden geçirilmesi, gümrük vergilerinin yüzde 30 oranında düşürülmesi gibi düzenlemeler Özal döneminde gerçekleşmiştir (Uzgel, 2004: 352).

1984 yılında Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfının (SİSAV) Kuzey Kıbrıs ekonomisini masaya yatırdığı toplantıda Memduh Yaşa, Özal döneminde yürürlüğe giren yasaların Türkiye ile bütünleşmeye yol açacağı, siyasi bakımdan yaşatılması isteniyorsa Kuzey Kıbrıs'ı Türkiye ekonomisine entegre etmenin faydası olmayacağı görüşünü savunmuştur (SİSAV, 1984:165). Bununla birlikte, Kuzey Kıbrıs'ın Orta Doğu ülkeleri, İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) üyesi ülkeler¹⁴ ile kurabileceği potansiyel ticari ilişkiler, Avrupa kuruluşları ile ilişkiler tartışmaya açılmış, Kuzey Kıbrıs'ta serbest bölge oluşturma koşulları üzerinde durulmuştur.¹⁵ Yine Kuzey Kıb-

14 SİSAV'ın bu toplantısında Mümtaz Sosyal, KKTC'nin tanınması üzerinde dururken, KKTC'nin İslam dünyası ile geliştirebileceği potansiyel ilişkiler üzerinde durmuştur. (SİSAV, 1984: 177-184).

15 Bu başlıklarla ilgili tartışmalar için bkz. SİSAV (1984) ve Eker (1988).

rıs ekonomisinin Tayvan, Güney Kore, Hong-Kong deneyimlerine benzer bir gelişim seyri izleyip izleyemeyeceği ele alınan başlıklar arasında yer almaktadır (Eker, 1988: 51). Bu tartışmalarla birlikte, Güney Kıbrıs'ın AT ile gerçekleştirdiği Gümrük Birliği anlaşmasının (1987) yürürlüğe girmesine (1988) reaksiyon olarak Kuzey Kıbrıs ekonomisini Türkiye'ye yakınlaştırma eğilimi dikkat çekmektedir (Eker, 1988: 58). Kuzey Kıbrıs'ın AT kurumları ile ilişkilerinin seyri üzerine yoğunlaşma ihtiyacının da bu dönemde başladığı görülmektedir. Türkiye bu dönemde ağırlığı turizm yatırımlarının yapılabilmesi amacıyla yapılan yardımlara; karayolları, iletişim, su dağıtım şebekesi gibi altyapı yatırımlarına vermiştir (Uzgel, 2004: 353). Kuzey Kıbrıs ekonomisi açısından bir diğer önemli gelişme İngiltere'de faaliyet yürüten Polly Peck şirketinin yönetim kurulu başkanı Asil Nadir'in, 1980'lerin ortasından itibaren Kuzey Kıbrıs'a gerçekleştirdiği yatırımlar olmuştur. Asil Nadir'in İngiltere Ağır Dolandırıcılık Masası tarafından¹⁶ suçlanmasının ardından, Polly Peck şirketinin iflası, genel olarak Kuzey Kıbrıs ekonomisini ve ihrac koşullarını olumsuz etkilemiştir.

1990 yılında Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği için başvurusunun Türkiye ve KKTC'nin itirazlarına rağmen kabul edilmesi, Türkiye'de KKTC ile entegrasyon söyleminin yeniden öne çıkmasını beraberinde getirirken, 1991 yılında Demirel hükümetinin iktidara gelmesi de geleneksel çizginin öne çıkmasında etkili olmuştur. Kıbrıs ile ilgili tarafların 1992 Gali Fikirler Dizisini reddetmesine rağmen, AB Corfu Zirvesinde (Haziran, 1994) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin AB üyelik başvurusunda bir kısıt olmadığı, Kıbrıs'ın AB genişleme takvimine dahil edildiği ilan edilmiştir. Türk tarafı ise Türkiye ve Yunanistan'ın birlikte üye olmadığı bir topluluğa Kıbrıs Cumhuriyeti de üye olamaz görüşünü savunarak, bunun garantörler ilkesi ile çeliştiğini belirtmiştir. Buna ek olarak, Essen Zirvesinde (Aralık 1994) AB'nin gerçekleştireceği ilk genişlemenin Kıbrıs'ı da içereceği vurgulanmıştır.¹⁷

1994 yılında Adalet Divanı kararları çerçevesinde AB ülkelerinin Kuzey Kıbrıs'tan yaptığı tarım ithalatını durdurması ve sanayi mamullerinin ithalatına yüzde 14 vergi koyması Kuzey Kıbrıs'ın AB'ye olan ihracatını olumsuz etkilemiş, Kuzey Kıbrıs ekonomisinin Türkiye'ye bağımlılığını artıran bir etki yaratmıştır. Asil Nadir'in şirketlerinin iflasının bu süreçle örtüşmesi Kuzey Kıbrıs ekonomisini olumsuz etkileyen başlıca faktör olmuştur. Kuzey Kıbrıs'ın AB'ye olan ihracatı 1993 yılında 36 milyon dolardan 1996 yılında 25 milyon dolara inmiş, Türkiye'ye olan ihracat ise 12, 5 milyon dolardan 24 milyon dolara çıkarak toplam ihracatın yarısına yükselmiştir.¹⁸ Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği başvurusundan sonra "Avru-

16 Asil Nadir, 34 milyon sterlini gizlice kendi hesabına aktararak şirketi Polly Peck'in batışına sebep olmakla suçlanmış, hakkında yolsuzluk davası açılmıştır.

17 http://ec.europa.eu/enlargement/archives/enlargement_process/past_enlargements/eu10/cyprus_en.htm (İndirilme Tarihi: 8 Ocak 2011).

18 Fatih Turan, "Türkiye -Kuzey Kıbrıs İlişkileri", www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/.../savfa154.doc. (İndirilme Tarihi: 8 Ocak 2011).

palılaşan” Kıbrıs sorunu AB’nin Kıbrıs ile ilgili taraflarla işlişlerini belirleyen bir unsur olurken, AB üyesi olarak Yunanistan’ın Türkiye’nin AB üyelik başvurusunu (1987) veto etme hakkı gibi parametreler ile birleşince Kıbrıs ve Türkiye’nin geleceği AB çatısı altında birleşmiştir.

Türkiye-AB işlişlerinin seyri ve TÜSİAD

Kıbrıs ve Türkiye’nin geleceğini AB çatısı altında birleştiren süreçle birlikte Türkiye’deki sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikasında daha aktif roller üstlenmeye başladığı yukarıda da ifade edilmişti. TÜSİAD ve diğer sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikasını değerlendirirken, söz konusu sermaye kesimlerinin AB’ye bakışını belirleyen koşullara daha ayrıntılı bir şekilde bakmak gerekmektedir. Bu bölümde Türkiye-AB işlişlerinin gelişim seyri dikkate alınarak başta TÜSİAD olmak üzere Türkiye’deki sermaye kesimlerinin değerlendirmeleri ve üstlendikleri rollere değinilecektir.

Türkiye açasından Ankara Antlaşması (1963) ile başlayan AB işlişlerinin 1980’li yıllarla birlikte yeniden önem kazandığı görölmektedir. Katma Protokolun (1973) imzalandığı dönemde Türkiye’de uygulanan sermaye birikim modeli, ulusal sermayenin topluluğa bakışını belirlerken TÜSİAD dışında kalan sermaye örgütlerinin (İktisadi Kalkınma Vakfı-İKV, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odaları) o dönemde AB üyeliği konusunda çok istekli davranmadığı görölmektedir (Uğur, 2000: 118). Ancak Türkiye’nin AB ile işlişlerinin gelişiminde batılılaşma arzusunun hep var olduğu ve bunun bir parçası olarak AB’ye bakıldığı görölmektedir. Türkay’a göre (2003), AB-Türkiye işlişisinin tarihsel arka planında modernleşme kuramı içinde anlam kazanan Türkiye’de hakim bir söylem olarak cumhuriyetin kuruluşundan bu yana varlığını sürdüren Batılılaşma anlayışı ve/veya projesi vardır. Bu söylem Türkiye’nin uluslararası kapitalist sisteme entegrasyon sürecinde zaman ve mekana göre farklılaşan kritik bir meşruiyet aracı olarak sürekli bir işlevselliğe sahiptir (Türkay, 2003:199).

1971’de kurulan TÜSİAD, 1970’lerin sonlarına doğru siyasi iktidara karşı gazete ilanları ile tavır koyarken, belli bir toplumsal güç olarak ortaya çıktığı ve daha önemlisi kendi sınıf bilincine ulaştığı görölmektedir. TÜSİAD, 1979’a geldiğinde ithal ikameci sanayileşme modelini sorunların kaynağı olarak görmeye başlamış, politika değişikliği için dönemin hükümetlerini eleştirmiştir (Uzgel, 2004: 119; Oğuz, 2008: 101-103). 24 Ocak kararları ve ardından 12 Eylöl darbesi ile yürürlüğe giren yeni sermaye birikim modeli ile devlet ve toplumsal işlişler yeniden tanımlanırken, Türkiye’de sermaye ulusal ve uluslararası ölçekte yeni roller üstlenmiştir. Bu bağlamda, AB ile işlişlerin yeniden önem kazandığını söylemek mümkündür. Kazgan’ın (1988: 418-419) da belirttiği üzere devlet ve toplumsal işlişlerin yeniden dönüşümünü beraberinde getiren bu süreç dünya ekonomisine yeni bir entegrasyon biçimini ortaya çıkarmıştır. Yalman’a göre (2003), bu dönemde dünya

ekonomisi ile bütünleşmenin en azından söylem düzeyinde kendi başına bir amaca dönüştürülmesi gibi bir farklılık da söz konusudur. Türkiye ekonomisinin dünya ekonomisiyle bütünleşmesinden söz edilmektedir. Bu durum gerçekte hedeflenen bütünleşme biçiminde bir değişiklikten başka bir şey değildir (Yalman, 2003: 67).

AB Komisyonu tam üyelik başvurusuna (1987), 1989 yılında verdiği yanıtta, Türkiye'nin AB'ne üyelik konusundaki ehliyetini kabul etmekle birlikte, Topluluğun kendi içindeki derinleşme sürecini tamamlamasına ve gelecek genişlemesine kadar beklenmesini ve bu arada Türkiye ile gümrük birliği sürecinin tamamlanmasını önermiştir.¹⁹ Öncelikle Türkiye için Gümrük Birliği (GB) kararı, 1980 sonrasında dışa açık büyüme modeli ile sanayileşme, ticaretin liberalizasyonu vb. ile dünya kapitalizmi ile bütünleşmeye hız veren siyasi tercihin bir uzantısı olarak ele alınmalıdır. Batıya yakın olma, dünya kapitalizmi ile bütünleşme süreci karşılığını "AB projesinde" bulmakta, iktisadi bütünleşme AB'ye endeksli olarak yürütülmektedir (Tahsin, 2004: 66). O dönemin Başbakanı Tansu Çiller arkasına AB ve Türkiye bayrağını alarak "haydi Türkiye ileri" demiş ve GB'ni onaylayan başbakan sıfatını alarak, siyasi geleceğini Türkiye'yi AB'ye yakınlaştıran kişi olarak şekillendirmek istemiştir (Tahsin, 2004: 66). Haliyle AB ile bütünleşme arzusunun, Güney Kıbrıs'ın AB üyelik başvurusuna itirazı önemsizleştirdiği iddia edilebilir. 1995 yılında Türkiye'nin Güney Kıbrıs'ın üyelik başvurusunu dolaylı olarak kabul ettiği ve bunun karşılığında GB'ne geçiş anlaşmasının imzaladığı belirtilmektedir (Manisalı, 2006: 119-120). Böylelikle Türkiye AB'ye üye olmadan GB'ne geçen tek ülke olma özelliğini kazanırken, bu arada Kıbrıs'ın AB'ye üyelik başvurusu gerçekleşmiştir. Çiller'in GB'nin yürürlüğe girmesinin ardından, Güney Kıbrıs'ın tek taraflı AB üyeliği karşısında Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs ile olası bütünleşmeye gideceğini söylemesi, Avrupa Parlamentosu (AP) tarafından eleştirilerek Türkiye'ye Kıbrıs'ta bölünmüşlüğü sona ermesi için gerekli adımları atması çağrısında bulunulmuştur (Manisalı, 2003: 152). Yine aynı yıl içerisinde (1996) AP başka bir açıklamasında Türk hükümetlerinden işgalci Türk askeri güçlerinin geri çekilmesini istemiştir (Manisalı, 2003: 152).

Gümrük Birliği süreci 2000'li yıllara damgasını vuracak olan AB lobiciliğinin ilk denemesi olarak da tanımlanabilir. O tarihte GB'nin olumlu/ olumsuz etkileri masaya yatırılırken, sermaye çevreleri ve kamuoyundaki farklı görüşler ile AB üyeliğinin gerekliliği tartışmaya açılmıştır. Ulusalçı çevreler ve bazı akademisyen ve aydınlar, GB ile Türkiye'nin AB'ye üye olmadığını ve anlaşmanın olumsuz yönlerini gündeme getirirken, TÜSİAD ve İKV başta olmak üzere sermaye çevreleri Çiller hükümetini destekleyerek Türkiye'nin GB sürecini büyük bir coşku ile karşılamış, AB üyelik sürecinde önemli bir aşamanın kat edildiğini savunmuştur.

1997 yılının Aralık ayında yapılan ve Türkiye'nin AB'nin genişleme alanı dışında bırakıldığı Lüksemburg Zirvesi sonucunda AB-Türkiye ilişkileri askıya alınmış,

19 Türkiye AB ilişkilerinin tarihçesi, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=111&l=1> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

daha sonra yapılan Cardiff, Viyana ve Köln Zirvelerinde de Türkiye'ye genişlemeyle ilgili bir perspektif verilmemiştir. Bu da Türkiye'nin Kıbrıs politikasında entegrasyon söylemini öne çıkarmasına yol açmıştır. Dönemin Başbakanı Mesut Yılmaz, AB ile ilişkileri dondurma ve Kuzey Kıbrıs ile entegrasyon politikasına devam edeceklerini açıklamıştır (Uğur, 2003: 168). Ağustos 1997 tarihinde, iki ülke arasında ekonomik ve mali alanlarda tam bütünleşmenin; güvenlik, savunma ve dış politika alanlarında ise kısmi bütünleşmenin sağlanmasını teminen bir Ortaklık Konseyi kurulması kararlaştırılmıştır. Bu anlaşmalar Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs ile entegrasyona gideceği tezini güçlendirirken, dönemin hükümeti Kıbrıs'ta konfederasyon tezini kabul ettiğini açıklamıştır (Dodd, 2000: 168).

Bu süreçte, TÜSİAD'ın Kuzey Kıbrıs ekonomisini masaya yatırdığı 1998 tarihli raporda 2000'li yıllardan farklı bir söyleme sahip olduğu görülmektedir. TÜSİAD 1974 tarihli ilk raporun ardından, "Kuzey Kıbrıs Ekonomisi Sorunlar ve Çözümler" başlığını taşıyan bu ikinci çalışmayı, AB'nin Lüksemburg kararları ile sorunun çözümlüne yönelik yeni arayışların hızlanması karşısında yayınladığını ifade etmiştir. TÜSİAD, adada ortaya çıkacak olası çözümün eşitliğe dayalı kalıcı bir çözüm olabilmesinin, KKTC ekonomisiyle Güney Kıbrıs arasındaki ekonomik farklılığın giderilmesiyle mümkün olabileceği tezini öne sürmüştür. (TÜSİAD, 1988: 11). TÜSİAD'a göre (1988:69) KKTC'nin ekonomik sorunlarının temelinde siyasi nedenler yatmaktadır. Raporda yer alan temel görüşler şöyle özetlenebilir: Güçlü bir KKTC ekonomisi ve adada eşitliği kabul eden bir çözüm Türkiye'nin de özellikle dış politikadaki hareket imkanını artıracaktır (s.11). Kuzey Kıbrıs ekonomisinin duraklama eğilimi 1994 yılındaki AT Adalet Divanı kararlarının Kuzey Kıbrıs dış ticaretine olumsuz etkileri ile birleştiğinde, Kıbrıs ve Türkiye'nin ortak uluslararası politikasını zayıflatacaktır (s.15). Türkiyeli işadamlarının sınırlı bir sermaye katkısı ile KKTC'de yatırım yapması ve özellikle burada üretilen ürünlerin Türkiye'de veya üçüncü ülkelerdeki pazarlamasını üstlenmesi önemli bir katkı olacaktır. Varolan potansiyellere ek olarak Güneydoğu Anadolu Projesinin (GAP) tamamlanması ve Manavgat su tesislerinin devreye girmesi halinde Kıbrıs'ın bir imalat merkezi ve bir liman olarak Akdeniz'deki önemi artacaktır. Bunlara ek olarak Bakü Ceyhan petrol boru hattı projesinin gerçekleşmesi durumunda Kıbrıs'ın stratejik önemi daha da artacaktır (s.71). TÜSİAD bu çalışmada Kuzey Kıbrıs ekonomisinin yeniden yapılandırılmasını öngörürken, Türkiyeli işadamlarının Kuzey Kıbrıslı işadamları ile ortak yatırım yapabileceklerini de ifade etmektedir. Bu çalışma ile TÜSİAD Kuzey Kıbrıs'ı Akdeniz bölgesindeki potansiyel bir üretim merkezi olarak değerlendirirken, AB sürecinin Kıbrıs ekonomisi üzerine olası etkilerini analizine dahil etmemiştir.

Helsinki Zirvesi: AB-Türkiye İlişkilerinde Dönüm Noktası

2000'li yıllara girerken Türkiye-AB ilişkilerinin seyrinin yeni bir ivme kazandığı hatta 2000'li yılların Türkiye'sine yönelik projeksiyonlarda AB üyeliğinin mer-

keze alındığı görülmektedir. Türkiye’de sermaye kesimlerinin AB üyelik sürecini toplumsal bir projeye dönüştürme çabaları ile AB lobiciliğine yönelik yoğun bir kampanya süreci yaşanırken, sermaye kesimleri, bazı aydınlar, medya kuruluşları ve işçi sendikalarını da kapsayan AB hedefine odaklanan yeni bir ittifak ortaya çıkmıştır.²⁰ Bu dönemde Türkiye’deki sermaye grupları açısından AB yolu vazgeçilmez bir strateji olarak tanımlanırken, geleneksel politikada değişimi belirleyen temel tarihi Helsinki Zirvesi ile başlatmak mümkündür. Diğer yandan, AB Konseyi Berlin Zirvesinde (Aralık1999), Güney Kıbrıs’ın genişleme takvimine dahil edildiğinin duyurulması,²¹ Kuzey Kıbrıs’ta AB üyeliği ve çözüm taleplerini açığa çıkarırken, bu tarihten sonra barış söylemi ile Kıbrıs’ta iki toplumlu etkinliklerin sayısının arttığı görülmektedir.

Helsinki Zirvesinde,²² Türkiye’nin AB aday üyeliği kabul edilirken Kıbrıs ile ilgili bir uyarı da yer almaktadır. Kıbrıs sorunu çözülmeden Türkiye’nin AB’ye üye olamayacağının vurgulanması, üyeliğin koşullara bağlı olması anlamına gelmiştir. Diğer yandan, Kıbrıs sorununun çözümünün Güney Kıbrıs’ın tam üyeliği için bir ön şart teşkil etmediği yönünde bir kararın alınması, Kıbrıs başlığını daha kompleks bir hale sokmuştur. Erhüman’a göre (2010: 57), bu durum “Kıbrıs’taki *de facto* durumun Kıbrıslı Türklere herhangi bir zarar vermediği, tam tersine pozisyonlarını her gün biraz daha güçlendirdiği yönündeki propagandanın yanıltıcı rahatlığını bir anda bertaraf eder ve siyasi *status quonun* sürdürülebilir olmadığı yönünde yaygın bir kanaat oluşmasına yol açar”.

AB Helsinki Zirvesi ile Türkiye’nin AB’ye aday olduğunun teyit edilmesiyle birlikte, “zaman boyutunu” içeren yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemden itibaren, AB üyeliği için resmi olarak açılan yolun nihai sonuca ulaşmasına yönelik bir iradenin kendini daha net bir şekilde ifade etmeye başladığı, kamuoyunu ikna etme sürecinin dışında AB üyeliğinin hükümetlerin temel politikası olarak benimsenmesi doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir. Helsinki Zirvesinden sonraki süreçte, aydınlar, köşe yazarları ve sivil toplum örgütlerinin “AB’ye evet mi hayır ya da koşullu evet mi” sorusu ile özetlenebilecek argümanlar etrafında dönen tartışmalarla kamuoyunu ikna sürecine girdiği görülmektedir. Örneğin, Tuncay Özilhan

20 Bu süreçte TOBB, TUSİAD, İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı), TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı), TUSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) gibi kuruluşların AB’ye üyelik sürecine yönelik yayınladığı bildirimler, hükümetin ve ulusalcı çevrelerin AB politikasına yönelik eleştirileri içermektedir. İKV’nin Avrupa 2002 adı ile oluşturduğu platforma bazı sendika konfederasyonlarının temsilcileri dahil 175 kurum destek verirken, bu oluşum kapsamında yürütülen lobi faaliyetleri AB projesinin Brüksel’e taşınmasını da sağlamıştır. Bu süreçte medyanın da AB sürecinin toplumsal projeye dönüşmesinde oldukça etkin bir role sahip olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin Kıbrıs başlığında, Mehmet Ali Birand, Hasan Cemal, Erdal Güven gibi isimlerin ele aldığı konular AB lehine kamuoyu yaratılmasında oldukça etkili olmuştur.

21 http://ec.europa.eu/agenda2000/public_en.pdf (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

22 Zirvenin sonuç bildirisinin 9 (b) maddesine göre, Avrupa Birliği Konseyi, politik bir çözümün Kıbrıs’ın Avrupa Birliği’ne katılımını kolaylaştıracağı için altını çizer. Üyelik müzakerelerinin tamamlanmasına kadar kapsamlı bir çözüme ulaşamamış olursa, Konsey’in üyelik konusundaki kararı, yukarıdaki husus bir ön şart olmaksızın verilecektir. Bu konuda, Konsey tüm ilgili faktörleri dikkate alacaktır (http://www.belgenet.com/arsiv/ab/helsinki_sonuc.html, indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

Sanayici İşadamları Dernekleri (SİAD) Platformu Başkanlar Kurulu toplantısında yaptığı konuşmada, AB konusunda sorun çıkaranları eleştirerek, AB üyelik kriterlerinin her ülke için uygulandığını, ülkenin geleceğini AB’de görmeyenlerin, nasıl bir gelecek tasarladığını açıklamayı gerektiğini ifade etmiştir.²³

AB’ye aday olan bir ülkenin bu doğrultuda üstüne düşenleri yapması gerekliliği üzerinde durulurken, Türkiye sermayesi için AB üyeliğinin ne anlam ifade ettiği yeniden tartışmaya açılmış, TÜSİAD AB stratejisini Türkiye’nin geleceğine yön veren temel strateji olarak tanımlamıştır.²⁴ 2002 yılında SİAD Platformu Başkanlar Kurulu’nun yayınladığı AB Deklarasyonunda AB ile üyelik müzakerelerinin başlatılması için gerekli adımların atılmasının Türkiye’nin en acil gündem maddesi olduğu açıklanmıştır.²⁵ TÜSİAD daha sonra Helsinki Zirvesi ile başlayan süreci şöyle tanımlamıştır: “Bu perspektif çerçevesinde, Türkiye, 1999 Aralık ayındaki Helsinki Zirvesi’nde AB’ye aday ülke statüsünü elde ettikten sonra siyasal ve ekonomik reform sürecinde geri dönülemez bir yola girmiş ve ciddi kazanımlar elde etmiştir. Süreç boyunca görevde olan hükümetler söz konusu reformları değişken bir hızla da olsa hayata geçirmişlerdir.”²⁶

Türkey’a göre (2004: 4) TÜSİAD, hükümetlerin AB yol haritasının belirlenmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. TÜSİAD, AB üyeliğini Türk toplumunun büyük bir çoğunluğu tarafından onay gören ulusal bir politika olarak tanımlamış²⁷, AB üyelik sürecini bir modernleşme projesi olarak da değerlendirirken, Türkiye’nin gelişmiş ülke statüsü ve istikrara kavuşmasında belirleyici bir karar olacağını savunmuştur.²⁸ TÜSİAD yönetim kurulu üyesi Cem Duna Türkiye için AB üyeliğini küresel ekonominin bir parçası olmanın tek yolu olarak tanımlarken, dönemin TÜSİAD Başkanı Tuncay Özilhan AB üyeliğini Türk toplumunun barış, refah ve istikrara ulaşmanın bir aracı olarak gördüğünü ifade etmektedir (Yaka, 2006: 58-59). Türkiye’ye yabancı sermaye ve yatırımların gelmesi noktasında AB üyeliğinin gerekliliğine dair bir savununun da gündeme geldiği görülmektedir (Öniş, 2003: 10-11). İspanya, Portekiz deneyimleri örnek verilerek Türkiye’nin yabancı sermaye yatırımları yolu ile gelişeceği savunulmaktadır. Türkiye’de büyük sermayenin AB yolu ile uluslararası kapitalizme entegre olmaya amaçladığı belirtilirken (Uzgel, 2004: 205), liberalleşme ve rekabet gücünün artması noktasında AB ile ilişkilerin güçlendirilmesi savunulmaktadır. Aynı zamanda AB reformları sermaye için ge-

23 <http://www.byeqm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2002/haziran2002.html> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

24 TÜSİAD, AB Sürecinin İç ve Dış Boyutları, http://www.tusiad.org/Content.aspx?mi=6_35_109 (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

25 <http://www.byeqm.gov.tr/yayinlarimiz/ayintarihi/2002/haziran2002.html> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

26 AB Sürecinin İç ve Dış Boyutları, http://www.tusiad.org/Content.aspx?mi=6_35_109 (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

27 TÜSİAD, 04/11/2002 tarihli basın açıklaması, www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2002_62.pdf (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

28 TÜSİAD, 29/05/2002 tarihli basın açıklaması, www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2002_11.pdf (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

rekli dönüşümü sağlamak üzere kaçırılmayacak bir fırsat olarak değerlendirilmiş (Türkay, 2004: 5), kriz sonrası dönemde ekonomik reformları yaşama geçirmede etkili olmuştur (Öniş, 2003: 22).

Bu dönemde TOBB da AB üyelik sürecine olumlu bakmış, hatta AB lobiciliğinin önde gelen unsurlarından biri olarak hareket etmiştir. Uzel'e (2004: 215) göre sermaye grupları rekabet kapasitelerinden bağımsız olarak AB sürecine destek vermiş, TOBB çatısı altında toplanan işletmeler de bundan bağımsız olarak AB üyelik sürecini desteklemiştir. Ancak Kıbrıs başlığında TOBB'un TÜSİAD'a oranla daha dengeli bir politika izlemeye çalıştığı da altını çizmek gerekmektedir. Kuruluşu 1950'li yıllara dayanan TOBB, TÜSİAD'dan farklı olarak küçük ve orta ölçekli sermayenin temsilcilerini de bünyesinde barındırmaktadır. 365 oda ve borsadan oluşan TOBB'un üye profilinde aynı zamanda muhafazakar ve ulusalcı çizgiyi temsil eden kesimler de mevcuttur. TOBB bünyesinde bulunan Ankara Ticaret Odası (ATO) Başkanı Sinan Aygün'ün AB üyelik süreci ile Kıbrıs başlığında yaptığı açıklamalar, TOBB'un genel çizgisinden daha farklı bir noktaya oturmakla birlikte, TOBB'un daha dengeli bir yaklaşım ortaya koymasında etkili olmuştur. Ulusalcı politikaları ve bunun sonucunda Kıbrıs'ta geleneksel çizginin devamını savunan Ulusal Sanayici ve İşadamları Derneğinin (USAİD) ise TÜSİAD'tan farklı olarak sadece iç pazarın olanaklarını kullanabilecek büyüklükteki bir sermaye grubu olması da bu kararına etki etmektedir (Türkay, 2004: 6). ATO ve USAİD, bu dönemde AB üyelik sürecine farklı bakışı ile diğer sermaye kesimlerinden ayrı bir noktada dururken, ulusal çıkarlar gereği AB sürecini eleştiren sermaye kesimleri olarak tanımlanmıştır.

Kıbrıs'ı ne yapmalı?

Helsinki Zirvesi ile Türkiye için yeni bir dönem başlarken, Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği öncesinde Birleşmiş Milletler (BM) nezdinde taraflar arasında yürütülen görüşmelere de hız verildiği görülmektedir. Ancak BM görüşmelerinde Denktaş'ın masayı terk etmesi (Kasım 1999) AB-Türkiye ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Denktaş BM görüşmelerinde Türk tarafının iki bölgeyi iki ayrı devlet tezinin görülmemesi üzerine masayı terk ettiğini açıklayarak, Türk tarafının konfederasyon tezini savunduğunun altını çizmiştir. Türkiye'de AB projesini destekleyen kesimler Denktaş'ın konfederasyon ısrarını AB-Türkiye ilişkilerinin seyrini etkileyen bir gelişme olarak değerlendirmiş, bu çizginin Türk tarafının çözümünden yana olmadığı düşüncesine yol açtığını savunmuştur.

Bu noktada hükümet ve MGK'nın nasıl bir tavır izleyeceği, sermaye kesimleri ve genelde AB projesine destek veren taraflar açısından daha da önemli bir parametre haline gelmiştir. 8 Kasım 2000'de, AB'nin Türkiye'nin üyelik sürecini belirlediği yol haritasını içeren Katılım Ortaklığı Belgesinde, Kıbrıs'ı Türkiye'nin üyeliği önünde

siyasi bir kriter ve “ön koşul”²⁹ olarak açıklaması karşısında, hükümet ve MGK’nin Kıbrıs sorununa dair yaklaşımının ne olacağı AB projesini destekleyen kesimlerin üzerinde durduğu bir başlık olmuştur. Dönemin başbakanı Ecevit, AB’den Kıbrıs konusunu Türkiye ile arasında bir sorun haline dönüştürmekten kaçınmasını, Kıbrıs konusu ile Türkiye’nin adaylığı arasında bağlantı kurmak konusunda ısrarlı olmamasını isteyerek, Katılım Ortaklığı Belgesinden Kıbrıs’la ilgili tüm atıfların çıkarılmasını talep etmiştir. Öte yandan, AB kurumlarının da Türkiye’ye Kıbrıs başlığında uyarılarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin, 15 Kasım 2000 tarihinde AP, Türk hükümetine Kuzey Kıbrıs’taki işgal güçlerini geri çekme çağrısında bulunmuştur (Manisalı, 2003: 153).

Bir yandan 24 Kasım 2000’de MGK’dan Denktaş’a destek gelmesi geleneksel politikadan sapılmadığı düşüncesini beraberinde getirirken, diğer yandan Türkiye’nin Katılım Ortaklığı Belgesini onaylaması ile AB’nin havuç sopa siyasetini güçlendiren unsurlar ortaya çıkmıştır. Özellikle AB ilerleme raporları böyle bir işlev görürken, AB BM nezdinde sürdürülen görüşmelere destek verdiğini her seferinde açıklamış, Türkiye’yi de Kıbrıs sorununun çözüme kavuşturulması noktasında uyarmıştır. MGK’nın Kıbrıs ve AB üyeliği sürecine yönelik açıklamaları, AB yetkilileri tarafından resmi politikanın göstergesi olarak Türkiye hükümetinin tutumunun değerlendirilmesi açısından veri olarak algılanmıştır. Mayıs 2001’deki MGK toplantısında, iki ayrı egemen devletin kabulü konusunda ısrar söz konusu olurken, AB Parlamentosu da buna karşılık Temmuz 2001’de Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs’ı entegre etme eğilimine devam etmesi halinde, Kuzey Kıbrıs’ın Türkiye’nin 82. ili olacağı uyarısında bulunmuş ve bunun Türkiye’nin AB üyeliğine engel teşkil edeceği görüşünü belirtmiştir.³⁰ AB’nin 1 Kasım 2001’de Kıbrıs sorunu çözülmeden de Güney Kıbrıs’ın AB üyeliğinin gerçekleşebileceğini ifade etmesi üzerine dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Cem Türkiye’nin bir karar aşamasında olduğunu ve alacağı kararın maliyetlerine katlanmak zorunda olduğunu açıklamıştır (Yaka, 2006: 37). Başbakan Ecevit ise Kıbrıs’ın Türkiye’ye bağlanacağını açık bir şekilde ifade etmiş, bir bakıma Kuzey Kıbrıs’ın Türkiye’ye bağlanmasının maliyetine katlanılabileceğini savunmuştur.

Bu açıklamalara Türkiye’den en sert eleştiri TÜSİAD’tan gelirken, İsmail Cem’in Kıbrıs’ın maliyetlerine katlanılmak zorunda olduğu görüşünün ulusal çıkar ve şeffaflık dikkate alınarak kamuoyunda tartışılması gerektiği görüşü dillendirilmiştir (Yaka, 2006: 38). Yine bir başka basın açıklamasında TÜSİAD, Türkiye’nin Denktaş’a desteğini onaylamadıklarını ve bunun Türkiye-AB ilişkileri ile Güney Kıbrıs’ın AB’ye üyelik sürecine yönelik olarak tamir edilemez bir hasar

29 <http://www.trncinfo.com/tanitma/tr/index.asp?sayfa=cms&dmdid=0&cmsid=223&ssid=174744325> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011). Kıbrıs, Katılım Ortaklığı Belgesinde kısa vadeli, güçlendirilmiş siyasal diyalog ve siyasal ölçütler başlığında yer almıştır.

30 Jacques Poos, Kıbrıs Raporu, <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+REPORT+A5-2001-0261+0+DOC+PDF+V0//EN&language=EN>, (indirilme tarihi: 23 Kasım 2010).

yaratabileceğini dile getirmiştir (Yaka, 2006: 38). Hükümet ile TÜSİAD arasındaki görüş farklılıklarını daha açık bir şekilde ortaya çıkaran bu gelişmelere ek olarak, ulusalcı politikaları destekleyen aydın ve akademisyenler sürece sessiz kalmayarak 13 Aralık 2001’de, hükümetin Kıbrıs politikasını destekleyen bir imza kampanyası başlatmıştır. Kurthan Fişek, Alpaslan Işıklı, Atilla İlhan, Gülten Kazgan, Sina Akşin, Mümtaz Soysal, Çetin Yetkin ve Erol Manisalı gibi aydın ve akademisyenlerin imzasını taşıyan, TÜSİAD ile liberal çevrelerin eleştirildiği metinde şöyle denmiştir: “Son aylar içinde “bazı çevreler”, yine “bazı dış odaklarla birlikte”, Türkiye’nin ulusal çıkarları ile bağdaşmayan girişimler içinde bulunmaktadırlar. Kıbrıs uyumsuzluğu ile ilgili olarak, Türkiye içinde “çok dar ama güçlü bir çevre” Kıbrıs konusunda ödün verilmesini kamuoyuna aşılacaktır. Bu çevre, Avrupa Birliği ve Atina’nın isteklerinin karşılanmasını istemektedir. Oysa “çözüm” adı altında Avrupa Birliği’nin ve Atina’nın istedikleri, Kıbrıs Adası’nın AB marifeti ile Yunanistan’a ilhakından başka bir sonuç doğurmayacaktır.”³¹ Metinde yer alan ifadelerden de anlaşılacağı üzere ulusalcı politikaları temsil eden aydın ve akademisyenler, Kıbrıs başlığında taviz verilmesini eleştirmekte, Türkiye-AB ilişkilerinde ortaya çıkan eğilimlerin Türkiye’nin ulusal çıkarları ile çeliştiğini savunmaktadır. Türkiye- AB ilişkileri ve Kıbrıs konusundaki gelişmelerin Türkiye’nin ulusal çıkarları ile çeliştiğini savunanlar ile geleneksel politikaların Türkiye’nin geleceğini olumsuz etkilediğini iddia eden liberal çevreler arasındaki bu görüş farklılığı, Kıbrıs’ta taviz verilip verilmeyeceği sorusunu gündeme getirmiştir.³²

2000’li yılların başında Kuzey Kıbrıs’ta kamuoyunun AB sürecine hazırlanması da Türkiye’deki süreç ile paralellik göstermiştir. AB lobiciliği Kuzey Kıbrıs’taki iç dinamikler ve Kıbrıs sorunundaki gelişmelere bağlı olarak gelişirken, bu sürecin Kuzey Kıbrıs’ta örgütlü sendikalar ve sermaye kesimleri tarafından yürütüldüğü görülmekte; yine AB ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yetkililerinin de bu sürece destek vermektedir. Kuzey Kıbrıs’ta ekonomik sorunlar, “dünya vatandaşı/ AB vatandaşı olma” arzusu ve söylemleri ile birleşen kaygılar, çözüm ve barış yanlısı güçleri “Bu Memleket Bizim”³³ platformunda birleştirirken, adada AB yanında çözüm talebi doğrultusunda gösteri ve eylemler süreci başlamıştır. Özellikle bu süreçte Kuzey Kıbrıs’ta yaşanan mali krizin etkisi ile Kıbrıslı Türklerin ekonomik koşulların iyileştirilmesine yönelik talepler öne çıkarken, krizin sorumlusu olarak Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs politikası eleştirilmiştir. Erhüman’a göre (2010: 57) “KKTC’de faaliyet gösteren altı bankanın yönetimine devlet tarafından el konul-

31 Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 2001.

32 Geleneksel politika savunucularına göre, konfederasyon tezinin terk edilmesi, adada TSK’nın varlığının sorgulanması, Kıbrıs sorununun AB süreci ile bağlantılandırılması ve Türkiye’nin garantörlüğünün zayıflatılması, Kıbrıs başlığında taviz verilmesi anlamına da geliyordu.

33 Bu Memleket Bizim Platformu’nun kuruluşu 2000 yılında ilan edilmiştir. Siyasi parti ve sendikalardan oluşan toplam 41 örgüt bu platforma dahil olmuştur. Platform ilk büyük eylemini 18 Temmuz 2000’de gerçekleştirirken, eylemlere onbinlerce kişi katılmıştır.

masıyla sonuçlanan bu kriz, ülkedeki “ekonomik yapı”dan bir biçimde müstefid olduğundan, bu yapının ilanihaye sürdürülebileceğini umut eden, başta orta sınıflar olmak üzere tüm Kıbrıslı Türkler üzerinde soğuk düş etkisi yapar. O güne kadar, tüm birikimlerini ve özellikle emekli ikramiyelerini bankalara yatırarak elde ettikleri yüksek faizlerle yaşamaya alışmış olan Kıbrıslı Türkler için bu durum, yalnızca siyasi *status quonun* değil, “sosyo-ekonomik yapı”nın da sürdürülebilir olmadığının açık bir göstergesidir.”

Yukarıda bahsedilen süreçte Kuzey Kıbrıs’taki yerli sermaye örgütleri ile TÜSİAD arasındaki ilişkilerin gelişim seyrini dikkate almak gerekmektedir. Yıllardır ağırlıklı olarak Denktaş çizgisini destekleyen sermaye kesimleri bu kez farklı bir tavır içine girerken, Brüksel ve Türkiye’deki liberal çevrelerle ortak bir zeminde buluşmuştur.³⁴ TÜSİAD’ın Denktaş karşıtı muhalif güçlerle işbirliğine girdiği, gelecek dönemde yapılacak seçimleri de dikkate alarak CTP Başkanı Mehmet Ali Talat’a açık destek verdiği, KTTO ve Kıbrıs Türk İşadamları Derneği (İŞAD, 1989) ile ortak görüşmeler yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Bu süreçte KTTO, İŞAD, Kıbrıs Türk Sanayi Odası ve Kuzey Kıbrıs Genç İşadamları Derneği’nin (GİAD,1989) AB yanlısı politikaları Kuzey Kıbrıs’ta Denktaş çizgisini zayıflatan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Erhüman’a göre (2010: 60) Kuzey Kıbrıs’ta söz konusu sermaye örgütlerinde yöneticilik görevi üstlenen yeni burjuvazi, kuzeye hapsolmamış bir piyasa içinde faaliyet yürütmek istemekte ve bu isteklerini AB aracılığıyla gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.³⁵

Bu gelişmelere ek olarak³⁶ Şubat 2001’de Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz Ecevit hükümetini siyasi olarak da zayıflatan bir unsur olarak karşımıza çıkarken, neoliberal dönüşümü hızlandıran AB reformları (ulusal programın uygulanması) da krizden çıkış yolu olarak gündeme gelmiştir. 2001 Şubat ve 2002 Kasım seçimlerine kadar olan süreç, Ecevit hükümetinin geleneksel Kıbrıs politikasını savunmada ortaya koyduğu son direnç şeklinde de tanımlanabilir. 2002 yılında Dışişleri Bakanı Şükrü Sina Gürel’e gazeteciler, Türkiye’deki bazı işadamları dernekleri Kıbrıs konusunda hükümetten farklı düşünüyor hatırlatmasını yapmış, ancak Gürel “politikayı hükümet belirler, işadamları değil” diyerek yanıt vermiştir (Manisalı, 2003: 147).

TÜSİAD bu dönemde Kıbrıs konusunda daha öne çıkarken, Görüş dergisinin Şubat-Mart 2002 sayısını Kıbrıs’a ayırmıştır.³⁷ Mayıs 2002 tarihli, “Türkiye’nin geleceği AB’dedir” başlıklı basın açıklamasında TÜSİAD “Türkiye, tarihi bir yol

34 <http://www.kktcisad.org/>

35 İŞAD ve Kuzey Kıbrıs Genç İşadamları Derneği 1989 yılında kurulurken, Bu süreçte Kuzey Kıbrıs’taki sermaye örgütleri yeni bir yapılanma içine girmiştir. KTTO Başkanı Ali Erel, yıllardır KTTOB Başkanlığını yürüten, Denktaş’a yakın çizgisi ile tanınan Salih Boyacı’dan görevi alırken, AB projesinin önde gelen isimleri arasında yer almıştır. Ali Erel bugün Kıbrıs AB Derneği başkanlığını yürütmektedir.

36 4 nolu dipnotta da vurgulandığı gibi, Aralık 1999’da Kuzey Kıbrıs’ta yaşanan bankacılık krizinin ardından yaklaşık 30 bin mevduat sahibi etkilenmiştir.

37 Bu sayıda Kıbrıs’tan seslere de yer veren TÜSİAD, Kuzey Kıbrıs’taki sermaye örgütlerinin temsilcilerinin görüşlerine yer verirken, Kuzey Kıbrıslıların ne istediğini de ortaya koymaya çalışmıştır.

ayrımında. AB ile ilgili kararlara bağlı olarak, 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde nasıl bir ülkede yaşayacağımız ve nüfusumuzun yarısını oluşturan gençlerimize nasıl bir Türkiye bırakacağımız bu yol içinde belli olacak” ifadelerini kullanmıştır.³⁸ TÜSİAD Boğaziçi Üniversitesi ile ortak düzenlenen uluslararası konferansta (4 Mayıs 2002), Kıbrıs sorununun AB genişleme süreci bağlamında ele alınması gerektiğini deklare ederken, “Kıbrıs sorununu çözmek ve Avrupa ile entegrasyon projesine katkıda bulunmak sorunun bütün tarafları için bir görev ve zorunluluktur” yorumunda bulunmuştur.³⁹ Bu gelişmeler Gürel’in görüşünün aksini doğrularken, TÜSİAD’ın Kıbrıs başlığında hükümetin çizgisini aşan bir pozisyona sahip olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Kasım 2002’den itibaren siyasi iktidarın değişmesi, TÜSİAD’ın AB sürecinde daha aktif bir rol üstlenmesinin önünün açılmasının ötesinde, Türkiye-AB ve Kıbrıs başlığında hükümet ile sermaye kesimlerinin görüşlerinin ortak bir zeminde bulunduğu bir döneme işaret etmektedir. Helsinki Zirvesi ve ardından Türkiye’de gerçekleşen hükümet değişikliği ile birlikte AB-Türkiye ve Kıbrıs konusunda geleneksel politikanın kırıldığı yeni bir dönem başlamıştır.

TÜSİAD-AKP örtüşmesi

Yukarıda Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak tanımlanan Helsinki Zirvesinden sonra, geleneksel politikaları sürdürmekteki direnci simgeleyen Ecevit hükümetinin ardından iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisinin (AKP) AB projesini liberal çevrelerle uyumlu bir şekilde ele alması yeni dönemin en önemli değişikliği olarak karşımıza çıkmaktadır. AKP’nin dış politikasının ilk yıllarının temelini Avrupalılaştırma üzerine kurulu olduğu görülmektedir. AKP, Annan Planı gündeme gelmeden önce Kıbrıs’a yönelik geleneksel politikada değişikliğe gideceği mesajını verirken, Kasım 2002 ve Ekim 2005 arası dönemi, “AKP’nin altın yılları” olarak değerlendiren Öniş ve Yılmaz (2009: 8), Avrupalılaştırmanın temel politika olarak belirlendiğini belirtmektedir. AKP’nin AB gündemine odaklanan bir parti olarak hareket etmesi onu yakın tarihteki diğer siyasi partilerden farklı kılarken, bu koşullar altında TÜSİAD ile AKP’nin AB politikasının örtüştüğü görülmektedir.

AKP dış politikasını yumuşak güç ve komşularla iyi ilişkiler geliştirme üzerine kurarken, “sıfır sorun” olarak tanımlanan siyasi girişim, klasik pozisyonlardan farklıdır. AKP, Türkiye’nin dış politika önceliklerinin yeniden tanımlanması ve bu gerçekler ile ulusal çıkarlar arasında yeni bir dengeye gidilmesi görüşünü savunmuştur (Fırat, 2004: 65). Bu farklılaşma Kıbrıs sorunu kapsamında da açığa çıkmış ve Annan Planı çerçevesinde çözüm doğrultusunda hareket edilmiştir (Öniş ve Yılmaz, 2009: 9).

AKP’nin dış politikasının çıkış noktasını, bugünkü Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik” adlı çalışmasında bulmak mümkündür. Davu-

38 Görüş Dergisi, Mayıs-Haziran 2002: 6-7.

39 http://www.tusiad.org/FileArchive/basin_bulteni_2002_03.pdf (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

toğlu, dış politikayı ikili ilişkiler yerine birçok faktörün karşılıklı etkileşimi olarak tanımlarken, uzun erimli bir stratejik derinlik için tarihsel derinliğin dikkate alınması gerektiğini savunmaktadır. Yerel, bölgesel ve global faktörler ile bağlantı kurulması bakımından coğrafi derinliğin de dikkate alınması gerektiğini savunan Davutoğlu, ülkenin stratejik derinliğine katkıda bulunan jeokültürel, jeopolitik ve jeoekonomik faktörlerin tarihsel ve coğrafi paradigmalardan keşişim noktasında buluştuğunu belirtmektedir (Öniş ve Yılmaz, 2009: 9). Davutoğlu’na göre (2010: 176), Kıbrıs’ı ihmal eden bir ülkenin küresel ve bölgesel politikalarda etkin olabilmesi mümkün değildir. Kıbrıs’ın jeostratejik konumuna vurgu yaparken Davutoğlu, Türkiye’nin Kıbrıs sorununu sıradan bir Türk-Rum etnik problemi ya da sadece süregelen bir Türk-Yunan gerginliği olarak tanımlamaması gerektiğini savunmaktadır. Kıbrıs, Türk-Yunan denkleminde çıkararak, artan bir hızla Avrasya ve Ortadoğu-Balkanlar meselesi haline gelmektedir. Davutoğlu bu koşullarda, Kıbrıs meselesinin Türkiye açısından önemini iki ayrı başlıkta özetlemektedir. İlki, Türkiye’nin tarihi sorumluluklarının bir sonucu olarak oradaki Müslüman Türk toplumunun güvenliğini sağlamaya yönelik beşi nitelikli eksen, diğerisi ise adanın coğrafi konumunun jeostratejik açıdan taşıdığı önemdir (Davutoğlu, 2010: 178-179). Bu bağlamda Ortadoğu, Doğu Akdeniz, Ege, Süveyş, Boğaz, Kızıldeniz ve Körfez üzerinde stratejik hesaplar yapanlar Kıbrıs’ı ihmal edemezler (Davutoğlu, 2010: 180).

3 Kasım 2002 seçimlerinden sonra kurulan 58. Hükümetin programında dış politika konularında ağırlıklı AB yeliğine verilmiştir. Türkiye’nin AB’ne üyeliğinin hükümetin hedeflerinin başında geldiğini vurgulayan dönemin başbakanı Abdullah Gül, Kopenhag kriterlerinin tam olarak yerine getirileceğini ifade etmiştir. Buna ek olarak, hükümet programında Kıbrıs’la ilgili olarak adadaki Türk varlığını tehlikeye sokacak hiçbir girişime müsaade edilmeyeceğinin altı çizilmiştir.⁴⁰ Hükümet programında, BM Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından Kıbrıs konusunda yapılan barış girişimi olumlu karşılanmakla birlikte, sorunun kalıcı bir şekilde çözümü için ulusal çıkarları ve Kıbrıs Türk halkının adadaki varlığını ve egemenliğini garanti altına alacak bir müzakere süreci öngörülmektedir.⁴¹ Bu bağlamda, AKP’nin seçimlerden galip gelir gelmez ilk yaptığı açıklamaların Kıbrıs ile ilgili olması sorununun çözümünün aciliyetini gündeme getirmiş, AKP’nin Kıbrıs sorununu zmekteki kararlılığının göstergesi olarak algılanmıştır. Diğer yandan TÜSİAD da seçimden hemen sonra, 4 Kasım 2002 tarihinde yaptığı basın açıklamasında, “Ekonomik programın sürmesi ve AB tam üyelik süreci, kurulacak hükümetin acilen ele alması gereken en önemli konulardır” diyerek, AKP’den beklentilerini açıklamıştır.⁴²

40 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/189287.asp> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

<http://hursiv.hurriyet.com.tr/goster/haber.aspx?id=214808&yazarid=17> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

41 <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/189287.asp> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

42 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2002_62.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

Erdoğan seçimlerden önce yabancı basın kuruluşlarına yaptığı bazı açıklamalarla Kıbrıs konusunda daha esnek olacaklarını ve iki toplum arasında eşitliğe dayanan bir çözümü kabul edeceklerini açıklayarak, Kıbrıs politikasında değişikliğe gidileceğinin ilk sinyallerini vermiştir (Şimşir, 2004: 43). Ancak, Erdoğan'ın seçilir seçilmez Yunan basınına verdiği bir demeçte, Kıbrıs için Belçika modelini benimsediklerini söylemesi beklenmedik bir hareket olarak algılanmıştır (Şimşir, 2004: 40). Mümtaz Soysal Belçika modelinin Kıbrıs için uygun olmayacağını, iki devletli yeni bir devlet istediklerini belirterek Erdoğan'ı eleştirmiştir (Şimşir, 2004: 44). Sonraki açıklamalarında ise Erdoğan "Belçika modelinden sadece esinlendim aynısının uygulanması şart değil" açıklamasında bulunmuştur (Şimşir, 2004: 45). Erdoğan bu tarzıyla geri adım atmamış, sorunu kamuoyu gündemine taşıırken önce gerilimi yükseltmiş, sonraki aşamada ortaya çıkan görüşlere de bağlı olarak farklı bir dengeye ulaşma olanağını elde etmiştir.

Annan Planı 11 Kasım 2002'de taraflara sunulurken,⁴³ planın Türkiye'nin geleneksel Kıbrıs politikasından taviz vermesini gerektirecek başlıklar içerdiği görülmektedir. Egemenlik (konfederasyon tezi), toprakların yeniden paylaşımı (belli toprakların Güney Kıbrıs Yönetimine devredilmesi), vatandaşlık başlığında 1974 sonrasında Türkiye'den giderek adaya yerleşenlerin (planda ifade edilen şekli ile "yerleşikler") belli bir oranının Kıbrıs vatandaşı olarak tanımlanmaması, adanın askersizleştirilmesi kapsamında Türk askerinin sayısının azaltılması gibi başlıklar Türk tarafının temel itiraz noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Planının açıklandığı tarihte henüz Dışişleri Bakanlığını üstlenen Gürel, AKP'nin Kıbrıs konusunda ABD ve AB ile her türlü işbirliğine hazır olduğunu iddia etmiş, pazarlıklarda Kıbrıs konusunda nereye kadar gideceklerini bilemediklerini, Türkiye'deki sağduyunun buna izin vereceğini sanmadığını açıklamıştır (Şimşir, 2004: 51). Gürel'in bu değerlendirmesi de ulusalcı çizginin gelişmeler karşısında ortaya koyduğu bir tavır olarak görülebilir. Gürel, AKP'nin Kıbrıs başlığında taviz verdiği iddiası ile kamuoyunun desteğini alma çabasını sergilemekte, kamuoyunun ulusal davaya sahip çıkacağı beklentisini ortaya koymaktadır.

43 11 Kasım 2002'de BM tarafından açıklanan Annan Planı ile 6 Nisan 2003'ten yani Kıbrıs ve AB arasındaki katılım anlaşmaları imzalanmadan önce, taraflar arasında anlaşma sağlanması hedeflenmiştir. Tarafların söz konusu planı müzakere ederek referanduma gitmesi öngörüldükten, Birleşmiş Milletler'in önce 28 Şubat 2003'e kadar tanıdığı, ardından 10 Mart'a kadar uzattığı süre içinde, Annan Planı üzerinde uzlaşamamıştır. 2004 yılı başında ise Türkiye'den gelen olumlu sinyaller ve adanın kuzeyinde 2003 sonunda yaşanan iktidar değişikliğinin etkisiyle BM Genel Sekreteri Kofi Annan bir girişimci lahayapacağını ilan etmiştir. Böylelikle Annan Planını 24 Nisan 2004'de referanduma götürecek olan görüşmelere Şubat 2004'de yeniden başlanmıştır. Bkz. http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2004/04/040420_cyprus_talks_timeline.shtml (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010). Annan Planı, egemenlik, mülkiyet, vatandaşlık başlıklarına ilişkin düzenlemeleri içerirken, İngiliz üslurunda kalan bölgede, iki kurucu devlete sahip olan Kıbrıs'ın tek bir uluslararası kişilik ve egemenliğe sahip olduğu tezini savunmuştur. Annan Planı, federal hükümet ve kurucu devletlerin yetkileri, toprak ve mülkiyet, vatandaşlık koşulları ile güvenlik başlıklarını kapsamaktadır. Annan Planı özetini bkz. http://www.tesev.org.tr/UD_OBJ/S/PDF/DPT/KBR5/YYN/Annan%20El%20Kitabi.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

Denktaş'ın o tarihlerde kalp ameliyatı geçirmesi ile bir bakıma devre dışı kalması, hükümet değişikliği ile birlikte birleşince, Annan Planı'nın görüşülmesini⁴⁴ benimseyen görüş ağırlık kazanmıştır. Kamuoyunda Annan Planı'nın görüşülmesinden yana bir ikna süreci/kampanyası başlatılırken, adada da Annan Planı görüşülün çağrısı öne çıkmıştır.⁴⁵ Bu süreçten itibaren Annan Planı'nın görüşülmesi bağlamında Denktaş çizgisine yönelik eleştirilerin yoğunlaşarak arttığı görülmektedir. MGK kanadını temsil eden bir diğer taraf olarak ordunun tutumu ise bu dönemde daha da önem arz etmektedir. Bu dönemde TSK'nın Denktaş çizgisine desteğinin devam ettiği söylenebilir. 15 Kasım 2002'de KKTC'nin kuruluş yıldönümü nedeniyle adaya giden dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök, iki eşit egemen devlet vurgusu yapmıştır. Ancak, 17 Kasım'da Radikal gazetesine verilen bir demeçte, Özkök ve Yaşar Büyükanıt'ın Annan Planı ile ilgili kararın yeni kurulan hükümet tarafından verileceğini söylediğinin duyurulması TSK'nın Kıbrıs başlığındaki çizgisinin değişip değişmediğinin sorgulanmasına yol açmıştır (Yaka, 2006: 44).

Erdoğan, Kasım ayı içinde adaya gerçekleştirdiği ziyarette Annan Planı'nı müzakere etme noktasında kararlılığını deklare etmiştir (Şimşir, 2004: 61), Denktaş ise New York'tan Annan Planı'nın müzakere zemini olarak kabul edilemeyeceği çağrısını yinelemekle birlikte Kasım sonunda Annan Planı'nın görüşülmesine şartlı evet demek durumunda kalmıştır (Şimşir, 2004: 74). Bu süreçte, geleneksel politikanın temsilcilerinin gelişmelere bağlı olarak Kıbrıs başlığındaki "kırmızı çizgileri" tanımlama yoluna gittiği, en azından Kıbrıs'ta taviz verilemeyecek başlıkları ortaya koydukları bir pozisyona çekildiği söylenebilir. Mümtaz Soysal ve TSK özellikle güvenlik ve siyasi egemenlik başlıklarındaki çekincelerini açıklayarak, "kırmızı çizgilere" işaret etmiştir (Şimşir, 2004: 71).

AB de 2002 Aralık'daki Kopenhag Zirvesi öncesinde tarafların Annan Planı üzerinde anlaşmasına yönelik baskılarını artırırken, Güney Kıbrıs'ın AB üyeliği (Mayıs 2004) öncesinde çözüme ulaşılması üzerinde durmuş, diğer yandan Türkiye'ye yönelik "tarih" baskılarını da artırmıştır. Kasım 2002-Aralık 2002 arasındaki süreç, geleneksel politika savunucuları ile AB üyelik süreci içinde değişimden yana olanlar arasındaki görüş farklılıklarının yoğun olarak kamuoyu önünde tartışıldığı bir döneme işaret etmektedir. Bu tartışmaların sonucunda geleneksel politikanın geçerliliğini yitirdiği, kamuoyunda Kıbrıs'ı AB sürecine engel olarak gören görüşün ağırlık kazandığı görülmektedir.

Annan planının gündeme gelmesi ile TÜSİAD bunu savunan bir çizgiyi net bir şekilde açıklarken, "Kopenhag Zirvesi öncesinde Türkiye'nin Kopenhag Siyasi Kriterleri açısından diğer yükümlülükleri de yerine getirmek üzere siyasi kararlılık

44 Planın açıklandığı ilk tarihte planın referanduma götürüleceği garantisi istenmiş, Denktaş herhangi bir ön metin imzalamayacağını ısrarla savunmuştur.

45 Bu Memleket Bizim Platformu'nun düzenlediği mitinge on binlerce kişi katılarak "Annan Planı'na evet" çağrısında bulunmuştur. 22 Aralık 2002'de gerçekleştirilen "Çözüm, AB ve Barış" mitinginde "Denktaş istifa" sloganları atılırken, Türkiye hükümetinin Kıbrıs politikası da eleştirilmiştir.

sergilediği bu dönemde, Kıbrıs müzakerelerinin yapıcı bir tutum içerisinde BM önerisi dikkate alınarak sürdürülmesi bir zorunluluktur” ifadesi ortaya konulmuştur.⁴⁶ TOBB, İstanbul Sanayi Odası (İSO) ve İstanbul Ticaret Odası (İTO) gibi sermaye kuruluşlarının da bir yandan Annan Planı’nın müzakere edilmesi görüşüne sıcak bakarken, diğer yandan Denктаş ile ilgili olarak daha dengeli açıklamalar yaptıkları görülmektedir. TOBB, TÜSİAD’tan farklı olarak Türkiye’nin AB üyelik sürecinin Kıbrıs’a bağlı olmadığı görüşünü dillendirmekte ancak, Annan Planı’nın adada çözüm için iyi fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dönemin TOBB Başkanı Zafer Çağlayan, Ekonomik Forum dergisine yaptığı açıklamalarda Denктаş’ı milli kahraman olarak tanımlarken, Annan Planı görüşmeleri kapsamında adada çözüme ulaşılmasının, Türk-Yunan ilişkilerinin iyileşmesi açısından da önemli bir fırsat olduğu görüşünü dillendirmiştir (Yaka, 2006: 71)

Yukarıdaki bölümlerde de kısmen değinildiği üzere, Türkiye-AB ilişkilerinin seyrine yönelik olarak ATO Başkanı Sinan Aygün öncülüğünde ortaya çıkan karşı duruş, sermaye kesimleri arasında ulusalcı görüşlerin temsili olarak tanımlanabilir. Aygün, Annan Planı için de aynı çizgiyi savunarak sermaye kesimleri arasında Denктаş çizgisini koşulsuz destekleyenlerin başında gelmiştir. Aygün, 112 sivil toplum örgütü (ulusalcı politikaları savunan) ile birlikte Annan Planı’nı bir işgal planı olarak nitelendirerek, Türkiye’ye AB ve BM tarafından uygulanan baskıyı onaylamadıkları açıklamasında bulunmuştur.⁴⁷ Yine, Aygün, Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs sorunu konulu uluslararası konferansta yaptığı konuşmada, (4 Mart 2004), “Kıbrıs’ı ver kurtul, sorumluluğu Denктаş’a yık, kurtul düşüncesi ne vatanseverlikle ne de Atatürk ile örtüşen bir yaklaşımdır. Çözumsuzlük çözüm değildir ama ver kurtul da çözüm olamaz,” görüşlerini savunarak, bir kez daha ulusalcı cephenin Annan Planı sürecine ilişkin tezlerini ortaya koymuştur.⁴⁸

AKP dönemi ile birlikte AB lobi faaliyetleri çok boyutlu bir şekilde sürdürülürken, geçmiş dönemden farklı olarak AKP hükümetinin bizzat kendisi AB için yürütülen kampanyaların başını çeken taraf olmuştur. AKP yöneticileri Kopenhag Zirvesi öncesinde Avrupa turuna çıkarken bu gezilere, *Avrupa Hareketi 2002* adı altında örgütlenen ve öncülüğünü İKV, TÜSİAD, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfının (TESEV) çektiği, 175 sivil toplum örgütünden temsilcilerin de eşlik etmesi bunun somut örneklerinden biridir. Bu süre zarfında Dışişleri Bakanı Yaşar Yakış’ın, “28 Şubat’a kadar anlaşma imzalanmazsa Türk ordusunun Kıbrıs’ta işgalci durumuna düşeceği” yolundaki sözleri,⁴⁹ yine Kopenhag Zirvesi sonrasında Kıbrıs ve AGSP

46 “BM önerisi Kıbrıs müzakere sürecinde temel alınmalıdır”, TÜSİAD, 26/11/2002, http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2002_70.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

47 *Radikal* Gazetesi, 1 Şubat 2003.

48 ATO Başkanı Sinan Aygün’ün Türkiye-AB ilişkileri ve Kıbrıs sorunu konulu uluslararası konferansta yaptığı konuşma metni (4 Mart 2004), <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten/bulten.php3?sira=187> (indirilme tarihi: 4 Kasım 2010).

49 <http://www.milliyet.com.tr/2002/12/18/siyaset/asiy.html> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

noktasında bazı tavizler verilebileceğini belirtmesi (Şimşir, 2004:100), Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ta taraflar arasındaki gerilimi artırarak, ulusalcı kesimlerin "AKP Kıbrıs davasını satıyor" şeklindeki tepkilerine yol açmıştır. AKP'nin yürüttüğü diplomasi-nin Kopenhag Zirvesinde Türkiye'nin üyelik görüşmelerinin başlayacağına dair kesin bir tarih almasında⁵⁰ etkili olduğunu ileri sürmek mümkünken, Kıbrıs başlığında nasıl bir yol haritası izleneceğinin henüz netlik kazanmadığı görülmektedir. Yakış, KKTC ile bütünleşmenin bir önceki hükümetin politikası olduğunu, söz konusu tezi terk etmelerinin gerekip gerekmeyeceğini inceleyeceklerini (Şimşir, 2004: 156) söyle-yerek, aslında Kıbrıs başlığında pazarlık sürecinin devam ettiğine de işaret etmiştir. Kopenhag Zirvesi ardından Kıbrıs başlığında Denktaş'ın bir pürüz olarak görüldüğü AKP temsilcileri tarafından daha açık bir şekilde dillendirilirken, Erdoğan 1 Ocak 2003'te yaptığı bir konuşmada, "Kıbrıs Sayın Denktaş'ın meselesi değil, bu konuda üzerimize ne düşerse yaparız. Kıbrıs'ta 30-40 yıldır sürdürülen siyasetin sürdürülme-sinden yana değilim" görüşünü tekrarlayarak Denktaş'a yönelik baskıları artırmaya devam etmiştir (Şimşir, 2004: 257). Böylece, Kıbrıs konusunda karar verecek olan tarafın kendileri olduğuna da dikkat çekmiştir.

TÜSİAD özelinde sermaye kesimleri Kıbrıs'a odaklanmayı sürdürürken Ocak 2003'de Boğaziçi Üniversitesi (BÜ)-TÜSİAD Dış Politika Forumu Kuzey Kıbrıs'ta "Kıbrıs'ın Geleceği ve AB" konulu bir konferans düzenlemiş,⁵¹ Türkiye SİAD Platfor-mu Başkanlar Kurulu toplantısı da Girne'de yapılmıştır. Başkanlar Kurulu toplantı-sının bildirgesinde şu ifadeler yer verilmiştir: "Kıbrıs'ın bir bütün olarak kısa sürede AB'ye üye olarak alınma olasılığı karşısında elde edilen bu fırsat taraflarca en iyi şekil-de değerlendirilmeli, her iki tarafı da tatmin edecek, Kıbrıs'taki Türklerin egemenlik, eşitlik, güvenlik ihtiyacına ve Türkiye'nin ulusal çıkarlarına cevap verecek bir çözüm üzerinde ısrarla çalışılmalıdır. Bu çalışmalar neticesinde belgenin alacağı son şeklin, Annan Planı'nda öngörüldüğü şekilde, 30 Mart 2003 tarihinde referanduma sunul-masını beklemekteyiz."⁵² Bu dönemde Denktaş, BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çağrısı üzerine 10-11 Mart'ta Lahey'de (2003) gerçekleşen görüşmelerin anlaşmaz-lıkla sonuçlanmasının ardından Annan Planı'nın geçerliliğini yitirdiğini bildirmiş-tir. Bunun üzerine TÜSİAD yaptığı açıklama ile dolaylı olarak Denktaş'ı eleştirmiş, şu ifadeleri kullanarak Türkiye'nin bu süreçten zarar göreceği savunmuştur: "Kıbrıs sorununda ulusal çıkarlarımızın bütünlüğü göz ardı edilmemelidir. Çözümü, çö-zümsüzlükte gören yaklaşım benimseniyorsa, bunun Türkiye'nin ulusal çıkarlarının bütünlüğü ile bağdaşmadığına dikkat edilmesi gerekir."⁵³

50 "Avrupa Konseyi, Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verirse, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır". (<http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>, indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

51 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_05.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

52 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_09.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

53 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_20.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

Temmuz 2003'te Annan Planı'nı masaya yatıracağını açıklayan TÜSİAD⁵⁴, yine BÜ- TÜSİAD Dış Politika Forumu kapsamında, "Annan Planı: Hayaller ve Gerçekler" konulu başka bir uluslararası konferans düzenlemiştir. TÜSİAD'ın bu konferans ile, Annan Planı görüşmelerine ara verilen bu süreçte Kıbrıs sorununu kamuoyunun gündeminde tutmaya ve hükümete Kıbrıs sorunun çözümü ile ilgili mesaj vermeye çalıştığı görülmektedir. Aynı tarihlerde, Türkiye-KKTC Ortaklık Konseyi kapsamında taraflar arasında "Gümrük Birliği Çerçeve Anlaşmasının" imzalanmasına yönelik olarak çekincelerini de bildiren TÜSİAD, 18 Ağustos 2003'te yaptığı açıklamada, "Türkiye, KKTC ile olan ilişkilerini düzenlerken uluslararası taahhütlerini göz önünde bulundurarak hareket etmelidir" uyarısında bulunmuştur.⁵⁵ Bununla birlikte, AKP hükümetinin Kıbrıs'ta "iki devletli çözümü zorlayacağız" yaklaşımını da hep ön planda tuttuğu görülmektedir.

Aralık 2003'te Kuzey Kıbrıs'ta gerçekleştirilen genel seçimler Mehmet Ali Talat başkanlığında Cumhuriyetçi Türk Partisi'nin (CTP) iktidara gelmesiyle sonuçlanırken, Denktaş'ın müzakerecilik sıfatı daha açık bir şekilde sorgulanmaya başlanmıştır. TSK yetkilileri ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in her seferinde yaptıkları açıklamalarda Denktaş'a destek vermeye devam ettiği, Erdoğan ve Gül'ün de bu süre zarfında Denktaş'ın inisiyatifi dışında hareket ederek, BM, ABD ve AB yetkilileri ile yaptıkları görüşmelerde Annan Planı'nın müzakere edilebilirliği üzerinde durdukları görülmektedir. AB'nin "önce Kıbrıs sonra AB", "Türkiye Kıbrıs'ta çözüme engel teşkil eden taraf olmamalı" yaklaşımında ısrarcı olması da, AKP açısından yeniden ara verilen Annan Planı görüşmelerinin başlaması gerekliliğini ortaya koymuştur. Aralık 2003 Brüksel Zirvesinde Türkiye ile ilgili bölümde "AB Konseyi, Kıbrıs sorununun çözümü konusunda Türkiye tarafından yapılan siyasi irade beyanının önemini altını çizerek. Bu itibarla, Kıbrıs sorununun, aşağıdaki 4. kısımda ⁵⁶sayılan ilkeler temelinde çözümü, Türkiye'nin tam üyelik hedeflerini büyük ölçüde kolaylaştıracaktır" ⁵⁷ ifadeleri yer alırken Türkiye'nin tam üyeliği ile Kıbrıs sorunu arasındaki bağlantı yeniden hatırlatılmıştır.

2003'de Davos'ta BM ve ABD ile AB yetkilileri ile yapılacak olan görüşmelerin öncesinde gerçekleştirilen MGK toplantısının yazılı açıklamasında şu ifadeler yer verilmiştir: "Toplantıda... Kıbrıs'taki müzakere sürecinin yeniden canlandırılması yönünde girişimlere başlanmasının yararı ve gereği konusunda görüş birliğine

54 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_54.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010). Konferansa, ABD Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Özel Koordinatörü Thomas Weston'un da katılması AB dışında ABD'nin de Annan Planı sürecinde etkin olduğunun bir göstergesidir.

55 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2003_61.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

56 Aynı zirvede Kıbrıs ile ilgili bölümde, AB Konseyi konuyla ilgili kararlarına paralel olarak, tüm Kıbrıslıların güvenli ve müreffeh bir geleceğe ve AB'ye katılımın sağlayacağı faydalara sahip olabilmeleri için birleşmiş bir Kıbrıs'ın, 1 Mayıs 2004'e kadar BM Güvenlik Konseyi'nin ilgili kararlarına uygun şekilde, adil, kalıcı ve uygulanabilir bir çözüme ulaşılması olasılığının mevcut olduğu görüşü ifade edilmektedir. (<http://www.mfa.gov.tr/brüksel-zirvesi-12-13-aralik-2003.tr.mfa>, indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

57 <http://www.mfa.gov.tr/brüksel-zirvesi-12-13-aralik-2003.tr.mfa> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

varılmıştır. ...Türkiye, BM Genel Sekreteri'nin iyiniyet misyonuna olan desteğini sürdürmekte ve Annan Planı'na referans alınarak adanın gerçeklerine dayalı bir çözüme müzakereler yoluyla hızla ulaşılması konusundaki siyasi kararlılığını yinelemektedir. Bu noktadan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin, iyi niyetli yaklaşım ve yapıcı görüşleri çerçevesinde, KKTC Cumhurbaşkanı Sayın Denktaş ve KKTC hükümeti ile yakın danışma ve işbirliği halinde müzakere sürecinin yeniden başlatılması amacıyla konuyu BM Genel Sekreteri ile ele almasının yararlı olacağı sonucuna varmıştır" (Fırat, 2004: 43). MGK'nın bu tutumu Davos öncesinde Erdoğan'ın elini güçlendirirken, Annan Planı'nın açık bir şekilde desteklenmesi ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Mayıs 2004'e kadar çözüme ulaşılmasına destek verdiğini açıklaması, Denktaş'ı yalnızlaştıran bir süreç olmuştur. Öniş (2004: 20), Türkiye'de askeri kanatın çıkarları ile büyük sermayenin çıkarlarının ithal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı günden bu yana örtüştüğüne dikkat çekerken, TSK'dan AB karşıtlığı beklenmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bu bağlamda, MGK'nın bu tutumunu sürpriz bir gelişme olarak değerlendirmek mümkün değildir.

Söz konusu süre zarfında adadaki gelişmeler de Annan Planı'nın referandumla götürülmesi koşullarını hızlandırmıştır. Erhürman'a (2010:58) göre Kıbrıslı Rum Loizidou'nun, hakkının ihlal edildiği gerekçesiyle Türkiye'ye karşı, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde (AİHM'de) açıp kazandığı dava, 2003 yılında art arda ortaya çıkan gelişmeleri tetiklemiştir. Buna göre, Kıbrıslı Rumların TC'ye karşı AİHM'de açtıkları davalarda verilen kararları, gerekirse Avrupa Konseyi'nden çıkarılmayı dahi göze alarak uygulamamakta direten Türkiye'nin, Loizidou kararının⁵⁸ tazminata ilişkin kısmını yerine getireceğini açıklaması ile Nisan 2003'te kuzey-güney iki bölge arasındaki sınır kapılarının açılması, Kıbrıslı Türklerin statükonun sürdürülemeyeceğine dair inancını pekiştiren etkiler yaratmıştır.

Başbakan Erdoğan'ın Davos'a hareketinden önce Kıbrıs'ta "kazan-kazan" formülünden yana olduklarını açıklaması, bir kez daha Kıbrıs'ta taviz veriliyor yorumlarına yol açarken Erdoğan daha sonra bu kavrama açıklık getirmiştir. Erdoğan, "Burada al-ver mantığının oluşmasına veya gelişmesine ben taraftar değilim. Bunun altında farklı bir hesap yatıyor. Yani ben ne alacağım, ne vereceğim. Karşı taraf için de geçerli. O zaman netice almanız zorlaşıyor. Bunu, kazan-kazan anlayışıyla ortaya koyalım, ben de kazanayım, sen de kazan, adil bir şekilde"⁵⁹ diyerek Kıbrıs'ta iki tarafın da kazanabileceği bir formül üzerinde durduklarının altını çizmiştir. Davos'un ardından, BM Genel Sekreteri Annan'ın tarafları Şubat 2004'te New York'a davet etmesi ile görüşmeler yeniden başlarken, TÜSİAD bu gelişmeyi, "Kıbrıs'ta çözüm için tarihi bir fırsat olarak değerlendirilmeli, Kıbrıs'ta müzakerelerin başlaması kararı memnuniyet

58 Bu açıklamanın, KKTC Anayasası'nın 159. maddesi çerçevesinde, Kıbrıslı Rumların kuzeyde kalan tüm mallarının sahibi olduğu düşünülen KKTC'nin mülkiyet düzeni açısından, artık geri dönülemez değişikliklerin habercisi olarak kabul edilir.

59 <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=36761&l=1> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

verici” şeklinde yorumlamıştır.⁶⁰ New York’un ardından Annan Planı’na ilişkin görüşmelerin son aşamasına Burgenstock’ta devam edilirken, “Annan Planı’na hayır” kampanyası sürdürmekte kararlı olan Denktaş, Türk hükümetinin ısrarlarına rağmen görüşmelere katılmayacağını açıklamış, Burgenstock görüşmelerinin dürüst olmayan bir baskı süreci ile gündeme geldiğini vurgulamıştır.⁶¹ Bu konuda Denktaş’a en sert eleştiri ise Başbakan Erdoğan ile Dışişleri Bakanı Abdullah Gül’den gelmiş, “ucuz kahramanlıklara yer yok” açıklaması yapılmıştır.⁶²

Annan Planı’nda Ekonomik Kaygılar ve Bugün

Annan Planı’nın gündeme gelmesi ile birlikte Türkiye’deki sermaye kesimlerinin Kıbrıs politikasına yaklaşımda ekonomik kaygıları da bir argüman olarak kullanıldığı görülmektedir. TÜSİAD zaman zaman Kıbrıs’ın Türkiye Hazinesine⁶³ getirdiği ek yükü hatırlatırken, AB üyesi Kıbrıs’ın her iki topluma refah getireceği görüşünü savunmuştur. KKTO ve İŞAD ile birlikte Kuzey Kıbrıs ekonomisinin gelişimi için AB üyeliğinin şart olduğu argümanını öne çıkaran TÜSİAD, Annan Planı’nı Kuzey Kıbrıs ekonomisinin geleceği açısından da bir fırsat olarak tanımlamıştır. Cem Duna’ya göre TÜSİAD, KKTC’nin ekonomik açmazlarının aşılması noktasında çözümden yani Annan Planı’na evet demekten yana bir tavır sergilemiştir.⁶⁴

Annan Planı referandumunun öncesinde TÜSİAD ve İŞAD’ın Lefkoşa’da birlikte düzenlediği “Kıbrıs Ekonomisi ve Yatırım Olanakları” konulu ortak seminer, TÜSİAD’ın sermaye gruplarının AB üyeliği tercihinin toplumsal bir projeye dönüştürülmesi çabasında başlıca aktörlerden biri olarak hareket ettiği bir döneme işaret etmektedir.⁶⁵ Seminerde bir konuşma yapan Ömer Sabancı şu ifadelerle yer vermiştir: “KKTC’ye yönelik ambargoların kalkması, adanın kuzeyinin dünya ekonomisi ve piyasalarıyla ilişkisinin tesisi için derhal harekete geçilmelidir. Türkiye süratle KKTC’nin bir Gümrük Birliği anlaşması ile AB’ye entegrasyonunun başlatılmasını önermeli, KKTC acilen uluslararası ticaret ve ulaşım kolaylıklarına kavuşmalıdır. Başta TÜSİAD üyeleri olmak üzere, Türk iş dünyasının Kıbrıslı Türklerin bundan sonraki ekonomik mücadelelerinde onlara yardımcı olabilmeleri için yeni bir zemin ortaya çıkıyor.”⁶⁶

60 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2004_12.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

61 *Radikal Gazetesi*, 25 Mart 2004.

62 *Radikal Gazetesi*, 20/03/2004; *Radikal Gazetesi*, 11 Nisan 2010.

63 KKTC’ye Yapılan TC Yardımları 2009 Yılı Faaliyet Raporu’na göre, 2009’da Kuzey Kıbrıs’a Hazine’den 1 milyar 105 milyon 69 bin 286 TL’lik kaynak ayrılmıştır. Türkiye yardımları yıl bazında, 2001’de 201 milyon dolarken 2006’da iki katına çıkarak 438 milyon dolara, 2009’da da 3 katına çıkarak 600 milyon dolara ulaşmıştır. Yardımların ağırlıklı olarak altyapı yatırımları ve savunmaya aktarıldığı, Türkiye ithalatına bağımlılık dikkate alındığında aktarılan kaynağın miktarının Kuzey Kıbrıs’tan Türkiye’ye aktarılan miktara göre fazla olmadığı ileri sürülmektedir. (<http://www.yhb.gov.tr/>, http://www.kibrisgazetesi.com/index.php/cat/1/col/143/art/15316/UserName/Ana_sayfa (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

64 <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2004.04.18-CemDuna.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

65 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2004_38.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

66 <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2004.04.18-OSabancı.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

TÜSİAD Kuzey Kıbrıs'taki sermaye kesimleri ile ortak hareket ederken, Güney Kıbrıs ve Kuzey Kıbrıs ekonomilerinin karşılaştırılmasını veri alarak, her iki kesimin politikalarının ortaklaştırılması yaklaşımını sergilemiştir. Ömer Sabancı TÜSİAD'ın beklentilerini şöyle dile getirmiştir: "Birleşmiş bir Kıbrıs'ta veya KKTC'nin siyaseten normalleşmesi sürecinde, Kıbrıs'ın kuzeyi Türkiye yatırımcıları açısından cazip bir alan haline gelecektir. İş ve yatırım imkanlarının çok olduğunu biliyoruz. Üye tabanımızı bu yönde teşvik de edeceğiz."⁶⁷ Annan Planı referandumu sonrasında da İŞAD ile işbirliğini sürdüren TÜSİAD, Kıbrıs başlığında taraf olmaya devam etmektedir. Kıbrıs sorununu ABD'ye de taşıyan TÜSİAD,⁶⁸ Kıbrıs'ın bir bütün olarak AB üyesi olması durumunda olası koşulları değerlendiren bir yaklaşımı hep gündemde tutmaktadır. 2009 yılında TÜSİAD, İŞAD, OEB (Kıbrıs İşverenleri ve Sanayicileri Federasyonu) ve SEV (Yunan Girişimcileri Federasyonu) ile yayınladığı ortak bildirmede şu ifadeleri kullanmıştır: "Bizler, Kıbrıs, Yunanistan ve Türkiye'nin önde gelen iş dünyası kuruluşları OEB, İŞAD, SEV ve TÜSİAD olarak, Kıbrıs'taki her iki toplumu, Kıbrıs sorununun kapsamlı ve kalıcı bir çözüme ulaştırma yolunda müzakereleri iyi niyet içinde sürdürmeye çağırıyoruz."⁶⁹

TÜSİAD, 2009 'da Kıbrıs ile ilgili yayınladığı üçüncü raporda, AKP politikaları ile örtüşen bir çizgiyi devam ettirmektedir. Raporda şu ifadeler dikkat çekmektedir: "Kazan-Kazan formülünden yola çıkarak karşılıklı kazanç koşullarının yaratılabilmesine imkan tanıyacak şekilde ortak bir ekonomik yapının tasarlanması, olası çözümün sürdürülebilir olması açısından olmazsa olmaz bir koşul durumundadır. Siyasi sorunlarından arınmış bir birleşik Kıbrıs, Akdeniz'in dokusunda yüksek kalitede hizmetler ihraç eden bir merkez olma potansiyeline sahiptir. Coğrafi konumundan da yararlanarak, çok kültürlü yapısıyla Kıbrıs, AB, Akdeniz ve Orta Doğu'ya başta turizm olmak üzere, yüksek öğrenim, finansal hizmetler, limancılık, bilgi teknolojileri, sağlık hizmetleri ve danışmanlık gibi kaliteli, katma değeri yüksek hizmetler sunan bir ada olabilir. Bunu başarmak için yeni ortaklığın doğru siyasi yapılandırmasının yanı sıra, bunu destekleyecek ve yaşamasına zemin oluşturacak gerçekçi, çalışır bir ekonomik yapıya ihtiyaç vardır. Kıbrıs Türk halkının ekonomik vizyonu, Ada'da çözüm ve AB üyeliği sağlanmasıyla, rekabet gücü yüksek ekonomisiyle bölgede çekim merkezi olacak, halkına AB standartlarında yaşam kalitesini sağlayacak, çevresel zenginliklerini de koruyan ve geliştiren, sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturmaktır."⁷⁰ Son olarak TÜSİAD Başkanlığı'na

67 <http://www.tusiad.org/FileArchive/2004.04.18-QSabanci.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

68 http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/basin_bulteni_2005_75.pdf (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010). TÜSİAD ABD temsilciliği, Washington'da 2005 Kasım ayında KKTC Cumhurbaşkanı Mehmet Ali Talat'ın da katıldığı Kıbrıs başlıklı bir toplantı düzenlemiştir.

69 www.kktcisiad.org/isad_tusiad/kibris_ortak_bildiri_turkce.doc (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

70 <http://www.tusiad.org.tr/FileArchive/2009.03.12-TUSIADISADKibrisRaporuOzetBulgular1.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

seçilen Ümit Boyner İŞAD'ın düzenlediği bir toplantıya katılmak için gittiği Kuzey Kıbrıs'ta (Mart 2010) dünyada ekonomik konjonktür değişirken, Kuzey Kıbrıs'ın da parçası olduğu yeni bir ekonomik modelde, Kuzey Kıbrıs'ın Güney Kıbrıs ile birlikte bu bölgenin yüksek kalitede hizmet veren güçlü bir ekonomisi haline gelebileceğini⁷¹ ve çözüm sürecini önemsediklerini ifade ederken, basına yaptığı açıklamalarda adaki sorunun ekonomik değil, siyasi odaklı olduğu görüşünü yinelemiş ve müzakere sürecini desteklediklerini belirtmiştir.

Annan Planı ile ilgili görüşlerini hazırladığı bir raporla da kamuoyuna duyuran TOBB ise Annan Planı'nın artı ve eksilerini analiz etmeye çalışmıştır. TOBB'un hazırladığı raporda (Mart 2003), Annan Planı'nın ekonomik konularda yeterince titiz hazırlanmış bir görünümde olmadığı, iki taraf arasında gelişmişlik düzeyi zayıf olan Türk tarafının ekonomik gereksinimlerini karşılayacak konularda yeterli öneriler geliştirmediği ve ambargolar nedeniyle geçmişte oluşan eşitsizliklerin giderilmesi konusunda önlemler getirmediği belirtilmektedir. Rapora göre, "...çözüm ve kalıcı bir barış, ekonomik alanda iki temel hedefe yönelmelidir: Birinci temel hedef, Türk oluşturucu devletinin ekonomik gelişmişlik ve rekabet düzeyini Rum oluşturucu devletine yaklaştırmak, ikinci hedef ise oluşturucu devletleri ekonomik açıdan AB ile rekabet edebilecek düzeye getirmektir ki, burada da özellikle Türk oluşturucu devleti söz konusudur, çünkü Güney Kıbrıs Rum Yönetimi AB ile tam üyelik müzakereleri çerçevesinde hemen hemen tüm uyum beklentilerini gerçekleştirmiş ve geline nokta, aday ülkeler arasında en yüksek gelişme hızına sahip, kişi başına gelir açısından AB-15 ortalamasına en yakın ülkedir (%83)."⁷²

Annan Planı sonrası dönemde, TOBB Başkan Yardımcısı Faik Yavuz TOBB olarak her zaman Kıbrıs ile yakından ilgili olduklarını belirterek, sorunun çözümünün siyasi bir konu olduğunu vurgulamaktadır. Yavuz, TOBB'un yaklaşımını şöyle ifade etmiştir: "Esas olarak KKTC bir an önce dünya ile entegre olmalıdır. Kıbrıs üzerine düşen görevleri Annan Planı çerçevesinde yapmıştır. Uluslararası camiada verdiğimiz sözleri yerine getirdik. Dünya ile entegrasyonu sağladı. Kuzey Kıbrıs ekonomik izolasyondan kurtulmalıdır".⁷³ Bu yaklaşım da AKP'nin çizgisi ile özdeşleşmektedir.

Annan Planı sonrası Kuzey Kıbrıs

Annan Planı referandumunun ardından Güney Kıbrıs 1 Mayıs 2004'te resmen AB üyesi olurken, AB Kuzey Kıbrıs'a yönelik bir takım kararlar almak durumunda kalmıştır. AB Komisyonu Kıbrıslı Türkler üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve ekonomik kalkınmanın hızlandırılması amacıyla Doğrudan Ticaret Tüzüğü ve Mali Yardım Tüzüğü olmak üzere iki adet tüzükten oluşan bir paket hazırlayarak

71 <http://www.tusiad.org/FileArchive/MansetMart2010.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

72 <http://www.tobb.org.tr/abm/raporlariyayinlar/annanekonomik.pdf> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

73 http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=767 (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

7 Temmuz 2004 tarihinde Konsey'e sunarken, Doğrudan Ticaret Tüzüğü (Kuzey Kıbrıs'ın havalimanı ve limanlarından AB ülkeleri ile ticaret yapmasını sağlayan tüzük) Kıbrıs Cumhuriyeti'nin engellemeleri sonucunda askıya alınmıştır. Buna ek olarak AB, Yeşil Hat Tüzüğü diye adlandırılan, Kuzey Kıbrıs toprakları ile Kıbrıs Cumhuriyeti (Güney Kıbrıs) arasında mal, hizmet ve kişilerin dolaşımı konusunu düzenleyen ve 29 Nisan 2004 tarihinde yürürlüğe giren bir tüzük hazırlayarak iki toplum arasındaki ticaretin kolaylaştırılmasını amaçlamıştır.⁷⁴ Güney Kıbrıs, Doğrudan Ticaret Tüzüğü'nün onaylanması için Kapalı Maraş bölgesinin kendi kontrolüne, Gazimağusa Limanının da AB'nin yönetimine devredilmesi gibi şartlar öne sürmekte, bu süreç yine Türkiye'nin müzakere başlıkları ile bağlantılı ilerlemektedir. Türkiye'de ise AKP hükümeti, "kazan-kazan" stratejisi ile hareket etmeye devam ederken, örneğin Maraş için önce Kuzey Kıbrıs'ın limanlarının ticarete açılması gerektiğini savunmaktadır.

2006 yılında, Türkiye imzaladığı Gümrük Birliği Ek Protokolünü Kıbrıs Cumhuriyeti'ne uygulamadığı için AB ile üyelik müzakerelerinin önemli bir kısmını oluşturan 8 başlığın açılması AB tarafından askıya alınmıştır. Türkiye açısından bakıldığında, Kıbrıs nedeniyle toplam 14 fasıl askıya alınırken, Kıbrıs Cumhuriyeti, limanlar konusu nedeniyle 8 fasıl Aralık 2006'da veto etmiş, bu 8 başlığa, Aralık 2009'da 6 başlık daha eklenmiştir.⁷⁵ Kıbrıs Cumhuriyeti bugün de Doğrudan Ticaret Tüzüğü'ne yönelik itirazlarını sürdürmektedir.

Kuzey Kıbrıs ekonomisinde AKP döneminde çarpıcı bir iyileşme görülmemekle birlikte (dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik kriz Kuzey Kıbrıs'ta son yıllarda en çok büyüyen alan olan emlak piyasalarını olumsuz etkilemiştir), AKP Kuzey Kıbrıs hükümetleri üzerinde baskısını sürdürmekte, kamu harcamalarının kısıtlanması ile özelleştirmeyi hedef alan yeni ekonomik önlemleri gündeme getirmektedir. AKP döneminde dikkat çeken diğer gelişmeler, Dünya Bankası'nın uyarıları da dikkate alınarak, kıyı bankacılığına getirilen yeni düzenlemeler ile Türkiye'nin, KKTC'yi Doğu Akdeniz'in "Rivierası" yaptığı söyleminin ön plana çıkması şeklinde özetlenebilir. Bafra Turizm bölgesinde Türkiye kökenli büyük sermaye gruplarının yatırımları öne çıkmakta, yine ihale ve teşvik yasaları ile yeni yatırım alanları belirlenmektedir. Türk Ekonomi Bankası, TOBB ve Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türk-KKTC İş Konseyi işbirliği ile hazırlanan "KKTC Gelecek Stratejileri Raporu (2010)" ile yatırımların teşvik edilmesi hedeflenmektedir.⁷⁶ Bu işbirliğinin sonuçlarından biri de KKTC Yatırım Danışma Konseyinin kurulması olmuştur. Böylelikle Kuzey Kıbrıs'taki yatırımların koordinasyonunun, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs hükümet yetkilileri ile iki tarafın özel sektör temsilcile-

74 <http://www.eucoordination.org/kkctc-ab.html> (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

http://ec.europa.eu/enlargement/turkish_cypriot_community/index_en.html (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

75 http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/201x/0/06/100630_turkey_eu.shtml (indirilme tarihi: 17 Kasım 2010).

76 http://www.tobb.org.tr/haber_arsiv2.php?haberid=3181 (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

rinden oluşan bir komisyon tarafından gerçekleştirilecek olması, AKP döneminde Türkiye’de sermaye kesimlerinin Kuzey Kıbrıs’ta daha etkin olacağının en somut örneğidir. Konsey’in ilk toplantısında Kuzey Kıbrıs ekonomisine yönelik olarak yapılan öneriler 38 maddede özetlenmektedir. AB üyeliği koşullarının da dikkate alındığı öneriler paketi, yabancı yatırımların teşviki için gerekli düzenlemeler, yabancıların konut alımını kolaylaştıran düzenlemeler, ücretlere yönelik müdahale, özelleştirmeler, Kuzey Kıbrıs’taki bankaların kredi maliyetlerini düşürmesi gibi konuları içermektedir. Turizm, eğitim, enerji, iletişim alanına yönelik yatırımlar öncelikler arasında yer almaktadır.⁷⁷

Bugün Türkiye bütçesinden Kıbrıs’a ayrılan kaynak, Kuzey Kıbrıs ticaretinin Türkiye’ye bağımlılığını artırırken, Türkiye sermayesinin adadaki yatırımları da Kıbrıs için geleceğe yönelik beklentilerini sürdürdüğünü göstermektedir. AKP’nin Kuzey Kıbrıs hükümetinden beklentileri kamu harcamalarının kısıtlanması, özelleştirme politikalarına devam edilmesi üzerine yoğunlaşırken, Kıbrıslı Türkler Kuzey Kıbrıs’ta statükonun sürdürülemeyeceğini savunan AKP’nin, Kuzey Kıbrıs’a yönelik bu politikalarını eleştirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada 1990’lı yıllardan itibaren değişen koşullara bağlı olarak Kıbrıs başlığı ile ilgili dinamiklerin yeniden tanımlandığına değinirken, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs’taki iç dinamiklerin bu sürece bağlı olarak kendini ne şekillerde yeniden yapılandırıldığını ele almaya çalıştık. Türkiye’de sermaye kesimleri hegemonyasını AB süreci üzerinden yeniden inşa ederken, uluslararası işbölümü içinde Türkiye’nin üstleneceği olası roller temel alınarak, ulusal çıkarların tanımı yeniden ele alınmıştır. Geleneksel dış politikanın sermaye aleyhine sonuçlar doğurması nedeni ile terkedilmesi gündeme gelmiş, ancak bu süreç farklı çıkar grupları arasındaki çatışma ve uzlaşma süreçlerine bağlı olarak şekillenmiştir. Kıbrıs tam da bu noktada yukarıda da değinildiği üzere bir turnusol işlevi gören ana başlıklardan biridir. Bu süreç, Türkiye’nin Kıbrıs politikasının, Türkiye’deki dinamiklerden bağımsız olarak Kuzey Kıbrıs’taki toplumsal sınıfların verili durumuna göre yeniden ele alındığı bir süreci de beraberinde getirmiş, Türkiye’de devlet ile sermaye kesimleri arasındaki çatışma/uzlaşma sürecine Kuzey Kıbrıs’taki toplumsal dinamikler de dahil olmuştur. Zaten tarihsel olarak Türkiye ile Kıbrıslı Türk sermayesi arasında var olan ittifak süreci AB çatısı altında yeniden yapılanmış, bu süreçte geleneksel politikaların terk edilmesi gerekmiştir.

Kıbrıs’ın Türkiye için ulusal bir dava olarak tanımlanıp tanımlanmadığı hala bir tartışma konusudur. Bir yandan AKP yeni döneminin koşullarına uygun bir şekilde Kıbrıs’ta “kazan kazan” formülünü temel alırken, Kıbrıs’ın ulusal bir dava olduğu yaklaşımını geri plana itebilmektedir. Diğer yandan Kıbrıs ile ilgili süre-

⁷⁷ <http://haber.sol.org.tr/vazarlar/emine-tahsin/yeni-kibris-cikartmasi-34410> (indirilme tarihi: 8 Ocak 2011).

cin AB-Türkiye ilişkilerini etkilemeye devam etmesi, AKP ve sermaye kesimleri için Kıbrıs'ın sürekli ilgi odağı olmasını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, AKP döneminde de adadaki siyasi ve ekonomik yaşama yönelik müdahaleler ihmal edilmemektedir. Bugün, 2000'li yıllara oranla Kıbrıs politikasının seyrine yönelik hararetli tartışmalar yapılmamakla birlikte, Kıbrıs meselesi Türkiye-AB ilişkilerini ve Türkiye'nin bölgesel politikalarını etkileyen temel unsur olmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Birand, M. A. (1986) *Diyet*, İstanbul: Milliyet.
- Cohen, B. J. (2007) "The transatlantic divide: Why are American and British IPE so different?", *Review of International Political Economy*, 14 (2): 197-219.
- Davutoğlu, A. (2010) *Stratejik Derinlik*, İstanbul: Küre.
- Dodd, C. H. (2000) "Turkey and the Cyprus Question", Makovsky, A. ve S. Sayarı (der.), *Turkey's New World: Changing Dynamics in Turkish Foreign Policy* içinde, Washington D.C: Washington Institute for Near East Policy.
- Erhürman, T. (2010) "Kıbrıs Türk Siyasi Hayatını Sarsan On Yıl:2000-2010", *Birikim*, 258: 57-65.
- Eker, A. (1988) "KKTC'nin Dünya Ekonomisine Katılması", *Kuzey Kıbrıs Ekonomisinin Bugünü ve Yarını Semineri* içinde, Ankara: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 70.
- Fırat, M. (2004) "Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, :4 (1): 47-79.
- Hasgüler, M. (2000) *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim Politikalarının Sonu*, İstanbul: İletişim.
- Hasgüler, M. (2003), "Soğuk Savaş'tan Günümüze Kıbrıs Sorunu", Balkan, N. ve S. Savran (der.) *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, İstanbul, Metis.
- Kazgan, G. (1988) *Ekonomide Dış Açık Büyüme*, İstanbul: Altın Kitapları.
- Manisalı, E. (2003) *Avrupa Kışkacında Kıbrıs*, İstanbul: Der.
- Oğuz, Ş. (2008) *Globalization and the Contradictions of state restructuring in Turkey*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Toronto: York University.
- Öniş, Z. (2003) "Domestic Politics, International Norms and Challenges to the State: Turkey-EU Relations in the post-Helsinki Era", *Turkish Studies*, 4 (1): 9-34.
- Öniş, Z. ve Ş. Yılmaz. (2009), "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10 (1): 7-24.
- Sadrızam, E. (1993) *Kıbrıs Toplumsal Kuruluşunun Tarihsel Gelişimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sanayi Odaları Birliği (1978) *KTFD'nin Ekonomik Durumu, Sorunları ve Türkiye ile İlişkiler*, tarihsiz.
- SISAV (1984) *Uluslararası Alanda Kıbrıs Türk Toplumunun Siyasi ve İktisadi Meseleleri*, İstanbul: SISAV.
- Sonan, S. (2007) "From Bankruptcy to Unification and EU-Membership? The Political Economy of Post-Nationalist Transformation in Northern Cyprus", *RAMSES Working Paper 9/07*, European Studies Centre, University of Oxford.
- Sönmezoğlu, F. (1991) *Tarafların Tutum ve Tezleri Açısından Kıbrıs Sorunu(1945-1986)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Şimşir, B.N. (2004) *AB, AKP ve Kıbrıs*, Ankara: Bilgi.
- Tahsin, E. (2004) "Gümrük Birliği Gölgesinde İmalat Sanayiine Bakış", *İktisat Dergisi*, 452.

- Tansu, İ. (2001) *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Mırça Matbaacılık.
- Trimikliniotis, N. ve U. Bozkurt (2010) "Rethinking Cypriot State Formations", *The Cyprus Review*, 22 (2): 87-110.
- Türkay, M. (2004) "AB'ye taraf ya da karşı olmak neye göre", *İktisat Dergisi*, 454.
- TÜSİAD (1998) *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Ekonomisi: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, TÜSİAD-T/98, İstanbul.
- Uğur, M. (2000) *AB ve Türkiye Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, İstanbul: Everest.
- Uğur, M. (2003) "Testing times in EU-Turkey relations: the road to Copenhagen and beyond", *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 5 (2-2): 165-183.
- Ulusoy, K. (2009) "Europeanization and Political Change: The Case of Cyprus", *Turkish Studies*, 10 (3): 393-408.
- Uzgel, İ. (2004) *Ulusal Çıkar ve Dış Politika*, Ankara: İmge.
- Yaka, Ö. (2006) *Cyprus Policy of Turkey in the 2000s: Has the "National cause" Become An Impediment To Progress?*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: ODTÜ.
- Yalman, G. (2003) "Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi", Balkan, N. ve S. Savran (der.) *Sürekli Kriz Politikaları* içinde, İstanbul: Metis.

Demokrasi ve Diktatörlük: Devletin Amaç ve Araçları¹

Werner Bonefeld

İngilizceden Çeviren: Akın Sarı

I

“İnsancıl bir anlayışla harekete geçirilen askeri yönetimin” maksadı, “yönetilenlerin gönencini korumaktır.”²

Ondokuzuncu yüzyılın sonuna kadar, Marx’la birlikte Komünist Manifesto’nun ortak yazarı olan Friedrich Engels, kapitalist devletin burjuvazinin yürütme organı olduğu şeklindeki *Manifesto*’nun unutulmaz görüşüne mesafeli gibi göründü.³ Öyle ki Engels, *Kapital*’in birinci cildinin İngilizce baskısına önsözünde, İngiltere’deki koşullarda “yasal araçlarla ... tamamen toplumsal devrimin etkilenebileceğini” gözlemliyordu.⁴ Engels bu nedenle, koşullar doğru değerlendirildiğinde sosyalizme demokratik-parlamentar araçlarla erişilebileceğini ve böyle bir mücadelenin devleti adeta proletaryanın yürütme organına dönüştürebileceğini öne sürüyordu. Bu görüş devletin esas itibarıyla antagonistik toplumsal çıkarlar bakımından tarafsız olduğunu ve tek başına belirlenemez bu devlet ereğinin sınıf güçleri dengesine bağlı olduğunu önsel olarak kabul eder. Devletin hukuktan dolayı [hukuku oluşturmak ve gerçekleştirmek için] var olduğu ve hukuku parlamenter çoğunlukların belirlediği farz edilir. Bu varsayımlar temelinde sosyalizm gerçekten de yasal araçlarla mümkün olacaktır. Burjuva tehdidinin sosyalizmi bir kanun hükmüyle karara bağlaması karşısında, bunun gerçekleşmesi sosyalist parlamenter bir çoğunluk gerekti-

1 Critique, Journal of Socialist Theory, Cilt 34, Sayı: 3’den çevrilmiştir. Bu makale 2012 yılında Türkçede “Devlet, Sermaye ve Sınıf” adlı kitapta yayınlanacaktır.

2 C. Friedrich, Constitutional Government and Democracy; Theory and Practice in Europe and America, Fourth edition (London: Blaisdell Publishing, 1968), s. 547.

3 Bizim zamanımızda Milton Friedman, burjuvazinin yürütme organı olarak ikna edici bir devlet tanımı sunmuştur. Friedman’ın belirttiği gibi devlet, “hem ‘oyunun kurallarının’ belirlenmesi için bir forum olarak hem de kararlaştırılan hükümleri yorumlama ve dayatma yargıcı olarak ‘oyunu başka şekilde oynamayacak azınlık açısından’ gereklidir. Yani, ‘gönüllü mübadele yoluyla ekonomik faaliyetin örgütlenmesi, bir bireyin bir başkası tarafından baskı altına alınmasını önlemek için, hükümet aracılığıyla, hukuk ve düzenin devamlılığını, gönüllü katılan sözleşmelerin icrasını, mülkiyet haklarının anlamını açıklamayı, bu tür hakların yorum ve icrasını ve parasal sistemin tedarikini sağladığımızı varsayar. N. Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago, IL: University of Chicago Press, 1962), s. 15, 25, 27, 34. Friedman’in ayrıntılı devlet işlevleri listesi Adam Smith’in liberal-devletin belirleniminden türer. Bu konuda, bakınız S. Clarke, *Keynesianism, Monetarism and the Crisis of the State* (Aldershot: Edward Elgar, 1988); ve S. Clarke, “The Neo-Liberal Theory of the State”, *Neoliberalism: A Critical Reader* içerisinde; (Edi.) A. Saad Fihlo ve D. Johnston, (London: Pluto Press, 2005).

4 F. Engels, *Kapital*, Cilt 1 içerisinde “İngilizce Baskıya Önsöz” (Londra: Lawrence & Wishart, 1886/1983). S.17.

receptir. Devlet, filizlendiği toplumdan bağımsız olabilir mi?

Engels'in sosyalizmin parlamenter yolu ifadesinden on üç yıl sonra, Rosa Luxemburg dikkate değer bir öngörüyle, demokrasinin nötr bir şeyden ziyade esasen liberal-demokrasi olduğunu ortaya koydu. Kriz zamanlarında, demokratik hükümetin askıya alınması dahil onun liberal karakterinin ve maksadının her ne olursa olsun korunacağını ileri sürüyordu. Luxemburg, bir yandan “devlet örgütlenmesindeki biçimine uygun olarak parlamentarizmin, bütün toplumun çıkarlarını ifade etmeye hizmet ettiğini”⁵ ileri sürdü. Kitle demokrasisinin liberal burjuva parlamenter temsiliyet sistemine saldırısı, burjuva devletin kanun yapma kurumunun tam ortasındaki sermaye ve emek arasındaki sınıf antagonizmasını varsayar ve yeniden üretir. Öte yandan, “mevcut devlet ‘yükselen işçi sınıfını’ temsil eden ‘toplum’ değildir. Bizzat kendisi kapitalist toplumun temsilidir. Bu bir sınıf devletidir.”⁶ Başka bir deyişle, bütün toplumun temsilcisi olarak kendi biçimi içerisinde parlamentarizmin ifade ettiği şey “kapitalist toplumdur, yani, kapitalist çıkarların üstün olduğu bir toplumdur. Bu toplumda, biçim bakımından demokratik olan temsili kurumlar, içerik bakımından egemen sınıfın çıkarlarının aracıdır. Bu, demokrasi kendi sınıf karakterini yadsıma ve nüfusun gerçek çıkarlarının aracına dönüşme eğilimi gösterir göstermez, kendisini somut bir şekilde ortaya koyar; demokratik biçimler burjuvazi ve onun devlet temsilcileri tarafından gözden çıkarılır.”⁷

Friedrich'in askeri yönetimin yönetilenlerin gönencini koruduğu yönündeki sinik görüşü, yine de burjuva devletin burjuva toplumun politik örgütü olduğu açık gerçeğini gözler önüne serer. Bu görüş, burjuva sınıf çıkarlarını evrensel insan çıkarları olarak kabul eder. Devlet, Rousseau'nun burjuva toplumun genel istenci olarak adlandırdığı şeyin kurumudur. Devlet oyunun kurallarını koyar ve böylece hukuk ve düzen temelinde birçok özel çıkarın idaresini sistemleştiren ve düzenleyen bir çerçeve sağlar. Bu yüzden liberaller “farklılıkları uzlaştırmak için politik kanalları kullanılmalıdır çünkü devlet, “sayesinde kanunları değiştirebileceğimiz” araçları sağlayan örgüttür.”⁸ Bununla birlikte “onlar” kanunları değiştirdiğinde ne olur? Ayaklanma ve başkaldırı koşullarında “hukuk korunmak maksadıyla çiğnenmelidir.”⁹ Yani, müzakereci demokrasinin çokça övülen farklılıkları uzlaştırma yeteneği, hukuk gücüyle korunmalıdır. Hukukun üstünlüğü yerine, kanun yapma gücünün şiddeti, hukukun üstünlüğüne uyan bir toplumsal düzeni yeniden dayatmak üzere serbest bırakılır.

Makalenin geri kalanı öncelikle neo-liberal serbest ekonomi ve güçlü devlet an-

5 R. Luxemburg, *Reform or Revolution* (London: Bookmarks, 1899/1989). s.47

6 A.g.e. s. 41

7 A.g.e. s. 47

8 Friedman, *Capitalism and Freedom*. s. 23

9 C. L. Rossiter, *Constitutional Dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1948), s. 12.

layışını inceliyor. Daha sonra Kant ve Hegel'deki devletin zorunluluğunu gözden geçiriyor ve son bölüm demokrasi, sınıf mücadelesi ve diktatörlük arasındaki bağlantıya geri dönüyor. Sonuç kısmı ABD'de güçlü devletin –eski Anayasa Mahkemesi Yargıç Sandra Day O'Connor'a göre diktatörlüğe doğru yaklaşan bir devlet¹⁰– meşrulaştırılma aracı olarak teröre karşı savaşı ele alıyor.

II

Hiçbir fedakarlık, hele hele bizzat demokrasinin geçici fedakarlığı, demokrasimiz için çok mükemmel değildir.¹¹

Engels geç döneminde, kitle demokrasisinin ortaya çıkışını liberal devlete bir meydan okuma olarak görmekte haklıydı. Ne var ki liberal devletin kendi biçiminin sınırları içerisinde demokratik istekleri içermeye kapasitesinden yoksun olduğuna inanmakla yanılmıştı.¹² Her liberal anayasa, sermaye ve emek arasındaki sınıf antagonizmasının devlet içerisinde, yani, evrensel insan çıkarları olarak burjuva çıkarlarını sistemleştirme ve düzenlemekle sorumlu kurumun ta kendisinde, yeniden üretilme olasılığını gerektirir. Parlamenter anayasal hükümetin “temel çelişkisi” aşağıdaki şekildedir:

[Parlamenter anayasal hükümet] toplumsal köleliklerini ebedileştirmesi gereken sınıfları, yani proletaryayı, köylüleri ve küçük burjuvaları, genel oy hakkı aracılığıyla siyasal iktidarın sahibi yapıyor. Buna karşın, eski toplumsal iktidarını onayladığı sınıfları, yani burjuvaziyi, bu iktidarın siyasal güvencelerinden yoksun bırakıyor. Siyasal iktidarını, her an düşman sınıfların zaferine yardımcı olan ve burjuva toplumunun kendi temellerini tehdit eden demokratik koşullarla baskı altına alıyor. Birilerinden siyasal kurtuluştan toplumsal kurtuluşa doğru ilerlememelerini, diğerlerinden ise toplumsal restorasyondan siyasal restorasyona doğru gerilememelerini istiyor.¹³ [48-49]

Devletin gücü bu yüzden toplumdan bağımsızlığına dayanır –burjuva devlet olarak etkili işlemesini mümkün kılan onun bağımsızlığıdır. Bu yüzden devletin kitlesel demokratik istekler karşısında “kendi bağımsızlığını korumak için ... güçlü” olması gerekir.¹⁴ Devletin “hükümete baskı yapan ve kendi özel ihtiyaç ve isteklerinin tanınması için yaygara koparan çıkar grupları karşısında kendi otorite-

10 S. Day O'Connor, Speech at Georgetown University, March, 2006, reported in *The Guardian*, 13 March 2006; ve bakınız N. Totenberg, 'Retired Supreme Court Justice Hits Attacks on Courts and Warns of Dictatorship', Raw Story, B. http://tinyurl.com/lt5ls_ ccessed 24 March 2006

11 Rossiter, *Constitutional Dictatorship. Crisis Government in the Modern Democracies*, s. 314.

12 Bakınız J. Agnoli, 'The State, the Market and the End of History', in W. Bonefeld and K. Psychopedis (eds) *The Politics of Change* (London: Palgrave, 2000), s. 196_206.

13 K. Marx, *The Class Struggles in France*, in *Collected Works*, Vol. 10 (London: Lawrence & Wishart, 1978), p. 79. Karl Marx, *Fransızda Sınıf Mücadeleleri*, Çev.: Erkin Özalp, Yazılama Yayınevi, s. 48-49 çevirisi kullanılmıştır.

14 A. Rüstow, 'General Social Laws of the Economic Disintegration and Possibilities of Reconstruction', Afterword to W. Röpke, *International Economic Disintegration* (London: W. Hodge, 1942), s. 276

tesini” ilan ederek “güçlü ve kamu çıkarının nötr koruyucusu” olmasını mümkün kılan şey toplumdan bağımsız olmasıdır.¹⁵ Tâbi kitlelerin demokratik isteklerinden kendi bağımsızlığını korumayan bir devlet, yönetme yetkisini kaybedecektir ve karşılığında kitlelerin “avı” olacaktır.¹⁶ Demokrasi bu yüzden toplumdan bağımsızlığını sürdürmek için devletin topluma bulaşmamasını sağlama almak üzere zincire vurulmalıdır. Demokrasiyi dizginlemekteki başarısızlık “eninde sonunda sınıf savaşına yol açacaktır.”¹⁷ Daha sonra hukukun üstünlüğünün geçici süreyle ertelenmek suretiyle korunması ihtiyacı ortaya çıkar. Rossiter’in de belirttiği gibi “isyanlar” “mahkeme emriyle” bastırılamaz. Bastırma “özgürlük adına” kullanılan yoğunlaştırılmış güç gerektirir.¹⁸

Rossiter’in vurgusu hiç de şaşırtıcı değildir. Yaygın bir görüşü ifade eder. Locke’a göre “hukukun zaman aşımı olmadan ve bazen hatta ona rağmen kamu yararı tedbirine göre hareket etmesi” devletin ayrıcalığıdır. Machiavelli “tehlike durumunda, ciddi talihsizlik başına geldiğinde, ne bir diktatörlüğe ne de ona benzer bir otorite biçimine başvurmaya cumhuriyetlerin her zaman yıkılacağını” belirtiyordu. Rousseau “genel istencin şüphe edilmez olduğunu ... devletin yok olmayacağını” ileri sürerken aynı fikirdeydi.¹⁹ Carl Schmitt’in düşman ve hasım arasındaki ilişki olarak siyasal tanımında ya da Marksist dildeki sermaye ve emek arasındaki sınıf antagonizmasında devlet, (sınıf) düşmanını tanımak ve buna uygun olarak politikalarını örgütlemek kaydıyla, tam anlamıyla bir devlet olur. İster hukukun üstünlüğü temelinde düşmanı içirme, ister düzenin restore edilebilmesi için hukukun (geçici) askıya alınması şeklinde olsun, devlet adeta “nihai kararın tekelsisidir.” Schmitt’in de gördüğü gibi, “kaosa atfedilebilecek hiçbir yasal norm yoktur. Yasal normların etkili olması için düzenin kurulması gerekir.”²⁰ Düzen ya da düzensizlik olup olmaması, hukukun üstünlüğüne başvurulup başvurulmaması ya da güç yoluyla topluma yeniden dayatılmasının gerekip gerekmemesi, hukuktan ziyade yargı sorunudur – hukukun yargısı değil, egemenin yargısı. Schmitt’in belirttiği gibi bütün yasalar “durumsaldır” ve yasa hükmü ek bir yasal baskıcı güce dayanır. Bu güç hukukun üstünlüğünün üstünde ve üzerinde saltanat sürer. “Egemen, olağanüstü hale karar verendir.”²¹ İster hukukun üstünlüğüne başvurulsun ister özgürlüğü ko-

15 C. Friedrich, ‘The Political Thought of Neo-Liberalism’, *The American Political Science Review*, 49:2 (1955), s. 509_525, s. 512.

16 A.g.e.s. 513

17 A. Nicholls, ‘The Other Germans*The Neo-Liberals’, in R.J. Bullen, H. Pogge von Strandmann and A.B. Polonsky (eds) *Ideas into Politics: Aspects of European Politics, 1880 _1950* (London: Croom Helm, 1984), s. 164_170.

18 Rossiter, a.g.e. s. 6, 303, 7.

19 J. Locke, *The Second Treaties of Government and A Letter Concerning Toleration* (Oxford: Basil Blackwell, 1946), p. 82; N. Machiavelli, *The Discourses* (London: Penguin, 1970), p. 196; J.J. Rousseau, *The Social Contract* (London: Penguin, 1968), p. 171.

20 C. Schmitt, *Politische Theologie*, Fifth edition 1990 (Berlin: Duncker & Humblot, 1922), p. 20.

21 A.g.e, s. 11

rumak için “ihlal edilmesi” gereksin; sorun, bir hukuk sorunundan ziyade (sınıf) düşmanı karşısında egemen karar ve hüküm sorunudur. Zorunluluk hiçbir yasa tanımaz.

Schmitt, burjuva devlet ile onun burjuva seçmenleri arasındaki ilişkinin homojenliğine kitlesel demokratik saldırı durumunda, devletin yok olmayacağı görüşünü formüleştirdi. Örgütlü emek hareketinin politik haklarının kazanımı, burjuva toplum ve onun devlet arasındaki ilişkilerinin homojenliğini parçalamıştır. Demokrasi, Schmitt’in de gördüğü gibi, yönetenler ve yönetilenler arasındaki temel homojenliğe dayanır. Demokrasi ancak “dostlar” demokrasisi olması kaydıyla mümkündür. Kitlesel demokratik özne olarak işçi sınıfının maddileşmesi bu homojenliği parçalamıştır; ve kendisinin sermayeye tabiiyetini sistematikleştirecek ve düzenleyecek kurum içerisindeki (sınıf) düşmanının tanınmasını sağlamıştır. Schmitt (Weimar) devletinin, olağanüstü hal aracılığıyla “dostların”, devletin toplumdan bağımsızlığını yeniden ileri sürmesini gerektiren antagonistik toplumsal çıkarların avı haline geldiğini ileri sürdü. Schmitt’in Weimar’ın hastalıklarına ilişkin analizi yaygın bir şekilde paylaşıldı²² ve onun “serbest ekonomi ve güçlü devlet” talebi neoliberalizmin de talebiydi.²³ Başka bir deyişle, “uygun etkinlik alanının ötesinde hükümet, hiçbir güce sahip olmamalıdır; kendi alanı içerisinde ise bu güce yeterince sahip olamaz.”²⁴ Schmitt gibi, 1920’lerin sonu ve 1930’ların başındaki neo-liberaller de “klasik liberalizm”i, proletarya tehdidi karşısında başarısız olmak-

22 Schmitt’in Weimar Cumhuriyeti’nin krizine ilişkin görüşü, Böhm, Eucken, Müller-Armack, Rüstow ve Röpke gibi neo-liberal yazarların yanı sıra, Neumann ve Kirchkeimer. Cf. D. Haselbach, *Autorita’rer Liberalismus und Soziale Marktwirtschaft* (Baden-Baden: Nomos, 1991); ve ayrıca K. Tribe, *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750-1950* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995) tarafından da paylaşılmıştır. Neumann ve Schmitt krizin nasıl çözüleceğinin formülünde farklılaşıyordu. Schmitt gibi Alman ordo-liberalleri de von Papen’in başını çektiği özel yetkili bir diktatörlük aracılığıyla diktatoryal bir çözümden yanaydı. Schmitt ve ordo-liberaller arasındaki çatırdama Nazi diktatörlüğüyle birlikte ortaya çıktı. Bazı ordo-liberaller bunu bir mutlak diktatörlük olarak reddederken Schmitt Nazizm’in yasal filozofu olmakta vakit kaybetmedi. Röpke ve Rüstow göç ettiler, Eucken ve Böhm “iç sürgünü” terdih ederek kaldılar; Müller-Armack da ülkede kaldı. Schmitt başından beri güçlü adamı savundu ve İtalyan Faşizmini Weimar’ın krizinin üstesinden gelmenin bir aracı olarak gördü. 1920’lerin sonu ve 1930’ların başında Schmitt ve Alman neo-liberaller birbirlerinin analizlerinden beslendi; kelime dağarcıkları ve kavramları birbirinin yerini alabiliyordu. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Schmitt’e karşı büyük bir belirsizlik oldu ve Schmitt ile neo-liberaller arasındaki bağı kesme çabaları bir hayli fazlaydı. Örneğin Hayek Schmitt’in “gelişmekte olan yönetim biçiminin niteliğini birçok insandan muhtemelen daha iyi anladığını” teslim etmek için onu “totalitarizmin başı çeken Nazi teorisini” olarak ifşa ederek tamamen reddetti. F. A. Hayek, *The Road to Serfdom* (London: Routledge, 1944), s.187; ve *Law, Legislation and Liberty* (London: Routledge, 1979), s. 194. Hayek Schmitt’in demokrasi ve liberalizm arasındaki ayrımını kabul etti ve Schmitt’in analizinin “çok öğretici ve zekice” olduğunu ileri sürdü. F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, (London, Routledge, 1960), s. 485. Schmitt ve Hayek arasındaki bağlantı üzerine bakınız R. Cristi, *Carl Schmitt and Authoritarian Liberalism* (Cardiff: University of Wales Press, 1998); ve W. Scheuerman, *Carl Schmitt. The End of Law* (Boulder, CO: Rowan & Littlefield, 1999). Schmitt ve Alman neo-liberalleri arasındaki bağlantı üzerine bakınız Haselbach, A.g.e. Ayrıca “toplumsal piyasa ekonomisinin tarih öncesinde bir dönüm noktası” (s.48) olarak Rüstow’un güçlü devlet tanımını överken serbest ekonomi ve güçlü devlet üzerine Rüstow’un Schmitt’in görüşünü (bakınız, C. Schmitt, “Free Economy and Strong State, R. Cristi) açıkça kabullendiğini belirtmeyen A. Nicholls’a, *Freedom and Responsibility* (Oxford: Oxford University Press, 2000) bakınız. Aynı şekilde Friedrich, “The Political Thought of Neo-Liberalism,”

23 Schmitt, ‘Free Economy and Strong State’, op. cit. Cf. A. Rüstow, ‘Industrialisierung und Arbeitslosigkeit’, *Verhandlungen des Vereins für Sozialpolitik in Dresden* 28. and 29. September 1932, (1932), s. 62-67.

24 Benjamin Constant, W. Röpke, *Civitas Humana*’dan alıntlandı (London: William Hodge, 1949), s.. 28.

la eleştirmiştir. *Bırakınız Yapsınlar* “isyanlara karşılık bir yanıt” olamazdı.²⁵

Neoliberal güçlü devlet talebi, sınırlı devlet talebidir. Bu devlet, yeniden bölüşümü etkilemekten ziyade “ekonomiden özel erki” çıkarmak için topluma müdahale eder.²⁶ Hayek’in de gördüğü gibi, liberal devlet rekabeti kolaylaştırmak çabasıyla ya da Friedman’ın sözleriyle “oyunun kurallarını belirlemek, hakemlik yapmak ve yürütmek için” müdahale eder. Neo-liberal devlet, Balogh’un savaş sonrası Almanya’da neo-liberal reformlara ilişkin değerlendirmesinde ortaya koyduğu gibi, serbest fiyat mekanizmasını “planlayarak” yönetir.²⁷ Serbest fiyat mekanizması, etkinliği “baskı ve şiddeti” durdurmak için güçlü bir devlete ihtiyaç duyan bir çeşit “sürekli tüketici plebisiti”dir. Asıl görevi sendikalar aracılığıyla “özel baskıyı önlemektir”.²⁸ Kısacası “liberalizm devletin zayıflığını değil, yalnızca devlet koruması altında ekonomik gelişme için özgürlük istemiştir.” Bu tür koruma “güçlü devlet ister.” Güçlü devlet, ekonominin üzerinde ve üstünde, ilgili tarafların [*Interessenten*] üzerinde ve üstünde yararlı olan devlettir. Güçlü devlet “liberal-piyasa müdahaleci devlet”tir.²⁹

Zayıf devlet aksine, toplumun üzerinde ve üstünde değildir. Bilakis, toplumun içerisine çekilir ve antagonistik toplumsal çıkarların avı haline gelir. Devletin “toplumsallaşması” onun bağımsızlığını baltalar ve bu yüzden burjuva karakterini tehlikeye sokar. “Ayak takımı hükümet merkezini zapt etmiş” gibidir.³⁰ Hükümet yerine 1970’lerde neo-liberallerin “yönetimsizlik” olarak adlandırdığı şey söz konusudur. Yönetilemez (*ungovernable*) devlet dost burjuva ve düşman işçi sınıfı arasında ayrım yapamayan ve bu yüzden sabitlemiş sınıf ilişkilerine karşı özel mülkiyetin kanunlarını tatbik edemeyen bir “saf çokluk” durumudur (bkz. Schmitt). Sendikalara saldırarak ve emek ilişkilerindeki denetimi kaldırarak “özel gücü” ekonomiden çıkarmak yerine, demokrasinin ekonomik maliyetleri artırılır³¹ ve “devletin yürekler acısı

25 A. Peacock and H. Willgerodt (edi.), *Germany's Social Market Economy*, Vol. 1 (London: Macmillan, 1989),

p. 6. Kitlesel demokratik dönüşüm ve kemikleşmiş sınıf ilişkileri karşısında 1930’ların başlarındaki neo-liberaler, liberalizmin güçlü devlet için mücadele vermesi gerektiğini ileri sürdüler. Klasik liberalizmi “görünmez el” fikrine bağımlılığından ötürü eleştirdiler ve kapitalizmin “kutsal aklın” ürünü olmadığını ileri sürdüler. Klasik liberalizmin “deist felsefesi” karşısında, kapitalizmin işleyişinin “ahlaki, siyasal, yasal ve kurumsal koşulların –ki bunlar olmadan kapitalist piyasa sisteminin işleyemeyecektir- artı-ekonomik çerçeveye” dayanan insan ürünü bir düzen olduğunu ileri sürdüler. Röpke, *International Economic Disintegration*, A.g.e., s. 67, 68; ayrıca bakınız Röpke, *Civitas Humana*. Klasik liberalizm, neo-liberaler açısından proleter meydan okumaya karşı hiç yanıtı olmayan görünmez el felsefesine dayanmakla eleştiriliyordu.

26 Böhm, Haselbach içerisinde, A.g.e., s. 92.

27 Hayek, *The Road to Serfdom*, op. cit.; Friedman, op. cit., p. 27; T. Balogh, *An Experiment in 'Planning' by the 'Free' Price Mechanism* (Oxford: Basil Blackwell, 1950).

28 Röpke, cited in Peacock and Willgerodt, op. cit., p. 64; F.A. Hayek, *A Tiger by the Tail* (London: London Institute of Economic Affairs, 1972), s. 66, 87.

29 Rüstow, ‘Industrialisierung und Arbeitslosigkeit’, op. cit., p. 68; A. Rüstow, *Rede und Antwort* (Ludwigsburg: Hoch, 1963), p. 258.

30 Baruch, Roosevelt’in Altın Standardını terk etme kararını yorumluyor, Alıntı, A.M. Schlesinger’den, *The Age of Roosevelt: The Coming of the New Deal* (Cambridge, MA: Riverside Press, 1959) s. 202

31 Karşılaştırın. S. Brittan, *Economic Consequences of Democracy* (London: Temple Smith, 1977).

zayıflığı”³² o kadardır ki “olası her riske karşı herkesi her zaman sigorta etme işinde bir tür sınırsız-taahhüt sigorta şirketi olarak” düşünülür.³³ Hükümet artık toplumu yönetmek yerine toplumu mahvederse ne yapmalı? Rossiter, Friedrich ve Hayek’e göre devletin yönetmesi gerekir ve “krize son veren ve normal zamanları geri getiren” bir diktatörlüğe gereksinim duyulabilir. Diktatörlük, “olağanüstü hal sona erdiğinde yasal otoriteyi restore etmek için geçici bir devlet örgütlenmesi biçimidir.” Friedrich’e göre “anayasal bir hükümet” olağanüstü hallerle baş edemediğinde, çözüm yalnızca “diktatörlüğe dönerek” bulunabilir.³⁴ Hayek’in belirttiği gibi, “diktatörlük kendisine sınırlar getirebilir ve bu tür sınırlar koyan bir diktatörlük, kendi politikaları açısından hiçbir sınır tanımayan demokratik bir meclisten daha liberal olabilir.” Hayek hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde Schmitt’in egemenlik anlayışının –egemen, olağanüstü hale karar verendir- “biraz akla yatkın olduğunu” kabul eder.³⁵ Kendisine sınırlar koyan ve böylece liberal temeldeki demokratik emeli sınırlayarak piyasa özgürlüğüne olanak tanıyan; ve bu suretle “piyasalardan bütün düzensizliklerin tastamam yok edilmesini ve ekonomiden özel erkin bertaraf edilmesini” başarma gayretiyle, sabit sınıf ilişkilerinden devlet denetimini kaldıran bir diktatörlük, “telaşlanmak için hiçbir nedeni olmaması gereken” bir diktatörlüktür. Telaşlanacak neden olmamalıdır çünkü bu diktatörlük “anayasalıdır.” Yani, anayasal bir diktatörlük “terimlerde bir çelişkidir” ziyade “anayasalcılığın turnusol testidir.”³⁶

Hayek’in demokratik istekler karşısında liberal devleti koruma aracı olarak diktatörlük anlayışı yerindedir. Hükümet yönetmelidir; itaatsizlik itaate dönüştürülmelidir, düzenin restore edilmesi gereklidir. “Anormal zamanlarda demokrasi” olamaz.³⁷ Hukuk kaosa uygulanamaz –hukuk düzen gerektirir; isyanlar parlamenter tartışmayla çözülmez- düzenin dayatılması, yürütme edimini gerektirir. Hukukun hakim olabilmesi için düzenin dayatılması gerekir. Düzenin dayatılması toplumsal ilişkilerin kodifikasyonunu ve bunların hukukun üstünlüğü temelinde düzenlenmesini mümkün kılar. Düzenin dayatılması kanun gücünü elinde bulundurur. Hukukun üstünlüğü, kanun gücünü önvarsayar, yani, şiddet bir yasa-yapıcı ve yasa-koruyucu güçtür.³⁸

32 Karşılaştırım. Friedrich, “The Political Thought of Neo-Liberalism”, A.g.e. s. 512.

33 A. King, *Why is Britain Harder to Govern* (London: BBC Boks, 1976), s. 12

34 Rossiter, A.g.e. s. 7; Rpkce, *International Economic Disintegration*, A.g.e. s. 146; Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, A.g.e., s. 558

35 Hayek’ten alıntı Cristi’dan, A.g.e. s. 168; Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, A.g.e. s. 125

36 Böhm, Haselbach içerisinde, A.g.e. s. 92; Rossiter, A.g.e., s. 4; Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, A.g.e., s. 580. Friedrich ve Rossiter’in anayasal diktatörlük anlayışı Schmitt’in özel yetkili diktatörlük anlayışından gelir. Schmitt’e olan açık borçlarına rağmen, Schmitt kabul görmez. Hayek gibi onlar da Schmitt’le aralarına mesafe koymaya çalışırlar (Friedrich, s. 664; Rossiter, s. 14) ancak görünen o ki onsuza da yapamazlar.

37 Rossiter, A.g.e. s. 8

38 Karşılaştırım. W. Benjamin, “Geschichtsphilosophische Thesen” in *Zur Kritik der Gewalt und andere Aufsätze* (Frankfurt: Suhrkamp, 1965), s. 78-94.

III

*Sivil toplumun içsel diyalektiği ... onu kendi sınırlarının ötesine sürükler.*³⁹

Burjuva toplumun antagonistik toplum olarak anlaşılması daha önce Immanuel Kant tarafından kabul edilmişti. Kendi antagonizmasından ötürü onun yeniden üretimi de, mübadele ilişkilerinin idaresini sistemleştiren ve düzenleyen özgül bir politik biçimi gerektiriyordu. Devletin amacı, rekabet halindeki birçok özel çıkarın hukuk temelinde gelişmesine imkan tanıyan burjuva toplumun ortak çıkarını korumaktı. Bu yüzden Kant'a göre antagonizma, bir sınıftan ibaret değildi. Onun antagonizma anlayışı pre-moderndi. Kant'a göre toplumsal antagonizma, üretimin farklı kolları arasındaki rekabetçi ilişkileri ve özellikle de küçük meta üreticileri arasındaki rekabeti kapsar. Ona göre antagonizma, "toplumu mütemadiyen parçalamakla tehdit eden aralıksız direnişle bağdaştırılan bir toplumda bir araya gelen insanların sosyal olmayan toplumsallığına" yol açıyordu.⁴⁰ Burada devlet kendi temel toplumsallığını korumak için toplumun sosyal olmayan karakterini düzenleyen bir güç olarak ortaya çıkar. Devlet, her bir bireyin diğer bütün bireylere karşılıklı bağımlılığını adeta kurumsallaştırır. İşçi sınıfı, ya da dördüncü sınıf⁴¹, Kant'ın antagonistik toplum anlayışını haberdar etmemiştir.

Kant'ın devlet anlayışı, toplumsal antagonizmayı uzlaştırmaz sınıf çıkarları biçiminden ziyade uzlaştırılabilir burjuva çıkarları biçimi içerisinde varsaymaya dayanır. Özel çıkarlar "sosyal değildir" ve bu yüzden hukuk temelinde bağıllık gerektirir. Kant'ın da söylediği gibi, "insan türlerinin büyük sorunu, doğanın aramaya zorlandığı çözüm, adaleti evrensel olarak icra edebilen bir sivil topluma erişmektir." Söz konusu olan "tamamlayıcı olarak *adil bir sivil anayasa*"nın oluşturulmasıydı. Bu yüzden rekabetçi toplumun evrensel çıkarları "toplum içerisindeki içkin güçlerin, hukukla yönetilen bir toplumsal düzen" temelinde ayrıştırılabilmesi için "kusursuz bir sivil anayasa"nın kuruluşunu gerektiriyordu.⁴² Günümüz tabiriyle, Kant'a göre devletin gerekliliği çoğulcu çıkarlardan çıkıyordu ve Kant devletin sivil idareyi korumak için bu çıkarlardan bağımsız kalması gerektiğini ileri sürüyordu. Devlet bu yüzden çatışma çözümü zorunlu bir biçim olarak düşünüldü: Devlet, mülkiyet haklarını sistemleştirir ve gücün kullanımını düzenler.

Kant'ın devletin gerekliliği anlayışı, Smith ve Rousseau'nun yaklaşımlarını hatırlatır. Kant'ın adaletin evrensel olarak icra edilmesi gerektiği savı, çıkarların çatışması durumunda adaletin tarafsız hükmünden sorumlu kurum olarak Smith'in devlet görüşünü hatırlatır. Ve bu tür bir yönetimin evrensel karakteri, bölünmüş ve rekabet halindeki özel çıkarların asıl toplumsallığını ifade eden Rousseau'nun ge-

39 G. Hegel, *Philosophy of Right*, Çev: T. M. Knox (Oxford: Clarendon Press, 1967), s.151

40 I. Kant, *Political Writings*, (Edi.) H. Reis (Cambridge: Cambridge University Press, 1971), s.44

41 Din adamları, soylular ve üçüncü sınıfın temsilcisi burjuvazinin dışında kalan politik-toplumsal güç olarak ayaktakımı için kullanılan ifade (ç.n).

42 A.g.e., s. 45, 47, 44

nel istencine benzer. Kant'a göre devlet, çatışan isteklerin ve özel çıkar ilişkilerinin üzerinde ve karşısında genel çıkarı temsil etmek için gereklidir –yalnızca bencilliğe dayalı bir toplum imkansızdır. Toplumun sosyal olmayan karakteri kendisinin ön varsaydığı şeyi, yani, toplumun asıl toplumsallığını, yok edecektir.

Hegel, burjuva toplumun antagonistik doğasını anlayan ilk en önemli düşünürdü. Ona göre toplumsal antagonizma sınıf çatışmasından ibarettir. Hegel'e göre burjuva toplumun asıl durumu artık küçük meta üreticileri arasındaki rekabetçi ilişki değildir. Hegel'de burjuva toplum bir sınıf toplumu olarak düşünülür.⁴³ Bu yüzden onun devlet teorisi, emeğin burjuva toplum içindeki ve karşısındaki antagonistik mevcudiyetinin kabulü, ortak çıkar temelinde imkansız uzlaşmayı düzenlediği ölçüde Kant'inkinden ayırır. Sınıflı toplum, uzlaştırılmaz çıkarlarla bölünmüş bir toplumdur. Devlet zorunlu olarak bir sınıf devletidir. Devlet bu nedenle artık rekabet halindeki özel çıkarların üzerinde ve karşısında genel çıkarların kurumu olarak zorunlu görülmeyecektir. Bilakis, “yoksula” karşı özel mülkiyet hükmünü onaylamak için gereklidir. Devletin amacı emeğin burjuva toplumun sınırları içerisinde içerilmesidir –hukuk ve baskıcı güce dayalı bir içerme: kanun gücü.

Hegel, devletin zorunluluğunu burjuva toplumun içsel dinamiklerinden geliştirir. *Hukuk Felsefesi* çalışmasında öncelikle genel bağımlılık nosyonunu ortaya koyar: özgül kişi esasen diğer özgül kişilerle ilişkilidir, her biri diğerleri aracılığıyla tatmin olur ve bunların karşılıklı ilişkisi, ihtiyaçların tatmininin evrensel bir karşılıklı bağımlılık sistemi meydana getirdiği anlamına gelir.⁴⁴ Dolayısıyla mübadele yoluyla ihtiyaç tatmini ve bir işbölümü söz konusudur. Devlet hususunda Hegel'in buradaki amacı “adalet yönetimi yoluyla mülkiyetin korunması”dır. Bununla birlikte “son derece karmaşık, çapraz, karşılıklı üretim ve mübadele hareketi; ve orada istihdam edilen araçların aynı derecede sonsuz çeşitliliği” toplumun bireyselleşmiş bireylere, ya da günümüz diliyle, piyasa bireylerine bölünmesinin ötesine geçer. Yani, iş bölümü “bireylerin birine veya diğerine tahsis edildiği sistemlerde”, başka bir deyişle sınıf bölünmeleriyle, billurlaşır.”⁴⁵ Bu bölünmeler antagonistik türdendir ve burjuva toplumun gelişimi antagonistik sınıfların kutuplaşmasına yol açar. Hegel'e göre toplumun iki karşıt sınıfta kutuplaşması, burjuva toplumun içkin bir zorunluluğudur. Kendi oluşturduğu dinamiğin parçasıdır. Hegel'e göre piyasa ekonomisi “[işe] tabi sınıfın bağımlılığı ve sıkıntısıyla sonuçlanır.” Bağımlılık ve sıkıntı aynı zamanda “daha geniş özgürlükleri ve özellikle de sivil toplumun entelektüel faydalarını hissedip, keyif alma yetisini” gerektirir.⁴⁶

43 Bazıları burjuva toplumun bu bağlamda kullanılmasına itiraz edip sivil toplumun kullanılmasında ısrar edebilir. Ancak Hegel'in şu sözünü hatırlayın: “Bu toplumda bireyler yurttaş değil, burjuvalardır” (İlk defa 1983'de basılan Heidelberg'in [Stuttgart: Klett-Cotta], 1817/17, *Philosophy of Right* karşılatırın. “Burjuva toplumu” olarak çevrilen “sivil toplum”un Almancası *Zivilgesellschaft* ya da *zivile Gesellschaft*’tır.

44 Hegel, *Philosophy of Right*, s. 122-129

45 A.g.e., s. 126, 130-131

46 A.g.e., s. 149-150

Anlaşılan sivil toplum, ancak emekçi sınıfının dışlanan biçimi olması kaydıyla, sivilidir. Bununla birlikte dışlama, burjuva toplumun genişlemiş yeniden üretiminin “yoksulların ayaktakımının oluşumu” ve “aşırı servetin birkaç elde yoğunlaşmasıyla” sonuçlanmasından ötürü mümkün değildir. “Kitleler yoksullaşmaya” ve isyan etmeye başladığında ne yapmak gerekir? Hegel servetin yeniden bölüşümünü reddeder, zira bu “sivil toplum ilkesini ihlal edecektir.” Ayrıca günümüzde tam-istihdam politikası olarak adlandırılan şeyin sivil toplumun mantığına ters olduğunu ileri sürer. Bu, sorunu çözmek yerine şiddetlendirecektir. Dolayısıyla, “servette ölçsüzlüğe rağmen sivil toplum yeterince zengin değildir, yani kendi kaynakları aşırı yoksulluğu ve yoksul ayaktakımının oluşumunu denetlemek için yeterli değildir.” Toplumun kutuplaşmasına dair ekonomik bir yanıt yoktur. Aslında “sivil toplumun içsel diyalektiği, onu kendi sınırlarının ötesine sürükler.”⁴⁷ Yoksul nasıl uzakta tutulacak ve bu suretle sınıf antagonizması burjuva biçimin sınırları içerisinde nasıl içerilecektir? Hegel’e göre yalnızca politik bir yanıt vardır. Devleti sınıf antagonizmasını içirme göreviyle sorumlu tutar.

Özetle burjuva toplumun dinamiği toplumun kutuplaşmasını, antagonistik sınıf çıkarlarına göre meydana getirir. “Yoksula karşı zenginin” savunulması politik bir görevdir. Bunun çözümü burjuva topluma uyar: servet ve istihdamın sağlanması bakımından “müdahalecilik” burjuva toplumun mantığına ve çıkarlarına terstir ve işleri daha da kötüleştirecektir. Müdahalecilik sivil toplumun mantığına uymalıdır ya da Röpke’nin söylediği gibi “müdahalecilik” “piyasanın doğal eğilimiyle” uyumlu olmalıdır.⁴⁸ Ancak böyle bir müdahale, işçiler arasında iş ve sosyal durumu pekiştirerek ve böylece sınıflı toplumun oldukça tipik olan bireyleşmesini sağlamlaştırarak, sermaye ve emek arasındaki özgür ve eşit mübadele ilişkileri temelinde sınıf antagonizmasının düzenlenmesine imkan tanıyan tüm dünyaların en iyisini⁴⁹ korur. Sınıf antagonizmasının içeriği, koşullara aldırmaksızın hepimizin tek-ulusun üyeleri olduğunu iddia eden etik araçlarla geliştirilebilir –evrensel, ulusal çıkar biçimi altında özgül sınıf çıkarları ortaya çıkar. Peki ya işçi sınıfının çıkarı? Tek-ulus toplumuna etik başvurma, Müler-Armack’ın söylediği gibi, piyasa-mekanizmasının “bütüncül bir yaşam tarzı”yla birleşmesine yol açmalıdır. İçerme, havucun yerini sopanın aldığı baskıcı araçlarla geliştirilebilir de. Her iki örnekte de sopa ya doğrudan uygulanır ya da havucun içerisinde saklanır. Walter Benjamin’in belirttiği gibi: “ezilenlerin geleneği bize içinde yaşadığımız ‘olağanüstü halin’ istisna değil kural olduğunu öğretir. Bu anlayışa uygun olan bir tarih anlayışına varmalıyız.”⁵⁰

Hegel’in sivil toplum anlayışı, Benjamin’in sivil toplumun baskıcı karakterinin eleştirisini doğrular. Hegel’e göre sivil toplum, büyük servetin çoğunluk pahasına

47 A.g.e, s. 150-151

48 W. Röpke, *German Commercial Policy* (London: Longsman, 1934), s.50

49 Leibniz’in sınırsız Tanrı’nın yarattığı yaşadığımız dünyanın, olanaklı dünyaların en iyisi olduğu tezini ifade eder.

50 Haselbach’dan alıntı Müller-Armack, a.g.e, s.155, a.g.e, s.84

azınlığın elinde toplandığı ve bu yüzden kitlelerin yoksulluğa mahkum edildiği bencil, rekabetçi ve antagonistik bir toplumdur. Sivil toplum, kendi çelişkilerinin ağırlığını devletin varlığına yöneltmekten alıkoymak için, devletin otoritesine ihtiyaç duyuyordu. Hegel sivil toplumu aşağıdaki sözlerle resmeder:

[Birey] bütünü tüm karmaşıklık ve tehlikesine tabidir. Kitleler, fabrikaların, imalathanelerin, madenlerin vb. bunaltıcı, sağlıksız ve güvencesiz işine mahkumdur. Üretim tarzı değiştiği ya da başka ülkelerdeki yeni buluşlardan ya da başka nedenlerden ötürü ürün değerleri düştüğü için nüfusun büyük bir kısmını besleyen bütün sanayi kolları birdenbire çöker. Bütün kitle bu yüzden çaresiz yoksulluğa terk edilir. Muazzam zenginlik ve muazzam yoksulluk arasındaki çatışma, kendi koşullarını yoluna koymaktan aciz bir yoksulluk öne çıkarır. Zenginlik ... hıncı ve nefreti besleyen hakim bir güç olur.

Sivil toplum bütünleşmesinin “ölünün hayat bulmasını sağlayacağı” düşünüldü. Bu sistem şuursuz ve ilkel bir biçimde ve vahşi bir hayvanın sürekli güçlü bir kontrol ve sınırlama istemesi gibi bir ileri bir geri hareket eder.”⁵¹ Kısacası “yoksulu” burjuva toplumun sınırları içerisinde içererek kendi “sivil” idaresini düzenleyecek güçlü ve ehil devlete gereksinim duyar. Gerçekten de, sivil toplumun politik uyumu, “iç huzursuzluğu denetleyen ve devletin gücünü içerde sağlamlaştıran”⁵² “başarılı savaşlar” tarafından geliştirilmiş olarak görülecekti. Marx’ın sivil toplumun yerine burjuva toplumu koyması bu yüzden yerindedir: “özgür” işçi üretim araçlarının sahibi kadar mutlak hakların öznesidir. Emegın üretim araçlarından ayrılması iş sözleşmesine odaklanan bir özgürlük biçimi varsayar. Bu sözleşme “sivil” toplum içerisindeki bütün ilişkilerin temel biçimidir –özgürlüğü sömürüyle birleştirir.

IV

Kaosa atfedilebilecek hiçbir yasal norm yoktur. Yasal normların etkili olması için düzenin kurulması gerekir.⁵³

Yukarıdaki alıntıdan devletin çatışma çözümünün özgül bir biçimi olduğu ortaya çıkar. Kant’da devlet, oyunun kurallarını sistemleştirir ve hukuk ve düzen temelinde bunları sivil idare haline getirerek mübadele özneleri arasındaki mülkiyet ilişkisini düzenler. Devlet burada “sosyal olmayan” mübadele ilişkilerinin temel “toplumsallığını” himaye eden “ilave bir ekonomik baskı gücü” olarak ortaya çıkar. Metaların bireysel sahiplerinin hukuk ve düzen temelinde uzlaşması bir sorunsal değildir zira bunların ilişkisi mülkiyet haklarının tanınmasıyla önceden belirtilir. Bununla birlikte mülkiyet hakları üzerine çatışma, antagonistik bir biçim aldığı anda, hukuk ve düzen araçlarıyla çatışma-çözme nitelik değiştirir. Yasal düzenleme

51 G. Hegel, *Jenenser Realphilosophie* (Leipzig: Meiner, 1932), s. 232, 240.

52 Hegel, *Philosophy of Right*, A.g.e, s. 210

53 Schmitt, *Politische Theologie*, s. 20

biçimleri üzerindeki liberal tartışma yerine⁵⁴ artık vurgu, hukuk şartı olarak düzenin dayatılmasına odaklanır. Clarke'ın uygun bir biçimde ileri sürdüğü gibi, işçi sınıfı “her zaman devlet iktidarının nesnesidir. Devletin hukuki iktidarı, işçi sınıfının kendi emeğinin ürün hakkını savunmak için sınıfın kolektif gücünü kullanmasını önleyerek, emeğin kapitalist sınıf karşısında temellük edilmesini bütünüyle destekler.”⁵⁵ Bir başka deyişle, Clarke'ı izleyecek olursak, kapitalist ile emekçi arasındaki ilişkinin emek piyasasında yasalarla verilen haklarda sözleşme yapan eşit ve özgür yurttaşlar olarak sistemleştirilmesi, mübadelenin içeriğiyle çelişir. Ücret sözleşmesi bir kere imzalandığında, fabrika işçileri ikna olur. Emekçinin eşit bir yurttaş olarak tanınması yalnızca mülkiyet haklarının sınırları içerisinde mübadele koşullarını sınırlamaz. Aynı zamanda işçi sınıfını sermayeye tabi kılar: sermaye ile emeğin mübadelede eşit ve özgür ortaklar olarak tanınması, sömürünün sabit garantisine yol açar.

Engels'in işçi sınıfının demokratik iktidarının parlamenter kararlarla sosyalizme barışçıl geçişe yol açacağı umudu, gerçekte olmayan bir fırsat yapısını kullanmaya çalışır. Clarke'ın da belirttiği gibi, “kapitalist mülkiyet, hukukun üstünlüğünden ya da şiddet araçlarının üzerinde olduğu varsayılan devlet tekelinden ziyade kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine dayanır.” Başka bir deyişle, parlamenter temsiliyet istihdam ve sosyal güvenlik talebini ekonomik büyüme siyasetine, yani, birikim oranındaki artışı devletin hafifletmesi için baskıya dönüştürme eğilimindedir. Clarke'a göre “işçi sınıfı kesimlerinin maddi koşullarını geliştirmede sunabileceği saha ne kadar geniş olursa olsun, işçi sınıfı açısından parlamenter temsiliyetin gelişimi, kolektif işçi sınıfı gücünün ifadesi olmaktan bir hayli uzak, sınıfın bölündüğü, hareketsiz kılındığı ve karamsarlaştırıldığı araç haline gelir.”⁵⁶

Sermaye ve onun devleti açısından büyük felaket, işçi sınıfı temsiliyetinin liberal-demokrasi mahiyetine dahil edilmesi değildir. Schumpeter'in belirttiği gibi liberal demokrasi iyi karşılanır çünkü o halen seçkinlerin dolaşımını barışçıl araçlarla, yani, rekabetçi seçimlerle koruyacak en iyi mekanizmadır.⁵⁷ Asıl tehlike, toplumun demokratikleşmesidir. Böyle bir demokratikleşme ekonomi ile devlet arasındaki burjuva ayrımı tehdit eder. İşçi sınıfının üretim araçları üzerindeki demokratik kontrolü için mücadele ve kitle gösterileri aracılığıyla direnişi sürdürme, “ekonomik” olan ile “politik” olanın sınırlarını sorgular ve bunu toplumsal güçler olarak “öz güçlerini” tanıyıp örgütleyerek yapar.⁵⁸ “Liberal-demokrasinin bu tür

54 Karşılaştırım Friedman, A.g.e., s. 23

55 S. Clarke, “State, Class Struggle and the Reproduction of Capital, *The State Debate* içerisinde (London: Palgrave, 1991), s. 198.

56 A.g.e, s. 187, 200. Bu meselenin incelenmesi bu makalenin kapsamının dışındadır. Yine de bakınız J. Agnoli, *Die Transformation der Demokratie* (Freiburg: Ça ıra, 1990); Clarke, “State, Class Struggle and the Reproduction of Capital”, A.g.e.; London Edinburg Weekend Return Group, *In and Against the State* (London: Pluto, 1978).

57 J. Schumpeter, *Capitalism, Socialism & Democracy* (London: Routledge, 1992).

58 K. Marx, *Zur Judenfrage*, MEW içerisinde (Berlin, Dietz, 1964), s. 370.

bir krizinde, tehlikenin üstesinden gelmek ve normal koşulları restore etmek için hangi paye gerekiyorsa anayasal hükümetin geçici olarak değiştirilmesi gerekir.”⁵⁹ Serbest ekonomi ve güçlü devlet için neo-liberal talep, konuşmacı kürsüsünden polis eylemi isteyen kışlaya yönelir. Rüstow’un belirttiği gibi “ekonomik sistem kendi güvenliği ve devamlılığı için güçlü devlet otoritesinin beraberinde bir piyasa bekçisi gerektirir.” Kapitalist toplumsal ilişkiler yine “*aydınlanmış bir devlet tarafından korunacağı*” için “devletin az çok otoriter yönelimi kaçınılmaz olur.” Kısacası, isyanlar, Friedrich’in söylediği gibi, “anayasal diktatörlüğün kurulmasını gerektiren olağanüstü hali yaratır.”⁶⁰ İşçi sınıfı bu yüzden yaşadığı zulümden sorumlu olduğuna inandırılır. Zorunluluk hiç nezaket tanımaz. Hiçbir yasa tanımaz. Gücün kullanımını gerektirir.

Zorunluluk yasası şiddet yasasıdır –olağanüstülük bittiğinde hukukun üstünlüğünün yeniden uygulanabilmesi için kanun gücüyle düzen dayatılır. Rossiter’in de belirttiği gibi, “devlet yasa için değil, yasa devlet için vardır.” O kadar ki dava koşullarında “ikisi arasında bir tercih yapılmalıdır, devlete feda edilmesi gereken hukukun kendisidir.” Dolayısıyla özel mülkiyet yasasını korumak için “sürekli olarak ortadan kaldırılmasını” diye hukukun üstünlüğü askıya alınmalıdır.⁶¹ O halde “güvenilir ve örgütlü gücün” kullanımı⁶² yalnızca “daha fazla yönetim ve daha az özgürlüğe” yol açmaz.⁶³ Aynı zamanda gücün yürütmenin elinde yoğunlaşmasına neden olur. Toplumun demokratikleşmesi karşısında “yürütme edimi”nin “anayasal kısıtlamaların kötürümlüğünden” kurtarılması gerekir. Gerekli zamanlarda “gücün bölünmesi doktrinindeki içkin yetersizliklerin” çaresi bulunmalı ve güç, “normal anayasal ve yasal sınırlamalar sisteminden” bağımsız hareket eden “bir adamın elinde toplanmalıdır.”⁶⁴ Ne var ki “devleti muhafaza etmenin olağanüstü araçları” –sıkıyönetimden olağanüstü hale, sivil özgürlüklerin kısıtlanmasından tam teşekküllü anayasal ya da özel yetkili diktatörlüğe uzanan- “*hükümet daha fazla güç sahibi olurken halkın daha az haklara sahip olacağı*”, devletin yalnızca geçici olarak güçlendirilmesine yol açmaz.⁶⁵ Aynı zamanda zorunluluk yasasına, yani, hukuk temelinde hükmü sürdürmenin ön koşulu olarak düzenin dayatılmasına yol açar. Hukukun üstünlüğünün askıya alınması, çok arzulanan özgürlük heykelinin gözlerinin bağlı olduğu anlamına gelir. Böylece onun masumiyeti kanun hükmünü korumak için polisin üstlendiği edim yoluyla zan altında bırakılmaz.

59 Rossiter, A.g.e, s. 5

60 Rüstow, “General Social Laws of the Economic Disintegration”, A.g.e, s. 289; Nicholls, *Freedom and Responsibility*, s. 169; Röpke, *International Economic Disintegration*, s. 246; Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, s. 580

61 Rossiter, A.g.e, s. 11; A.g.e, alıntı Barthelemy; A.g.e, s. 8, 12

62 Karşılaştırım M. Wolf, “The need for a new imperialism”, *Financial Times*, 10 Ekim 2001

63 Rossiter, A.g.e, s. 6

64 Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, s. 563; Rossiter, A.g.e., s. 288-290.

65 Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, s. 560; Rossiter, 1949, s.5

Diktatörlüğün amacı “statükonun restorasyonunu tamamlamaktır.” Yine de, Friedrich’in de itiraf ettiği gibi, “olağanüstü hal güçlerinin kurumu devam ettirme maksadıyla kullanıldığını temin etmek için hiçbir kurumsal teminat yoktur.”⁶⁶ Asıl tehlike diktatörlüğün “totaliterleşmesi”dir ya da Schmitt’in sözleriyle, arzulanan özel yetkili diktatörlükten ziyade hükümrân bir diktatörün karakterini üstlenmesidir. Ne yapmalı? Hitlerleri nasıl savuşturmalı? Hayek’in övgüye değer bulduğu Şili’deki Pinoche diktatörlüğü gibi özgürlük adı altındaki diktatörlüğü nasıl tahkik edeceğiz?⁶⁷ Friedrich’e göre koruyucu bir diktatör gereklidir: diktatörlük “dünya devrimci durumunun doğasını anlayacak ve bu tür çatışmanın üstesinden gelmedeki gücün sınırlarını kavrayacak kişilerin elinde” olmalıdır. Rossiter’in öne sürdüğü gibi güç ile de kötü değildir. “Mümeyyiz olabilir; güçlü hükümet demokratik olabilir, diktatörlük anayasal olabilir.” Yine de, değişim olmadan diktatörlükten hiçbir demokrasi çıkmaz ve bazı “diktatörlükler, savunulması amaçlanan şeyin aleyhine dönmüştür.” Bu yüzden hiçbir kesinlik yoktur. Friedrich’in de söylediği gibi “devlet işleyişini nasıl etkin, zinde kılacağız ve bunun yanı sıra despotik bir iktidar yoğunlaşmasının yükselişine mani olmak için devlet organlarının gücünü nasıl sınırlayacağız?” Friedrich’e göre bu ancak pratikte çözülebilecek “mantıksal bir paradoks”tur. İsyan ve itaatsizlik karşısında -burjuva- “özgürlüğün” diktatoryal savunusundan başka bir alternatif yoktur. Rossiter’in de söylediği gibi “krizin zorunlulukları anayasal hükümetin liderlerini özgürlüğün hangi yasaklı alanlarına sürüklerse sürüklesin, liderler, devletin ve onun özgürlüklerinin yıkımına devam etmeli veya olanak tanımalıdır.”⁶⁸

Sonuç

Dünya tehlikeli bir yer haline geldi. Teröre karşı savaş, ölüm haberleri, halka saldırılar, güvenlik alarmları ve sivil özgürlüklere daha ileri kısıtlamalar hakkında bir raporun olmadığı tek bir haber bülteni bile yok. Görünen o ki tasasız bir dünyada eleştirel yargı terk edildi. Savaş, barış yapma olarak tanımlanıyor; ayrıcalıklar ve özgürlük ayrıcalık ve özgürlüğü korumak adına zahiri olarak kısıtlanıyor; aldatma ve propaganda, seçme ve demokratik değerler kılıfı altında, seçim ve demokrasiyi savunma aracı olarak bizden olmayanlar, bize karşıdır şeklindeki zulmün asırlık aklını beyan eden yapmacık bir siyaset aşamasına girdi.

İşkence ve Donald Rumsfeld’in ifadesini açmak gerekirse, varlığı herkesçe malum bir sır olan insanların cezaevinde kaybolması; dava, yargı süreci, avukata erişim vb. olmadan işkence ve hapsedmeye karşı kullanılan aynı değerlerin ve normların savunulmasında bir araç olarak kabul edilir oldu. Ayrıca intihar bombacılarının hesaplı insan katli, çocuk kaçırmalar, idamlar ve suikastlar vb. söz konusu.

⁶⁶ Rossiter, A.g.e., s. 7; Friedrich, A.g.e., s. 570

⁶⁷ Bakınız Cristì, A.g.e., s.168

⁶⁸ Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, s. 580-581; Rossiter A.g.e., s. 314, 13, 290.

11 Eylül olayları acımasız bir şiddetle, duygunun, anlamın ve dolayısıyla akıl ve hakikatin acizliğini kanıtladı. İnsan niteliğinin ve ayrıcalığının yadsınması mutlak –cesetleri bile kurtarılmamıştı. Peki ya yanıt ne oldu? Devlet terörizmi ve terörizmin aynı madalyonun iki yüzü olduğu doğrulandı. Birbirlerini beslerler, birbirlerine dayanırlar, birbirlerini özendirirler ve totaliter dünya görüşleri -onlar ve biz- bakımından birbirlerini tanırlar. Aralarında hiçbir şeyin hayatta kalmasına olanak tanınmaz. Eylemin doğruluğuna ilişkin şüphe, bombalama ve sakatlama, arayıp yok etme maksatlı otoriter kararlar saf dışı edilir.

Dünya çapında yoksulluktaki artış, daha az huzur bozucu değildir. Martin Wolf'a göre en zengin ve en yoksul ülkeler arasındaki ortalama yaşam standardındaki fark, yaklaşık olarak bire on oranında, bir yüzyıl önce bire 75 oranında artmıştır ve mevcut küreselleşme koşullarında yarım yüzyıl içerisinde "kolayca bire 150 olabilir."⁶⁹ Ne var ki yoksul ve zengin arasındaki açılan fark, basitçe dünyanın zengin ve yoksul ülkelere bölünmesi meselesi değildir. Yalnızca üçüncü dünya değil zengin kapitalist ülkelerdeki nüfuslar da asgari geçim düzeyinin altında "yaşamaktadır." Son tahminler –dünyadaki en zengin ülke olan- ABD'de yaklaşık 33 milyon insanın yoksulluk sınırının altında yaşadığını öne sürüyor.⁷⁰

Bu manzara karşısında Martin Wolf, küreselleşmenin başarıya ulaşmasının daha güçlü devletler gerektirdiğini ileri sürdü. Wolf'un serbest piyasanın işleyişini kolaylaştırmak açısından daha güçlü devletler istemesi, aslında beklenen isyana karşı önleyici bir karşı-devrim anlamına gelir. Yeni ekonominin dinamiği üç öğeyle destekleniyor: özellikle ABD'de tüketici borcundaki muazzam artış, borçlu ülkelere faiz ödemeleri biçiminde Batılı bankalara, özellikle de ABD bankalara devasa bir kaynak aktarımı ve askeri-sanayi kompleksini destekleyen ve 1990'ların küresel ölçekte kredi-temelli patlamasını finanse eden –artan savaş harcamaları-askeri Keynesçilik.⁷¹ Diğer taraftan Wolf'un istemi, borç dağına bağımlı ve onun gölgesinde olan bir dünya ekonomisidir. Borç, borç siyasetine yol açar ve Wolf'un serbest ekonomi ile güçlü devletin birbirine bağlı olduğu yönündeki ısrarı bu yüzden yerindedir. Borç siyasetinin öncülü, birikim piramitleri üzerindeki "insan makineleri"nin gelişmeyi sürdüren birikimdir. Onun kör talan hırsı, emeğin gelecekteki sömürüsü üzerindeki devasa ipoteği şimdiden muhafaza edecek örgütlü baskı gücünü gerektirir.

Soros'un belirttiği gibi terörizm, ideal meşrulaştırmanın yanı sıra borç yükü altındaki serbest piyasanın dizginsiz baskıcı korunması açısından da ideal düşmanı sağlamıştır: "zira düşman görünmezdir ve asla kaybolmaz." Borçlu yurttaş, güvenlik tehlikesi olmuştur. Peki ya işçi sınıfı? İşçi sınıfına sömürülebilir bir kaynak

69 M. Wolf, "We Need More Globalisation", *Financial Times*, 10 Mayıs 2004.

70 E. Vulliamy, "US in Denial as Poverty Rises," *Observer*, 11 Mart 2003.

71 Karşılaştırım W. Bonefeld, "Human Progress and Capitalist Development" A. Bieler, W. Bonefeld, P. Burnham ve A. Morton içerisinde, *Global Restructuring* London: Palgrave, 2006), s. 133-52.

olarak gerek duyulur ve askeri bir kaynak olarak övülür. Demokratik bir özne olarak işçi sınıfı, *Financial Times*'in 1990'ın başındaki derin iktisadi durgunluğun sonunda küreselleşmeyi tanımladığı gibi, "insanlık bugüne kadar tasarladığı en etkili zenginlik-yaratan sistemi" koruma çabası içerisinde, daha ucuza daha çok çalışmaya sistematik olarak zorlanır. Dünya çapında anti-terör yasasının sertleştirilmesiyle birlikte istenen yalnızca insanların anayasal düzene itaat etmesi değildir. Yasaya, düzene ve anayasa itaat yeterli değildir –aynı zamanda bunları sevmekte gerekir. Agnoli'nin farklı bir bağlamda ileri sürdüğü gibi, bu basit nedenden ötürü, yurttaşlar olarak sevgiyle hoşgörü gösterilenler, potansiyel güvenlik tehlikesi olarak gözetim altında tutulmaktadır. Sonuçta, "olağanüstü hal ... kural haline gelmiştir."⁷²

72 G. Soros, "Burst the Bubble of U.S Supremacy," *The Miami Herald, International Edition*, 13 Mart 2003; *Financial Times*, 24 Aralık 1993; J. Agnoli, "Destruction as the Determination of the Scholar in Miserable Times", W. Bonefeld (edi.) *Revolutionary Writing* (New York: Autonomedia, 2003), s.25-37; karşılaştıran Benjamin, A.g.e., s. 84.

Kitap Eleştirisi

Maddecî Bir Tarih Anlayışına Doğru

Erdem Sönmez*

Praksis dergisinin 23. sayısında yer alan “Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi” başlıklı makalede, (i) hegemonyasını güçlendiren liberal-muhafazakâr entelijansiyanın yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin inşa ettiği anlatının neredeyse standart başvuru kaynağı haline geldiği; (ii) liberal-muhafazakâr perspektifin Türkiye tarihi okumasının, klasik dönem Osmanlı tarihi anlatısında beslenebileceği bir zemin bulduğu ve yakın dönem Türkiye tarihi anlatısını bu zemin üzerine inşa ettiği; (iii) bu zemini yaratan Osmanlı tarihçiliğinin kurucu öznelerinin tam da liberal-muhafazakâr entelijansiyanın yıkılması gerektiğini vurguladığı paradigmaya ya da bu paradigmanın çeşitli varyantlarına bağlı isimler olduğu; (iv) liberal-muhafazakâr entelijansiya ile 1920-1923 paradigmasına bağlı Osmanlı tarihçilerinin aralarındaki geniş politik açığı rağmen, Osmanlı-Türkiye tarihini okuyuşlarındaki birbirini besler niteliğin, Max Weber tarafından geliştirilen geleneksel otorite ve patrimoniyalizm kavramsallaştırmalarına dayandığı; (v) solun ya da Marksizmin herhangi bir türüyle aralarındaki mesafeyi korumaya aşırı duyarlı Osmanlı tarihçiliğinin kurucu isimlerinin Weber’e yönelmesinin arkasındaki temel motifin, kronik hale gelen partikülarist yaklaşımlarını perdelemek olduğu ve Weber’e yönelimin derinlemesine bir okumanın ürünü olmadığı; (vi) bu durumun kristalize olduğu göstergelerin (vi-a) Weber okuması Osmanlı İmparatorluğu’nun diğer “patrimoniyal” devletlerle karşılaştırılmasını gerektiriyorken, Türkiye’deki Ottomanistlerin bu türden bir mesaiye girişmemiş olmaları, (vi-b) akademik tarihçiliğin Weber okumasında yaptığı hatalar, (vi-c) Weber’in Türkiye’deki sosyal bilimler literatürüne girmesinden önceki ve akademik tarihçilik tarafından benimsenmesinden sonraki Osmanlı tarihine ilişkin anlatıda fark olmaması olduğu; (vii) klasik dönem Osmanlı tarihinin yanı sıra yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin Weberyen modelin de esasında çarpık ve bağlamından kopartılmış bir Weber okumasının ürünü olduğu ifade edilmişti (Sönmez, 2010). Akademik tarihçiliğin partikülarist bir yaklaşımla klasik döneme ilişkin Osmanlı tarihi anlatısını oluşturmalarının, 1930’ların sonu ve özellikle 1940’larda gündemde olan

* Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü Doktora Öğrencisi

politik bir projenin yansıması olması gibi; liberal-muhafazakâr ittifakın yakın dönem Türkiye tarihi okuması da güncel bir politik projeden temellerini alır. Dolayısıyla, *Praksis*'in önceki sayısında yer alan söz konusu makalede, politik projeler ile tarihsel gerçekliğin kavranışı arasındaki korelasyon hatırlatılarak, yakın dönem Türkiye tarihine ve klasik dönem Osmanlı tarihine ilişkin Weberyen modelin eleştirilmesinin ve Osmanlı-Türkiye tarihi için alternatif bir çerçeve oluşturulmasının gerekliliği vurgulanıyordu. Bu vurgunun işaret ettiği boşluğu önemli ölçüde dolduran bir çalışma, kısa süre önce yeniden yayımlandı: *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* (Savran, 2010).

Sungur Savran'ın yeni baskısı yapılan *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri* adlı kitabı, tam da sol-liberalizmin ve sol-Kemalizmin yakın dönem Türkiye tarihi okumasını eleştirmesi ve sözü edilen döneme ilişkin sınıf mücadelelerine yaslanan alternatif bir çerçeve oluşturmayı denemesi bakımından tekrar tekrar okunmayı ve değerlendirilmeyi hak eden bir çalışma. Bu makalede, Savran'ın kitabının güncel bir değerlendirmesi yapılacaktır. Güncellikle neyin kastedildiğinden bahsetmek gerekirse, kitabın ilk yayımlandığı yıl olan 1992'de sol-Kemalizm, Türkiye solu açısından önemli ölçüde belirleyicilik taşıyordu. Ancak, günümüzde etkisini ve Türkiye solunun beslendiği bir yaklaşım olma niteliğini neredeyse tümünden kaybetti. Sol-liberalizm ise tersine, Türkiye solunda ve akademyada etkisini güçlendirdi ve liberal-muhafazakâr entelijansiyanın Türkiye tarihi okumasının hegemonik güce ulaşmasında anahtar bir rol oynadı. Dolayısıyla, bu yazıda, sol-Kemalizmin Türkiye tarihi okumasına yöneltilen eleştirilerin ıskalanması pahasına; çubuk, sol-liberalizmin Weberyen tarih okumasının eleştirisine bükülerek Savran'ın çalışması değerlendirilecektir. Böylece bir değerlendirme, geçen sayıda yayımlanan makalede eksik bırakılan, yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin liberal-muhafazakâr okumanın eleştirisini içermesi bakımından da anlamlı olacaktır.

Sol-Liberal Tarih Okumasının Temel Özellikleri

Genelde liberal-muhafazakâr entelijansiyanın, özelde de sol-liberalizmin yakın dönem Türkiye tarihi okumasına ruhunu veren özellikler nelerdir? Savran'a göre bu okumayı tanımlayan öğeler (i) Kemalizmin eleştirisinin liberalizmin prizmasından yapılması; (ii) bu nedenle Türkiye tarihinin, devlet ile ondan özerkleşmeye çalışan tarihdışı bir sivil toplumun süregiden çelişkisi zemininde teorileştirilmesi; (iii) dolayısıyla, Türkiye'deki tüm anti-demokratik uygulamaların yegâne kaynağı olarak devletin veya onunla aynı anlama gelmek üzere ordunun ve bu kurumların ideolojisi olarak görülen Kemalizmin gösterilmesi; (iv) böylelikle Kemalizm, devlet ve ordunun toplumsal sınıflardan kopartılarak analiz edilmesi; (v) bu analiz yoluyla, burjuvazinin ve diğer hâkim sınıfların, devletin anti-demokratik uygulamalarındaki rolünün üzerinin örtülmesi; (vi) bunun bir adım ötesinde de, burjuvazi ve öteki hâkim sınıfların, sivil toplumun unsurları sıfatıyla devletin ve ordunun efendileri olmaktan çıkartılarak kurbanları haline getirilmeleri; (vii) ve tüm bunların doğal

sonucu olarak Türkiye'nin tarihsel seyrinin kendine özgü bir çizgi izlediğinin savunulmasıdır (Savran, 2010: 31).

Bu yapısal hat üzerinden şekillenen yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin anlatının temel tezlerinden bazılarını özetlemeye geçmeden önce, Osmanlı tarihinin ortodoks anlatısına rengini veren Ömer Lütfi Barkan'ın tarihçiliğine ilişkin kısa bir parantez açılabilir. Barkan'ın, Osmanlı tarihini nasıl bir perspektifle yazdığına dair kaleme alınan "Barkan, Osmanlı imparatorluk nizamı içinde ve devletin teşkilatçı gücünün bir nişanesi gibi sunmuştur köylülüğü ve toplumu. Toplumsal sınıfları devlete göre konumlandırmıştır... her şeyiyle mükemmel işleyen ve adeta bir ordu gibi teşkilatlanmış bir devlet nizamının emrinde her biri kendisine atfedilmiş işlevlerini yerine getirmekle mükellef bir toplumsal alan ve sınıflar resminin ya da toplum teorisinin oluşmasında en önemli katkı herhalde Barkan'a ait olsa gerektir" (Özel, 2009: 229) satırları veya "devleti ve toplumu tamamen benzersizleştirmiş, insanlığın geri kalanından koparmış ve tarihdışı ve tarihüstü hale getirmişlerdir" (Berktaş, 1991: 39) tespiti, ve yine aynı doğrultuda olmak üzere "devletin sınıflara değil, sınıfların devlete dayandığının öne sürülmesi; sınıflar-arası çatışmalardan kaynaklanan bir dinamiğin reddi" (Berktaş, 1983: 2472) ifadeleri, Barkan'ın tarih tahayyülünün nasıl görüldüğünü anlamak açısından ön açıdır. O halde, Barkan'ın tarihçiliği üzerine yazılanlardan ve sol-liberallerin Türkiye tarihini okuyuşlarından hareketle şu söylenmeli: Sol-liberal entelijansiyanın yakın dönem Türkiye tarihini okuduğu perspektifle, tarihçiliği sert biçimde eleştirilen, "devletçi-milliyetçi" Barkan'ın Osmanlı tarihine bakışlarındaki öz, çok büyük oranda aynıdır. Elbette, iki kesimin politik motivasyonlarındaki farklılıktan kaynaklı olarak tarihi yorumlayışlarında büyük bir açı farkı söz konusu. Örneğin, devletçi Barkan Osmanlı tarihine baktığında "her şeyiyle mükemmel işleyen ve ordu gibi teşkilatlanmış bir devlet nizamı" görürken; sol-liberal entelektüeller baskıcı, ceberrut bir devlet geleneği görmektedirler. Ancak, sol-liberal entelijansiya ile Barkan'ın baktıklarını yorumlayışlarındaki bu farklılığa rağmen, Osmanlı-Türkiye tarihine bakma biçimleri (i) tarihi, yöneten devlet-yönetilen toplum ikiliği üzerinden teorileştirmeleri; (ii) devleti toplumsal sınıflardan kopartarak analiz etmeleri; (iii) toplumsal sınıfları devlete göre konumlandırmaları; (iv) sınıflararası çatışmalardan kaynaklanan dinamikleri reddetmeleri veya ikincilleştirmeleri; (v) Osmanlı-Türkiye tarihine partikülerist bir perspektifle yaklaşımları açısından paraleldir.

Bu parantezin ardından, sol-liberalizmin yakın dönem Türkiye tarihine ilişkin bazı temel tezlerine geçilebilir. Sol-liberal tarih okumasına göre, Cumhuriyet Türkiye'si ile Osmanlı İmparatorluğu arasında herhangi bir kopuş söz konusu değildir. Cumhuriyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrusal ve kopuşsuz bir mirasçısıdır. Söz konusu "süreklilik" tezinin temel dayanağı olarak, Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçi ve baskıcı niteliklerinin Cumhuriyet döneminde de sürdürülmesi gösterilir. Bu noktada, erken Cumhuriyet dönemine ilişkin sol-liberal

tarihyazımının iki tezi hemen göze çarpar. Bunlardan birincisi, Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kopuşsuzluk bağlamında, erken Cumhuriyet dönemindeki dönüşümlerin yüzeyselliği üzerinedir. İkincisi ise Osmanlı devletinin merkezîyetçi ve baskıcı niteliklerinin erken Cumhuriyet döneminde tevarüs edilmesi bağlamında, Kemalizmin Jakobenizmle özdeşleştirilmesidir. Kısacası, sol-liberal okumaya göre, hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde devlet, toplumu ve ekonomiyi denetim altında tutmuş, bürokrasi her iki dönemde de belirleyici rol oynamış, hemen hemen bütün siyasal hayatı ve ekonomik yaşamı yönlendirmiştir.¹ Sol-liberal tarih okumasına göre, tek-parti döneminden sonraki Türkiye tarihi ise bürokrasinin burjuvaziyle mücadelesinin tarihidir. Bu mücadelenin tarafları yazarların politik konumlanışına göre değişebilmekte; bürokrasi-burjuvazi ikilisi yerini devlet-toplum, elitler-toplum, bürokrasi-halk, merkez-çevre ikiliklerine bırakabilmektedir. Bu sayede, bütün askeri darbe ve müdahaleler, bürokrasinin toplumu yönetme ayrıcalığını yeniden kurma çabasının, “bürokrasinin iktidarının restorasyonu”nun birer sonucudur. Askeri yönetimler, ayrımsız biçimde toplumun bütün sınıflarını karşısına alır. Darbelerin temelindeki dinamik ise askeri bürokrasinin Kemalist geleneğidir (Savran, 2010: 188-189).

Burjuva Devrimlerinin Tarihselleştirilmesi

Savran, sol-liberal Türkiye tarihi okumasının merkezindeki “süreklilik tezi”ni eleştirerek alternatif çerçevesini inşaya başlar. Savran’a göre, 1908 ve 1923, Türkiye Cumhuriyeti’nin bir burjuva devleti olması yolunda gerçekleşen iki burjuva devrimidir. Savran, hem bu tezini sağlamlaştırmak hem de Türkiye’de yaşanan devrimi, burjuva devrimlerinin tarihsel seyri içindeki yerine oturtmak için, burjuva devrimlerine ilişkin bir tarihselleştirme ve sınıflandırma yapar. Savran’a göre ancak bu yolla, sol-liberalizmin burjuva devrimi kategorisini bir dönemden öteki döneme hiç değişmeyen bir tarihsel olgu olarak ele alan ve dolayısıyla, 1640’tan 20. yüzyıla kadar üç yüz yıllık bir zaman diliminde sınıf güçlerinin tümüyle değişmesini ve kapitalizmin gelişme biçimlerinin farklılaşmasını görmezden gelen tutumundan sakınılmış olunur.² Öte yandan, burjuva devrimi kategorisini tarihselleştirmeyen ve dolayısıyla burjuva devrimi kategorisini salt İngiliz ve Fransız devrimlerine indirgeyen sol-liberal perspektifin bu yaklaşımı sonucunda, Türkiye’de 20. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkan çalkantıları herhangi bir kalıba sokamamasından kaynaklı “esasinda hiçbir şeyin değişmediği” türünden tezlerinin panzehiri de Savran’a göre burjuva devrimlerinin tarihselleştirilmesinden geçer (Savran, 2010: 55).

Savran’ın sınıflandırmasına göre, burjuva devrimlerinin tarihi iki ayrı evreden

1 Bu noktada, 1920-23 paradigmasına bağlı Osmanlı tarihçileri tarafından Osmanlı İmparatorluğu’nun “patrimonyal” yapısına ilişkin değerlendirmelerin, sol-liberal okuma açısından ne kadar önemli olduğu kendiliğinden ortaya çıkıyor.

2 Bu noktaya Blackbourn ve Eley’in de dikkat çektiği, geçen sayıda kaleme alınan makalede vurgulanmıştı. Bu konuda bkz. Blackbourn ve Eley (2003).

geçerek gelişmiştir. Bu iki evre arasındaki ayrım noktası genelde Avrupa'daki 1848 devrimci dalgası, özelde de başarısız 1848 Alman devrimidir. 1640 İngiliz Devrimi, 1776 Amerikan Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'nin başlıca örneklerini oluşturduğu ilk evrenin özelliği, devrimin geniş halk kitlelerini seferber etmesi ve bu halk kitlelerine yaslanmasıdır. 1848'den sonraki evrenin ortak özelliği ise kapitalizm öncesi toplumsal yapı ve ilişkilerin ayıklanmasının, devletin ve toplumun kapitalist gelişmeye uygun hale getirilmesinin, emekçi kitlelere hemen hiçbir bağımsız inisiyatif tanınmadığı bir siyasal ortamda gerçekleştirilmesidir (Savran, 2010: 56-61). Savran'ın çalışmasında "burjuva demokratik devrimleri" ve "tepeden burjuva devrimleri" olarak adlandırılan, bu iki ayrı evrenin farklılığına Eric Hobsbawm da dikkat çeker. "Fransız Devrimi"ni izleyen burjuva devrimlerinin çoğunda, ılımlı liberaller çok erken bir aşamada ya muhafazakâr kampın içine geri itilecekler ya da buraya transfer edileceklerdir. Gerçekten bunların, on dokuzuncu yüzyılda, giderek artan bir biçimde (en çok da Almanya'da), hesaplanamayacak sonuçlarından korktukları için bir devrim başlatmaya hiç istekli olmadıklarını, kral ve aristokrasıyla bir uzlaşmayı tercih ettiklerini görüyoruz." (Hobsbawm, 2003: 73).

Bu noktada iki soru hemen akla geliyor. Birinci soru, neden 19. yüzyılın ikinci yarısındaki burjuva devrimlerinin kitleleri hareketsizleştirmeye yatkınlığına ilişkindir. Savran bu sorunun cevabını, burjuvazinin gelişen modern proletaryadan korkusu, emperyalizmle birlikte burjuvazinin devrimci uçlarının törpülenmesi ve son olarak da Gramsci'ye atıfla "tarihsel iklim" olarak tarif edilen uluslararası ortamın etkisiyle açıklar (Savran, 2010: 62-64). Bu sorudan hareketle ortaya konan ikinci soru ise, burjuvazinin 19. yüzyılın ikinci yarısında devrimci karakterini yitirmesine rağmen, tepeden bile olsa neden devrimlerin gerçekleştiğine ilişkindir. Savran'ın deyişiyle, burjuvazinin devrimci karakterini yitirmesi, sermayenin üretim sürecine artan ölçüde el atmaya çalışmasına ve toplumsal üretimin gittikçe daha çok alanına hâkim olmasına engel değildir. "Çalışan sınıflardan ürettiği için onları eski düzenin hâkim sınıflarına karşı mücadelesinde seferber edemeyen burjuvazi, kapitalizm öncesi devlet aygıtını var olduğu biçimiyle kullanmaya çalışır. Böylece sermaye, siyasal iktidarı ve devlet biçimini değiştirmeden toplumsal yaşamın öteki alanlarını denetimi altına alma çabasına girer. Ama bu değişim ihtiyacı zamanla öylesine kökleşir ki, sonuçta ortaya çıkan eğitimde, hukukta, ideolojide hatta devlet aygıtının düzenlenmesinde bir alt üst oluş, bir devrimdir." (Savran, 2010: 65).

Özellikle 1640 İngiliz Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi'nde somutlaşan "burjuva demokratik devrimleri"yle, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerçekleşen "tepeden burjuva devrimleri" tasnifinden sonra Savran, tepeden devrim kavramsallaştırmasını daha iyi açıklayabilmek için bir ayrıma daha gider: Politik devrim-sosyal devrim sınıflandırması. Bu ayrım, siyasal alanla sınırlı kalan devrimler politik devrim olarak tanımlanırken; toplumun baştan aşağı yeniden düzenlenmesinin yolunu açan devrimler ise sosyal devrim olarak tanımlanır. Savran'a göre, tepeden devrimler, en

genel anlamıyla, politik devrimi olmayan veya yenilgiye uğramış bir politik devrimi izleyen sosyal devrimlerdir (Savran, 2010: 66-69). Ancak burjuva devrimleri kategorisinin hangi ailesine mensup olursa olsun, burjuva devrimlerinin ortak özelliği, kapitalizm öncesi sosyo-ekonomik formasyonun gelişmesinin önüne diktiği engelleri yıkarak bir burjuva toplum ve devletin temelini atmalarıdır (Savran, 2010: 56).

Savran'ın Çerçevesinin Ana Hatları

Peki, bu sınıflandırma içinde 1908'in ve 1923'ün yeri nedir? Savran'a göre 1908'de yaşananları doğru kavramanın yolu 19. yüzyılda Osmanlı toplumunda ve bürokrasisinde yaşanan gelişmelere bakmaktan geçer. 19. yüzyılda Osmanlı bürokrasisinde yaşanan bölünmeler sonucunda, burjuva devrimine taraftar bir kanat ortaya çıkmıştır. Bu grup, mutlakiyetçi kapitalizm öncesi devletin Osmanlı'ya özgü bir varyantını oluşturan Abdülhamid istibdadına karşı, burjuva devriminin programını savunur. Dolayısıyla Savran'a göre, Jön Türkler Türkiye'nin ilk burjuva devrimci kuşağıdır ve 1908 devrimi, Türkiye tarihinin ilk ve tamamlanmamış burjuva devrimidir. 1908 devriminin Türkiye tarihinin ilk burjuva devrimi olmasının temel gerekçesi, yaşananın basit bir rejim değişikliğinden öte iktidarın sınıf karakterinde değişikliklerle sonuçlanmasıdır. Öte yandan, kitlelerin katılımı göz önüne alındığında 1908, klasik burjuva devrimlerine benzeyen bir devrimdir (Savran, 2010: 124-151).

1923 ve onu takip eden yıllarda yaşananları ise Savran bir dönemlendirmeye giderek inceler. Savran'a göre, 1919-1923 yılları arasında yaşananlar, eski devletin ilgası/parçalanması ile sonuçlanan bir politik devrimdir. 1920'li ve 30'lu yıllarda yaşanan süreç ise gerek devletin yapısında, gerekse de toplumsal ilişkilerde burjuva sosyo-ekonomik formasyonunun ve kapitalizmin hızla gelişmesinin önünü açacak önemli değişiklikler gerçekleştirdiği için bir sosyal devrim olarak nitelenmelidir. Öte yandan hem 1919-1923 arası hem de 20'li ve 30'lu yıllar boyunca yaşananlar, kitlelerin her tür bağımsız inisiyatiflerinin bastırılmasına özel bir önem verilmesi nedeniyle kitlesiz devrimlerdir. Dolayısıyla, Türkiye'de burjuva devrimi, belirli yönlerden farklılık göstermekle birlikte, burjuva devrimleri kategorisinin ikinci evresindeki tepeden burjuva devrimleri ailesine dâhildir (Savran, 2010: 77-78).

1908'in ve erken Cumhuriyet döneminde yaşananların niteliğinin bu şekilde ortaya konması ise, sol-liberal tarih okumasının merkezindeki Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet arasında tarihsel bir süreklilik olduğu tezini, geçersiz kılar. Savran'a göre, Cumhuriyetle birlikte mutlakiyetçiliğin kapitalizmin gelişiminin önüne çıkarttığı engeller ayıklanmaya başlanmış, burjuva dönüşümleri siyasal iktidarın güvencesine bağlanmış ve dolayısıyla bir burjuva devleti kurulmuştur. Cumhuriyetle birlikte, artık, burjuva dönüşümlerinin önünü kesmek için bir padişahın veya iktidar bloğundaki güçler dengesinin değişmesi yeterli değildir. Aynı şekilde, Kemalist bürokrasiyi Osmanlı bürokrasisinin bir devamı gibi görmek de doğru

değildir. Zira Kemalist bürokrasi Osmanlı'nın hâkim sınıfından çok farklı bir sınıfsal niteliğe sahip, burjuva ideallerine bağlı, Türk burjuvazisinin politik ve ideolojik programının savunucusu olan bir siyasal güçtür. Kemalist bürokrasinin erken Cumhuriyet döneminde hâkim sınıf bloğunda oynadığı yönetici rol, zayıf Türk burjuvazisinin sermaye birikimi alanında devlete sığınmasının ve kendi dışındaki etnik gruplara karşı verdiği mücadelenin ürünüdür (Savran, 2010: 79-83).

Türkiye'de iki savaş arası dönemin, kapitalizmin gelişimi açısından en önemli veçhelerden biri de devlet kapitalizminin sermaye birikimi açısından oynadığı roldür. Bu dönemde, ticari sermaye birikiminden sanayi sermaye birikimine geçiş büyük ölçüde devlet kapitalizminin gelişmesi üzerine yerleşmiştir. Cumhuriyet yönetimi, 1930'lu yıllarda Büyük Depresyon sonucu kapitalist dünya pazarının daralmasıyla birlikte ortaya çıkan ekonomik bunalımın ülke içinde yarattığı politik huzursuzluğun önüne geçmek amacıyla iktisat politikasını adım adım değiştirerek kolektif bir kapitalist olarak davranmış ve yoğun bir yatırım faaliyetine girişmiştir. Ancak, 1940'larda uluslararası ekonomideki gelişmeler ve II. Dünya Savaşı yıllarında ülke içinde ortaya çıkan sınıfsal değişimle birlikte, sanayileşme yönelimi geri plana düşmüş, tarım ve ticaret çıkarları siyasal iktidarların yöneliminde açık bir öncelik kazanmıştır. Söz konusu sınıfsal değişim aynı zamanda DP'nin ortaya çıkmasını da açıklar: Savaş dönemi koşullarının yarattığı aşırı kârlarla hızla güçlenen ticaret burjuvazisi ve müteahhit sermayesi ile tarım politikası konusunda CHP yönetimiyle çelişkiye düşen büyük toprak sahipleri, ittifak halinde, burjuvazinin çıkarlarının savunulması açısından kadük hale gelen Kemalist önderlikten koparak DP'yi kurmuşlardır. Dolayısıyla, II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ikili bir kopuşun yaşandığını söylemek mümkündür: Bir yandan, ülkeyi 20'li yıllardan beri yönetmekte olan iktidar bloğu çatlamış, Kemalist bürokrasinin ağırlık taşıdığı eski burjuva koalisyonu yerini, burjuvazinin ilk kez doğrudan yönetici güç niteliğini kazandığı yeni bir burjuva hâkimiyet tarzına bırakmıştır (Savran, 2010: 158-160).

Savran'a göre DP döneminin sonunu getiren sürecin temelinde de özellikle 1954 sonrasındaki dış ödemeler açığından doğan ortamda, büyük ticaret sermayesinin sanayiye yönelmesi sonucu sanayi burjuvazisinin bir sınıf dilimi olarak yükselmesi ve burjuvazinin öteki dilimlerine karşı kendi özgül çıkarlarını savunmaya başlamasıdır. Doğuştaki sınıf ittifakının damgasını taşıyan, parti aygıtı ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri tarafından kontrol edilen ve oy deposunu geniş köylü kitleleri arasında bulan DP ise sanayi burjuvazisinin bu yükselişine rağmen tarıma ve ticarete öncelik veren eski çizgisini inatla sürdürmüştür. Bu durum, burjuvazinin genç ama örgütlenme kapasitesi yüksek sanayi kanadının, DP'nin temsil ettiği sınıf ittifakından uzaklaşmasına yol açar. Böylece 50'li yılların sonunda CHP etrafında, DP iktidarının kırsal çoğunluğa öncelik tanıyan çizgisinden hoşnutsuz kentsel sınıf ve katmanlardan mürekkep yeni bir koalisyon biçimlenir. Ancak, sanayi burjuvazisinin başını çektiği bu koalisyon, bir küçük köylüler ülkesinde kaçınılmaz biçimde azın-

lıktadır. Ve bu düğüm 27 Mayıs ile çözülür. Dolayısıyla, 27 Mayıs, sol-liberalizmin iddia ettiği gibi, bürokrasinin 1950’de iktidardan dışlanmış olmasına karşı tepkisi değil; sanayi burjuvazisiyle DP iktidarı arasındaki çelişkinin başka araçlarla çözülmediği bir durumda, zora dayanan bir çözümdür (Savran, 2010: 158-168).

1960-80 arasında iç pazara dönük birikim tarzının, sermaye birikimine görece canlılık kazandırmasının ardından, iç çelişkileri nedeniyle ciddi sorunlar baş gösterir. Savran’a göre, bu birikim tarzındaki temel çelişki, ülke ekonomisinin dünya ekonomisiyle ilişkisinde ortaya çıkar. İç pazara dönük birikim tarzı, iç pazarın sınırlılığı dolayısıyla sanayide büyük ölçekli üretim birimlerinin kurulmasını engelleyerek, ülkedeki kapitalist ekonominin uluslararası ekonomi içindeki rekabet gücünü zayıflatır. Bu durumun doğal sonucu ise söz konusu kapitalist ekonominin önüne ihracata dayanan yeni bir birikim tarzının kendisini dayatmasıdır. 24 Ocak Kararları da yeni “ihracat ekonomisi”ne destek vermek için oluşturulacak devlet politikalarının yolunu açan ilk girişimdir. Siyasal düzlemde ise emekçi katmanların yükselen mücadelesi ve sermayenin çıkarları sanayi kapitalizmin gelişmesiyle çelişen dilimlerinin gösterdiği direnç, 1960-80 arasındaki dönemin diğer önemli gelişmeleridir. CHP ve AP, 12 Eylül’e kadar geçen dönemde sanayi sermayesinin bu iki sorununun çözümü açısından karşıt kutuplar oluşturmuşlardır. AP, bütün mülk sahibi sınıfların birliği temelinde işçi sınıfı hareketinin bastırılması talebini benimserken; CHP emekçi sınıflar üzerinde kurduğu hegemonya yoluyla, çıkarları sanayi kapitalizminin gelişmesiyle çelişen mülk sahibi sınıfları geriletme stratejisini sunmuştur sanayi sermayesine. Dolayısıyla, bir yandan mevcut birikim modelinin can damarlarının tıkanması, diğer yandan da yükselen sınıf hareketleri ve burjuvazinin siyasal önderliğinde yaşanan bölünme 12 Eylül’e giden yolun taşlarını döşemiştir. Sonuç olarak da hem 24 Ocak hem de 12 Eylül, sermayenin, önündeki siyasal ve ekonomik tıkanıklıkları aşmak için yaptığı atılımın birer ürünüdür (Savran, 2010: 169-186).

Sonuç Yerine: Birkaç Öneri

Yazının başında belirtildiği gibi, Savran’ın çalışması, yakın dönem Türkiye tarihine dair neredeyse standart başvuru kaynağı hale gelen sol-liberal tarih okumasının temellerini sarsması ve sınıf mücadelelerine dayalı alternatif bir çerçeve önermesi bakımından büyük bir ihtiyacı karşılıyor. Ancak, Savran’ın da ifade ettiği gibi kitabın faşist hareketi, siyasal İslamı, işçi sınıfı hareketlerini ve sosyalist solu çok sınırlı olarak ele alması gibi kimi noksanları söz konusu (Savran, 2010: 21-22). Onun ötesinde, burjuva devrimleri tarihselleştirmesi yapılırken, Savran’ın “burjuva demokratik devrimleri” olarak adlandırdığı gruptaki burjuva devrimlerinin dahi “demokratik” bir vechesi olduğu meselesi artık son derece tartışmalı. Bir örnek vermek gerekirse, 17. yüzyılda İngiltere’de ve 1789’da Fransa’da burjuvazinin demokrasi programıyla ayaklandıkları anlatısı Blackbourn ve Eley’e göre bir mittir

(2003: 51-61; 144). Savran'ın kitapta burjuva devrimlerinin ilk evresiyle ikinci evresi arasındaki farkı, burjuvazinin demokratik bir programa sahip olup olmamasından çok, kitlelerin mobilizasyonu üzerinden temellendiriyor ve bazı yerlerde ilk evredeki devrimler için "burjuva demokratik devrimleri" yerine, daha yerinde bir niteliklemeyle "klasik burjuva devrimleri" ifadesini kullanıyor olmasına rağmen çalışmanın bu noktasına ilişkin bir açıklama getirme ve netleştirme ihtiyacı ortada duruyor. Savran'ın kitabına ilişkin yöneltilebilecek bir diğer eleştiri, inşa ettiği teorik çerçeve ile ampirik malzemenin işlenmesi arasındaki uçuruma ve bu uçurumun yarattığı kimi deformasyonlara ilişkindir. Şüphesiz, Türkiye tarihine ilişkin sınıf mücadelelerine dayalı analizler henüz son derece yetersizken ve maddecî bir tarih tahayyülüyle yapılabilen ancak mevcut paradigmanın eleştirisiyle sınırlıyken; E. P. Thompson'un L. Althusser'e eleştirisi türünden bir eleştiriye Savran'ın çalışmasına yöneltmek çok anlamlı değil. Ancak, teorik çerçeve ile olgusal tarih arasındaki mesafenin bunca açılmasının yarattığı deformasyona ilişkin bir örnek vermek gerekirse 1908 ve İttihat ve Terakki konularında, doğrudan birincil malzemeye dayanan bir çalışma, Savran'ın 1908'e ilişkin söylediklerine dair soru işaretleri yaratıyor (Emiroğlu, 1999). Ancak, bunu vurgularken de haksızlık etmemek gerekiyor. Nitekim Savran da yaptığıнын ayrıntılı bir tarih çalışması olmadığını, bir tarih yorumu olduğunu sık sık ifade ederek, okuyucuyu bu konuda uyarıyor.

Savran'ın uyarısından yola çıkarak, Türkiye tarihinin maddecî bir tahayyülle yeniden yazılması sürecinde önemli bir görevi saptamak mümkündür. Söz konusu görev, Türkiye tarihine ilişkin birincil malzemeye yoğunlaşarak tekil olaylardan hareketle Savran'ın sunduğu sınıf mücadelelerini temel alan genel çerçeveyi sınamak; bu çerçevenin aksadığı yerleri yeniden inşa etmeye çalışmak olarak özetlenebilir.

Kaynakça

- Berktaş, H. (1983) "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul: İletişim, 2455-2474.
- Berktaş, H. (1991) "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, 54-55: 19-45.
- Blackbourn D. ve G. Eley (2003) *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-Century Germany*, (2. Baskı), New York: Oxford University.
- Emiroğlu, K. (1999) *Anadoluda Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2003) *Devrim Çağı: 1789-1848*, (3. Baskı), çev. B. S. Şener, Ankara: Dost Kitabevi.
- Özel, O. (2009b) "Ömer Lütfi Barkan", Ö. Laçiner (der.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9: Dönemler ve Zihniyetler içinde*, İstanbul: İletişim, 224-232.
- Savran, S. (2010) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri, Cilt 1: 1908-1980*, (2. Baskı), İstanbul: Yordam.
- Sönmez, E. (2010) "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, 23:

Kitap Eleştirisi

Sınıfa, Mücadeleye ve Bilince Dair Bir Kitap: Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği

Eren Buğlalılar

Teorinin en çok ve en verimli biçimde üretildiği anlar kriz ve dönüşüm anlarıdır. Böylesi verimli ortamların biri, İkinci Paylaşım Savaşı'ndan sonra dünya genelinde ve Batı dünyası özelinde oluşmuştu. Bu dönemde yaşanan bir dizi toplumsal değişimin 1960'larla birlikte dünya çapında yükselen mücadele dalgasıyla buluşmasıyla, bu eylemliliğe karşılık düşen teoriler yaratıldı. Öyle ki, birkaç on yıl boyunca Marksist teori açısından bir hayli üretken olacak tartışmalar rafları doldurmaya başladı. Silahlı mücadeleden yeni emperyalizm ve sömürgecilik teorilerine, kapitalizmin yarattığı psikolojik tahribattan cinselliğe değin pek çok mesele Marksizme, diyalektik materyalizme referansla yeniden ele alındı. Marksizmle düşünen beyin sayısı artınca, Marksist teorinin el attığı alan sayısı arttı. Fakat geçerken not da düşelim: Bu durum aynı zamanda burjuva idealizminin de farklı biçim ve renklerde Marksist teoriye girmesine neden oldu.

Üstelik emperyalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi yeni-sömürgelerdekinden farklı bir seyir izliyordu. Tümüü burada sayamayacağımız ve muhtemelen bu derginin okurlarının bildiği pek çok yeni gelişme, bu ülkelerdeki emekçi profilini değiştirdi. İşçi sınıfı kazandığı haklarla birlikte yeni-sömürgelerdeki sınıfdaşlarından farklı bir yaşam sürmeye başlarken, sermayenin çeşitlenmesiyle yeni meslekler, bu mesleklerle birlikte de bunlara uygun yeni bir emekçi profili geldi. Fabrika işçisinin koşullarına pek benzemeyen koşullarda üretim yapan, teknik bilgisi ve sosyalleşme alışkanlıkları itibarıyla proletaryadan ayrılan bu kesim, aralarındaki kimi Marksist teorisyenler aracılığıyla kendi konumunu da sorunsallaştırdı: Marksist sınıf ve devrim teorisinde bunların yeri neredeydi?

Sonuçta “elveda proletarya” ile “aslında hepimiz yeni proleterleriz” arasında uzanan birçok tez üretildi ve bunlardan bir kısmı o bahsettiğimiz kriz anının teorileri olarak etkilerini bugün de sürdüren, hatta Vefa Saygın Öğütle ile Güney Çeğin'e kitap yazdıran kimi tartışmalar yarattılar. Bu tartışmalar günümüz kapitalist dün-

yasındaki toplumsal değişimi sağlayacak aktörleri daha iyi anlamak ve böylece sürece hâkim olabilmek için önemlidir. Öğüt ve Çeğin'in "Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği" adlı kitabı hem Türkçede çok yaygın olarak okumadığımız tartışmaları ve kavramları işin içine katması, hem de bu tartışmalardan eleştirel dersler çıkararak bir perspektif sunmasıyla, genelde fikir ithalatıyla ilerleyen Türkiye sosyal bilimler alanına eleştirel de bir çalışma kazandırıyor.

Sınıfın Üç Boyutu

Yazarlar tartışmalarını Miliband, Wright, Poulantzas, Bourdieu ve E. P. Thompson gibi sosyolog ve tarihçiler etrafında döndürmekle birlikte, tüm bu isimlerin yaptığı teorik üretimler, kitabın tümüne yayılmış üç temel iddiayı desteklemek amacıyla ele alınıp eleştiriliyorlar. Bunlar şöyle özetlenebilir: (i) Sınıfın belirlenmesinde temel rol sömürüye, tali rol tahakküme aittir (ii) Marksizmin sınıf kavrayışı ilişkiseldir (bu ilişkisellik ifadesini açacağız). (iii) Bir dönemin Marksizm ve sınıf tartışmalarına damgasını vuran "yapı mı fail mi?" ikiliği sahtedir.

1. Sömürenler ve Yönetenler

Bir toplumda sınıfları ya da grupları birbirine karşı konumlandırırken hangi unsurlara bakmak gerektiği uzun zaman tartışma konusu oldu. Esasında bu tartışma, Marksizmi diğer sınıf ideolojilerinden ayıran bir yöne de işaret etmekte: 'Milli mücadele', 'dinsel mücadele' ya da 'sivil toplumcu mücadele' ideolojileri ezilmişlik, horlanmışlık, yozlaşmışlık ve geri kalmışlık gibi daha ziyade tahakküme işaret eden söylemleri kullanarak toplumsal gruplar arasına ayırım çizgileri çekerken, Marksizm üretim ilişkileri ve sömürü kavramlarıyla bunu yapar: "İşçi sınıfının eylemine sınıfsal karakterini veren şey, içsel düşmanlığı daim kılan sömürü ilişkisidir." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 58)

Gerek Miliband'la gerekse de Wright ile girdikleri tek taraflı polemikte, yazarlar, sınıf çizgileri çekilirken sömürünün ikinci plana, tahakkümün birinci plana alındığı küçük-burjuvazi (onlar 'orta sınıf' kavramını kullanmaktalar, ki bu ayrı bir tartışmanın konusu) tanımlamalarına karşı çıkmaktalar. Özellikle Wright'ın geliştirdiği ve daha sonra kendisinin de eleştirdiği bir kavramlaştırma olan 'çelişkili mevkiller' –yani yönetici mevkinde olan bir kimsenin patrona yakın oluşuyla burjuvaziye, emeğinin sömürülmesi nedeniyle işçi sınıfına ait olabilmesi durumu– sömürü ve tahakkümü birbirinden yalıttığı ve daha sonra da tahakkümü kişinin sınıfını belirlemede temel olarak aldığı için yazarlar tarafından eleştiriliyor: "Sömürü tahakkümün temel amacı değil, bizzat onu açıklayan şeydir." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 54) Yazarlara göre Wright'ın bu hatasına benzer bir hatayı Miliband da yapmıştır. Yazarın "Mülkiyet, kapitalist toplumdaki temel güç kaynaklarının . . . denetimi açısından temel bir ön-gereklilik değildir" (Miliband'dan aktaran Öğüt ve Çeğin, 2010; s. 53) demesi, sömürü ve tahakküm arasındaki uçurumu genişletmektedir Öğüt ve Çeğin'e göre.

Bu yaklaşıma karşılık Öğütle ve Çeğin'in daha diyalektik bir bakış önerdiği söylenebilir:

“Sömürü tahakkümden tamamen ayrılabilir bir şey değildir. Bunun ilk sebebi, nesnel bakımdan, sömürü ilişkisinin tanımında içerilen artı-değere el koyma sürecinin bizatihi tahakküm uygulanmasını zorunlu kılmasıdır. . . Salt sömürü ilişkisine vurgu yaparsak, işçi sınıfının tarihsel olarak ortaya çıkan muhtelif eylem ve eylemsizliklerini empirik olarak açıklayamayız.” (Öğütle ve Çeğin, 2010; 58)

Öğütle ve Çeğin'in sömürüye yönelik bu bakışları, Bourdieu sosyolojisindeki sermaye kavramını eleştirirken de devreye giriyor. Hatırlanacağı üzere, Bourdieu toplumdaki bireylerin girdikleri ilişkiler, edindikleri bilgiler ve sahip oldukları mülkler ekseninde bir çözümleme yaparak, bu üç birikime sırasıyla sosyal, kültürel ve ekonomik sermaye adını veriyordu. Yazarların Fransız düşünüre yönelttikleri itiraz, benim de haklı bulduğum bir noktadan, ‘sermaye’ kavramının biraz müsrifçe kullanılmasından yola çıkıyor ve Bourdieu’nün kültürel ya da sosyal sermaye sahiplerinin diğerleri üzerinde kurduğu tahakkümü açıklarken, sömürü mekanizmasını gereği kadar vurgulamadığına varıyor: “Salt Bourdieu’nün kavramsal çerçevesi içinde kalarak, kültürel sermayeyi üreten özgün sömürü mekanizmasını kavram-sallaştırmak . . . çok mümkün görünmemektedir.” (Öğütle ve Çeğin, 2010; 135)

Yazarlar bilhassa 1980 sonrası tartışılmaya başlanan kimlik-sınıf çelişmesine açıktan gönderme yapmamışlarsa da, biz bu sömürü-tahakküm tartışması vesilesiyle ekleyelim: Marksizm yaygın olarak sanıldığıının aksine kimlik mücadelesini dışarıda bırakmaz; ancak kimlikler üzerindeki tahakkümün yalnızca üretim ilişkileri ve sınıfsal sömürü dolayısıyla açıklanabileceğini, kimlik mücadelesinin de bu durum göz önünde tutularak yürütülmesi gerektiğini savunur. Bu bakımdan Lenin’in *İskra*’nın daha ilk sayısında yaptığı şu çağrı bir örnek teşkil eder: “Yalnızca sosyalistlere ve sınıf bilinçli işçilere değil, mevcut siyasi sistemin ezdiği herkese çağrı yapıyoruz.” (Lenin, 2003) Bu çağrı yıllar sonra “Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı” teorisi, Doğu Halkları Kurultayı ve Komintern’in kadınların “Sovyet yapılanmasına sahip ülkelerde de tabi tutuldukları baskıya” karşı örgütlenmesi yönünde aldığı kararla da pekişecektir.

Ne var ki, Öğütle ve Çeğin'in ‘deneyimi’ sürekli vurgulamalarına karşın, sömürü-tahakküm gerilimine getirdikleri yorumlarda kimi muğlaklıklar bulunduğunu düşünüyorum. Örneğin, Miliband’ın şirket yöneticilerini burjuvaziden saymasına, bu yöneticiler üretim araçlarına sahip olmadıkları için karşı çıksalar da, daha sonraki sayfalarda, Wright’ın ‘geçici mevkiler’ ve ‘dolayımli mevkiler’ gibi kavramlaştırmalarını kısmen onaylıyorlar (Öğütle ve Çeğin, 2010, 52, dipnot). Ama sonuç olarak elde şu soru kalıyor: En üst soyutlama düzeyinden başlayarak, bu kesimi tam olarak nereye yerleştirilmek gerek öyleyse?

2. İlişkisel Düşmanlar: Burjuvazi ve Proletarya

Marx'ın sermayenin bir ilişki olduğunu açıklamak için alıntılıdığı hazin bir öykü vardır: Sermayedarın biri fabrikasını ve işçilerini alarak uzak bir diyarda üretim yapmaya karar verir. Malzemeler ve işçilerin taşınmasının ardından sermayedarı kötü bir sürpriz beklemektedir: Çevrelerinde henüz kimsenin mülkü olmayan arazilerin varlığını keşfeden işçiler, bu toprakları kendi mülkiyetlerine geçirirler ve bu sayede artık emeklerini satarak yaşamaktan başka bir şansları daha olur. Kapitalist, üretim araçlarını transfer etmiştir ama, üretim ilişkilerini buraya transfer etmeyi unuttuğundan, girişimi başarısızlıkla sonuçlanır; işsiz değil ama, işçisiz kalır ve batar.

Bu örnekle toplumsal sınıfların ilişkisel olması ne demektir, aslında oldukça özlü bir biçimde görebiliyoruz. İşçi sınıfı, onu yaratan ilişkiler ağının içerisinde var oluyorsa ve insanlar bu ilişkiler ağından çıkarıldıklarında işçi olma özelliklerini kaybediyorlarsa, işçi sınıfını analiz ederken üretim araçlarının mülkiyeti yanında, kişiyi bir işçi haline getiren diğer ilişkilerin neler olduğunu da incelemek gerekir. Ögütle ve Çeğin de sınıfın belirlenmesinde sömürü ilişkilerinin, yani üretim araçları sahipliğinin temel olduğunu ortaya koyduktan sonra, yukarıda adını andığımız teorisyenleri bu kez de ilişkisellik açısından ele alıyorlar.

Kitabın “Bir İlişki Olarak Sınıf” başlıklı bölümünde yazarlar Marx'ın sınıfı bir ilişki olarak gördüğünü Marx'tan, Ollman'dan ve kimi düşünürlerden alıntılarla ortaya koymaya girişiyorlar. Marx'ın “sermaye bir ilişkidir” deyişinden yola çıkarak, sınıfların toplumsal ilişki biçimleri olduklarını, bu nedenle de onları bağımsız nesnelermiş gibi analiz etmeye çalışmak yerine, hem birbirleriyle ilişkileri içinde, hem de tarihsel bir süreç içinde ele almanın gerektiğini söylüyorlar. Çünkü sınıfları birbirinden yalıtık varlıklar olarak düşünen fikir en nihayetinde “kendi içinde bir bütünlük arzeden ve kendi başına bir ‘şey’ olan *burjuva bireyine*” kadar varıyor. Bunun karşısında ise Marx duruyor: “İnsan ancak tarihsel süreç içinde birey haline gelir.” (Ögütle ve Çeğin, 2010; 49)

Buradan sınıfı hem mekanda hem zamanda tanımlamak gerektiği sonucu çıkıyor. İlişkisellik, sınıfı donmuş bir zaman içinde bulunan ilişkilerde değil, geçmişten geleceğe yönelen ve sürekli akış halinde olan tarihsel ilişkilerde arıyor. Ögütle ve Çeğin Marksist bir perspektiften baktıkları için, bu ilişkinin çelişkisiz, pürüzsüz değil, sınıflar arasındaki mücadele ilişkisi olduğunu da vurguluyorlar ve bunu desteklemek için iki kavramı daha devreye sokuyorlar: Sınıflar arasındaki ilişkilerin temel biçimlerinden biri olan *sınıf mücadelesi* ve bu mücadelenin sürdürülüp geliştirilmesini sağlayan *sınıf bilinci* kavramlarıyla “sınıf oluşumu”nun pasif ve salt yapısal bir süreç olmadığını göstermeye çalışıyorlar. Bilhassa E.P. Thompson'a oldukça olumlu bakan yazarlara göre işçi sınıfı kendisini burjuvaziye karşı verdiği tarihsel mücadele içinde oluşturmuş, sınıf olmayı kendi eylemliliğiyle başarmıştır.

Sınıf mücadelesi ve sınıf bilinci arasındaki ilişkiye ayrılmış olan bölümde, ya-

zarlar bu ikisini materyalist bir temele yerleştirmek ve ilişkisellik nosyonunu geliştirmek için mantık yürütüyorlar. Yazarların bu bölümdeki iki temel tezi şöyle özetlenebilir: (i) Sınıf bilinci, kimi zaman sınıf mücadelesine eşlik etse de, sınıf mücadelesi sınıf bilincinin olmadığı alanlarda da sürmektedir. Bunun nedeni sınıf mücadelesinin öncelikle sömürü nedeniyle oluşmasıdır. (ii) Sınıf mücadelesi, sınıfın kurucu ögesidir ve Marx'ın da dediği gibi "Tek tek bireyler, ancak başka bir sınıfa karşı ortak bir savaşım yürütmek zorunda oldukça bir sınıf meydana getirirler." (Marx ve Engels'ten aktaran, Öğüt ve Çeğin, 2010; 79) Bilinç de bu mücadele sürecinde gelişir. Yani proletaryanın sınıf düşmanıya girdiği çatışma, aynı zamanda onun öz-bilincini geliştirerek kendini güçlendirmesine yardımcı olur.

Kitap bu çatışmalı ve ilişkisel sınıf anlayışını başka düşünürlerle, değişik yönlerden ilerleyen akıl yürütmelerle bir zemine oturtmaya çalışırken, Marx'ın *kendinde sınıf* ve *kendisi için sınıf* kavramlarını da incelemeye girişiyor. Ancak bu iki kavrama ayrılmış olan bölümü meseleyi ele alışı ve üslubu bakımından o kadar başarılı bulduğumuzu söyleyemeyeceğiz. Kavramların içeriğinin bir türlü netleştirilmemesi, yazarların varmak istedikleri yönü tam olarak açıklamamaları gibi nedenlerden olsa gerek, kendisi için sınıf tartışmasının önemine vakıf olmak okuyucu için zor oluyor. Okur kendinde sınıf ve kendisi için sınıfın en net tanımını ancak kitabın sonunda, 149. sayfadaki iki parantez arasına sıkıştırılmış olarak buluyor: "kendisi için' (çıkarları için örgütlenmiş) sınıf ve 'kendinde' (örgütsüz ancak nesnel çıkarlara ve nesnel bir mevkie sahip) sınıf." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 149)

Bu duruma başka örnekler de verilebilir: "Kendinde sınıf . . . toplumsal ilişkiler içinde yer alan, *kendinde bilinç* sahibi bir sınıftır; kuşkusuz "kendinde sınıf"ın süregiden tarihselliğini, yani sözkonusu bilincin durağan bir bilinç biçimine tekabül etmediğini göz önünde tutmak kaydıyla." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 64) Henüz daha okura kendinde sınıfın ne demek olduğu açıklanmadan, bunu açıklamak için kendinde bilinç kavramını ortaya sürmek aklın işleyişi bakımından da verimli sonuçlar vermiyor, çünkü bilinç konusundaki ayrıntılı çözümlemelere rağmen, yazarlar *sınıf bilinci* kavramına net bir Marksist tanım getirmiyorlar.

Sınıf bilinci ne demektir, farklı düzeyleri var mıdır, örgütlenmek kendisi için sınıf olmaya yeter mi? Bunlar hep yanıt bekleyen sorular ve buna yanıt olarak "Kendisi için bilinç", ideal olarak, Marksizmin işçi sınıfına kazandırmak istediği bir bilinçtir." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 89) gibi bir tanımlama yapmak yeterli değil. Ya da kendinde sınıf kavramını ele alan iki akımdan bahsedilmesinin hemen ardından

"bu noktada ikinci akımın analizlerinde içerilen tarihselci anlayış, bireyler/üretim taşıyıcılarıyla toplumsal sınıflar ve "insanlar" arasında teorik olarak öznenin statüsüne dayalı bir ideolojik ilişkinin var olduğu sonucuna varmaktadır." (Öğüt ve Çeğin, 2010; 70)

denilmesi –cümlelerin ne demek istediği bir kenara– bu bilgiyi kendinde sınıf tartışmalarının neresine koymamız gerektiği konusunda bizde bir kararsızlık yaratıyor.

Felsefi Bir Kahve Molası: “Pozitivist Marksizm”

Öğütle ve Çeğin kitaplarında sık sık bir ‘günahtan’ söz ediyorlar: (kaşları çatarak okunmalı) “Pozitivist Marksizm”! Kitabın birkaç yerinde bu kavram anılıyor, okur iki yerde dipnotlarla Vefa Saygın Öğütle’nin aynı isimle *Praksis* dergisinde yayımlanan bu yazısına gönderiliyor. Yazarların mesajını alıyor ve yazıyı okuyoruz. Ve anlıyoruz ki, Öğütle Marksist teorisyenlerle güreşmeye, 2005 yılında Stalin ve Politzer’i eleştirerek başlamış.

Bir kahve molası vermemizin nedeni “pozitivist marksizm” tanımlamasının Öğütle ve Çeğin’in kitabında merkezi bir yere sahip olmaması. Ancak kitabın altını da yatan paradigmaya katkı sunuyor bu kavram. Bu paradigma, diyalektik yerine ilişkiselliği geçiren bir düşünce ve anlaşıldığı kadarıyla Marx’ın hayatı kavramanın temellerinden biri olarak benimsediği diyalektik, yazarlar tarafından şüpheyle karşılanıyor, kitapta diyalektik pek geçmiyor. Öğütle’nin makalesini okuyunca bunun nedenini daha iyi anlıyoruz.

Öğütle yazısında Stalin ve Politzer’in doğanın ve toplumun diyalektik yasalarından bahsetmesini yanlış buluyor. Hatırlayalım: Stalin ve Politzer doğadaki ve toplumdaki ilişkilerin kendilerine ait yasaları olduğunu, bu yasaların diyalektik olarak işlediğini söylüyorlardı. “...diyalektik gerçeğin kendisindedir, onu gerçeğe akıl sokmamıştır. Eğer insan düşüncesi diyalektik ise, bu, kendisinden önce gerçeğin diyalektik olmasındandır. Diyalektik, gerçek alemin diyalektiğidir.” (Politzer’dan aktaran, Öğütle, 2005) Bilimin görevi, işte bu yasaların keşfiydi buna göre.

Öğütle’ye göre ise, doğaya ve insan toplumlarına içkin böyle diyalektik yasaların olduğunu söylemek gizli bir idealizmdir. Diyalektik, insanın dünyayı algılamasının bir yolu olarak nesnelere dışarıdan uygulandığında bize bilgiler verebilir ama gerçek şeyler arasındaki ilişkilerde böyle diyalektik kanunlar olduğunu söyleyemeyiz. Yazara göre bu Tanrı’nın eli fikrini, diyalektiğin eli fikriyle yer değiştirmek olur. Nesneler diyalektik bilmez, onların diyalektik kanunlara (bilinçli veya bilinçsiz) uyduklarını söylemek, ya diyalektiğin bir tanrı tarafından evrene yerleştirilmiş bir fikir olduğunu iddia etmektir; ya da gezegenlere, dağlara taşlara bu kurallara uyacak bir bilinç atfetmektir ki, ikisi de anti-materyalist bir yaklaşım olacaktır. Öğütle böyle diyor.

Meseleyi böyle koyunca, bu yasaların keşfedilmesine yönelik tartışma da yazar için anlamsızlaşıyor. Bu yasa meselesine nasıl bakmamız gerektiği makalede tam olarak açıklanmıyorsa da, paragraf aralarında bilimin bilgi üretme kapasitesine yöneltilen suçlamalardan, ironilerden toplumun yasalarını keşfetmenin pek mümkün olamayacağını anlıyoruz. Zaten bilgi üretiminde bilime öncelik vermek Öğütle tarafından “pozitivist” olarak nitelendirilmek için bir sebep. Politzer şöyle diyordu: “...doğanın ve toplumun yasaları ne yaratılabilir, ne de yok edilebilir ya da yürürlükten kaldırılabilir. Doğanın ve toplumun yasaları ancak keşfedilebilir.” (Politzer’dan aktaran, Öğütle, 2005) Öğütle, buna şöyle yanıt veriyor:

“Burada, insanın, içinde yaşadığı toplumun yasaları üzerinde herhangi bir hü-

küm sahibi olmadığı ve bu yasalara ilişkin yapabileceği tek şeyin, onları keşfetmek olduğu anlatılmaktadır. Kendi yaşam koşulları üzerinde hüküm sahibi olamayan bu “insan”, pratikte edilgen bir nitelik göstermektedir.” (Öğütle, 2005)

Oysa Marx insanların kendi tarihlerini yaptıklarını, toplumu ve doğayı değiştirdiklerini söylemiyor muydu, diyecektir Öğütle. Demek ki Politzer-Stalin ikilisi yanıyordu: Marx insan dünyayı değiştirir diyor, Politzer-Stalin ise doğa ve toplum yasaları değişmez diyor. Tartışma sona ermiştir: (kaşları çatarak) “Pozitivist Markistler!”

Kahve molasının tadını kaçırmak istemeyiz ama, bize göre bu dörtlü tartışmada yanılan kişi Marx, Stalin ya da Politzer değil, Öğütle’dir. Birincisi ilk üç ismin bu konuda birbirileriyle çelişmediklerini düşünüyoruz; ve ikincisi, bu sözde çelişkiyi yaratan şeyin Öğütle’nin diyalektikçe yönelik yanlış bakışı olduğunu düşünüyoruz.

Belirtildiği üzere Öğütle, Politzer ve Stalin’in doğanın diyalektik işleyişi konusundaki sözlerini reddediyordu. Diyalektiğin kaynağının maddi yaşam olduğu yanılttı, nesnelere içkin olduğu yanılttı: ““Diyalektik yasalar”, varlık dünyasına içkin hale getirildiği noktada metafizikleşmiştir.” (Öğütle, 2005) Eğer ki böyleyse, nesnelere o diyalektiği Tanrı mı koymuştu?

Bizce bu Öğütle’nin diyalektiğe bakışındaki temel hatadır. Diyalektik dediğimiz şey evrendeki nesnelerin kendi içindeki ve birbirleri arasındaki çatışmalı ilişkiyle aynı anda ortaya çıkar, (Öğütle ve Çeğin’in izinden gidecek olursak) ‘ilişkiseldir’. Basitleştirelim: Bir terazinin iki kefesine 1 kg’lık elmalar koyduğumuzda terazinin dengede durması, dünyanın kütleçekimi, elmaların kütlesi ve bunların teraziyle ilişkisi vb. tarafından yaratılmış bir kanundur. Bunun Tanrı fikriyle bir ilgisi yoktur. Bu ilişki o anda orada kurulur ve ilişkinin yarattığı kanun o anda işlemeye başlar.

Marx’taki, Stalin’deki ve Politzer’deki diyalektiğin nesnelerdeki bilinçle de bir ilgisi yoktur. Gezegenler Güneş’in etrafında muntazam bir şekilde bilinçleri sayesinde mi dönerler? Hayır, maddelerin öznitelikleri birbirleriyle girdikleri ilişkilerin niteliğini belirler. Bunlar bir araya geldiklerinde kendi kanunlarını yaratırlar. Yani her ilişki kendi diyalektiğine sahiptir, ve ilişkiyle kanun aynı anda orada doğar. Bu ilişkilerden önce bir diyalektik yoktur. Hatta Öğütle’nin Stalin eleştirisinde temel metin olan *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*’de Stalin bu konuyla ilgili şöyle der (ama ilginçtir, bu temel alıntı tüm ilişkisellik hassasiyetlerine karşın Öğütle’nin metnine girememiştir):

Doğa olayları arasındaki karşılıklı ilişki, bağıllık doğanın gelişme yasalarıysa, bundan, sosyal yaşamdaki olaylar arasındaki karşılıklı ilişki ve bağıllığın da toplumun gelişme yasaları olduğu ve rastgele bir şey olmadığı sonucu çıkar ortaya. (Stalin, 1979; 20)

Örneğin doğa bilimlerinde Newton daha sonra bu ilişkilerin sık sık tekrarlandığını ve benzer özellikler gösterdiklerini görmüş, bu ilişki ve kanunları daha genel bir çerçeveye oturtmuş, bilincimize çıkarmıştır. Buradaki hata, hukuktaki anlamıyla “kanun” ile, doğa bilimlerindeki anlamıyla “kanun”u birbirine karıştırmak-

tan kaynaklanır. Hukuk kanunlarını insanlar yapar, öznelirler ve değışirler ama, doğa kanunları nesneler arasındaki ilişkilerden doğar, nesnelirler ve değışmezler.

Özetle “Tanrının eli mi bilinçli nesne mi?” tartışması, konunun özünden uzak bir ikiliktir. Diyalektik, nesnelerin birbirleriyle ve ortamla girdikleri ilişkiyi, yine bu nesnelerin öznitelikleri tarafından yaratılan kanunlarla açıklamaya çalışır, dolaşısıyla diyalektik, ilişkilere içkindir ve bunların dışında aranmamalıdır.

“Pozitivist marksizm” makalesinin ikinci bir iddiası şöyleydi: diyalektiğin kanunları ilişkilere içseldir diyenler, aynı zamanda insan eylemini değersizleştirmekte, insanı pasifleştirmektedir. Madem diyalektik herşeyi açıklayabiliyor ve herşeyin kanunu yalnızca keşfedilebiliyor, insan eylemliliği bunun neresinde? Burada Öğütle’nin ikinci hatasına geliyoruz: İnsan eylemliliği ile kanunlar arasında çelişki olduğunu düşünmek; kanunun varlığını kabul etmenin insan eylemliliğini bitirdiğini ileri sürmek.

Burada pratik bir soru soracağız: İnsan eylemliliği ile değışen bir doğa kanunu ya da bir toplum kanunu var mı? Örneğin, bütün insanlık seferber olsak sömürsüz bir kapitalist toplum ya da sınıflı bir komünist toplum yaratabilir miyiz? Marx’ın toplum teorisi, üretim araçlarının özel mülkiyette olduğu bir toplumun sınıfları ve artı-değer sömürsünü yarattığını ve bunun bir kanun olduğunu söylüyor. Marx kapitalist üretim ilişkileri içinde sömürünün bir kanun olduğunu söyleyerek insan eylemliliğini bitiriyor mu? Eğer Öğütle buna “evet” yanıtını veriyorsa, kendisinden bir “emeği sömürmeyen sermaye” teorisi beklemek de bizim hakkımız oluyor. Fakat bunun gerçekleşmesi imkansızdır: Çünkü emek-sermaye ilişkisine içkin olan diyalektiğin kanunları gereği, bu ikisinin olduğu yerde ortaya sömürü çıkar. İnsan eylemliliği ne olursa olsun.

“Özgürlük, doğa yasaları karşısında düşünmüş bir bağımsızlıkta değil ama bu yasaların bilinmesinde ve bu bilme aracıyla bu yasaların belirli erekler için yöntemli bir biçimde kullanılma olanağındadır” (Engels, 1995) diyor sakallı dedelerden biri. İnsanın kanunları keşfedebilmesi ama onları değıştirmemesi onu pasifleştirmez. Kapitalizmin kanunlarını bilmek, bu ilişki biçimini yeryüzünden silmenin ve sınıfsız bir toplum inşa etmenin kanunlarını da bilmektir. Asıl özgürlük bunları bilmek ve eyleme geçirmektedir. Yani “insanlar kendi tarihlerini yaparlar” diyen Marx ile, “diyalektiğin yasaları ancak keşfedilebilir” diyen Politzer arasında Öğütle’nin sandığı gibi bir çelişki yoktur. Bu nedenle; Politzer ve Stalin’in “pozitivist marksist” olarak sınıflandırılmasının yanlış olduğunu ve diyalektiğe yönelik bu yanlış bakışın, yazarların kitabına utangaç bir diyalektik teorisi olan “ilişkisellik” şeklinde yansıdığını söyleyebiliriz.

Elbette diyalektik burada anlatabildiğimizden çok daha zengin, Engels’ten Mao’ya birçok katkıyla boyutlandırılmış bir olgudur. Ama kahve molasını bitirmenin zamanı geldi.

3. Katil Uşak mı, Onu Yaratan Sistem mi?

Yapısalcılık denilen dalgaanın Marksist sınıf analizinin kıyılarına vurmasıyla, yeni bir tartışma mecrası açılmış, akademi buradan yeni olanaklar çıkardığı kadar, yeni idealizmler de türetmişti. Diyebiliriz ki, bu alanda bir dönemin en şiddetli tartışmaları yapısalcılarla failciler arasında gerçekleşmiş; Komünist Partilerin başına musallat olan iradecilikle pasifizm arasındaki tarihsel çekişme buraya da yansımıştı.

Öğütle ve Çeğin'in çabaları, yaratılan sahte ayrıma son vermek için önceki iki başlıkta kullandıkları argümanları buraya uygulama temelinde gerçekleşiyor. Hatırlanacaktır: Burjuvazi ve proletarya ayrımını yaratanın maddi ilişkiler olduğunu ve bunların donuk olmayan, tarih boyunca akan ilişkiler olduğunu söylemiştik. İkinci olarak da, bu sınıfların yapıya teslim olmayan, etkin, karşılıklı olarak birbirini şekillendiren aktörler olduklarını belirtmiştik. İşte ikili, bu bilgileri yapı mı fail mi tartışmasına iki yazar üzerinden uyguluyor: Bourdieu'nün "doğurgan yapısalcılık" kuramı ve buna bağlı olarak *habitus* kavramı; E. P. Thompson'un "sınıf oluşumu" dediği tarihsel süreç ve bunu yaratan "deneyim".

Bourdieu'nün sosyal bilim pratiği, aslında teorisinin de ipuçlarını veren bir zenginliğe sahiptir. Hem saha araştırmalarına yoğun bir biçimde eğilmesi, hem de diğer teorisyenlere yönelik sentezleyici bakışı sayesinde, sınıfsal çatışmaların üretim alanının ötesindeki etkilerini, insanın yaşam biçimine yön verişini açıklayabilmiştir. Bourdieu'nün bu minvaldeki en önemli katkılarından biri, yapısal süreçlerle insan eylemliliğini, bireylerin bedensel inşası ile düşünsel inşasını diyalektik bir biçimde birleştiren *habitus* kavramı olmuştur.

Öğütle ve Çeğin, *habitus* kavramının daha ziyade birinci kısmına yoğunlaşarak yapı-fail tartışmasına müdahale ediyorlar. *Habitus* bir yanda insanın toplumsal yapı içindeki konumunu ve bu konumun onu nasıl şekillendirdiğini gösterirken, öte yandan insanın bu sürece nasıl aktif olarak katıldığını ve yapıdan öğrenirken, yapı içinde kendine yeni yollar yaratarak onu nasıl dönüştürüp geliştirdiğini anlatıyor:

Bu yüzden, bireyler ne tamamen özgür failer, ne de toplumsal yapının pasif ürünleridirler; toplumsal hayat ne tamamen özneldir, ne sadece anlamlar ve iradi eylemlerden oluşur, ne de özellikle nesneldir ve toplumsal-yapısal süreçler tarafından yönlendirilir yahut sadece kısıtlayıcı ve zorlayıcı olarak yaşanır. (Öğütle ve Çeğin, 2010; 133)

Yani yapı failden ayrı düşünülebilecek bir şey değildir; öte yandan fail de yapının dışında kalırsa, fail olma özelliğini kaybeder. Düşünün: örneğin toplumsal bir *yapının* dışına doğmuş bir insan, konuşmayı, düşünmeyi ve davranmayı hiç öğrenemese ve daha sonra topluma dahil olsa, onun gerekli *faillik* özelliklerini göstermesi, yani yapıda değişiklikler yapabilmesi mümkün olabilir miydi?

Başlıkta sorduğumuz soruyu şöyle açabiliriz o halde: Bir uşaktan bir katil yaratan karanlık, elbette geniş bir ilişkiler ağıdır ve bazı ihtiyaçlar ve çelişkiler sonucunda uşakları katil olmaya yönlendirir. Ama öte yandan bu süreç uşakların katile dönüşmek yönündeki aktif katılımını, iradesini ve bunların bedensel ve zihinsel

eforlarını gerektirir. İşte bu “doğurgan yapısalcılık” diye de tanımlanabilecek olan şeydir: Yapısalcılığın durağanlığıyla failciliğin sürekli akışı bu kavramla sentezlenmiş ve anlayışımız bir üst düzeye çıkarılmış olur.

Peki tüm bunların, makro sınıf analiziyle ne ilgisi var? Yazarlarımız son bölümde Bourdieu’den “kültür ile insan failliğini makro-yapısal bir toplumsal dönüşüm analizinde” (Öğütte ve Çeğin, 2010; 136) birleştiren E. P. Thompson’a geçerek kitaplarının ismine yakışan bir adım atıyorlar ve bu soruyu yanıtlıyorlar: Tarihsiz ve donuk yapılar karşı, eylemler ve mücadelelerle dolu tarihsel bir sınıf analizi. Yani kanlı canlı işçiler, bu işçiler tarafından yaratılmış direniş ve kültür gelenekleri yazarların aradığı. Yazının başlarında “sınıfı yaratan mücadeledir” demiştik. E. P. Thompson da işte bu mücadelenin tarihsel bir sunumunu sağlıyor.

E. P. Thompson, sınıfların gökten düşmediğini, uzun bir tarihsel sürecin sonucu olduklarını belirtmek için “sınıf oluşumu” kavramını kullanır. Yazarlarımızın deyişiyle “sınıf oluşumları ve sınıf bilinci, mücadele sürecindeki insanların *deneyimler* kazanmasına bağlı olarak ortaya çıkar.” (Öğütte ve Çeğin, 2010; 138) Böylece Thompson sınıfın oluşumunda eylemin önemini de vurgulamış olur. Sınıf mücadelesi işçi sınıfının düşmanıya girdiği ilişkilerin en üst biçimidir ve aslında gizli de olsa bütün ilişkilerde mevcuttur. İşçi sınıfı mücadele ettikçe deneyim biriktirir, düşmanın neler yapabileceğini, kendisinin nasıl yanıtlar geliştirebileceğini öğrenirken, bir yandan da mücadelenin dilini ve kültürünü yaratarak, bunu sonraki kuşaklara aktarmaya, sürdürmeye çalışır; bu da artık bir bilincin ve bir ideolojinin yaratıldığı anlamına gelir.

Bu sınıf oluşumunda deneyimin rolünü yazarlarımız oldukça özlü biçimde şöyle anlatırlar:

Tek tek üretim birimlerinin ötesinde, işçilerin sınıfsal oluşumlarda tolanması, ortak bir tecrübe ile ortak çıkarlara göre hareket etme yeteneklerine bağlı olan farklı bir süreçtir. O halde, farklı üretim birimlerindeki çalışan grupları bir sınıf olarak birleştiren, tek başına, aynı nesnel konumlara sahip olmalar değil, deneyimdir; bu nedenle deneyim, nesnel belirlenimlerin üretim ilişkilerinin ve sınıf sömürsünün etkileriyle doğrudan ilişkilidir. Özetle üretim ilişkileri ile sınıf oluşumları arasındaki ilişki . . . deneyim ile kurulur. (Öğütte ve Çeğin, 2010; 142)

Aslında yazı boyunca bahsettiğimiz ilişkisellik, bilinç ve yapı-fail kavramlarının perspektifinden bakıldığında, bu kavramların ne kadar sık dokunmuş olduğunu görürüz. Yazarların kitapta yaptıkları işi önce sınıf kavramının içini açmak ve öğelerine ayırmak, bu öğeleri mercek altına alıp akıl yürüttükten sonra bunları tekrar (ve daha üst düzey bir bilinçle) bir araya getirmek olarak düşünebiliriz. Kitabın sonuna geldiğimizde sınıfın pek çok özelliğini öğrenmiş oluruz ve artık onu kendi başına değil, içinde bulunduğu toplumla birlikte eyleyen, dönüştüren bir şekilde tahayyül etmeye başlarız. Çünkü daha önceden hangi anlamda kullandığımızı tam bir netlikle bilmediğimiz bir sürü kavram üzerine bu kitap sayesinde düşünür, onlar

arasındaki ilişkiyi daha sağlıklı olarak kurarız. Kitabın okurunu böyle bir düşünme sürecine itmesi bile başlı başına önemli.

Bitirirken

İçimden bir ses bana bu yazının Öğütle ve Çeğin'in yazdıklarına ilişkin ilk olsa da, son yazım olmayacağını söylüyor. Bu iki yazar –ve aynı zamanda da dost– sosyolojiyi yalnızca yazılarıyla değil, çevirileriyle de besleyen isimler ve akademinin “proje şampiyonları”ndan farklı olarak, hem nesnelere hem de mevcut düzene eleştiriyle yaklaşıyorlar. Bu nedenle gelecekte giderek artan bir ivmeyle üretimlerine devam edecekleri beklenebilir.

Son olarak tüm eleştirel bakışlarına rağmen yazarların biraz ihmal etmiş gibi göründükleri bir noktaya dikkat çekeceğim: O da üslup meselesi. Kitabın önsözüne göre, “genç okurların” yaşadıkları zorlukları gözlemleyen yazarlar yazı dilinde pek çok sadeleştirme yapmışlar ikinci baskıda. İlk baskıyı okuma eylemimin nesnesi haline getirmediğim için, üslupsal farklılıkların çok yönlü (ama aynı zamanda da derinlikli) bir tahlilini karşılaştırmalı bir meta-kavramsal perspektiften sunacak tahayyüle sahip olmasam da, diyebilirim ki sadeleştirmeye yönelik bütün inisiyatiflerine rağmen, yazarların hâlâ okuma eylemini gerçekleştirecek kişilerin temellük edemeyecekleri ifadeleri kullanması söz konusu. Ya da daha açık ifade edecek olursak: Okur bazı yerleri anlamakta hâlâ zorlanıyor.

Aslında bu derdin devası, Bourdieu'nün *habitus* kavramında gizleniyor. Yazarlar kendi akademisyen *habituslarına* eleştirel bir gözle bakmalı ve bu *habitusun* yarattığı üslubun, aslında alan içindeki ilişkilerin yansıması olarak oluşan, dışlayıcı bir şey olduğunun farkına varmalı diye düşünüyorum. Yazarlar için bu üslubun aynı sermayeye sahip olmayan kesimler üzerinde bir tahakküm unsuru olması tehlikesinden bahsedilebilir. Bu eşitsizlikleri bir kez de kendi üslubumuzla üretmemek için iki kere hassas olmak, daha kapsayıcı ve muhabbetperver bir dili benimsemek gerekebilir. Yoksa nadir de olsa “Lukacsçı vizyonun tipik bir radikalizasyonu” (s. 60), “rasyonel fakülte” (s.65), “maddi nesneler içinde bir habitus gibi barınmak” (s. 121) “deneyimin sosyo-ontolojik düzlemde tesisi” (s. 93) gibi okurun zihnini birazcık öteleyen ifadeler ortaya çıkabilir.

Önceden de söylediğimiz üzere kitabın önemli erdemlerinden biri teori ithalatı yaparak alanda kendine yer açmak yerine, sentezci bir yaklaşımla dünyayı ve sınıfları daha iyi anlamanın yöntemlerini okura iletmeye çalışması. Okur bir yandan henüz daha etraflıca tartışılmak bir yana, Türkçeye bile çevrilmemiş yazarlardan yapılan alıntılar ve görüşlerin zenginliğiyle karşılaşılıyor, diğer yandan bunların yazarların gözünden yapılmış bir eleştirisini okuyabiliyor. Sanırım Türkiyeli okur da bu kıymeti farketmiş olacak ki, kitap kısa sürede ikinci (ve gözden geçirilmiş) baskısını yapmış. Kitabın anlattıklarının ötesinde de bir etkisi oluyor elbette. Eğer okur fazladan bir efor harcayarak kitaptaki kavramlar ve alıntılar üzerine düşünür

ve kitaba da eleştirel yaklaşırsa, kavramsal dünyasını oldukça genişletebilir.

Türkiye’de sınıfa eğilen sosyal teori alanında güzel şeyler oluyor. Derya Gültekin Karakaş’ın *Hem Hasımız Hem Hısımız* adlı kitabı, Özgür Öztürk’ün *Türkiye’de Büyük Sermaye Grupları* adlı önemli incelemesi ve Ögütle ve Çeğin’in burada incelediğimiz kitabı bu güzel gelişmelerden yalnızca birkaçı. Yazımızın başında kurduğumuz teori-pratik ilişkisini buraya da uygulamaya çekinmeyelim o zaman. Belki 1960’larda değil ama Latin Amerika ve bilhassa Güneydoğu Asya’da dış mücadeleler veren sosyalist bir silahlı direniş silkinip yükselmekte; ABD emperyalizmi en saldırgan yüzünü takınmış olmasına karşın Irak ve Afganistan’da bir bataklıkta ve Türkiye’de oligarşiye birhayli zor zamanlar yaşatan bir kışı ve baharı geride bırakırken Taksim’i geri aldık. Denilebilir ki, halklar güneşi zaptettikçe, ışığı sosyal bilimlere de vuracak ve çoğalacak bu direnişin.

Kaynakça

- Engels, F. (1995) *Anti-Duhring*, <http://www.kurtuluscephesi.com/marks/antiduhring.html>, indirilme tarihi: 7 Aralık 2010.
- Lenin, V. (2003) "Declaration of the Editorial Board of Iskra", <http://marxists.org/archive/lenin/works/1900/sep/iskra.htm>, indirilme tarihi: 7 Kasım 2010.
- Öğütle, V. S. (2005) "Pozitivist Marksizm ve Felsefi-Politik İçerimleri", *Praksis* (13): 203-222.
- Öğütle, V. S. ve G. Çeğin (2010). *Toplumsal Sınıfların İlişkisel Gerçekliği*, Ankara: Tan Kitabevi.
- Stalin, J. (1979) *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*, Ankara: Sol.

Geçmiş Sayılar*

22. Sayı (2010-1)

Günümüz Krizinin Tarihsel ve Toplumsal Özgünlükleri

Serdal Bahçe-Ahmet Haşim Köse Krizin Teğet Geçtiği Ülkeden Krize Bakış: Teorinin Naifliği, Gerçekliğin Kabalılığı **Pınar Bedirhanoğlu** Küresel Kapitalist Krizin Yeniden Düşündürdükleri: Finansallaşma ve Devlet Efe Peker Krizi Arrighi ile Okumak **Ali Rıza Gürgen** Finansallaşma: Sorunlu Bir Kavram ve Verimli Bir Araştırma Gündemi **Gaye Yılmaz** Para-Meta-Para-Finans Bulmacasında 2008 Krizini Anlamak **Nuray Ergüneş** Finansallaşma Döneminde Geç Kapitalistleşen Ülkelerin Stratejileri: Türkiye Örneği **Özgür Müftüoğlu-Yasemin Özgün** Sınıflar Arası Mücadelede Yeni Bir Dönemeç: Türkiye’de 2008 Krizi **İrfan Kaygısız** Krizin Birinci Yılında Türkiye’de İşçi Eylemleri: İşgal, Grev ve Direnişlere Dair Gözlemler

21. Sayı (2009)

Gündeme Bakmak: Neoliberalizmin Ötesinde

Uluslararası Krizin Düşündürdükleri **Korkut Boratav** İzmirli Orta Sınıfta Kürt Algısı: Mekân, Sınıf ve Kentsel Yaşam **Cenk Saraçoğlu** Sosyalist Soldan Kemalizme Olumlu Bakışlar (1920-1971): Nedenler, İmkânlar, Dönemler ve Bazı Sonuçlar **Gökhan Atılğan** Ergenekon Davaları ve Solun Tutumu Üzerine Bazı Gözlem ve Değerlendirmeler **Mustafa Bayram** Mısır 29 Mart 2009 Seçimleri ve AKP: Türkiye’nin Siyasal Coğrafyası Açısından Bir Değerlendirme **Ali Ekber Doğan** Yeni Bölgeselcilik ve Denizli Yerel endüstriyel Gelişimi ve Dönüşümü Yeniden Düşünmek **Mehmet Penbecioğlu**

20. Sayı (2009)

Maddecî Feminizm

Cinsiyete Dayalı İşbölümü ve Cinsiyetin Toplumsal İlişkileri Danièle Kergoat Türkiye’de Sosyalist Feminizme Kaktüs’ten Bakmak **Hülya Osmanağaoğlu** Fransa’da Sosyalist Kadın Hareketinin Temelleri ve Flora Tristan **Ateş Uslu** Toplumsal Yeniden Üretim ve Cinsiyetlendirilmiş Bir Politik Ekonominin İnşası **Isabella Bakker** Kadın Emegi Nasıl Değersizleşir? **Reyhan Atasü Topcuoğlu** Ataerkillik ve Enformel Emek: Konfeksiyon Atölyelerinde Ücretsiz Aile İşçileri **Saniye Dedeoğlu** Tarihsel Süreçte Üretimde Kullanılan Teknoloji ile Ücretli Kadın Emegi İlişkisi **Ece Kocabıçak** İş Hukukunun Ekonomi Politikliği İçin Teorik Bir Geri Plan Denemesi **Ali Murat Özdemir** Eşitlikçi Toplumlara Üzerine **Özgür Mutlu Ulus**

19. Sayı (2009)

Türkiye’de Sermaye: 1990’lardan Bugüne Temel Eğilimler ve Stratejiler

Sermayeyi Haritalandırmaya Yönelik Kavramsal Düzenekler **Fuat Ercan** 1979 Krizinden 2001 Krize Türkiye’de Sermaye Birikim Süreci ve Yaşanan Dönüşümler **Melda Yaman-Öztürk / Fuat Ercan** Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Türkiye Banka Reformu ve Finans Kapital-içi Yeniden Yapılanma **Derya Gültekin-Karakaş** Banka Sermayesi Üzerinden Sınıf-İç Çatışmaları Anlamak **Nuray Ergüneş** İnşaat Sanayiinde Uluslararasılaşma ve Sermayeler Arası İlişkiler **Elvan Gülöksüz** Ulusötesi Kapitalizm: Sermayenin ve Devletin Ulusötesileşmesi ve Türkiye’de Ulusötesi Tarihsel Blok Oluşumu

M. Gürsan Şenalp / Örsan Şenalp Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye’de Yerel Sermaye: Gaziantep, Denizli ve Eskişehir’den İzlenimler **Pınar Bedirhanoğlu / Galip L. Yalman** Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme **İbrahim Gündoğdu** Birikim Sürecinde TOBB’un Tarihsel Gelişim Uğrakları **Ş. Gürçağ Tuna** Türkiye’de Sendikalar Mücadele, Sermaye Birikimi, MESS ve Koç Holding **Özgür Öztürk** 1980 Sonrasında Türkiye’de Düşünce Fabrikalarının Yapısal Değişimi: TEPAV Örneği **Özlem Tezcek** ‘Yoksulluk’ Yazınının Yoksulluğu: Toplumsal Sınıflarla Düşünmek **A. Haşım Köse / Serdal Bahçe**

18. Sayı (Güz 2008)

Tarih Yazımı 2

Ellen Meiksins Wood ile Söyleşi **Şebnem Oğuz**, **Aylin Topal** Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarihyazımında “Kayıp” Zamanın İzinde **Sinan Yıldırım** Macaristan, 1918-1919: Burjuva Devriminden Proletarya Diktatörlüğüne Geçiş ve Kont Mihály Károlyi **Ateş Uslu** Totalitaryen Paradigma’dan Post-Revizyonizme: Sovyet Rusya Tarihçiliğinde Yeni Gelişmeler **Yiğit Akın** Marksist Tarih Kuramında Ne Yaşar Ne Yaşamaz? **Vivek Chibber** Marksizmde Siyasal Strateji Sorunu: Marx’tan Komintern’e **Mustafa Şener** Immanuel Wallerstein ve Marksizm **Güllistan Yarkin** Önce Söz (mü?) Vardı: Yapısalcılık, Postyapısalcılık ve Tarih **Mustafa Kemal Coşkun** Modernliğin Gerilim ve İmkânları: Gerçekçilik ve Avangardizm Tartışması İçinde Benjamin ve Lukács **Kubilay Hoşgör** Devletçilik, Yeni Kurumsalcılık ve Marksizm **Paul Cammack** Kapitalizmin Psikanalitik Tedavisi Mümkün mü? **Ebru Alp** Karl Marx: Tamamlanmamış Çalışmanın Bütünsel Tılsımı **Marcello Musto**

17. Sayı (Kış 2007)

Tarih Yazımı 1

Kır, Kent ve Kapitalizme Geçiş: Bursa Örneği **Sevilay Kaygalak** Maddeci Tarih Yazımında Temel Tartışmalar **Şebnem Oğuz** Türk Dış Politikasının Tarih Yazımında Soğuk Savaş ve Türkiye-SSCB İlişkileri **Cenk Saraçoğlu** Köylüler Savaşı ve Thomas Münzer Tarihyazımında Temel Gelenekler ve Marksist Yol İzleri **Vefa Saygın Ögüt** İki Tartışmanın Işığında Macaristan’da Tarihyazımı (1945-1956) **Ateş Uslu** Tarihin Bir Ögesi Olarak Tarihyazımı: Ev-Eksenli Çalışma Örneğinde Bazı Değişimler **Dilek Hattatoğlu** Tarihsel Bilginin Özgüllükleri: Zaman ve Patikaya Bağımlılık **Ferdan Ergut** Benjamin, Tarih (Felsefesi) Üzerine Tezler ve Tarih Yazımı **B. Erdağı** - **M. Evren Dinçer** Marx ve Özgürlük **Terry Eagleton** Balkan Ekonomileri 1800-1914: Kalkınmasız Evrim (Michael Palaret) **E. Attila Aytekin** Bir Süreklilik ve Kopuş Tartışması: Emperyal Tahakküm Biçimleri ve Modernleşme İdeolojisi **İlker Cörüt**

16. Sayı (Güz 2007)

Gündelik Hayat ve Emek Süreçleri

Hrant Dink'in Ardından, **Tolga Tören** Üretken Emek ve Üretken Olmayan Emek: Bir Açıklığa Kavuşturma ve Sınıflandırma Denemesi, **Sungur Savran**, **E. Ahmet Tonak** Lukács'ın Ontoloji'sinde Emek ve Gündelik Yaşam, **Ateş Uslu** Arzuları Sömürgeleştirmek: Arzu Endüstrilerindeki Satılık Bedenler, Sömürü ve Güvencesizlik, **Anna M. Agathangelou** Mekan Üretimi ve Gündelik Hayatın Birikim ve Emek Süreçleriyle İlişisine Kayseri'den Bakmak, **Ali Ekber Doğan** İşportacılıkta Enformel İlişki Ağları ve Emek Sürecinin Eşitsiz Gelişmesi: "Bursa Örneği", **Işın Ulaş Ertuğrul** Emek Süreçlerinde Taşeronluk ve Tuzla Tersaneler Bölgesi Örneği, **Nevra Akdemir** Türkiye'de 1988-2004 İstihdam Eğilimlerine Genel Bakış, **Hakan Koçak** Ekmeğin Yokluğunu Bilirim, Kıtlığı Gördüm: İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Kentsel Alanlarda Emekçiler, **Can Nacar** Donald Quataert ile Söyleşi-Osmanlı-Türkiye Emek Tarihi Çalışmaları Üzerine, **Can Nacar-Gülhan Balsoy** Sermaye ve Yöntem, **Christopher J. Arthur** Niçin Bir Marksistim?, **Karl Korsch** Marksizmi Aşarken Ne Neye Hizmet Eder?, **E. Ahmet Tonak** Dönüştüreceğini Bilmek: Tarihsel Materyalizm Konferansı Üzerine Kısa Değınmeler, **Fuat Ercan** Sınıfla Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Noktası : Ücretli Ev Emeği, **Melda Y. Öztürk-Nuray Ergüneş** Merhaba Fabrika, **Sinan Alçın**

15. Sayı (Yaz 2006)

Marksizm ve Ölçek Sorunu

Jamie Gough ile Söyleşi Ölçek Yaklaşımının Kentler ve Bölgelerin Yükselişinin Açıklanmasındaki Katkıları Üzerine **Mustafa Kemal Bayırbağ**, Realist Mekânsal Soyutlama? Eleştirel Gerçekçi Coğrafya İçinden Bir İddiaya İlişkin Marksist Gözlemler **John Michael Roberts**, Değişen Sınıf İlişkileri, Değişen Ölçek: Ölçek Politikalarında Çeşitlilik ve Çelişki **Jamie Gough**, Küresel Evisizlik: Ölçeğe İlişkin Uygulamalar **Neil Smith**, Sınıfsal Bir İlişki ve Süreç Olarak Ölçek: Kamu İhale Yasası **Fuat Ercan-Şebnem Oğuz**, Eleştirel Bir Kalkınma Anlayışına Doğru: Ölçek Sorunu Bağlamında Kalkınmayı Yeniden Düşünmek **Koray R. Yılmaz**, Marksizm'in Öteki Ölçek Tartışması: "Tek Ülkede Sosyalizm" mi, Dünya Devrimi mi? **Sungur Savran**, Trotskiy, Sürekli Devrim ve Doğu Avrupa **Ateş Uslu**, Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması **Özgür Öztürk**, Ölçeğin Sınırları? Ölçeksel Yapılaşma Üzerine Metodolojik Düşünceler **Neil Brenner**, Devlet, Ölçek ve Hane: Ölçek Üzerine Düşünmenin Sınırları? Brenner'a Bir Yanıt **Sallie A. Marston ve Neil Smith**, Çalışma Adaları ve Marston/Brenner Tartışması: Daha Bireşimli Bir Eleştirel Beşeri Coğrafyaya Doğru **Mark Purcell**, Kapitalizm, İletişim ve Kalkınma **Ali Murat Özdemir-Gamze Yücesan-Özdemir-Mete Yıldız**, Franco Moretti'nin "Büyübozumu" **Nurçin İleri**

14. Sayı (Kış-Bahar 2006)

Latin Amerika Marksizmi

Çiğdem Çıdamlı Ezilenler ve Siyaset: Yeni Bir Tarihin Başlangıcında, **Steve Ellner** Solun Hedefleri ve Latin Amerika'da Neoliberalizme Karşı Strateji Tartışması, **Greg Albo** Beklenmedik Devrim: Venezüella Neoliberalizme Karşı Çıkıyor, **Fuat Ercan** Suskun Adamın Baladı: Latin Amerika Üzerinden Venezüella'ya Dair Düşünceler, **Jonah Gindin** Venezüella Malı: Venezüella İşçisini Yeniden Keşfetme Çabası, **Sungur Savran** Brezilya'da Lula Faciası, **Aylin Topal** Meksika'nın Neoliberalleşme ve

Demokratikleşme Süreçlerinin Kesişim Kümesi: Yerelleşme Reformları, **Gastón J. Beltrán** Küresel Süreç, Yerel Anlamlar: Yapısal Reformlara Arjantin Yerel Destekçileri, **Emilia Castorina** Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler, **Michael Löwy** Brezilya'nın Topraksız Kırsal İşçi Hareketinin Sosyo-Dinsel Kökenleri, **José Carlos Mariátegui** Enternasyonalizm ve Milliyetçilik, **Cenk Saraçoğlu** Türkiye ve Irak'taki Kürt Hareketinin Evrimi Üzerine Tarihsel Karşılaştırmalı Bir Tartışma Çerçevesi, **Kemal İnal** Neoliberal Eğitim ve Yeni İlköğretim Müfredatının Eleştirisi, **Yasemin Özgün-Çakar** IV. Uluslararası Kültür ve Kalkınma Kongresi: Ortak Bir Direniş Hattı Olarak Kültür, **Demet Özmen-Koray Yılmaz** Merdiven mi Duvar mı? H. J. Chang ve I. Grabel'i n Yaklaşımlarının Bir Eleştirisi, **Stephanie J. Smith** Latin Amerika Tarihinde Cinsellik ve Cinsiyet Politikası, **David Leaman** Latin Amerika'da Popülizmin Değişen Yüzleri: Maskeler, Makyajlar ve Süregelen Özellikler

13. Sayı (Kış 2005) **Çağdaş Marksist Akımlar**

Alex Callinicos Anglo Sakson Marksizm Marksizmin Ana Hatları, **Bülent Batuman** Batı Marksizminin Sınırları ve Ötesi: Debord ve İdeoloji Sorunsalı, **Galip Yalman-Metin Çulhaoğlu-Sungur Savran** Batı Marksizmi Üzerine, **Michael Lebovitz** Sosyalizm Nedir?, **Michael Löwy** Alternatif Küreselleşme Hareketinin Reddiyesi ve Ütopyası, **Joel Kovel** Ekolojik Bir Marksizm Hakkında Düşünceler Aijaz Ahmed ile Röportaj, **Doğan Göçmen** Wolfgang Fritz Haug'un 'Çoğulcu Marksizm' Önermesi veys Kuramın ve Siyasetin Mistikleştirilmesi, **Ateş Uslu** Macaristan'da Marksizm ve Yeni Sol, **E.Atilla Aytekin - Emre Arslan** Derdini Söylemeyen Teori Bulamaz: Dört Marksist Eserin Öğrettikleri Vefa Saygın Öğütü Pozitivist Marksizm Felsefi-Politik İçerimleri Paul Sweezy ile Görüşme, **Daniel Bensaid** Direniş Tezleri, **Stephan Tumino** Ortodoks Marksizm Nedir ve Bugün Niçin Daha Önce Hiç Olmadığı Kadar Önemlidir, **Ali Rıza Güngen** Özdeşliğe Saldırı Olarak Eleştiri, **Harry D. Harootunian** Kaplanının İninde: Mao Sonrası Çin'de Sosyalist Gündeliklik Kısa Bir İnternet Kaynakçası, **Güçlü Ateşoğlu** Selahattin Hilav'ın Güzel Anısına: Kendi Yolunda Yalnız İlerlemek Filozof Olmanın Özüdür

12. Sayı (Güz 2004) **Türkiye'de Siyasi Partiler**

Nazım Güveloğlu Demokrasinin Neo-liberal Çağda Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri, **Mert Angılı** Genç Parti İdeolojisi, Yükselişi ve Çöküşü, Duygu Türk Adaletin ve Kalkınmanın Üçüncü Yolu, **Burak Gürel** 1970'ler Türkiye'sinde İslamcı ve Faşist Siyaset, **Ali Ekber Doğan** Sosyal Demokrat Vaatlerden Neo-Liberal Rövanşçılığa: 1990'lar Ankara'sında Belediyecilik, **Jenny B. White** Sivil Toplum Kimin Hizmetinde?, **Bülent Batuman** Türkiye'de Kentsel Politika Olgusunun Ortaya Çıkışında Toplumsal Aktörler: Meslek Odaları, Sol Partiler ve Ötesi, **Doğan Göçmen** Marx'ın Emek Kuramı ve Çalışma Koşullarının Esnekleştirilmesi, **Faruk Ataay** Yarek Devletin Krizi ve Yerelleşme Projesi Üzerine Bir Tartışma: Tarık Şengül'ün Yazısının Düşündürdükleri, **Tarık Şengül** Ne Devlet Başa Ne Kuzgun Leşe: Ataay'a Bir Yanıt, **Emre Arslan** Merdan Yanardağ: MHP Değişti mi? Ülkücü Hareketin Analitik Bir Tarihi

11. Sayı (Kış-Bahar-Yaz 2004)

Uluslararası İlişkilerde Hegemonya Mücadelesi

Haluk Gerger Amerikan Emperyalizminin Ayırdedici Özellikleri, **David Harvey** 'Yeni' Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim, **Doğan Göçmen** Rosa Luxemburg'un Eleştirel Gerçekçiliği ve Uluslararası Siyaset Kuramının Temelleri, **Jens Wissel** Canavarı Adlandırmak: Nicos Poulantzas ve İmparatorluk, **Emre Arslan** Almanya'da İmparatorluk Tartışmaları: Bayat Bir Teori Kokteylinden Tadinca, **Graham Taylor- Andy Mathers** Avrupa Bütünleşmesi Üzerinden Politika: İnşa Halinde Bir Avrupa Emek Hareketi?, **Ateş Uslu** Sovyet Hukuk Doktrininde Uluslararası Hukuk Teorileri, **Hakan Güneş** Ortadoğu'da Demografya Savaşı: Mülteciler Sorunu ve İsrail'in Nüfus İkilemi, **Y. Emre Gürbüz** Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak, **İşaya Üşür** Proto Sanayileşme: Sanayileşme Tarihine Bir Katkı?, **Yuvarlak Masa** **Riccarda Bellofiore-Alan Freeman-Hugo Radice** Küreselleşme ve Güç İlişkileri

10. Sayı (Yaz-Güz 2003)

Kapitalizm ve Demokrasi

Metin Özügürlü Eşitlik Körü Demokratikleşme Programlarının Eleştirisi, **Mehmet Yetiş** Marx ve Sivil Toplum, **Alex Demirovic** Hegemonya ve Sivil Toplum: Kamusal Kavramı Üzerine Eleştiri Ötesi Düşünceler, **Metin Çulhaoğlu** Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme, **Mustafa Bayram** Mısır 'Gerçek Demokrasi' Olanağı: Paris Komünü, **Richard Wolf** Marksizm ve Demokrasi, **Faruk Ataay** Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi, **Gülnur Acar-Savran** Kadınların Emekini Görünür Kılmak: Marx'tan Delphy'ye Bir Ufuk Taraması, **İşaya Üşür** Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları, **E.M. Wood** Sermaye İmparatorluğu, **Doğan Göçmen** Karl Marx'ın Ahlak Felsefesi ve Adalet Teorisiyle Olan İlişkisi Üzerine, **John. N. Hazard** Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu, **Simon Clarke** Devlet Tartışmaları, **A. Ekber Doğan** Kısmi Bir Kongre Değerlendirmesi: İkinci Salonda Dört Uzun Gün, **Berksoy Bilgin** Devlet ve Küreselleşme Almanya ve Türkiyeden Perspektifler, **Demet Dinler** Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?, **Zafer Yılmaz** Ellen Meiksins Wood'un Siyasal Marksizm Çağrısını Niçin Dikkate Almalıyız, **Ateş Uslu** Sivil Toplumun Eleştirisinden Sosyalist Demokrasi Kuramına

Yazarlara

Praksis'te yayımlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucunun belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşina olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

Yazı Prosedürü: *Praksis* hakemli bir dergidir. *Praksis*'e gönderilen yazılar yazarın ismi kapatılarak en az bir yayın kurulu üyesi ve en az iki hakem tarafından incelenir ve yazılı raporlar halinde değerlendirilir. Yazarlardan değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazara yazıyı gönderdikleri tarihten en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir. Yazıların hakeme gönderilip gönderilmeyeceğine yayın kurulu karar verir.

Yazı Teslim Kuralları: *Praksis*'e gönderilen yazıların daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olması gereklidir. Yazılar bir buçuk satır aralığı ile yazılmalı ve praksis@praksis.org adresine gönderilmelidir. Yazılara 100-150 kelimelik bir Türkçe öz ve İngilizce abstract ile beşer tane anahtar kelime eklenmelidir. Yazarlar ayrıca adlarını, adreslerini, telefon numaralarını, e-posta adreslerini ve kendilerini tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler.

Yazı İçinde Dikkat Edilmesi Gerekenler:

Praksis dergisine gönderilen yazılar, referans sistemi, dipnot gösterme biçimi ve kaynakça düzenlenmesinde American Psychological Association (APA) stili temel alınarak hazırlanmalıdır. Yazım kuralları için kaynak kitabımız Ömer Asım Aksoy'un kitabıdır (Ana Yazım Kılavuzu, İstanbul: Epsilon, 2006).

1. Yazı içinde bir yazarın ismi ilk defa geçtiğinde mutlaka ön ismi de yazılmalıdır. Sonrakilerde soyadı yeterlidir.

2. Yazı içindeki referanslarda:

Atıf yapılacak yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonraysa yalnızca soyadı kullanılır.

Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için dipnot kullanılmalıdır.

Nokta mutlaka parantezden sonra gelmelidir. Virgül ve iki nokta işaretlerinden sonra boşluk bırakılır. Tarihten sonra iki nokta olmasına dikkat edilir.

Örn. (Wood, 1995: 132).

- Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964),
- yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34),

- yazarın adı metinde geçiyorsa (1964),
 - iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970),
 - üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992)
- biçiminde kaynak gösterilir.

Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a).

Aynı konuyla ilgili değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47).

Aynı yazarın iki kitabına aynı parantez içinde referans verildiğinde yazarın ismi tekrar yazılmaz. Ör. (Wood, 1995: 132; 1991: 133).

3. Yazı içinde bir yazarın kitabının ismi geçtiğinde kitap ismi italik yazılmalı ve tırnak işareti konulmamalıdır.

Örn. Wood'un *Democracy against Capitalism* başlıklı çalışmasında (...).

Makale başlığı ise tırnak işaretleri içine konmalıdır.

Örn. Mc Nally'nin "Language, History and Class Struggle" isimli makalesinde (...).

4. Dipnotlarda:

bkz. Wood (1995) şeklinde referans verilir.

5. Kırk kelimeyi geçen alıntılarda: Tırnak işareti konmaz ve içeriden başlanır.

6. Yazı içinde tek tırnak işareti sadece bir alıntının içinde başka bir alıntı veya vurgu varsa kullanılabilir. Bunun dışında tüm alıntı ve vurgularda çift tırnak işareti kullanılmalıdır.

7. Başlık ve ara başlıklarda her sözcüğün baş harfi büyük olmalı ve kalın yazılmalıdır.

Örn: **Karl Mannheim ve Görece Sınıfsız Aydınlar**

8. "Birisine göre" kalıplarında referans bu iki kelimenin ortasına değil, ikisinin sonuna ya da cümle sonuna yazılmalıdır.

Örn: Marx'a göre (1967: 23) (...)

KAYNAKÇADA DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Kaynakçada yalnızca metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili örnekler aşağıdadır.

Kitap İsmi:

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytical Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.

Çeviri Kitap:

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

Dergiden Makale

Abou-el-Haj, R. A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14 (2): 185-201.

Derleme Kitaptan Makale:

Mc Nally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.), *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde, New York: Monthly Review, 26-42.

Derleme Kitabın Kendisi:

Wood, E. M. ve J. B. Foster (der.) (1997) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda*, New York: Monthly Review.

Kurum Tarafında Hazırlanmış Bir Rapor:

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1994) *Temel Kadın Göstergeleri, 1978-1993*, Ankara: DİE. World Bank (1993) *Turkey: Women in Development*, Washington, D.C: World Bank.

Bir Kurum İçin Hazırlanmış Rapor

Acar, F., A. Ayata, ve D. Varoğlu (1999) *Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık: Türkiye'de Eğitim Sektörü Örneği*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM).

Konferansa Sunulmuş Bildiri:

Esim, S. (2000) "Why Earn Less? Gender Based Factors Affecting the Earning of Self Employed Women in Turkey" International Association for Feminist Economics 2000 Konferansı'na sunulmuş tebliğ, ...Üniversitesi Kahire, 15-17 Ağustos.

Working Paper:

Tansel, A. (2001) *Economic Development and Female Labor Force Participation in Turkey: Time Series Evidence and Cross-Province Estimates*, Ankara: ODTÜ Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Working Papers in Economics No: 01/05.

Yüksek Lisans ya da Doktora Tezi:

Ozan, E.D. (2000) *Towards a Non-Dualistic Understanding of State-Civil Society: Deriving Insights from Gramscian and Realist-Relational Perspective*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, Ö. (1997) *Kadın Emeginin Piyasaya Yeniden Çıkması: Dünyada ve Türkiye'de Kadın Girişimciliği ve Politik Sonuçları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Adresinden Bir Makale:

Ehrbar, H. G. (1998) "Marxism and Critical Realism", <http://www.econ.utah.edu/ehrbar/marx-pdf>, indirilme tarihi: 19 Aralık 2001.

Röportaj:

Atılan, G. (2000) *Ertuğrul Kürkçü ile görüşme*, İstanbul: 27 Eylül.

